

K 40
1a

ილია ჭავჭავაძე

ნაწერების სრული კრებული

შედარებული პირველ-წყაროებთან
და შეესებული ახალი ტექსტებით

ჰვლე ინგოროშვას და ალ. აგაშელის
რედაქციით

—
ცხრა ტომი
ძირითადი სერია.

გ ა მ მ ც ე მ ლ ბ ა
„ქართული წიგნი“

333.962.1+9 (48922)

იზიანება

ტომი VIII

ცხოვრება და კანონი

შ. 2015-3154
VI 40/1a

თბილისი — 1928 წ.

ს. ს. მ. უ. ს. პოლიგრაფტრესტის 1-ლი სტამბა. პლენან. კრ. № 91.

23/XI—27. შუკ. № 212. მთავარ. № 455. დაიბ. 5000

შ ი ნ ა ა რ ს ი

1. ცხოვრება და კანონი.		33.
წერილი პირველი		3
წერილი მეორე		11
წერილი მესამე		18
წერილი მეოთხე		35
წერილი მეხუთე		47
წერილი მეექვსე (მომორიგებელი მოსამართლობა ჩვენში)		77
წერილი მეშვიდე და უკანასკნელი		99
2. პოლემიკური წერილები „ცხოვრება და კანონის“ გამო.		
წერილი პირველი		113
წერილი მეორე		116
3. ხიზნების საქმე. ნარკვევი პირველი		129
4. ხიზნების საქმე. ნარკვევი მეორე		151
5. კერძო და სათემო მიწათ-მფლობელობა		207
6 საზოგადოებრივი ცხოვრების ნაკლნი და მისი ეკონომიური მიზეზები		229
7 სჰიდათა საქმე.		
წერილი პირველი		277
წერილი მეორე		281
წერილი მესამე		285

8. უკანონოდ-შობილთა უფლება	295
9. ებრაელთა საკითხზე	307
10. პედაგოგის საფუძვლები	313
11. ქართველი ერი და ღვაწლი წმინდა ნინოსი	347
12. შობა მაცხოვრისა	353
13. სააღდგომო	358
14. საზოგადოება და ზნეობა	361

ილიას ნაწარმოებთა ტექსტი და ქრონოლოგია
(წერილი პ. ი.) 367

ბნმპრბზ დ პნმნ

(1877—1881)

ცხოვრება და კანონი

წერილი პირველი

ბუნებამ, რაც უნდა სიმდიდრით მორთოს რომელიმე მხარე, ანუ ქვეყანა, რაც უნდა მრთელი ჰაეა მისცეს ადამიანს საცხოვრებლად და ნაყოფიერი მიწა საზრდოებისათვის, მაინც-და-მაინც ხალხთა კეთილდღეობას სხვა მხრითაც ხელის შეწყობა სდომებია. კაცს მაგოდენად ვერა შველის თურმე ვერც სიკეთე ჰაერისა, ვერც სიმსუქნე მიწისა, ვერც შეძლება ყოველ-გვარის წარმოებისა, თუკი კაცთა შორის კეთილად დადგენილი და ცხადად განსაზღვრული არ არის ურთიერთშორისი უფლება და მოვალეობა. კაცთა კმაყოფილებისათვის, ხალხთა კეთილდღეობისათვის, ეს უკანასკნელი უფრო აუცილებლად საჭიროა, ვიდრე სხვა რამე ქვეყნიერობაზედ. მთიულსა შოტლანდიისას გარს ახვევია გულდახურული, ღარიბი ბუნება. იგი დიდის შრომითა და ღვაწლით აართმევს ბუნებას იმ თითო ლუკმა პურს, რომელსაც აწვედის თვის ჯალაბს საზრდოებისათვის. იგი თავგადადებით, თავგამომეტებით დღე-და-ღამ ებრძვის ბუნებას და ყოველი ესრეთ მოპოებული ლუკმა პური ძღვევამოსილობაა მისის მხნეობისა, შრომის მოყვარეობისა. თუმცა ესრეთ აღამებს იგი დღეს და ათენებს ღამეს, მაგრამ იგი უფრო ბედნიერია და კმაყოფილი, ვიდრე სპარსელი, რომლისათვისაც ბედს შემოუფარგლავს უკეთესი ქვეყანა კაცთა

საცხოვრებლად და საზრდოებისათვის. ერთი არის თავ-
მომწონე, გამბედავი, თავისუფალი, მედგარი და გულ-
დაგული კაცი, მეორე არის გულჩათუთქვილი, ილაჯ-გაწ-
ყვეტილი, ფრთხალი და გათელილი. ერთი—იმედით აღ-
სავსე სულ წინ იყურება და ყოველი მისი ფეხის წინ
წადგმა ძლევამოსილობაა ხვალისათვის, მეორე—სასოწარ-
კვეთილია, შიშით სულ უკან იყურება და გუშინდელს
მშვიდობით გატარებულს დღეს ნატრულობს და არა
სწამს ხვალე. ერთი—სულით თუ ხორცით ყოველ-დღე წარ-
მატებაშია, თუმცა ღარიბი ბუნება ახვევია, მეორე—სუ-
ლითაც და ხორცითაც დაღვეაშია, თუმცა მის გარე ბუ-
ნება უხვია და მდიდარი. რა არის ამისი მიზეზი? ის არის,
რომ ბედნიერმა შოტლანდიელმა იცის „ჩემი აქ თავდე-
ბაო და სხვისა აქ იწყებაო“, უბედურს სპარსელს კი არც
თავისი გაეგება და არც სხვისა.

რაც სხვისაა,—ჩემი მოვალეობაა, რაც ჩემია,—ეგ
ჩემი უფლებაა.

უფლება და მოვალეობა, რომელნიც არიან პირ-
ველნი და უკანასკნელნი საგანნი ურთიერთშორის გან-
წყობილებისა, დაიდგინება და განისაზღვრება მხოლოდ
ხალხის კანონმდებლობის ძალითა და ნიჭითა. ამ მხრით,
რასაკვირველია, საბუთი აქვს მათ, ვინც ამბობენ, რომ
მომქმედთა კანონთა უვარგისობა, თუ სიკეთე, თითონ
ხალხის ბრალიაო, იმიტომ რომ თავი დაბოლო კანონე-
ბისა თვით ხალხიაო. რამოდენად მისაღებია ეს საბუთი,
ჩვენ მაგის გამოძიებას არ შევუდგებით; ჩვენ მარტო ის
გვინდოდა გვეთქვა, რომ რაც უნდა მდიდარი ქვეყანა
იყოს ბუნებით, თუ იქ ჩემი და შენი, ესე იგი კაცთა უფ-
ლება და მოვალეობა, ძნელად გასარჩევია და არ არის
საყოველთაოდ განსაზღვრული ცხადად და უცილოდ, იქ

ხალხის წარმატება და კეთილდღეობა, თუ ყოველ-დღე უკან არ იწევს, შეფერხებული ხომ არის და არის. ამისი მაგალითი თვით ჩვენი ქვეყანაა. ერთი მითხარით, რა არ მოუცია ღმერთს ჩვენის ბედნიერებისათვის? ყოველის-ფერი უხვადა გვაქვს, მხოლოდ არა გვაქვს ურთიერთ-შორისი განწყობილება. მაგრამ ამ უკანასკნელს ათს წელიწადში, სახელდობრ 1864 წლიდამ, ჩვენში ბევრ-გვარი ცვლილება მოხდა, რომელთ აზრად ჰქონდათ და აქვთ საზოგადო ურთიერთშორისი წყობილება უკეთესს და უფრო უმართლესს ნიდაგზედ დაედგინა. ამ ცვლილებას ჩვენში ყოველი გონიერი და მიხვედრილი კაცი დიდს სიხარულით და თითქმის აღტაცებით მიეგება. ხოლო გამართლდა ჩვენი სიხარული და აღტაცება თუ არა? ჩვენ ვეცდებით, ამის პასუხი მივცეთ მკითხველს.

1864 წ. მოხდა ჩვენში ყმების განთავისუფლება. მოისპო ჩვენში ერთისაგან მეორის ადამიანობის გაქეღვის მიზეზი, კაცი კაცად აღიარეს. ეს ერთი დიდი და უკეთესი მხარეა ამ სახელოვანის ცვლილებისა. აქ ყოველივე დამოკიდებულების კავშირი სამუდამოდ გაწყდა; ერთს ჩამოაცალეს ის, რაც სიმართლის შეურაცხყოფა იყო, მეორეს დაუბრუნეს ის, რაც უმართლოდ წართმეულ ჰქონდა. ამ მხრით ორთა-შუა ხელის მოსაკიდებელი და სადავიდარაბო არა დარჩენილა რა, ჩემსას და შენსას ამ მხრით მათ შორის ადგილი აღარა ჰქონდა. მაშასადამე, აქ საჭირო არ იყო განსაზღვრა უფლებისა და მოვალეობისა. ხოლო ბატონ-ყმობის საქმეში არის მეორე მხარეც, რომელსაც ქვეყნის კეთილდღეობისათვის დიდი მნიშვნელობა აქვს. განთავისუფლებულს გლეხს დაბინავება უნდოდა. უამისოდ გლეხის განთავისუფლება იმას ეგვანებოდა, რომ კაცისათვის გეთქვათ: წადი, ეხლა თა-

ვისუფალი ხარ, რომ შიმშილით მოკვდეთ. ჩვენდა საკეთილოდ, ეს ასე არ მოხდა. გლახს ბინა მიეცა, მიწა მიეცა. რადგანაც გლახის ადრინდელი ბინა და მიწა საბატონოდ აღიარეს და გლახს სახმარისად დაუტევეს, მაშასადამე, აუცილებელი საჭიროება მოითხოვდა განესაზღვრათ უფლება და მოვალეობა გლახისა და ნაბატონარის შორის. აი, ჩვენის ფიქრით, ამ განსაზღვრაში მოხდა ის, რამაც ჩვენი თავდაპირველი სიხარული არ გამართლა იმოდენად, რამოდენადაც იმედი გვქონდა. რასაკვირველია, ვიდრე ევ საქმე გადაწყდებოდა, დიდი ლაპარაკი და ყაყანი იყო მასზედ, თუ როგორ უნდა გააშველონ ბატონი ყმასა, ყმა ბატონსა. მცირემ, მაგრამ უკეთესმა, ნაწილმა ჩვენის საზოგადოებისამ მაშინვე აღიარა, რომ თუ საქმე იმაზე მიდგაო, რომ უსათუოდ უნდა გავშველდეთო, ისა სჯობიაო, ეხლავე ისე გავშველდეთო, რომ ურთიერთშორის სამღურავისა და დავიდარაბის მიზეზი ჩვენში აღარა დარჩეს რაო. რაკი გლახი მისის ნაჭერის მიწების მეპატრონედ არ იცნეს, რასაკვირველია, ეს აზრი ფრიად მოსაწონი და სამჯობინარი იყო ყველასათვისა. ამ-გვარად გაშველებისათვის ორი გზა იყო: ერთი ის, რომ მეპატრონეს მაშინვე მიეყიდნა გლახისათვის მამული და მთავრობას გლახისათვის ამაში ხელი გაემართა, ან არა და გადასახადი მოჭრით განესაზღვრათ, გადაეკვეთათ. რასაკვირველია, პირველი გზა უმჯობესი იყო, თუ არჩევაზედ მივარდნილიყო საქმე. მაგრამ არამც თუ არც ერთი ეს გზა არ მიიღო ჩვენმა საზოგადოებამ, არამედ მაგ გზების დედა-აზრიც სრულად უარჰყო.

ჩვენის საზოგადოების მეორე ნაწილმა, უფრო უმრავლესმა, განდევნა სრულად პირველთა დედა-აზრი და ირჩივა საქმის გათავება ისე, რომ გლახსა და ნაბატონ-

ნარს შორის ცოტა კლანჭ-გამოსადები რამ დარჩენილ-
იყო. ჩამოვარდა მეოთხედობა—ეს განუსაზღვრელი მიზე-
ზიანი მოვალეობა ერთისა და მეორისა. მოჰყვა ამას,
ვითარცა აუცილებელი შედეგი, სხვადასხვა კანონები სა-
დავიდარაბო და ორივე მხრისათვის თავში საცემი. რომ
მებატონესთან გლეხი პირნათლად გამოსულიყო, რასა-
კვირველია, მებატონის კაცი უნდა დასწრობოდა ნამუ-
შევარის შინ შემოტანის დროს, რომ მერთხედი მიეთვა-
ლა, თუ აეწყო. დაიდვა ეს კანონიცა. ყველამ იცის, რომ
ნამუშევარი თითქმის ერთსა და იმავე დროს შემოდის,
მთელ საქართველოში. თუ არა, ერთ და იმავე სოფელში
მაინც. აბა, ესლა იფიქრეთ, რა უნდა ექმნა ამ შემთხვე-
ვაში იმ მებატონეს, რომელსაც ათი და ოცი კომლი
ნაყმევი ეყოლებოდა? როგორ უნდა გასწვდენოდა ათსა
და ოცს კომლსა? სადა ჰყვანდა ათი და ოცი კაცი მაგ
მეოთხედების უკან სადევნებელად ერთ და იმავე დროს?
არ გაგზავნიდა—ექვეში უნდა ჩავარდნილიყო, გლეხი
მომპარავსო, და გაგზავნიდა კიდევ—იმ მეოთხედიდამ
კაცების დაქერის ხარჯს კაი წილი მიჰქონდა. იყო ორ
ჭირ შუა. ამ შემთხვევაში ან გლეხის კეთილსინდისი-
ანობას უნდა დამყარებოდა, ან არა და ერთი თუ ორი
კაცი უნდა ეტარებინა მეოთხედების ასაკრეფადა, რად-
განაც მეტს მძიმე ხარჯი მოსდევდა. გლეხი უფრო ცუდს
დღეში იყო. თუ მოუცდიდა ნაბატონარის კაცს, ვინ
იცის, როდის მოვიდოდა, და ბატონის კაცის ლოდინში
შიშით სული ელეოდა, ავდარმა ნამუშევარი არ წამიხ-
დინოსო; არ მოუცდიდა კიდევ—შიში ჰკლავდა, მეტს
წამომედავებინაო.

ამ ყოფაში ან ერთს რა გამოჩინა ექმნებოდა თა-
ვისის მამულიდამ, ან მეორეს თავის ნამუშევარიდამა. ამ

მდგომარეობაში ან ერთის გაკეთება რა საფიქრებელია, ან მეორისა. აქ ბევრსაც რომ ცდილიყვნენ, ვერც მებატონე და ვერც გლეხი ვერ შესძლებდნენ საქმე ისე მოემართათ, რომ ურთიერთის უფლება და მოვალეობა არ დაეარღვიათ. ჩვენ ამისი მოწამეც ვყოფილვართ, რომ გლეხს გარეთ დალპობოდეს ნამუშევარი ბატონის. კაცის ლოდინშია. ხანდისხან ჯაბრი ამაზედ უარესს საქმესაც მოახდენდა ხოლმე. ამისი მაგალითები ორივეს შხრით ბევრია. ესე იყო თუ არა, მაინც-და-მაინც მაგ განუსაზღვრელს მეოთხედობის გამო ბატონსაც და გლეხსაც საქმე იმაზედ შეუდგათ, რომ ნებით თუ უნებლიეთ ურთიერთის კეთილსინიღისიანობაზედ უნდა დამყარებულიყვნენ. ვინ არ იცის კიდევ, რომ კეთილსინიღისიანობა გაჭიმული თოკია, რომელსაც დიდნი ზედ გადააბოტებენ და ისე გადადიან, პატარები კი ქვეშ გაუძვრებიან ხოლმე. რადგანაც ამ-გვარს ვარჯიშობას არც დიდნი თაკილობდნენ და არც პატარები, ამიტომაც ატყდა ბატონსა და გლეხს შორის აუარებელი საჩივარი და დავიდარაბა. პირველ ხანებში ამ საჩივრებს ვერ ასდიოდნენ მოსამართლენი.

ამ მეოთხედობას ამას გარდა სხვა აუცილებელი კანონიც დაერთო, საშფოთო და სადავიდარაბო. რაკი მეოთხედი უნდა ეძლია გლეხს, ისიც უნდა დაეწესათ, თუ რამოდენა უნდა ეხნა გლეხს ყოველ-წლივ. უამისოდ გლეხს რომ ათის დღის მიწა სჭერებოდა და მარტო ერთისა ეხნა, მებატონეს თავისის საკუთრებიდამ ბევრი არა შემოუვიდოდა რა. ამისათვის გლეხს კანონმა კისრად დასდვა, რომ უსათუოდ რგებულის მიწების ნახევარი ყოველ-წლივ მოხნული უნდა გქონდესო. ამ კანონმაც მრავალი შფოთი ჩამოაგდო ორთა შუა და მრავალი სა-

ჩივარი გამართა. შფოთებმა ამ ორ წოდებათა შორის უსიამოვნობა დათესა და საჩივრებმა კიდევ თავი მობეზრა მებატონეს და გლეხსაცა. ახლა ამას ისიც ზედ დაართეთ, რომ მაგ საჩივრების გამო ჩვეულებრივი მიწერ-მოწერა გაიმართებოდა ხოლმე, დაბარება, გამოძიება, და ამის გამო საჩივარის თავი თუმცა იყო, მაგრამ ბოლო კი არა სჩნდა. რადგანაც აქ საქმე თითქმის დღიურს საზრდოებაზედ იყო შემდგარი, ამისათვის ვერც მებატონე ითმენდა და ვერც გლეხი იმ დრომდე, ვიდრე სამართალი თავისას იტყოდა. გაიმართებოდა ხოლმე ძალმომრეობითი ტაცება, დარბევა და სხვა ამ-გვარი. ამ დანაშაულობას შეუდგებოდა ხოლმე ახალი საჩივრები და დავიდარაბები. ამეების გამო ცხოვრების ილაჯი გლეხსაცა და მებატონესაც გაწყვეტილი ჰქონდა. რასაკვირველია, გლეხს უფრო, ვიდრე მებატონესა, იმიტომ რომ გლეხი დღიური მუშა-კაცია და იმისათვის საჩივრებისა გამო აქა-იქ თრევა და ტანტალი ლუკმა-პურის დაკარგვაა მართალია, ზოგან რომ არაქათი გაუწყდათ ბატონსა და გლეხსაც, აიღეს და ეგ საშფოთო და განუსაზღვრელი მეოთხედი გადაკვეთილ და გადაჭრილ გადასახადად გაიხადეს, ერთის სიტყვით, შინაურულად მორიგდნენ. მაგრამ, საუბედუროდ, ყველგან არა. ეგ მარტო იქ მოხდა, სადაც გლეხს უფრო კაცმოყვარე და მშვიდობიანი მამულის პატრონი შეხვდა და საცა მაგისთანა მამულის პატრონს—გულმართალი გლეხი. უფრო ბევრგან კი, ჯაბრისა გამო თუ დავიდარაბის სიყვარულისა გამო, ისევ ის განუსაზღვრელი, სახათაბალო, მიზეზიანი მეოთხედობა დარჩა. ამის გამო დღესაც, თუ არ წეწვა და გლეჯაა, უსიამოვნება მაინც არის და არის.

მთავრობას, რომლის თაოსნობითაც გაუქმდა ჩვენ-
ში ბატონ-ყმობა, წინათვე დანახული აქვს ეგ უსიამოვნო
შედგევი განუსაზღვრელის ყოფა-ცხოვრებისა და ბატონისა
და გლეხის საკეთილოდ წამალიც ცნობილი და ნაპოვნი
აქვს. თუმცა მეოთხედობა გლეხთა განთავისუფლების
წესდებაში შევიდა, მაგრამ მთავრობის შორმხედველო-
ბითმა მსჯელობამ ყურადღება მიაქცია იმ უმცირესთა
დედა-აზრსაც, რომელიც წინ მოვიხსენიეთ. იმავე წესდება-
ში ორი გზა არის ნაჩვენები ბატონ-ყმობის საქმის უკეთ
დაბოლოებისათვის. პირველი და უკეთესი ის, რომ
გლეხს ღონისძიება აქვს—მთავრობისაგან დანიშნული მა-
ბული შეისყიდოს, და მეორე ის—რომ ვიდრე ეს მოხდე-
ბა, ეგ მეოთხედი ერთს განსაზღვრულ და გადაკვეთით გა-
დაჭრილ გადასახადად უნდა იქცეს.

ამ ორს საგანზედ შემდეგში გვექნება ლაპარაკი.

წერილი მეორე

წინა წერილში ჩვენ თვალი გადავაავლეთ მეოთხედობას იმ მხრით, რა მხრითაც იგი შეეხებოდა ადამიანის შინაურს მშვიდობიანად ცხოვრებასა. რომ ცნობიერად და რიგიანად მივმართოთ ეხლა იმ საგანთა, რომლის ვითარების ახსნაც ჩვენ პირველს წერილში დავპირდით მკითხველს, საჭიროა, ჩვენის ფიქრით, გამოკვლევა მის, თუ რა ნერგზედ არის აღმოცენებული ეგ მეოთხედობა და რა ეკონომიური ზედმოქმედება აქვს ქვეყნის ნივთიერს კეთილდღეობაზედ. რაკი ამ მხრითაც ეგ მეოთხედობა განიხილება, მაშინ ჩვენ ხელთ გვექნება მისი ავკარგიანობის სასწორი.

რასაც ევროპაში მიწის რენტას ეძახიან, იმას ჩვენში ღალა ჰქვიათ. ღალა არის ის სასყიდელი, ანუ, უკეთ ვსთქვათ, ის მიწის ქირა, რომელსაც მიწის-მომქმედი იხდის მიწის-პატრონის სასარგებლოდ. ყოველს გვარს ეკონომიურს მოღვაწეობაში ცილებას* ცოტად თუ ბევრად ზედმოქმედება აქვს სასყიდლისა, ანუ ფასის აწევ-დაწევაზედ. მაგრამ არის მეორე ძალაც, რომლის მეოხებითაც ფასი, თუ სასყიდელი, განისაზღვრება ხოლმე. მაგისტანა ძალა ჩვეულებაა. ღალის ზომიერებაზედ და როოდენობაზედ ამ უკანასკნელს ძალას უფრო დიდი ზედ-

*) Соперничество.

მოქმედება აქვს, ვიდრე ცილებასა. აქ ჩვეულება სწორედ რჯულთ უმტკიცესია.

ჯონ სტუარტ მილლი ამბობს, რომ ამ შემთხვევაში ცილებას თითქმის ადგილიც არა აქვსო, მართო ჩვეულება მოქმედობსო. ეს, საზოგადოდ ცნობილი და აღიარებული ქეშმარიტება, ჩვენში ბევრს ცხადსა და უცილო მაგალითებს წარმოგვიდგენს.

ქვეყნიერობაზედ ორ-გვარი ღალა ყოფილა და არის ჩვეულებაზედ დამყარებული. ერთი ის სასყიდელი (სულადით, თუ ფულით), რომლის რაოდენობაც და ზომაც წინათვე განსაზღვრული და ცნობილია, მაგალითებრ: დღიურზედ კოდი, დღიურზედ მანეთი, ანუ მეტ-ნაკლები; მეორე—ის სასყიდელი (უსათუოდ კი სულადით და არა ფულით), რომლის რაოდენობასაც ნამუშევრის წილი შეადგენს და რომლის ზომაც წინათვე არ არის ცნობილი, მაგალითებრ—მეექვსედი, მეხუთედი, მეოთხედი და სანახევრო. იმ-გვარს ადგილ-მამულის ჭერას, რომლის გამოც მამულის პატრონი მიწის-მომქმედს წილში უდგას, ევროპაში, თუ რუსეთში „მონახევრობას“ ეძახიან*, ჩვენში კი „წილზედ-ჭერას“ იტყვიან. სიტყვა „მონახევრობა“ ევროპაში წარმოსდგა იქიდგან, რომ უფრო ბევრგან პატრონის წილად—ღალა ნამუშევრის ნახევარი იყო. ეხლა კი ეგ სახელი საზოგადოდ „წილზედ-ჭერას“ ჰქვიან, ნახევარი იქნება, მესამედი, თუ მეოთხედი—სულ ერთია. რადგანაც ჩვენი სიტყვა „წილზედ-ჭერა“ უფრო მართლად გამოძთქმელია, ამისათვის ჩვენ ყველგან, საცა ამ საგანზედ საუბარი ჩამოგვივარდება, ამ სიტყვას ვიხმარებთ.

*) Половинчество, (métauage).

წილზედ-ჭერა ადგილ-მამულისა დიდის ხნის ამა-
ვია, დიდი ხანია შეთვისებულია ჩვეულებისაგან და მის-
განვე ყოველის მხრით განვითარებული. ინდოეთის ძველს
კანონებში მოხსენებულია მეექვსედი და მეოთხედი ნა-
მუშევრისა მიწის ღალად. ევროპაში „წილზედ-ჭერა“ რო-
მეელთაგან არის შემოღებული და მათგან მომდინარეობს.
ჯერ კიდევ კატონი და პლინი იხსენიებენ გლეხობას, რი-
მელთაც ადგილ-მამულები წილზედ სჭერებიან. ევროპის
ეხლანდელმა ხალხებმა ეგ ჩვეულება რომეელთაგან მიიღეს
მე-XIII საუკუნეს. ვენეციაში წილზედ-მჭერელნი ადგილ-
მამულისა აძლევენ პატრონს მესამედს, მეოთხედს ნა-
მუშევრისას, და ნამჯას კი სრულიად. რომის კამპანიაში
დღესაც მეზუთედია, ტოსკანაში—ნახევარი, ლუკაში—
ორი-მესამედია. ერთობ იტალიაში დღესაც წილზედ-ჭერა
ადგილ-მამულისა ძალიან გახშირებულია. 1861 წელსა
იტალიაში წილზედ-მჭერელნი 1.284.286 კაცი ყოფილა:

ადგილ-მამულის მაგ-გვარი ჭერა იტალიაში სამუდა-
მოა. თუმცა ზოგან თითო წლობით შეიკვრიან ხოლმე მიწის-
პატრონი და მიწის-მომქმედი ხელწერილითა, მაგრამ ეგ
ხელწერილი ყოველ-წლივ ახლდება მარტო ჩვეულების
თვითრჯულობისა და სიმტკიცისა გამო. ჩვეულებას ამ
შემთხვევაში ისეთი ძალა აქვს იტალიელთ შორის, რომ
ვერც მიწის-პატრონი ჰბედავს მის ღალატსა, ვერც მი-
წის მომქმედი. ერთხელ დადგინებული ნამუშევრის წი-
ლი არც იკლებს, არც მატულობს. აქ, იტალიაში,
ამ ჩვეულების მფარველობითა მიწის-მომქმედი წილ-
ზედ-ალეზულს მამულზედ დგას, მასზედ აქვს ბინა მოკი-
დებული. ვიდრე მამულის პატრონს თავისას აძლევენ, იმას
ადგილ-მამულიდამ ვერ დაითხოვს მიწის-პატრონი, ბი-
ნას ვერ მოუშლის, მას ადგილ-მამული საშვილიშვილოდ

უჭირავს. ეს უფლება გლეხისა კანონზედ კი არ არის დაფუძნებული, დამყარებულია მხოლოდ ჩვეულებაზედა. გარდა ამისა, იმავე ჩვეულების ძალით, მიწის-პატრონი მოვალეა მიწის-მომქმედს წარმოების ხარჯში მიუღდგეს. ზოგან საწარმოებელს თანხას მამულის პატრონი სრულად თითონ აძლევს მიწის-მომქმედს, ზოგან ნახევარს აძლევს, ზოგან აძლევს მარტო საქონელს და იარაღს, ზოგან—თესლსა და სხვა ამ-გვარსა. ერთმა რომ სადმე რაიმე ცვლილების შემოღება გაბედოს, მთელი ქვეყანა, დიდი და პატარა, ყაყანს და ალიაქოთს შეიქმს თურმე. საფრანგეთშიაც ასეა. აქაც ძალიან გახშირებულია „წილზედ-ჭერა“ ადგილ-მამულებისა. 1859 წ. 1.356.909 წილზედ-მჭერელი მამულისა ყოფილა საფრანგეთში. განსხვავება მხოლოდ იმაშია, რომ საფრანგეთში მოკლე ხნობით იღებენ წილზედ ადგილ-მამულებსა. ხშირად ვადა სამს წელიწადზედ მეტი არ არის.

ჩვენშიაც, როგორც სხვაგან, ორ-გვარი ღალა იყო. წილზედ-ჭერა ჩვენში თუმცა ყოფილა და არის კიდევ, მაგრამ ძალიან იშვიათად მოხდება, რომ მაგ-გვარად სახნავი მიწა გაიცეს ან აიღებოდეს ერთს წელიწადზედ მეტის ხნითა. ეგ ჩვეულებაში არცა ყოფილა და არცდღეს არის. ამიტომაც თითქმის ვერსად ვერ ნახავთ, რომ წილზედ აღებულს ადგილ-მამულზედ ჩვენებურს გლეხს ბინა მოეკიდებინოს, ჩვენებური გლეხი დასახლებულიყოს. ეს ერთი შესანიშნავი მხარეა, რომლითაც ჩვენი ჩვეულება იტალიის ჩვეულებას არა ჰგავს. სხვაფრივ კი ეგ ჩვეულება ბევრით ემსგავსება. ჩვენშიაც, თუ გლეხი წილზედ სახნავ-მიწებს იღებდა, უსათუოდ იმ პირობით, რომ მამულის პატრონს მიწის წარმოების ხარჯში ცოტა თუ ბევრი მონაწილეობა მიეღო. თუ მეტს წილს ჩაიდებდა მამულის

პატრონი, მეტი მონაწილეობაც უნდა მიეღო ხარჯში; თუ მამულის პატრონის წილად ნახევარი, იყო ნამუშევრისა, მაშინ თესლი სრულად მამულის პატრონისა უნდა ყოფილიყო, ხშირად მკის ხარჯიცა, ნამუშევრის ზიდვა და ლეწვა კი თავ-თავისი. წილზედ-ჭერაში ჩვენს ჩვეულებას ამაზედ წინ ფეხი არ წაუდგამს, მაგრამ მაინცა-და-მაინც წილზედ-ჭერა საზოგადოდ ხშირი არ იყო და დღესაც არ არის. ხშირად, და ძალიან ხშირადაც, ჩვენში გადაკვეთილი ლალა წარმოებდა, დღიურზედ ერთი კოდი; ამაზედ მეტი იშვიათად თუ სადმე მოიძვებოდა. ჩვეულების ძალმომრეობა ასეთი მტკიცე და ძლიერი იყო ამ შემთხვევაში, რომ არა რაიმე სხვა ეკონომიურმა ძალამ ამ ლალს აწვედა-დაწვევად ვერ იმოქმედა. თვით ყოვლად-შემძლე ბატონ-ყმობამ მაგ ლალის ზომას ვერა გადაამატა რა, და ერთხელ გადაკვეთილი ლალა ნამუშევრის წილზედ ვერ შესცვალა. პირიქით, ჩვენ იმისთანა მაგალითებიც ვიცით, რომ ახალ შემოღებული მეოთხედობა მაგ ჩვეულების ძალმა დაიმორჩილა და ისევ დღიურზედ ერთს კოდად შესცვალა.

ერთის სიტყვით, ჩვენში წილზედ-ჭერას ხალხი და ხალხის ჩვეულება ეურჩებოდა, და, თუ სადმე სუფევდა, იმ აუცილებელის ნიშნით სუფევდა, რომ გლეხი, თუ წილზედ მამულს აიღებდა, არამც თუ სამუდამოდ მასზედ ბინას მოიკიდებდა, არამედ ხანგრძლივობასაც ერიდებოდა; და, ამას გარდა, რამოდენ წილშიაც მამულის პატრონი ჩაუდგებოდა, იმოდენად მეტ-ნაკლები მონაწილეობა უნდა მიეღო ხარჯშიცა. აქედამა სჩანს, რომ იმისთანა საჩუდამოდ წილზედ-ჭერა, როგორც ამ ჟამად განხორციელებულია მეოთხედობაში; ჩვენის ცხოვრების ნერგზედ არ არის აღმოცენებული, რადგანაც. ჩვენის ჩვეულების წინააღმდეგ, მეოთხედობა წილია და არა გადაკვეთილი რა-

ლა, და მერე იმისთანა წილია, რომლის მოპოებაშიაც ხარჯი სრულად ერთის მხრისაა და არა ორივე მონაწილისა მიიღეს.

ხოლო ეს კი უნდა აღვიაროთ, რომ საიდამაც უნდა იყოს ეგ მეოთხედობა წარმომდგარი, მაინც-და-მაინც იგი ცხოვრების წინ წადგომია, ნამეტნავად მაშინ, როცა ბატონ-ყმობას წარმოვიდგენთ. რაც უნდა იყოს, გლეხი სხვის ნების ანაბარად არ არის დარჩომილი. მძიმეა თუ სუბუქია ეგ მეოთხედობა, გლეხმა იცის, რომ მას ბინას ვერავინ შეუშლის, და რაც მეოთხედს გადურჩება, ის უცილოდ და ხელშეუხებელად მისია. მაგრამ, ეკონომიურის მხრით, წილზედ-ჭერას საერთოდ და მეოთხედობას საკუთრივ— მაინც-და-მაინც მავნებელი შედეგი მოსდევს. რადგანაც აქ ნაშრომის ნაყოფში, ცოტად თუ ბევრად, სხვასაც წილი უდევს, გლეხს არ ექნება ისეთი ხალისი, ისეთი თავგანძობიერებითი მხნეობა შრომისათვის, როგორც იმას, რომელიც თავის საკუთრებაზედ მუშაობს, მაშასადამე, შრომა გლეხისა იზოდენად ნაყოფიერი არ უნდა იყოს, რამოდენადაც ეგ შესაძლოა. ეს ერთი. მეორე, — მიწის განოყიერებისათვის, მიწის გაკეთებისათვის გლეხი ხარჯს ვერ გაიმეტებს, იმიტომ რომ ამ ხარჯში მონაწილე არ უდგება და წილი კი სრულად მიიღეს. ადამ სმიტი ამბობს: „მხენელ-მთესველს (რომელსაც წილზედ უჭირავს მიწა) არავითარი სარფა არა აქვს, მამულის კარგა შემუშავებისათვის ხარჯი რამ გასწიოს, იმიტომ რომ მიწის პატრონი იმ დანახარჯის მოგებაში წილს იღებსო და ხარჯში კი არაო. მეათედი წილი ხომ ცოტაა, მაგრამ ყველასაგან მიღებულია, რომ ეგეც ამ მხრით სოფლის-მეურნეობის წარმატებას დიდად აბრკოლებსო“. რომ ეს მართალია, აი ამის დასამტკიცებლად რა მაგალითებია შენიშ-

ნული. არტურ იუნგი მოგვითხრობს: „საცა კი წილზედ-ჭერა არის, შეიძლება კაცმა გულდაჯერებით სთქვასო, რომ იქ მცხოვრებნი უხეირონი და საცოდავად ილაჯ-გაწყვეტილები არიანო. საცა, მილანის მაზრაში, უხეირო, ღარიბი, მოურწყავი მიწა შემხვედრიაო, ყველგან ისე გამოსულა, რომ მიწები წილზედ უჭირავთო“. მაკ-კულოხი ამბობს: „წილზედ-ჭერა ყველგან წარმატების დამაბრკოლებელიაო, ასე რომ წილზედ-ჭერამ ყველგან მხვენელ-მთესველნი უკიდურეს სიღარიბეში ჩააგდო“. ჯონ სტუარტ მილლი ამბობს, რომ თუმცა წილად-ჭერას ბევრი მაქება-რიცა ჰყავსო, მაგრამ ეს წესი არც ერთის მხრით ისეთი სახარბიელი არ არის, რომ საცა მას ფესვდ არა აქვს, იქ ხელ-ახლად შეიტანონო. ამის სიტყვით, გადაკვეთილს ღალას კი ის სიკეთე მაინც მოსდევს, რომ, ბევრია თუ ცოტაა, გლენს ხელს არ უშლის მამულის გაკეთებისათვის ხარჯი გასწიოს, უფრო მედგრად იმუშაოს, უფრო დიდი მხნეობა და მეცადინეობა იხმაროს, იმიტომ რომ ამ შემთხვევაში მომატებულის ხარჯისა და შრომის მონაგები სრულად მისია. აქ ღალას მიწის ქირის მნიშვნელობა აქვს მხოლოდ და არა შრომის ნაყოფის გაწილადებისა. აქ შრომა, ცოტად თუ ბევრად, თავისუფალია, და რამოდენადაც თავისუფალია, იმოდენად ყოვლად-შემძლებელიც არის.

ეს წერილი ძალაუნებურად გაგვიგრძელდა და ამის გამო პირველ წერილში მოხსენებული საგნები ამ-ჟამად გაურჩევლად დაგვრჩა. ეგ შემდეგისათვის იყოს.

წერილი მესამე

ჩვენ წინა წერილებით ვცდილობდით დაგვემტკიცებინა, რომ წილზედ-ჭერა მამულისა: 1. მიზეზიანი და სადავიდარაბო უფლება-მოვალეობაა ორთა წოდებათა შორის; 2. ჩვენის ხალხის ჩვეულებაზედ არ არის აღმოცენილი, იმ სახით მაინც, რა სახითაც იგი გლებთა განთავისუფლების დებულებამ ჩვენში შემოიტანა; 3. ეკონომიურის მხრით, თუმცა ყმობაზედ ბევრად უკეთესია, მაგრამ მაინც მანებელია; 4. მიწის-ჭერაში ჩვეულება ყველა სხვა ძალაზედ მტკიცეა, თვით-რჯულია, და 5. ამის გამო პირველი და უპირატესი ყურადღება მიქცეულ უნდა იქმნას ჩვეულებაზედ, როცა მიწის-ჭერის შესახებ რაიმე ცვლილება საჭიროდ დანახულია.

რომ ნაყმევის მიწის-ჭერის შესახებ ცვლილება საჭიროდ დანახულია თვით მთავრობისაგანაც, — ამას ცხადად გვიმტკიცებს 172 მუხლი გლებთა განთავისუფლების დებულებისა*. მაგ მუხლშია გამოცხადებული მტკიცე გან-

*) აი ნამდვილი სიტყვები 172 მუხლისა: „კავკასიის ნამესტნიკსა მიენდობა დასდევას კანონნი მოყვანისათვის ცნობაში გარდასახად-თა რაოდენობისა მიწისა მოსავლითა გლებთა მინდვრისა მიწათაგან და ძალთაგან; გარდასახადნი ესენი დაფასდეს ფულად შეთანასწორებით ადგილობრივთა მოთხოვნილებათა ნამდვილისა მოსავალთა ღირებულობისა და დაწესდეს ამ დაფასებით გარდასახადნი მზსენებულთა მინდვრისა მიწათა და ბალთათვისა“.

ზრახვა მთავრობისა მიქცეული მასზედ, რომ წილზედ-ჰე-
რა მამულისა—ეგ სადავიდარაბო, წინათვე განუსაზღვრე-
ლი ღალა, ერთს გარდაკვეთილ გარდასახად აღ იქცეს. ეს
განზრახვა ამ მხრით და მხოლოდ ამ მხრით ეთანხმება
ჩვენის ხალხის ჩვეულებასა, რადგანაც წინა წერილიდამ
ვიციოთ, რომ ჩვენში თითქმის ყველგან ღალა გარდაკვე-
თილი სწარმოებდა და არა საწილო. როგორ უნდა მოვი-
დეს ეს აღსრულებაში? დებულებაში მოხსენებულა, რომ
1. ჯერ უნდა წესი დაიდოსო მასზედ, თუ როგორ მოი-
ყვანონ ცნობაში აწინდელის წილადობილის ღალის რაო-
დენობაო; 2. მერე, ადგილობრივის გარემოების მიხედვით,
ეგ რაოდენობა ღალისა ფულად დაფასდესო და 3. მას
შემდეგ ნაყმევის გარდასახადი ღალა ერთობ ფულად
განისაზღვროსო, ესე იგი ჩვეულებრივი მიწის მოსავლით
გარდასახადი მახტად გადიქცესო.

ამ კანონმდებლობას რომ თვალი დავაკვიროვოთ, ერთს
განსაკუთრებითს ღირსებას ვიპოვით. აქ ცხადად გამოხა-
ტულია მთავრობის გულითადი მეცადინეობა, რომ ეს აუ-
ცილებელი ცვლილება ორივე მხრისათვის სამართლიანად
მოახდინოს. ამაში მთავრობას ყოველივე ჩვენი თანაგრძ-
ნობა ეკუთვნის. მაგრამ, ჩვენდა სამწუხაროდ, მთავრობი-
საგან აღნიშნულის გზით, განზრახული მისგან ცვლილება
აუსრულებელია. ამას ამტკიცებს ის თვალსაჩინო მაგალი-
თი, რომ აი მეცამეტე წელიწადი მიდის და ამ მხრით
საქმის წინ წაწვევისათვის არავის არც ხელი გაუწმრევია,
არც ერთი ბიჯიც არ გადუდგამს. ჩვენის ფიქრით, თუ-
ნდა მოეწადინებინა ვისმე, აუარებელი დაბრკოლება წინ
დახვდებოდა და პირველის ბიჯის გადადგმაზედვე გულს
დააჯერებდა, რომ აღნიშნულს გზაზედ სულა ყოვლად შეუ-
ძლებელია. ჩვენ ვერ მოგვიფიქრებია, რა წესი უნდა იყოს

იმისთანა, რომ სახნავ მიწისა და ვენახის მეოთხედი, ანუ სათიბის მიწის მესამედი ცნობაში მოიყვანოს და ეს მოყვანილი ცნობა მართალი და უტყუარი იყოს. აქ, ჩვენის ფიქრით, ერთს რასმე შეეძლო შველა: მას, რომ ცნობილი იყოს, ვის ვისგან რამდენი რგებია მეოთხედობიდან ამ ცამეტ წელიწადში და მერე რიცხვთა შუა ანგარიშით კაცს გამოეყვანა თვითოეულის მებატონისათვის და თვითოეულის ნაყმევისათვის მაგ წილადობილის დალის რაოდენობა. განა ეს შესაძლებელია? ან ერთმა მებატონემ, ან ერთმა ნაყმევმა იცის ეგა? თუნდ იცოდნენ კიდევ,—რამოდენა ხანი უნდა, რამოდენა კაცი, რომ თვითოეულის მებატონისა და თვითოეულის გლეხისაგან ეგ ცნობა მოეკრიფათ და საბუთიც მოეთხოვათ. უამისოდ ხომ არა რაიმე ცნობა დასაჯერი არ არის და არც იქნება. [თუ ეგრეა, განა ამ-გვარად ცნობის შეკრეფას ბოლო მოეღებოდა-ლა როდისმე? არა გვგონია.

ესთქვათ, რომ შეუძლებელი შესაძლოა, ესთქვათ, რომ რაოდენობა ცნობაში ასე თუ ისე მოყვანილ იქმნას, მას შემდეგ ერთი სადავიდარაბო—იმ რაოდენობის დაფასება იქნებოდა. ნუთუ ეს ვისმე ადვილი ჰგონია? ფასის აწევ-დაწევაზედ ათასი მიზეზი მოქმედობს; ეგ მიზეზნი დღეს ერთია, ხვალე სხვა. ადგილობრივის გარემოების მიხედვით ეგ უნდა მოხდესო, ამბობს კანონი. რა-რიგად ზედმიწევნით უნდა აღინუსხოს გარემოება, რომელიც მრავალ-გვარია, რა-რიგად ზედმიწევნით უნდა დაიდვას სასწორზედ ყოველი იგი, რომ ამ შემთხვევაში არც მწვალი დაიწვას და არც შამფური. სად არის ამის ღონისძიება? მერე დღეს დადგენილი ფასი, დღევანდელს გარემოებაზედ დაფუძნებულე, ხვალაც ისე იქნება? ვის შეუძლიან ამისი თქმა? ვის შეუძლიან სთქვას, რომ ამ შემ-

თხვევაში ან მებატონე არ დაჰკარგავს და ან გლეხი? თუ ესეა, მამ მავ დაფასებაში. სამართლიანობაზედ იმედს უნდა გამოვეთხოვით. თუ სამართლიანობა არ იქნება, მამ ან გლეხს რა გაუშთელებს ნატკენს გულს, ან მებატონესა? სამართლით მოჰკრილი ხელი არ მეტკინებაო, ამბობს ჩვენი ქართველი კაცი. ყურადღების ღირსია ამისთანა რწმენა ხალხისა. თვით ღალის ფულად ქცევა, ესე იგი მახტის დადგენა მიწის-ჭერაში, დიდად გაუძნელებს გლეხს თავისის მოვალეობის აღსრულებას და ნაბატონარსაც არას შემატებს. პირველი, იმიტომ—რომ ღალის ხდა ფულად ჩვენს ჩვეულებაში თითქმის არა ყოფილა, გარდა ორიოდ მაგალითისა, რომეოც მხედველობაში არ მიიღება, და მეორე, იმიტომ—რომ ფული ძნელად ჩაუვარდება ხელში გლეხსა, რომლის სიმდიდრე დღესაც ფულიანობით კი არ იზომება, არამედ ჰურისა და ღვინის მეტ-ნაკლებობითა, ესე იგი მიწის მოსავლითა. თუნდ ეგეც არ იყოს, ჩვენ ვერ მიხვდარვართ—რა საჭიროება მოითხოვს, რომ სულადით გარდასახადი ფულად იქცეს? საქმე მავ გარდასახადის განსაზღვრაა. რაკი ეგ განისაზღვრება, მაშინ ყოველივე წილადობილის ღალის მანებელნი შედეგნი მოისპობიან ცოტად თუ ბევრად, და ამაში სულადით გარდასახადს თუ ფულად გარდასახადს არავითარი ზედმოქმედება არა აქვს. თუ ესეა, რათ უნდა ტყუილ-უბრალოდ შეირყეს ჩვეულება, რომლის მეოხებითაც გლეხი დღეს-აქამომდე ღალას თუ კულუხს მიწის მოსავლით იხდიდა და ფულით გარდასახადს ერიდებოდა. ჰირი ხომ ჰირია, მაგრამ ჩვენი ხალხი ამაზედაც ამბობს, რომ შეჩვეული სჯობია შეუჩვევარსაო.

ერთის სიტყვით, იმ გზით და სახით, რა გზითაც და სახით ნაჩვენებია დებულებაში, გლეხის აწინდელის

გარდასახადის გადაკვეთა ჯერ შეუძლებელია და მერე, თუნდაც შესაძლო იყოს, ერთს მხარეს მოვალეობას უმძიმებს და მეორეს ამით არას მატებს. ჩვენ ამით იმის თქმა კი არ გვინდა, რომ წილზედ-ჭერას შველა არა აქვს, არსაი-ღამ მოველება. შველა აქვს და ძალიან ადვილიცა, ოღონდ კი მივმართოთ ჩვეულებას და იგი დაგვანახებებს ხსნის გზასა. თუ არ მხარე და მხარე, მაზრა და მაზრა მაინცა ამ შემთხვევაში დიდს ერთ-ფერობას და ერთ-გვარობას წარმოგვიდგენს. არ არის მხარე, არ არის მაზრა, საცა დღიურზედ გადაწყვეტილის ზომისა და დადგენილის სახის ღალა არ სწარმოებდეს. სად როგორი ჩვეულებაა, სად რა სახის და რა ზომის ღალაა,—ეგ ადვილად საცნობია, იმიტომ რომ ეგ ადგილობრივ დიდმა და პატარამ შეუცდომელად იცის. გამოიძიონ ეს, ცნობაში მოიყვანონ ჩვეულებით დადგენილი ღალის რაოდენობა და სახე, და ყოველ ამის კვალად გადაკვეთონ აწინდელი წილადობილი ღალა თავ-თავისის ადგილის მიხედვითა. არც გლეხი იწყენს ამასა და არც ნაბატონარი, იმიტომ რომ მათს გარეშემო მწარმოებელს ჩვეულებაზედ იქნება ყოველივე ეს დამყარებული და ამით არც მწვადი დაიწვის და არც შამფურა.

ესე ყოველი, რაცა ვსთქვით, მხოლოდ მინდვრის მიწებს შეეხება და, ჩვენის ფიქრით, ვენახების თაობაზედ უფრო ადვილად შეიძლება საქმის გათავება. აქ ჩვეულებამ თავისი ჭქმნა კიდევ და, ამ ჩვეულებას თუ გარედამაცხელი შეეწყო, არ გავა ხუთი, ექვსი წელიწადი, რომ ნაყმენი ვენახების პატრონად შეიქმნებიან. ჩვენში ჩვეულება იყო, რომ ვინც სხვის მიწაზედ ვენახს გააშენებდა, ნახევარი გამშენებელისა იყო და ნახევარი—მიწის პატრონისა. აქაც ჩვეულებამ დაგვიმტკიცა, რომ მიწის-ჭერაში უძლეველია. თითქმის მთელი კახეთი მოურიგდა გლეხობას ვე-

ნახების თაობაზედ მავ ჩვეულების წინამძღომელობითა და-
ძალითა. თუმცა აქაც მეოთხედი იყო კულუხად დაწესე-
ბული მთავრობისაგან, მაგრამ არც ნაბატონარმა ინდომა
ეგ და არც ნაყმევმა: აიღეს მათ და უდრტენველად, უდა-
ვიდარაბოდ, მშვიდობიანად ვენახები შუაზედ დაიყვეს, და
ამ-რრვად გლეხი ვენახის პატრონად შეიქმნა. ამ-გვარი მო-
რიგება წყნარ წყნარად გადადის ტფილისის გუბერნიის
სხვა ადგილებშიაც. ამაში შესანიშნავი ის არის, რომ გლე-
ხი უფრო ეტანებოდა ამ-გვარად საქმის გათავებას, ვიდ-
რე ნაბატონარი; დღესაც გლეხს უფრო უნდა მავ-გვარად
საქმის გათავება, ვიდრე ნაბატონარსა. ნაბატონარი ამ შე-
მთხვევაში უკან იწევს იმიტომ კი არა, რომ ეგ საზარა-
ლო ეგონოს. არა, ნაბატონარმა კარგად იცის, რომ აქ
არა ეკარგება რა, რადგანაც იმ ნახევარს ვენახისას ყვე-
ლა სანახევროდ აიღებს და ნახევრიდამ ნახევარი ისევ იმ
მეოთხედს შეადგენს მთელიდამ. ამაში მოგებასაც ხედავს
მით რომ თავის წილს ვენახს თვით უვლის და საშფოთველი
გლეხთან არა აქვს რა. მაგრამ ერთი რამ აბრკოლებს, სა-
ხელდობრ ისა, რომ წვრილ-წვრილი ნაჭრები შეხვდება,
სხვადასხვა ადგილას გაფანტული. ამით მოვლა და თვალ-
ყურის ჭერა უძნელდება.

მაშასადამე, რომ ამ საქმეს ნაბატონარისაგან დაბრ-
კოლება არ მიეცეს, საჭიროა—ნაბატონარს ღონისძიება
მიეცეს, რგებული ვენახების ნახევრები ერთს ადგილს
შეაგროვოს. ამისათვის გაცვლა-გამოცვლა ვენახებისა
უნდა გაადვილებულ იქმნას. იშვიათად არის, რომ ნა-
ყმევთა ვენახები სახასო და საეკლესიო გლეხთა ვე-
ნახებში ჩაიხირობულ არ იყვნენ და, რადგანაც სახასო და
საეკლესიო გლეხთა ნება არ აქვსთ ვენახების გაცვლისა, ამის
გამო ერთს ადგილას მოგროვება ვენახებისა თითქმის შე-

უძლებელი ხდება. რომ ამ-გვარს მორიგებას ფეხი ააჩქარებინონ იქ, საცა ფეხი ადგმული აქვს კიდევ, როგორც კახეთში, და ფეხი აადგმევიონ იქ, საცა ჯერ ფეხიც არ აუდგამს, საჭიროა მთავრობამ ნება მიანიჭოს სახასო გლახს, რომ საცა ხელს მისცემს, დაუბრკოლებრივ შეუცვალოს ნაბატონარს და ნაყმევს ვენახები ურთიერთ-შორის მორიგებითა. ამისათვის მთავრობამ ერთი საერთო განკარგულება რომ მოახდინოს, დიდს შემწეობას მისცემს ნაყმევსაცა და ნაბატონარსაცა.

გამოიცვლება 172 მუხლის ძალითა აწინდელი წილადობილი ღალა და კულუხი თუ არა, მაინც-და-მაინც ამას ვიტყვი, რომ ეს არ არის გვირგვინი ბატონ-ყმობის საქმისა. ეგ შუა გზაა, უკეთესი მასზედ, რაც არის, და უარესი მასზედ, რაც სანატრელია. მაგაზედ გაჩერება ყოველად შეუძლებელია. დღეს თუ ხვალე საჭიროება მოითხოვს, რომ გლახი მიწის-პატრონად შეიქმნას. მთავრობას წინათვე უგრძნია ეს აუცილებელი საჭიროება და მის აცილებისათვის ღონისძიებად მამულების შესყიდვა დაუნიშნავს.

მთელი კანონმდებლობა ამ საგანზედ იმავე საფუძველზედ არის დამყარებული, როგორც საერთოდ რუსეთში. როგორც რუსეთში, ისე ჩვენშიაც, მაგ კანონებს ეტყობა, რომ კანონმდებელთა ორის რამის ფიქრი ჰქონიათ. ერთი იმის ფიქრი, რომ გლახობა არ ინდომებს მამულის შესყიდვასაო. ამის გამო გლახს ვალად დაადევს, რომ თუ შებატონე მოითხოვსო, უსათუოდ სახნავ-სათიბი მიწები და სასახლის ადგილი ჯნდა შეისყიდოო. რადგანაც საფიქრებელი იყო, რომ ამ-გვარად ძალად შესყიდვისათვის გლახს ფულის სახსარი არ ექმნებოდა, ამიტომაც მთავრობამ დააწესა, გლახს ფულს ვასესხებო 49 წლითა და წელიწადში

თაენსა და სარგებელში ათს თუმანზედ გამოვართმევო ექვს მანეთსა, რომლიდამაც ხუთი სარგებელში წავაო და ერთი თაენშიო. მეორე იმის ფიქრი ჰქონიათ, რომ გლახობა თავ-თავის ვადაზედ ფულს ვერ შემოიტანსო და ამით სახელმწიფო ხაზინა იზარალებსო; ამისათვის 49 წელიწადი დანიშნეს სესხის ვადად, თუმცა ასზედ ერთი მანეთი თაენს 37 წელიწადს ასწორებს და იშორებს. აქ თორმეტი წელიწადი მეტია დანიშნული, იმიტომ რომ ხაზინას რაც 37 წელიწადში დააკლდება, ამ თორმეტის წლის შემოსატანის ფულით შეისრულოს.

იქნება ამ ორს ჭკუაში მოსასვლელს საგანს რაიმე საბუთი ჰქონდეს რუსეთში, მაგრამ ჩვენში კი — არა მგონია. ჩვენი ხალხი თავისის ბინადრობის დიდი და მკვიდრი მოყვარეა. იგი სოფელი, საცა მის მამა-პაპას უტხოვრია, საცა მამა-პაპის ძეგლები უმარხია, საცა მამა-პაპის სალოცავია, ჩვენის გლახისათვის მეტად ძვირფასი რამ არის. დღესაც თუ ბედის ბრუნვას ერთის აღგილიდამ მეორეში გადმოუსახლებია ვინმე, იმის შვილიშვილი და უფრო შორეული შთამომავლობა თითქმის ყოველ-წლივ უწინდელის ბინის დასახედად მიდის, მამა-პაპის ხატისა და სალოცავის თაყვანის-საცემლად დაიარება. ამისთვის არც ხარჯს, არც დროს და არც გზაზედ სიარულის შრომას არა ზოგავს. თუნდ ეგეც არ იყოს, ყველასაგან და ყველგან ცნობილია, რომ მუშა-კაცი ყოველთვის იმის ნატვრაშია, სადმე ბრნა მოიკიდოს, სადმე თავისი საკუთრება იქონიოს, და მიწის-მომქმედი მუშა ისე არა ქონებას არ ეტანება, როგორც უძრავსა, ესე იგი მიწასა, ადგილ-მამულსა. ამგვარებში ნაშეტნავედ ჩვენი გლახია ღირს-შესანიშნავი. თუკი თავის ახლო-მახლო მამულს როგორმე შეიგულებს, თავს დაიგირავენს, ცოლ-შვილს დაატყვევებს ხოლმე, ვალ-

ში, ვახშში ჩავარდება და მამულის სციდვის შემთხვევას კი არ დაჰკარგავს. ჩვენებური გლეხი წელს გაიმარებს თუ არა, მარტო იმის-ნატურაშია, რომ მამული იყიდოს.

რომ ჩვენის გლეხის მიდრეკილება მამულის სცილვისადმი ძლიერი და დაუძინებელია,— ამის დასამტკიცებლად მოვიყვანთ სამს თვალთსაჩინოს, უცილოს მაგალითსა:

1. ჩვენებური გლეხი რაკი მამულის სასყიდლად გაიწევს, მას არა ფასი არ აშინებს, უკან არ დაახვეინებს, და ამის გამო რასაც გლეხი იმეტებს მამულის სასყიდლად, იმოდენას თავის-დღეში სხვა კაცი ვერ გაიმეტებს. ფასის აღმატებაში გლეხს სხვა კაცი წინ ვერ წაუვა და ვერც შეეცილება. ეს ყველასაგან ცნობილია. ჩვენ იმისთანა მაგალითიც ვიცით, რომ ასს საჟენს სოფლის ცარიელს მიწაში გლეხს ოცი თუმანი მიეცეს. ვსთქვათ, რომ ეს მხოლოდობითი შემთხვევაა, მაგრამ მაინც ყველამ იცის, რომ ჩვენებური გლეხი, რაკი ღონისძიებას ხელთ იგდებს, გიჟურის ფასის მძლეველია. ცხადია, რომ ესე გულუხვად ფასის გამომეტება განსაკუთრებით გლეხის მიდრეკილებისაგან არის წარმომდგარი, და აქ სხვა რაიმე ეკონომიური მოსაზრება და ანგარიში არ მოქმედობს.

2. აუარებელი ნასყიდობის ქალაქები წარმოადგინა ჩვენმა ნაყმევ გლეხობამა საგლეხო სასამართლოში დასამტკიცებლად იმ მამულების თაობაზედ, რომელნიც ჯერ კიდევ ბატონ-ყმობის გადავარდნის უწინ ეყიდნათ; ესე იგი მაშინ, როცა გლეხების საკუთარი და ამ-გვარად შეძენილი მამულიც ბატონის ნებაზედ იყო მინებებული და ბატონის საკუთრებად ითვლებოდა, ჩვეულებით თუ არა, კანონით მაინცა, და როცა კანონი გლეხს საკუთრების სიმტკიცისათვის მფარველობას არც ჰპირდებოდა და არც უწევდა. რა ძლიერი მიდრე-

კილება უნდა ჰქონოდა, რომ ამ-გვარის წყობილების წინაშე გლეხი მამულის სყიდვაში მაინც უკან არ იხევდა და მაინც მამულს ყიდულობდა.

3. მარტო ქუთაისის გუბერნიაში, საცა გლეხოზა ყველას უფრო ღარიბად მიგვაჩნია, ბატონ-ყმობის გადავარდნის შემდეგ რვა ათას სამოც-და-ხუთმეტმა (8.075) ნაყმევთა კომლმა შეისყიდა თვისი ნაჭერი ადგილ მამულები ნაბატონართაგან და ერთი მილიონი ას ოთხი ათას რვაას სამოც-და-ათი (1.104.870) მანეთი თავისის საკუთარის ჯიბიდან მისცა, ასე რომ მთავრობის შემწეობაც არ ითხოვა. გერმანიაში ოც-და-შვიდს წელიწადში ნაყმევთაგან მარტო მეოთხედმა ნაწილმა ძლივს დაიხსნა თავისი ადგილ-მამულები, ისიც მთავრობის შეწვევითა, და იმერეთში კი (გარდა სამეგრელოსი) ერთმა მესამედმა 10 წელიწადში გამოიხსნა თავისი მამულები, ისიც მთავრობის დაუხმარებლად, ნუთუ ეს მაგალითები არ ამტკიცებენ მას, რომ ჩვენებურს გლეხში დიდი მიღრეკილებაა მამულის შეძენისადმი.

აქედამ სჩანს, რომ ის კი არ უნდა ეფიქრათ, გლეხი მამულის სყიდვას არ ინდომებსო, ფიქრი მებატონისა უნდა ჰქონოდათ, რომ იგი მამულს არ გაჰყიდდა. ამის წამალი უნდა მოეპოვებინათ. ყველგან ყოველის ხალხის კანონებში ის კი თქმულაო, ამბობს ერთი-რუსის მწერალი, რომ სახელმწიფო საჭიროებისათვის; საყოველთაო სიკეთისათვის ძალად გააყიდვინონ ადგილ-მამულიო და ძალად აყიდვინონ კი — ეგ არსად გაგონილაო.

ჩვენის ფიქრით, მეორე შიშიც — რომ გლეხი პირნათლად ვერ გამოვაო მთავრობისაგან ნასესხის ფულის გადახდაშიაო, ჩვენის გლეხკაცის ავ-კარგიანობაზედ არ არის დამყარებული. ოღონდ გაუადვილდეს გლეხს მამულის სყიდ-

ვა, ოღონდ კისერზედ ნუ მოეხვევა უხეირო, უხმარი მამულები, და ამითი გული ნუ გაუტყდება, და იგი ნასესხის ფულის გადახდის თაობაზედ პირშავად არ გამოვა. სასოფლო ბანკები, თითო-ოროლა მაგალითი საადგილმამულო ბანკისა, ცხადად გვიმტკიცებენ, რომ გლეხნი ვალის მოშორებაში უტყუარნი არიან. ეგ იციან არამც თუ მათ, ვისაც გლეხთან გულშემატკივრად საქმე დაუჭერიათ, არამედ იმათაც, ვისაც მათთვის მამასისხლად ფული უსესხებიათ. ამიტომაც სესხის ჯეროვანს ვადას გარდამეტებული თორმეტი წელიწადი, რომელიც წინ მოვიხსენიეთ, მეტის-მეტი სიფრთხილეა, მით უფრო, რომ ეგ სიფრთხილე გლეხს აწვება კისერზედ, მაშინ როდესაც იგი მაგის მიზეზი არ არის. დიდი შეღავათი იქნებოდა გლეხისაჲვის, რომ ერთისა და იგივე გარდასახადით ვალი ოც-და-ჩვიდმეტს წელიწადს მოეშორებინა და არა ორმოც-და-ცხრასა, როგორც ამ-ჟამად არის დაწესებული.

თუ გლეხს მაგისთანა წყურვილი აქვს მამულის სყიდვისაო, თუ მთავრობისაგანაც მამულისათვის საჭირო ფულს ეგრე იაფად შოულობსო (თუმანზე სამი აბაზი თავნში და სარგებელში 49 წლის ვადით), მაშ ნაყმევთაგან მამულეების დახსნა ეგრე ტაატით რათ მიდისო, გვეტყვიან ჩვენ. ამისი მიზეზი ბევრია, და მათში არც ერთი იმისთანა არ არის, რომ გლეხის ბრალი იყოს. ჩვენ ამ-ჟამად მარტო უმთავრესს მიზეზებს მოვიხსენიებთ.

კანონით, ნაყმევსა ორის გზით შეუძლიან მამულის სყიდვა: ერთი—თავისის ფულით, მთავრობის შეუწყენელად, და მეორე—მთავრობისაგან ნასესხის ფულითა. გლეხი ერიდება თავისის მამულის დახსნას საკუთარის ფულით, იმიტომ რომ ბევრს მაგალითებს ხედავს, რომ ამ-რიგადაც მამულის შექენისათვის კანონიერის სიგელის გამო-

ტანა უძნელდებათ და უგვიანდებათ, რადგანაც ამ-გვარად სყიდვაშიაც მომრიგებელი შუამდგომელი* და ერთობ სა-გლებო გამგეობა, არ ვიცით რისთვის, ერევა** და უა-მისოდაც რთულს საქმეს სიგელის დამტკიცებისას საზო-გადო კანონისამებრ უფრო აძნელებს. მაგალითებრ, თვით მთავრობას ცნობილი აქვს, რომ ქუთაისის საგლებო გამ-გეობას თითქმის 1877 წლამდე არც ერთი ამ-გვარი სიგე-ლი არამც თუ დაუმტკიცებია, არც კი განუხილავს. ნუ დავივიწყებთ, რომ 8.075 კომლის სიგელი მაინც უნდა იყოს ქუთაისის გუბერნიაში ამ-ჟამად. რასაკვირველია, გლებკაცობას ამ-გვარი საქმის გაძნელება და დაგვიანება ყოველს ხალისს თუ არ მოუკლავდა, სყიდვის სურვილს მაინც-და-მაინც დიდად შეუყენებდა.

საკვირველია, რომ მთავრობის შემწეობით სყიდვას გლები უფრო ერიდება, თუმცა, ადგილობრივის მიხედვი-სა კვალად, მთავრობა ბევრით იაფად აძლევს გლებს სეს-ხსა. ამისი მიზეზი ის არის, რომ სესხის გადასახდელად ურთიერთის თავდებობაა კანონად დადგენილი. ეგ ჩვენე-ბურის გლების ჩვეულების პირდაპირ წინააღმდეგია. წინააღ-მდეგია მისის მეურნეობის გამართულობისა, მისის ეკონომი-ურის მდგომარეობისა და მოწყობილებისა. რუსეთში მაგას თავისი ადგილი აქვს და თავისი ჯეროვანი საბუთიცა. იქ მამულების საერთოდ-სასოფლოდ*** მფლობელობა არის და საერთოდ-სასოფლოდ მფლობელობას საერთო მოვა-ლეობაც მოსდევს. კარგია თუ ავია საერთოდ-სასოფლოდ მფლობელობა მიწისა, ჩვენ ამის გამოძიებაში არ შევალთ.

*) Мировой посредник.

**) იხ. Приложение к § 1-7 (примеч. 2) наказа по выкуп-ной операции в Тифлисской и Кутаисской губерниях, მუხლნი 8, 9.

***) Мирское.

ჩვენ მხოლოდ ამას ვიტყვით, რომ ურთიერთის თავდებობა უსაბუთოა იქ, საცა საერთო, თანასწორი მიწის მფლობელობა არ არის. ლაველე ამბობს, რომ ურთიერთის თავდებობას მაშინ აქვს ადგილი და საბუთიო, როცა მიწის საერთოდ-მფლობელობიდან არის წარმომდგარიო. ჩვენში მფლობელობა ადგილ-მამულისა, მეურნეობის გამართულობა, ეკონომიური მოწყობილება — კომლექსურია, განსაკუთრებით საოჯახოა და არა საერთო-სასოფლო. ამის გამო ჩვენში ურთიერთის თავდებობას მარტო მოვალეობის თვისება აქვს გლახისათვის, და რაც მაგ მოვალეობას უფლება მოსდევს, იმ უფლებას კი ჩვენებური გლახი მოკლებულია. რადგანაც ჩვენს დებულებაში ისევ ის ჩვეულებრივი კომლექსური მიწის-მფლობელობაა ჩვენის გლახის მდგომარეობის დედა-ბოძად მიღებული, ამის გამო არავითარი საბუთი არ იყო, რომ ურთიერთი თავდებობა შემოეღოთ და ვალის ხდა კომლექსულობით არ მოესაზრათ. ჩვენებურს გლახს არ ესმის და, სწორედ გითხრათ, ვერც გაიგებს, რისთვის უნდა იხადოს სხვის მაგიერი ვალი, მაშინ როდესაც იმ სხვას თავისი საკუთარი ბინა აქვს, თავისი მიწა და ქონება; იმ მიწასა და ქონებაზედ თვით არავითარი უფლება არ მიუძღვის, არც საზოგადოებრივი, არც კერძობრივი. ერთობ, ეგ ურთიერთის თავდებობა დიდად აშინებს გლახსა და მთავრობის კეთილ-განზრახულს შემწყობაზედ ხელს აღებინებს. გლახს, ამას გარდა, კიდევ ის აფრთხობს, რომ ხაზინასთან საქმის დაჭერა ეძნელება. მრავალის მაგალითით გული დაუჯერებია, რომ, მოთანამდე პირთა გულმოდგინებისა გამო, ხაზინის გადასახადი ერთი აბაზი ხშირად მანეთად დასჯდომია.

თუ ეს არ იყოს, რათ უნდა ერიდებოდეს გლახი მთავრობისაგან ვალის აღებას? რომ ერიდება, ამის მაგა-

ლითად იმას მოვიყვანო, რომ იმერეთში გლეხკაცობამ ერთ მილიონზედ მეტი ფული მისცა თავის მამულების დასახსნელად ისე, რომ მთავრობას ერთი გროშიც არ ესესხა. თუმცა ტფილისის გუბერნიაში ათას ორას ოცმა (1220) კომლმა გამოისყიდა მამულები და ამისათვის მთავრობისაგან სამას თოთხმეტი ათას ცხრაას ოთხმოც-და-ხუთი (314.985) მანეთი ისესხა, მაგრამ ამათაც კი გამოუცხადებიათ სურვილი, რომ ეგ ფული სულ ერთბამად შეიტანონ ხაზინაში*. გულდაჯერებულნი უნდა ვიყვნეთ, რომ ამ ორს ზემოხსენებულს შემთხვევაში გლეხი ვალის აღებას არ გადურჩებოდა და იმაზედ იაფად, როგორც მთავრობას განუზრახავს, სად იზოვის გლეხი მაგ ვალსა? არსად, და მაინც, როგორც ეტყობა, გლეხკაცობა მამასისხლად ვალის აღებას უფრო რჩეობს, ვიდრე ხაზინისაგან დიდის შეღავათით ხელის გაპართვასა.

ყველაზედ უმთავრესი მიზეზი, რომელიც ნაყმევთა მამულების დახსნას ხელს უშლის და დიდად აბრკოლებს, ის არის, რომ ნაყმევი მამულს ვერ იყიდის, თუ მებატონე ამას არ მოიწადინებს. ამ საგანზედ ჩვენ ჩვენი აზრი ზემოთ გამოვსთქვით. აქ მხოლოდ იმას აღვნიშნავთ, თუ რა აბრკოლებს, რომ აქამომდე ეგ წადილი იმოდენად ფეხ ადგმული არ არის, რამოდენადაც სასურველია. აი, ჩვენი ფიქრით, რა აბრკოლებს: ზოგი მებატონეა დღესაც, რომ მისი დღეობაა, როცა გლეხი მასთან სახვეწრად მოვა და მძიმედ თავს დაუკრავს. აწინდელი მიზეზით სავსე კავშირი მათ შორის ამ თავმოყვარეობას, ცოტად თუ ბევრად, ხელს უმართავს და მებატონე ამით კმაყოფილია. ბატონ-ყმობაში დაბადებულს, ბატონ-ყმობაში გამოზრდილს

*) იხილეთ Донесение губернского по крестьянским делам присутствия от 15 июня 1876 г., № 471.

მებატონეს, რასაკვირველია, ეძნელება, გული ეთანაღრება, რომ მის გარეშეჰო ბატონობას ავალა აღარა აქვს და ფიქრობს, რაკი წყალს მიყყევარო, ხავსს მაინც მოვეკიდოო. ხავსად კიდევ მიზეზიანი მეოთხედობა გაუხდია და ამას მაგრად ეკიდება. ჩვენდა სასახელოდ, ამისთანანი ბევრი არ არიან. ზოგი მებატონეა, რომ, თუმცა დებულების ოქმში მეოთხედობა მოუხსენებია, მაგრამ ამ მიზეზიანის მოვალეობის შემწეობით გლეხი იქამდე მიუყვანია, რომ იგი ძალაუვნებურად მორიგებია მებატონეს შინაურულად, სიტყვით, და უწინდებულად გაუბეგრავს თავი, ესე იგი გარდა გადაკვეთილის ღალისა და კულუხისა, გლეხს მებატონისათვის მუშაობაც უკისრნია. რასაკვირველია, ამგვარის მებატონისათვის მამულის გასყიდვა, რომელიც გლეხის სრულს განთავისუფლებას მოასწავებს, სანატრელი არ იქნება, რადგანაც ამით მოისპობა ის მიზეზი, რა მიზეზითაც დღეს გლეხი ძალაუვნებურად ბეგარასა უწევს. ზოგი მებატონეა და, ჩვენდა სანუგეშოდ, მომეტებული ნაწილიც, რომ მამულის გასყიდვა უნდა და მარტო იმისთვის არ აცხადებს სურვილს, რომ ეშინიან, დავიწყებ საქმესო, ტყუილ-უბრალოდ გავებმიო, თრევას და ხარჯს ველარ გაუვალო და ბოლო კი არ მოელებათ. ორს პირველს მიზეზს კბილს მოსჭრის ის, რომ, ზემოხსენებული 172 მუხლის ძალით, აწინდელი წილადობილი გლეხის გარდასახადი ყოველგან მალე გადიკვეთოს და განისაზღვროს ადგილობრივის ჩვეულების მიხედვითა, — და მესამეს კი ის, რომ ერთობ უსაბუთოდ რთული და დაუბოლოებელი წარმოება მამულის დახსნის თაობაზედ გამარტივდეს და სწრაფად აღსრულებაში მოდიოდეს.

ამ უკანასკნელის მიზეზის მოსასპობლად, ამ ახლო ხანებში ჩვენის მთავრობის წინაშე წარდგენილა ახალი

წინადადება. ამ წინადადების ქვაკუთხედი და დედა-აზრი იგია, რომ მთავრობამ ნაყმევთა მამულების დახსნისათვის იმისთანა რამ ადგილობრივ გამართოს, როგორც საადგილ-მამულო ბანკია, საიღამაც გლებთა მამულის დახსნისათვის ფულის სესხად აღება შეეძლოთ იმავე წესით და პირობით, როგორც ეგე ყოველი საადგილ-მამულო ბანკშია მიღებული. ეს ქვეყნიერებაზედ ახალი ამბავი არ არის. მაგ-გვარი წყობილება ევროპაში, სახელდობრ გერმანიაში, დიდი ხანია შემოღებული იყო ნაყმევთა მამულების დახსნისათვის და იქ, საცა იყო შემოღებული, ამგვარმა წყობილებამ მეტად ააჩქარა ბატონ-ყმობის საქმის დაბოლოვება საყოველთაო საკეთილოდ. დანიაში 1806 წ. დაწესდა მაგ-გვარი ბანკი, ჰესსენ-კასელში 1832, ჰანოვერში 1841 წ., ნასსაუში 1849 და სხვა.

რადგანაც ჰანოვერის ბანკს მოქმედობას მეტად უქებდნენ, ამის გამო მის აგებულებაზედ და განწყობილებაზედ ზოგიერთს უმთავრესს ცნობას მოვიყვანთ. ჯერ კიდევ 1830 წლიდამ, ჰანოვერში გამოთქმულ იქმნა ის აზრი, რომ ნაყმევთა სრულიად განთავისუფლებისათვის ბანკი რამ გაიმართოს მთავრობის დახმარებითა. ნემეცთა, ჩვეულებისამებრ, ეგ აზრი სინჯეს, გაზომ-გამოზომეს, აიღეს-დაიღეს და ბოლოს 1841 წ. აღსრულებაშიაც მოიყვანეს. ბანკი დააწესეს და საგნად მარტო გლებთა მამულების გარდასახადის დახსნა დაუნიშნეს. მაგრამ თითქმის იმავე დროს მთავრობამ გამოაცხადა სურვილი და აღსრულებაშიაც მოიყვანა, რომ ეგ ბანკი მარტო გლებთა მამულების გამოხსნას არ მიჰყვეს და თვისი მოქმედება განავრცოს, ესე იგი სესხი აძლიოს ყოველს უძრავს ქონებაზედაც—ნაყმევისა იქნება, თუ სხვა პირისა. პირველს და მეორეს შემთხვევაშიაც გირაოდ მიიღებოდა უძრავი ქონება. მთავრობამ ნახევარ მილიონი

ტალერი (91¹/₄ კაპეკია) დაუნიშნა, რომ თუ ვინიცობაა გაჭირვებამ მოითხოვოს, ბანკმა ხელი გაიმართოს. ამ ფულ-ლიდაპ ბანკს ნება ჰქონდა მოეთხოვნა სახელმწიფო ხაზინისაგან ერთ ხანად 100.000 ტალერი; ხაზინას სარგებლად უნდა ერთმია ათს თუმანზედ სამი მანეთი წელიწადში. ამას გარდა, ყოველივე პასუხისგება ბანკის მოვალეთა წინაშე თვით მთავრობამ იკისრა. ჰანოვერის ბანკი შინაგანის საქმეთა მინისტრის გამგეობით სწარმოებდა. თითონ ბანკსა მართავდა მთავრობისაგან დანიშნული სამი კაცი, რომელნიც ბანკის მართველობას შეადგენდნენ. მსესხებელთ შორის ურთიერთის თავდებობა მიღებულ არ იყო. ამ ბანკში შესანიშნავი ორი რამ არის. ერთი ის, რომ სესხის მოსაშორებლად ერთი ვადა კი არ იყო დაწესებული, არამედ რამდენიმე; მსესხებელის ნებაზედ იყო მიგდებული, ან ერთს ვადაზედ დამდგარიყო, ან მეორეზედ. მეორე ისა, რომ, რაკი ბანკში მამული გირაოდ შევიდრდა, არა რაიმეს კერძობითს, მთავრობისა ან სასამართლოს განკარგულებას არავეთაჲი ძალა არ ჰქონდა იმ მამულის თაობაზედ, თუ რომ იმ განკარგულებას ბანკისათვის რაიმე ზარალი და ვნება მოსდევდა. 1841 წლიდამ 1850 წლამდე, ესე იგი ათის წლის განმავლობაში, ამ ბანკმა შვიდ მილიონზედ მეტის ფასის (7.249.779 ტალერი) მამულები დაახსნევინა ნაყმევებსა.

ჩვენი პირდაპირი საგანი, რომელსაც, ცოტად თუ ბევრად, ამ წერილების სათაური აცხადებს, სულ სხვა არის. ამიტომაც ზემოხსენებულს წინადადებას ამჟამად ჯეროვანად და ვრცლად ვერ გამოვიძიებთ.

ბატონ-ყმობის გაუქმებას ჩვენში ზედ მოჰყვა სასოფლო მმართველობის ახალი წესდებულებაცა. ამაზედ ლაპარაკი შემდეგ გვექნება.

წერილი მეოთხე

1865 წელსა დამტკიცებულ იქმნა და აღსრულება-შიაც მოვიდა სასოფლო მმართველობის წესდებულება. ვიდრე გავარჩევთ მას, თუ რამოდენად მოუხდა იგი ჩვენს ცხოვრებასა, რამოდენად აღგვისრულა მასზედ დანდობილი იმედი, არ იქნება მეტი, რაც შეიძლება მოკლედ, გამოვსთქვათ ზოგიერთი აზრი შინაგანს მმართველობაზედ* საზოგადოდ.

ყოველი სახელმწიფო, რივიანს წესზედ ცოტად თუ ბევრად დამდგარი, ნაწილ ნაწილად არის დაყოფილი, რომ მოვლა და პატრონობა ადვილი იყოს. მაგალითებრ, რუსის იმპერია დაყოფილია გუბერნიებად, გუბერნიები მაზრებად, მაზრები სოფლის საზოგადოებად. ყოველს სახელმწიფოში ორი დიდი მდინარებაა: ერთი მთელის სახელმწიფოს საჭიროებისა და მეორე—საზოგადოებისა. ეს ორივე-გვარი საჭიროება ყოველს ნაწილში მომდინარეობს იმდენად მეტ-ნაკლებად, რამდენადაც თვით ნაწილი მეტ-ნაკლებია; განსხვავება თითქმის ამ მეტ-ნაკლებობაშია და სხვა არაფერში. ამიტომაც მთელს სახელმწიფოში, თუ თვითთველს მის ნაწილში, ამ ორ-გვარის საჭიროების მზრუნველობა და გამგეობა საჭირო არის. ეგ მზრუნველობა და გამგეობა არის აუცილებელი და უსათუო საგანი ყოველის მმართველობისა.

*) Внутреннее управление.

ქვეყნიერობაზედ მმართველობას ორ-გვარი წყობა და აგებულება ჰქონია და აქვს. თუ სადმე რაიმე ცვლილება არის, მაინც არ შეიძლება, რომ მმართველობა ან ერთისაკენ არ იყოს მიდრეკილი, ან მეორისაკენ. ერთ-გვარი მმართველობა იგია, საცა სახელმწიფო საჭიროების საქმესაც თვით მთავრობა განაგებს და საზოგადოებისასაც, ყველგან და ყოველს ნაწილში. ამ შემთხვევაში მთავრობა ყოველ-გვარის საქმის დამწყები და მოთავეა, ყოველ-გვარის საქმის მწარმოებელია, — ყოველის მზრუნველი და გამგეა, ასე რომ ყოველივე მისგან წარმოსდგება და ყოველივე მასვე ერთვის. ამ-გვარად გამგეობისათვის ნას თავისი საკუთარნი მოხელე-კაცნი ჰყვანან, რომელთაც თვით ირჩევს, თვით ნიშნავს, თვით გადააყენებს და რომელნიც მხოლოდ მის წინაშე არიან პასუხისმგებელნი. ამ გვარს მმართველობას ცენტრალიზაციას ეძახიან.

მეორე-გვარი მმართველობა იგია, საცა მთავრობას ხელთ უპყრია მარტო მთელის სახელმწიფოს საჭიროების საქმენი და ყოველივე სხვა კი საზოგადოებას გაუსაკუთრებია, მერე ასე, რომ ყოველს ნაწილს თვისნი ადგილობრივი საქმენი აქვს ხელშეუვალად მინდობილნი. ეს საზოგადოების საჭიროების საქმენი, ადგილობრივად განაწილებულნი, განიგებიან უსათუოდ ადგილობრივთა მოხელეთა შემწეობით, რომელთაც ირჩევს თვით ადგილობრივთა მცხოვრებთა საზოგადოება და რომელნიც ამავე საზოგადოების წინაშე პასუხისმგებელნი არიან. ამ-გვარს გამგეობას თვითმმართველობას * უწოდებენ, რადგანაც ამ შემთხვევაში თვითოეული ნაწილი ერთისა და

*) Самоуправление, децентрализация.

იგივე სახელმწიფოსა თავის საკუთარს საქმეს თვით ჰპატრონობს, თვით უვლის და თვით ჰმართავს. ერთის სიტყვით, ამ-გვარის მმართველობის დედა-აზრი იგია, რომ ადგილობრივნი საქმენი თვით ადგილობრივთა მცხოვრებ-თაგან განიგებოდეს.

ამ-გვარი მმართველობა მეტად ხელს უმართავს ქვეყნის კეთილდღეობასა: ხალხს აფხიზლებს, ხალხს ჭკუ-ასა და გონებას უხსნის, რადგანაც საზოგადო მზრუნვე-ლობისათვის ხალხის უღვიძებს და საზოგადო საქმისა-თვის სწურთნის და ავარჯიშებს. ამ-გვარი მმართველობა ისეთის თვისებისაა, რომ, საცა კი სურს ადამიანს, ყველ-გან და ყოველს ხალხში იხეირებს და ჩვეულებრივს ნა-ყოფს მოიტანს. იქ, საცა მაგას გზა და ადგილი ჰქონია, ყველგან ცხოვრება ადამიანისა აუყვავებია და მთავრო-ბისათვისაც მძიმე ტვირთი ქვეყნის გამგეობისა შეუმსუ-ბუქებია, აუხსნია.

ერთი მწერალი ამბობს: „ისტორია ამტკიცებს, რომ თვითმმართველობა უკეთესი წამალია ხალხის ყო-ველ-გვარის საჭიროებისა. საცა უნდა დარგათ, იგი ყველგან ხეირობს: ინგლისშიაც, საცა დიდკაცობაა * ყო-ველის წყობის საფუძველი, ამერიკაშიაც, საცა განუსაზ-ღვრელი თანასწორობაა მიღებული სახელმწიფოს ქვა-კუთხედადა. ერთნაირის სიკეთით და მაღლით მოქმედებს და თავსდება იქაც, საცა იმისთანა პატარა ქვეყანაა, როგორც შვეიცარია (739 ოთხ-კუთ. მილია) და იქაცა, საცა იმისთანა უზარმაზარი უდაბნო მინდვრებია, რო-გორც ჩრდილო-ამერიკაში. იქაც კეთილად-განწყობილი და შეთვისებულია, საცა იმისთანა სახელოვანი განათ-

*) Аристократия.

ლებან, როგორც ლონდონში და იქაცა, საცა იმისთანა ველური ხალხია, როგორც კანადაში, ავსტრალიაში და სხვა ინგლისის კოლონიებში“.

თუმცა ესეა, მაგრამ მაგ თვითმმართველობას ქვეყანაზედ ბევრი მტერი პყავს; ბევრს უფრთხობს ტყუილ-უბრალოდ ძილსა და მოსვენებასა. ამბობენ, რომ საშიშარიაო—საზოგადოებას ეგ უფლება მიენიჭოს: აურზაურს მოჰყვება, თავს გაიზვიადებს და მორჩილებიდამ გამოვაო.

როცა პრუსიამ წაართვა საფრანგეთს ელზასი და ლოტარინგია და პარლამენტში ჩამოვარდა საუბარი მასზედ, თუ რა-გვარი მმართველობა მივცეთო ამ ახლად დაჭერილს ქვეყნებს, ბისმარკმა აი რა სთქვა: „ჩვენი საქმე ელზასსა და ლოტარინგიაში თვითმმართველობის განძლიერება უნდა იყოსო. ადგილობრივი საზოგადოების კრებანი უნდა დავაწყოთო ადგილობრივის მმართველობისათვისაო. ამ კრებათაგან უფრო უკეთ გვეცოდინება იმ ქვეყნების საჭიროება, ვიდრე პრუსიის მოხელეთაგანა* . ადგილობრივთა მცხოვრებთაგან ამორჩეულნი და დაყენებულნი მოხელენი ჩვენთვის არავითარს შიშს არ მოასწავებენ. ჩვენგან დანიშნული მოხელე კი მათთვის უცხო კაცი იქნება და ერთი ურიგო რამ ქცევა უცხო კაცისა უკმაყოფილებას ჩამოაგდებს, და ეგ მთავრობის განზრახვასა და სურვილს არ ეთანხმება. მე უფრო ისა მეონია, რომ მათგან ამორჩეულნი მოხელენი უფრო ცოტას გვავენებენ, ვიდრე ჩვენივე პრუსიის მოხელენი.“

თუ იმისთანა კაცი, როგორც ბისმარკი, რომელიც თავისუფლების დიდი მომხრე მაინცა-და-მაინც არ არის,

*) Чиновник.

ისე იღვწოდა თვითმმართველობისათვის, მერე იმ ქვეყნების შესახებ, რომელთაც გერმანიის მორჩილება არამც თუ უნდოდათ, არამედ ეთაკილებოდათ, თუ ამისთანა რკინის გულისა და მარჯვენის კაცი, როგორც ბისმარკი, სხვა გზით ვერ ახერხებდა ურჩის ხალხის გულის მოგებას, თუ არ თვითმმართველობის მინიჭებითა, სხვას რაღა ეთქმის.

ამ თვითმმართველობის დადგენისათვის ყველაზედ ძნელი იმ ზომის პოვნაა, რომლითაც საერთო სახელმწიფო საჭიროების საქმენი მიეზომება ხოლმე სახელმწიფოს მთავრობასა, და საზოგადოებრივი კი—ადგილობრივ საზოგადოებასა. ამ ორთა შუა ნამდვილის საზღვარის პოვნაც ძნელია, იმიტომ—რომ თვით ბუნებითად ამ ორივე საჭიროების ძაფები ერთი-ერთმანეთში ჩართულ და გადამზულ არიან, თუ ყოველსფერში არა, ბევრში მაინცა. მაგრამ თვითმმართველობის საქებარად ეს კი უნდა ვსთქვათ, რომ აქ გადამეტებულსა, თუ არ სარგებლობა, ისეთი ვნება მაინც არ მოსდევს, როგორც მას, როცა სახელმწიფოს—მთავრობას გადამეტებულის ზომით დაუჭერია ცხოვრებაში ადგილი. ღირსება და სიკეთე შინაგანის მმართველობისა ჯერ იმაზედ არის დამოკიდებული, რომ განაწილებულია თუ არა სახელმწიფოსა და საზოგადოების შორის მათდამი კუთვნილთა საქმეთა გამგეობა, და თუ განაწილებულია—როგორ და რამოდენის სიმართლით არის ეგ მომხდარი. ყოველივე შინაგანის მმართველობის ღირსება და სიკეთე ამ სასწორით უნდა აწონილ იქმნას.

ადგილობრივი თვითმმართველობა* და უმაღლესი მთავრობა** არც ერთი და იგივეა, არც ურთიერთის მო-

*) Местное самоуправление.

**) Верховное правление.

კამათე და მოცილენი არიან. ერთსა და იმავე ქვეყანაში, ერთსა და იმავე სახელმწიფოში ორნივე მშვიდობიანად თავსდებიან და ურთიერთის სახეიროდ მოქმედობენ. ზემოთ მოვიხსენეთ, რომ ძნელია ამათ შუა ნამდვილის საზღვარის დადება, თუ ყველაფერში არა, ზოგიერთში მაინცა. თუმცა ეს ასეა, მაგრამ საზოგადოდ ერთსაც და მეორესაც ისეთი თვალსაჩინო თვისების კუთვნილება აქვს, რომ მის მეოხებით კაცს შეუძლიან, თითქმის ყოველს შემთხვევაში, გაარჩიოს, ან ერთი რის მოღვაწე და პატრონდ უნდა იყოს, ან მეორე. ჩვენ თვისება თვითოეულისა ზემოთ გაკვრით მოვიხსენიეთ. მაგრამ ვხედავთ, რომ იგი ჩვენის უმთავრესის საგნის უკეთ ცნობისათვისა ცოტაა, ამისათვის გვსურს ამ-ჟამად, ეგ თვისება ცოტაოდნად დაწვრილებით აღვნიშნოთ.

ყოველი სახელმწიფო, თუნდ გვარ-ტომობით ერთსა და იგივე ხალხით იყოს შემდგარი, მაინც, ადგილობრივის სხვადასხვაობისა გამო, ბევრს სხვადასხვა თვისების მხარესა და მხარეს წარმოგვიდგენს. ყოველს მხარეს, ყოველს ნაწილს ერთისა და იგივე სახელმწიფოსას, თავისი საკუთარი ჭირი და ღვინი აქვს, თავისი საკუთარი გაჭირება ადგია, თავისი საკუთარი მზრუნველობა და ფიქრი უმძიმებს გულსა, თავისი საკუთარი ნეტარება აფხიზლებს და იბირებს. უმაღლესის მთავრობის პირდაპირი დანიშნულება იგია, რომ ყოველს ქვეშევრდომს მისი სატკივარი გაუგოს, მისი წამალი დასდოს, ყოველს სიკეთისა და კეთილდღეობის გზა გაუხსნას. ამისათვის საჭიროა უმაღლესმა მთავრობამ უტყუარად, პირუთვნელად, ზედმიწევნით იცოდეს ყოველის კუთხის ნამდვილი ვითარება, მისი ავკარგიანობა, რომ საცა შესაძლოა შველა, უშველოს, შემწეობა მიაწვდინოს. ცხადია, რომ უმაღლესს მთავრობას

თითონ, სხვის დაუხმარებლად, ვერ შეუძლიან ვერც თვალი მიაწვდინოს დასანახავად ყველგან, ვერც ყური სასმენლად და ვერც ხელი საშველად. ცხადია, რომ მან უნდა იყოლიოს ამისათვის ანუ საკუთარი მოხელენი, ყოველგან მოუანტულნი და მორიგებულნი, ანუ ეგ მოხელეობა თვით ადგილობრივ მცხოვრებთა უნდა ჩააბაროს, მიანდოს. პირველმა საშუალებამ თავი ვერსად ვერ გაიმართლა, იმიტომ რომ სხვის ხელით საქმის გაკეთება არსად და არასფერში არც თავს მოსულა და არც მოვა. სხვას, ტყუილია, ჩემთვის ისე გული არ შესტკივა, როგორც მე თითონ; სხვა ჩემს ავ-კარგიანობას ჩემსავით ვერ შეიტყობს, ჩემს ტკივილს ჩემსავით ვერ მოუვლის, ჩემს ჩივილს ჩემსავით ვერ იტყვის; რაც მე ვიცი ჩემი, სხვას თავის-დღეში არ ეცოდინება. ეს ყველგან ესე სცნეს და ამიტომაც ეგ საშუალება თითქმის ყველგან დაწუნებულ იქნა და უარყოფილი.

სულ სხვა არის, როცა უმაღლეს მთავრობას თვის მეთვალყურედ, მოხელედ და ადგილობრივთა საქმეთა გაზვედ თვით ადგილობრივი მცხოვრებნი ჰყვანან. მათ უკეთ იციან თავისი ვითარება, უკეთ იციან თვისი საჭიროება, უკეთ იციან თვისის თავის მოვლა, თვისთა საქმეთა პატრონობა. ამ შემთხვევაში ერთის მხრით ყოველის კუთხის ჭეშმარიტი საჭიროება, უტყუარი ტკივილი, გულწრფელი და მართალი წადილი მთავრობამდე მიღწეულია, მეორეს მხრით—უმაღლესის მთავრობის საერთო მზრუნველობა ერთნაირის გულის-ტკივილით, ერთნაირის მადლით ყოველს კუთხემდე მიწვდენილია, მორიგებული და მოფენილი.

აქედამ ცხადია, სად უნდა დაიდვას საზღვარი უმაღლესის მთავრობისა და თვითმმართველობის შუა. უმაღ-

ლესი მთავრობა, რა სახისაც უნდა იყოს, საყოველთაო საქმეთა მზრუნველი და მოღვაწეა, ესე იგი იმა საქმეთა, რომელნიც არამც თუ ყოველს ნაწილს, არამედ ყოველს ქვეშევრდომს ერთ-ნაირად და ერთ-გვარად შეეხება და რომელნიც საერთო, საყოველთაო კეთილდღეობისათვის ცნობილია. მაგ-გვარნი საქმენი ეკუთვნიან საყოველთაო კანონდებლობის წარმოებასა; საყოველთაო ფინანსთა (შემოსავალ-გასავალის) მოძრაობასა და საყოველთაო მხედრობის განწყობილებასა. ესე ყოველი ხელშეუვალი კუთვნილებაა უმაღლესის მთავრობისა, და თვითმმართველობას, როგორც კერძო სამმართველოს, ამ საქმეებში ხმა არა აქვს: იგი ემორჩილება ყოველს მას, რაც უმაღლესის მთავრობისაგან განგებულია, დაწყობილი და განწყესებული. თვითმმართველობა ხელქვევეითია ამ შემთხვევაში უმაღლესის მთავრობისა და საერთო კანონის ადგილობრივი მცველია და აღმასრულებელი.

რაც სახელმწიფოს საერთოს ვითარებას არ შეადგენს, იგი თვითმმართველობის უცილო კუთვნილებაა. თვითმმართველობა თავის ადგილას ყოველის შინაურის საქმის გამგებელია და მეოხე; ყოველივე საერთო სახელმწიფო ხარჯის და სამსახურის ადგილობრივთა მცხოვრებთა შორის განმანწილებელია, ადგილობრივის საზოგადოების რიგისა და წესის დამწყობია, მისის ზნეობის, პატივის, ქონების, განათლების და ერთობ კეთილდღეობის მზრუნველია. ყოველივე ამის მომქმედია იმოდენად, რამოდენადც ყოველივე ეს მის სამმართველოს წრეში მცხოვრებთა განკერძოებით შეეხება და არ ეწინააღმდეგება საერთო სახელმწიფო კანონსა და განკარგულებასა. აქედამ სჩანს, რომ თვითმმართველობა ერთის მხრით ადგილობრივ საქმეთა

დამწყობია და გამრიგებელი, მეორეს მხრით უმაღლესის მთავრობის ხელისუფალი* ორღანოა.

ამ სახით, იგი ერთსა და იმავე დროს ადგილობრივის საზოგადოების ორღანოც არის უმაღლესის მთავრობის წინაშე, და უმაღლესის მთავრობის ორღანოცაა წინაშე ადგილობრივის საზოგადოებისა.

ცხადია, რომ როგორც უნდა იყოს უმაღლესი მთავრობა — თვითმპყრობლობითი, მონარქიული წარმომადგენლობითი, თუ რესპუბლიკის სახისა, — ერთშიაც, მეორეშიაც და მესამეშიაც თვითმმართველობა მშვიდობიანად მოეწყობა, საზოგადო წყობილებას არამც თუ ხელს შეუშლის, არამედ ხელს მოუმართავს, რადგანაც თვით ადგილობრივის საზოგადოების მოჭირნახულეა და ამასთანავე უმაღლესის მთავრობის უკეთესი თვალი და ხელია, ყოველ კუთხემდე მიწვდენილი.

რუსეთშია მაგ თვითმმართველობას დიდი ფართო გზა გაეხსნა უმაღლესის მთავრობისაგან და თითქმის მთელი რუსეთი ამას სიხარულით მიეგება. იქ ჯერ სოფლის, გლეხთა საზოგადოებას მიენიჭა თვითმმართველობის უფლება, მერე მაზრასა და გუბერნიასა ერთად** და ამ სახით ყოველს განყოფილებაში დაიდგინა თვითმმართველობითი გამგეობა ადგილობრივთა საქმეთა. იგი დიდხანია მოქმედებს ინგლისშიაც, საცა მონარქიული წარმომადგენლობითის სახის მთავრობაა, და ჩრდილო-ამერიკაშიაც,

*) Исполнительный. „ხელისუფლება“ სწორედ ამ აზრით არის ხმარებული ჩვენს დასტულამაში. აქედამ არის წარმოდგარი სიტყვა „მოხელე“. თითონ დასტულამაში მეფის და მდივანბეგის განჩინების აღმასრულებელნი კაცნი საერთოდ „ხელისუფალად“ წოდებულ არიან.

**) Земство.

საცა რესპუბლიკაა. ეს მაგალითები ცხადად გვიჩვენებს ჩვენ, რომ თვითმმართველობა უმაღლესის მთავრობის სხვადასხვა-გვარობაზედ არ არის დამოკიდებული, რომ იგი ყოველ-გვარს უმაღლეს მთავრობას უხდება.

თვითმმართველობამ რომ თავისი ჩვეულებრივი ნაყოფი მოიტანოს და თავის თავს არ უმტყუნოს, მისდა შესაფერად უნდა იყოს მოწყობილი და დარგული. ამ მოწყობაში არც ერთი მისი არსებითი კუთვნილება დავიწყებული არ უნდა იქმნას, არც ერთი ძირეული აზრი არ უნდა დაირღვეს. თუ ეს სიფრთხილე არ იხმარა ადამიანი მა, თვითმმართველობა უფრო უქმი სიტყვა იქნება, უფრო სახელი იქნება, ვიდრე სახრავი.

უმთავრესნი კუთვნილებანი თვითმმართველობისანი არიან:

1. ადგილობრივთა საქმეთა ადგილობრივის განსამართლების უფლება. ამაზედ არის დამყარებული მცხოვრებთა პატივის, ღირსების და ქონების ნამდვილი მფარველობა და ხელშეუხებლობა;

2. უმაღლესის მთავრობისაგან განწესებულის ხარჯისა, ბეგარისა და სამსახურისა ადგილობრივთა მცხოვრებთა შორის განაწილება. ეს უკეთესი ღონისძიებაა, რომ ყოველმა სამართლიანად და უმეტ-ნაკლოდ გადაუხადოს სახელმწიფოს თავისი შესახვედრი მოვალეობა;

3. ადგილობრივის საჭიროებისათვის გარდასახადის დადგენა, გაწერა და აქედამ შემოსულის ფულის თავისუფლად გამგეობა;

4. სხვადასხვა წესისა და რიგის დადგენის უფლება ადგილობრივის საზოგადოების კანონად, მაგრამ ისე კი, რომ იგი წესი და რივი საყოველთაო კანონს არ ეწინააღმდეგებოდეს;

5. ადგილობრივის საზოგადოების პირველ-დაწყებითის სწავლის მოწყობა და თავისუფალი გამგეობა;

6. ადგილობრივის საზოგადოებისათვის მზრუნველობა და ღონისძიების მოხმარება;

7. ადგილობრივის საზოგადოების საზრდოებისათვის თავდარივის დაჭერა და ღონისძიების მოპოება;

8. ადგილობრივის გზებისა, ხიდებისა კეთება, მოვლა და თავისუფალი გამგეობა;

9. უმაღლესის მთავრობის წინაშე უშუამდგომელობა ყოველს მასზედ, რაც ადგილობრივის საზოგადოების საქირობას და მოთხოვნილებას შეადგენს.

უმთავრესნი საფუძველნი თვითმმართველობისანი არიან:

1. ხმა და არჩევის უფლება მინიჭებული უნდა ჰქონდეს ყოველს ადგილობრივს მცხოვრებსა, რაკი სრულიწლოვანია; მაშასადამე ყოველს მოვალეობაშიაც ყოველს მცხოვრებს წილი უნდა ედვას;

2. ადგილობრივის სამმართველოს ხელქვევით უნდა იყენენ ყოველნი, ვინც კი სამმართველოს წრეში სცხოვრობს; აქ, როგორც პირველს შემთხვევაში, წოდებათა შორის განყოფილება და ხარისების გაღება მავნებელია და თვითმმართველობის ბუნების წინააღმდეგია;

3. ადგილობრივი მოსამართლენი, აგრეთვე მოხელენიცა, უნდა ამოირჩიონ ადგილობრივთა მცხოვრებთა;

4. ყოველივე ადგილობრივის თანანდებობის მექონი კაცი პასუხისმგებელი უნდა იყოს წინაშე საზოგადო სამართლისა და სამსჯავროსა და არა თვისთა უფროსთა წინაშე.

ჩვენის სასოფლო მმართველობის წესდებულებას ვინც თვალს გადაავლებს, დაინახავს, რომ იგი, ცოტად თუ

ბევრად, თვითმმართველობის საფუძველზედ არის ამოყვანილი. ამის შემდეგ, რასაკვირველია, საბუთი აქვს ადამიანს ფიქტოს: თუ თვითმმართველობა ეგ არის, მაშ, ყოველის მხრით და ყოველგან რათ ისმის სამდურავი სოფლის მმართველობაზედ? რატომ მაგ თვითმმართველობამ არ ააყვავა სოფელი, თვით გლეხობა ეგრე ერთხმად რათ უჩივისო?

ჩვენ გეცდებით ამ საბუთიანს სიტყვას შესაფერი პასუხი მიგცეთ შემდეგს წერილში.

წერილი მეხუთე

ჩვენ წინა წერილში ვაჩვენეთ, რამოდენადაც ჩვენ თითონ შეეძელით და შეგვაძლებინეს, — რომ ჩვენის სოფლის მმართველობა, ცოტად თუ ბევრად, თვითმმართველობის საფუძველზეა ამოყვანილი. ამის გამო, ჩვენი ქება თვითმმართველობისა მეოთხე წერილში ამით დავაბოლოვეთ: „ამის შემდეგ, რასაკვირველია, საბუთი აქვს ადამიანს, იკითხოს: თუ თვითმმართველობა ეგ არის, მაშ ყოველის მხრით რათ ისმის სამღურავე სოფლის მმართველობაზედ? რატომ მაგ თვითმმართველობამ არ ააყვავა სოფელი? თითონ გლახობა აგრე ერთხმად რათ უჩივის?“

მაშინ დავპირდით მკითხველს, რომ ამ საბუთიანს სიტყვას შესაფერს პასუხს მივცემდით შემდეგს წერილში. ის შემდეგი წერილი, — ზოგი ჩვენის მიზეზით, ზოგი სხვისით, — აქამომდე დაგვიანდა. ეხლა, როცა ზარბაზნის ქეკა-ქუხილის ხმა მისწყდა, როცა მშვიდობიანობამ სხვადასხვა ფათერაკის მოლოდინი გააქრო, როცა სხვა სიომ დაუბერა ჩვენს გარეშემო, როცა.... როცა...., ერთის სიტყვით, — ეხლა შესაძლოდ გავვიხდა შრომის განგრძობა იმოდენად, რომ ჩვენი ნაღველი, — თუ სხვა გზით არა, — უნაღველოდ მაინც გამოვფინოთ. ძნელია ნაღველის უნაღველოდ თქმა; მაგრამ ზოგან ცარიელი, უფერული თქმაც ნეტარებაა.

ვიდრე ჩვენს საგანს შევეუდგებოდეთ, მკითხველს ვსთხოვთ გაიხსენოს, რაც მეოთხე წერილში მოგვიხსენე-

ბია. იმ წერილშია აღნიშნული, — შეძლებისამებრ ფრთხილად და ენის კენჭით, — ის საწყაო, რომლითაც უნდა ავწყაო ჩვენებურის სოფლის თვითმმართველობის ავ-კარგვიანობა.

ვისაც ცნობილი ჰქონდა თვითმმართველობის არსებითი თვისებანი და კუთვნილებანი, დიდი ნიჭი არ დასჭირდებოდა წინასწარმეტყველობისა, რომ გამოეცნო, რა შედეგიც მოელოდა იმ წყობილებას, რომელიც დადგინებულია ჩვენში 1865 წ. 11 აპრილის წესდებითა შესახებ ჩვენებურ სოფლების მმართველობისა.

პირველი და უდიდესი ნაკლი ამ წესდებისა ის არის, რომ თვითმმართველობის არსებითი საფუძველნი არ არიან მისგან აღიარებულნი და, რაკი თვითმმართველობას ეგ ნაკლი თან შეჰყვა, იქ თვითმმართველობას ნურავინ დაემდურება, იმიტომ რომ იქ თვითმმართველობა არ გახლავთ და არაფერს შუაშია. ეს ნაკლი თითონ შიდა-იმპერიის წესდებასაც თან შეჰყვა და, რადგანაც ერთსა და იმავე მიზეზს ერთი და იგივე შედეგი თან მოსდევს, ამიტომაც იქაც, როგორც ჩვენში, სოფლის მმართველობაზედ დიდი ჩივილი და დრტვინვა ისმის. თუ რომ კეთილი კიდევ სჭირს, — ძალიან ცოტა-კი, — შიდა-იმპერიის წესდებას, ეგ კეთილი იმაში მდგომარეობს, რომ იქაურს სოფლის ვითარებას, ეკონომიურს, ოჯახობრივს და საზოგადოებრივს წყობას, ცოტად თუ ბევრად, ყურადღება მიუქცევია კანონმდებლისა. ჩვენდა სამწუხაროდ, ამასვე ვერ ვიტყვით ჩვენს წესდებაზედ: იგი მთლად გადმოღებულია რუსეთიდან. რასაკვირველია, თვითმმართველობას იმისთანა ზოგადი თვისებანიცა აქვს, რომელნიც ყველასათვის ერთნაირად სახიეროა, მაშასადამე ყველგან გამო-

სადეგია, და იმისთანანიც,—რომელნიც ადგილობრივს მოთხოვნილებას და სხვადასხვაობას უნდა შეეფერებოდეს.

ჩამოაცალეთ სოფლის მმართველობას თვითმმართველობის სიკეთენი, ზედ დაუმატეთ, რომ ის მმართველობა სულ სხვა ნიადაგიდამ არის ამოღებული და გადმორგული, მაშინ ცხადად დაინახავთ, რატომ ჩვენს სოფელს არ მოუხდა ეგრეთ-წოდებული თვითმმართველობა. ამ სახით, მეორე, უდიდესი მიზეზი ჩვენებურის მმართველობის უფარვისობისა ის გახლავთ, რომ იგი არ არის აღმოცენილი და დამყარებული ჩვენის სოფლის შინაურს მოწყობილობაზედ, მის ეკონომიურს, ოჯახობრივს და საზოგადოებრივს ვითარებაზედ. სხვა მიზეზიც არის, მაგრამ ამაზედ ბოლოს ვიტყვი. ეხლა კი შევუდგებით ამ ორის მიზეზის დაწვრილებითს გამოკვლევას.

ჩვენ წინა წერილში ჩამოვთვალეთ ის ოთხნი უძთავრესნი დედა-აზრნი, ურომელთოდაც თვითმმართველობა თვითმმართველობად არ უნდა იხსენიებოდეს. ერთი იმათგანი ის არის, რომ ხმა და არჩევნის უფლება მინიჭებული უნდა ჰქონდეს ყოველს ადგილობრივს მცხოვრებსა, რაკი სრული-წლოვანია. მაშასადამე, ყოველს მცხოვრებს ყოველს მოვალეობაშიაც ხვედრი წილი უნდა ჰქონდეს. წესდების 7 მუხ. ძალით კი, ხმა და არჩევანის უფლება ეკუთვნით მარტო იმ სახლში უფროსთ გლეხთ, რომელნიც კამერალიის აღწერაში ცალკე კომლად არიან ხსენებულნი. ამრიგად, სოფლის მმართველობის წრეში მცხოვრებნი ყველანი კი არ არიან წევრნი ერთისა და იმავე საზოგადოებისა, არამედ—ზოგნი, თუმცა მთელის საზოგადოების აუკარგიანობა, ავად თუ კარვად გამგეობა, მოღვაწეობა, ყოველთათვის ერთნაირად საწყენია და საამური. თავდაზნაურნი, ვაჭარნი მოქალაქენი, სამღვდელო პირნი, სო-

ფელში ბინადრად მცხოვრებნი, და თითონ გლეხნიც, კამერალიის აღწერის შემდეგ ცალკე კომლად გასულნი, ამ უფლებას გამოკლებულნი არიან და ამის გამო არც ერთს სასოფლო მოვალეობაშიაც არც ერთს მათგანს წილი არ უდევსთ, რასაკვირველია იმ გლეხთა გარდა, რომელნიც კამერალიის აღწერის შემდეგ ცალკე კომლად გამოსულან. ამათ, თუმცა არაეითარი უფლება არა აქვთ სასოფლო საქმეთა გამგეობაში, მაგრამ სასოფლო მოვალეობის ტვირთი კი კისრად აწევთ ისე, როგორც სხვას. წარმოიდგინეთ, რომ ერთის კამერალიის აღწერის დროდამ მეორემდით ათს წელიწადზედ ნაკლებ დრო არ გადის და მაშინ ცხადი იქნება, რამოდენა ძალი ხალხი უფლებას მოკლებულია ხოლმე, მაშინ როდესაც ყოველი ტვირთი კი სოფლისა ზურგად ჰკიდია.

ჩვენი აზრი ის არის, რომ თვითმმართველობისათვის ყველა წოდების კაცი ერთ გვარად უნდა იყოს მიჩნეული. თვითმმართველობა ერთი იმ ძალთაგანია, რომელიც აბია წარმატების უღელში და ეწევა სხვებთან ერთად. მაშასადამე, გამოკლება ვისიმე თვითმმართველობიდან -- დაუძლურებაა ღონისა, წარმატებისათვის მიმართულისა, წარმატებისათვის, კეთილდღეობისათვის საჭიროა, რომ ყოველნი ძალნი ერობისანი ერთად, ერთ-გვარად იყვნენ მიდრეკილნი და მიწვეულნი. თვით წარმატებაც, განვითარებაც მაშინ არის ჭეშმარიტი და ნაყოფიერი, როცა ყველანი ერთ-გვარად და ერთ-სახით სწვდებიან საერთო სიკეთეს, ერთ-გვარად და ერთ-სახით გაჭირვების უღელს ეწევიან და თანასწორად ინაწილებენ უფლებას და მოვალეობას. საცა ეს არ არის, მაშინ ერთის ამბლლება, ერთის კეთილდღეობა, -- მეორის დამდაბლებაზედ, მეორის გაღარიბებაზედ არის ხოლმე ხშირად დამოკიდებული. უსწორ-

მასწორობა ერთმანეთ-შორის, სხვათა შორის, უჯრან-უჯრად დაყოფის შედეგია; ვისაც კეთილი უნდა, ამ უჯრებს კი არ უნდა წაუმატოს; რაც არის, ისიც უნდა დაშალოს, დაარღვიოს და ქარს მისცეს.

სოფელი, მის ბინადართა კვალობაზედ, ერთი დაურღვეველი აგებულებაა, ნამეტნავად ჩვენში. როგორც გაუქმება ერთის რომელიმე ასოსი ადამიანის აგებულებაში ადამიანს აუძლურებს, ასუსტებს, ისეც სოფელს ასუსტებს და უღონოდ ჰქმნის, როცა მის კეთილდღეობის მზრუნველობაში ერთნი არიან და მეორენი არა. მაშასადამე, თვითმმართველობა სოფლისა; როგორც ჭეშმარიტი ორღანო სოფლის გამგეობისა და მზრუნველობისა, ღონემოკლებული უნდა იყოს, საცა სოფლის ერთობაზედ არ არის დამყარებული. რუსეთში რომ სოფელი უჯრან-უჯრად დაჰყვეს, ერთს წყობას მიანიჭეს შვება და აჰკიდეს ტვირთი თვითმმართველობისა და მეორე გამოაკლეს ერთსაც და მეორესაც, იქ ამას ხელ-მოსაჭიდებელი მიზეზი მაინც ჰქონდა*.

სოფელი, სოფლის საზოგადოება რუსეთში სულ სხვა ნიადაგზეა დანდობილი და სხვა ნიადაგზე ამოსული. იქ გლეხობა კომლეთობით, მემკვიდრეობით არა ჰფლობს ერთსა და იმავე მიწას; იქ მიწა სახასია, ესე იგი საერთოა და არავის არა აქვს ისე დაჩემებული სამუდამოდ, როგორც ჩვენში. ამის გამო იქ სოფელი წარმოადგენს მიწის შესახებ ორნაირს მფლობელობას: ერთის მხრით—სოფლეთულად სახასო, საერთო მფლობელობას. გლეხთა მიერ, მეორეს მხრით—კერძობით და განსაკუთრებულს

*) ეთხოვთ, არ დაივიწყოთ, რომ ჩვენ აქ მარტო სასოფლო მმართველობაზედ ვლაპარაკობთ.

მულობელობას თავად-აზნაურთა მიერ. სოფლის გამგეობა რომელიც თვითმმართველობის შინაგანი არსებაა, ამ ორს, ვითომ ურთიერთის წინააღმდეგს მოპირდაპირე მულობელობას და მათგან მომდინარეს მოთხოვნილებას ვერ მოითავსებდა, — კანონმდებელთა აზრით, — და მათს ინტერესებს ერთს კვალში ვერ ჩააყენებდა. ამის გამო, საჭიროდ დაინახეს განცალკევება, განთვითთულება გლეხისა და თავად-აზნაურობისა სასოფლო მმართველობაში. ეს დარღვევა სოფლისა, სოფლის ერთობისა, მიბაძვის ბრალიც იყო. თვალ-წინ ჰყვანდათ სამაგალითოდ ინგლისი კი არა, რომელიც პირველ-სახეა თვითმმართველობისა და რომელსაც უარყოფილი აქვს სოფლის მცხოვრებთა შორის განთვითთულება, როგორც მომაკვდინებელი სენი თვითმმართველობისა, არამედ ერთი სხვა სახელმწიფო, რომელიც ამ-გვარებში ყველა სხვა სახელმწიფოებს უკან ჩამორჩა და რომელიც ამ-გვარებში დღესაც იმ აზრებით სულდგმულობს და მოქმედობს, როგორც ნეტარ-ხსენებულ ბატონყმობის დროს.

ეს სახელმწიფო გახლავთ გერმანია და უფრო განათლებული პრუსია. იქ საზოგადოებრივის წყობის პირველ წერტილიდამევე მცხოვრებნი სამს უჯრად დაყოფილნი არიან: Gutsherren — მიწათ-მულობელნი, Bürger — მოქალაქენი, Bauern — გლეხნი, და ეს განთვითთულება პრუსიის მონარქიას ფეხიდან თავამდე მთელს აგებულებაში გატარებული აქვსო, ამბობს, ერთი მწერალი. უკანასკნელი საპროვინცილო წესდება პრუსიისა, მის გამო გატარებული ბაასი პარლამენტში, ცხადად ამტკიცებს, — იქაური „გუტსველტმარკ“ — ობა, ესე იგი მიწათ-მულობელი თავად-აზნაურობა, სადა სცემდა: ყველა ტვირთი გლეხსაო, ყველა შვება ჩვენაო. დაწინაურებული

თაობა-კი ეუბნებოდა, შვებაც მიიღე გლენტან ერთადლო და ტვირთიცაო.

თუმცა რუსეთში ასეთი განსხვავებული ეკონომიური მდგომარეობაა სოფლად მცხოვრებთა წოდებათა შორის, მაგრამ იქაც არ მოსწონთ ერთის ჩაბმა სოფლის საქმეთა გამგეობაში და მეორის ამოშვება. იქაც ხმა იმის, რომ ეგ სხვადასხვაობა მიწის-მფლობელობისა ტყუილი შიშიაო და სოფლის ერთობას არას დაუშლის და წინ არ აღუდგებაო. ერთი მწერალი ამის თაობაზედ ამბობს, რომ რუსეთში მეტად აზვიადებენ სასოფლოდ მფლობელობის მნიშვნელობასაო; სხვადასხვა მოსაზრებისა გამო შესდგა იმისთანა აზრიო, ვითომ საერთოდ-მფლობელობა უარპყოფდეს დედა-აზრს კერძობითის საკუთრებისასაო; ვითომ ამ ორ-გვართა მფლობელობათა შორის მოურიგებელი უთანხმოება იყვესო, მტრობა და ერთმანეთის დევნაო, ეს სულ ტყუილიაო. სოფლად მცხოვრები მამულის მოსაკუთრე ძალიან მშვიდობიანად სცხოვრობსო სახასოდ მფლობელთა გლენტა გვერდითაო; თუ რამე უფრთხობს მშვიდობიანობასაო, ცუდ-უბრალო ყვირილი უფრთხობსო, რომელიც გაიძახისო, რომ გლენნი, სახასოდ მფლობელნი, კერძო საკუთრების მტერნი არიანო. მართალია, გლენნი-მეზობელნი ნამუსზედ ხელადებით ჰპარავენ ტყესაო, უხდენენ მოსავალსაო, უძოგებენ ყორულებსაო, მაგრამ ამას განა იმისაგან სჩადიანო, რომ კერძობითის საკუთრებას უფრო ნაკლებ პატივისა სცემდნენ, ვიდრე სასოფლოს, სახასოს, არამედ იმისგანაო, რომ არავითარი საკუთრების პატივისცემა არა აქვთო, არც თავისისა და არც სხვისა, და, სლავიანურ ფართო ბუნების მიდრეკილებისა გამო, არც თავისას ზოგვენ, არც სხვისასაო. ჩვენის აზრითაო, —ამბობს იგივე მწერალი, —გლენნი სა-

ხასო, სოფლეურად მფლობელნი მიწისა, და სხვა სოფ-
ლელნი, კერძოდ მფლობელნი, ძალიან ადვილად მოთავს-
დებიან ერთმანეთთანაო ერთსა და იმავე სოფლის საზო-
გადოების თვითმმართველობაშიო.“

თუ სოფლის საზოგადოების დაურღვეველობაზედ
ამას ამბობენ რუსეთში, საცა, — რაც უნდა იყოს, — სოფე-
ლი, ანუ უკეთ ვსთქვათ, სოფლობა, ორ-გვარ ეკონომი-
ურს წყობას წარმოადგენს, ჩვენ რალა გვეთქმის, ჩვენ,
რომელთა შორის ეგ ორ-გვარობა არ სუფევს!

ჩვენში გლახთა მიერ მიწის-მფლობელობას ისეთივე
კერძობითის საკუთრების მნიშვნელობა აქვს, როგორც
თავად-აზნაურისას, მღვდლისას, თუ სხვისას. ჩვენში მფლო-
ბელობა კომლეულია, მექვიდრეობითი და სამუდამო
ყველა წოდებათა შორის. მაშასადამე, ამ მხრით განაწი-
ლება სოფლად მცხოვრებთა და დარღვევა სოფლის ერთო-
ბისა, უსაბუთოა, უმიზეზოა. განსხვავება არის მამულის
მეტ-ნაკლებობაში, როგორც თითონ თავად-აზნაურთა შო-
რის, ისეც გლახთა შორის. მამულის მეტ-ნაკლებობა სა-
კუთრივ და ქონების მეტ-ნაკლებობა საერთოდ სოფლის
მმართველობის საგანს არ შეადგენს და არც მისგან წარი-
მართება. ამიტომაც ეგ მეტ-ნაკლებობა სოფლის მმართვე-
ლობის მსვლელობაში შუღლის მიზეზად ვერ შეიქნება.
სოფლის მშვიდობიანი და წესიერი ცხოვრება, სარჩო-
საბადებელის, ქონების, საკუთრების საერთოდ გაფრთხი-
ლება მტაცებლობისა, ქურდობისა და ავაზაკობისაგან,
მინდვრების, ვენახების რიგიანი დაცვა წანახედისაგან,
კარგის გზების, ხიდების, რუების ქონვა და გამგეობა,
კარგი რიგიანი და იაფი სამართალი იქავ თვალ-წინ მრავალ-
გვარ წვრილმან საქმეებისათვის, საერთო მზრუნვე-
ლობა სკოლისათვის, საპყართა და უძღურთა პატრონო-

ბისათვის, საერთო შველა და ხელის გამართვა შიმშილობის დროს და სხვა უბედურობის დღეს, თანასწორი განაწილება სახელმწიფო სამსახურისა, ხარჯისა, ბეგარისა, საერთო საქმეებისათვის შუამდგომლობა უმაღლეს მთავრობასთან, ერთის სიტყვით—ყოველ შინაურ სოფლის საქმისა კეთილად დაწყობა ღ სამართლის გამგეობა,—ეს იმისთანა საგნები არიან თვითმმართველობისა, რომელნიც ერთნაირად შეეხებიან სოფელში მცხოვრებთ თავდაზნაურთა და გლეხთა, ერთნაირად სანატრელია და საზრუნველი ყველასათვის, ვინც-კი სოფლის საზოგადოებაში სცხოვრებს. ყოველს ამაში საშუალო, სამტრო რა არის? აბა, რა არის აქ იმისთანა, რომ ერთმა წოდებამ სულ თავისკენ მიიზიდოს და მეორე ცარიელზედ დააგდოს? იტყვიან, ხარჯის გაწერაში, ბეგარის განაწილებაში—სოფლობაში * აირევ-დაირევიანო. განა ეგ მიზეზი თითონ გლეხთა შორის დღეს არ მოქმედებს? განა მეტნაკლებობა ხარჯის, ბეგარის გაწერაში დღესაც არ არის მიზეზად ცხარის ბაასისა მდიდართ და ღარიბთ გლეხთა შორის? აბა, ერთი მიზეზით მაგალითი, რომ მაგ მიზეზს განხეთქილება რამ ჩამოეგდოს სადმე ისეთი, რომ მთავრობის მიშველება დასჭირებოდეს?

ამ-სახით, არც ჩვენის სოფლის ეკონომიურს მდგომარეობაში და არც თვითმმართველობის საგანთა შორის არ არის მიზეზი კაცმა იფიქროს, რომ თავდაზნაურობა და გლეხობა ერთმანეთში ვერ მოთავსდებიან განუყოფელად. ახლა ვნახოთ, იქნება ეგ მიზეზი იმაში იყოს, რუსები რომ ეძახიან „словные предразсудки“.

*) Сход.

ჯერ დავიწყოთ იქიდან, რომ ჩვენს ენაში სიტყვაც არ მოიპოვება იმ აზრის გამოსახატავად, რასაც რუსული სიტყვა „сложивие“ ნიშნავს. ეხლანდელი ჩვენი სიტყვა „წოდება“ გუშინდელი სიტყვაა; ეხლა შემოგვყავს ვაინაჩრობით და ისიც ვინ იცის—ვარგა სახმარად თუ არა. არამც თუ ხალხში არ არის ეგ სიტყვა, ან მაგის მსგავსი რამ აზრითა და მნიშვნელობითა, ძველს კანონებშიაც და წერილებშიაც არსად არ შევხვედრივართ. ეს იქნება იმის მიზეზითაც იყოს, რომ ჩვენს ძველს ცხოვრებაში დასდასად დაყოფა ერობისა არ არსებობდა. არ არსებობდა იმ მხრით, რომ ერთს წოდებას რაიმე წარმომადგენელობა ჰქონოდა უპირატესობით ქვეყნის საქმეთა გამგეობაში და მეორეს—არა, და ერთს ამით ეჩაგრა მეორე. ჩვენში ყველანი ერთნაირად უხმონი და უფლებას მოკლებულნი იყვნენ წინაშე უმაღლესის მთავრობისა. თუ რაიმე მაგალითებია ჩვენს ისტორიაში, რომ ჩვენს ხელმწიფეებს კრება მოუხდენიათ და მოუწვევიათ სამღვდელონი და დიდკაცი რჩევისათვის, ეგ ამ წოდებათა განსაკუთრებითს უფლებას კი არ მოასწავებდა, არამედ უფლებას თვით ხელმწიფისას, რომელიც, თავისის სურვილისამებრ, თუნდა მოიწვევდა და თუნდა არა. ამის გამო, იმ ბრძოლას და შეხეტქებას წოდებათა შორის უფლების დასაპყრობად, გასაერცობად, რომელიც ევროპაში იყო და ეხლაც არ გათავებულა, და რომელიც უპირველესი მიზეზი იყო ერის წყობა-წყობად დაყოფისა, ჩვენში ადგილი არა ჰქონია.

ჩვენ ამით იმის თქმა-კი არ გვინდა, რომ ჩვენ ცხოვრებაში სრულიად არ ყოფილა ელემენტები, რომელთ მოძრაობა და განვითარება საქმეს ბრძოლამდე და შეხეტქებამდე მიიყვანდა, თუ დასცალდებოდა. ჩვენ

იმას ვამბობთ, რომ რაკი ბრძოლა არ იყო, ბანაკებ-
ბად დაყოფაც ერისა არ იქნებოდა, არ იყო წყობ-წყო-
ბად განცალკევების მიზეზიც ჩვენს ერობაში, რომელიც,
თუ თვის ცხოვრებაში უნუგეზობას რასმეს ჰგრძნობდა,
საერთოდ ჰგრძნობდა, რადგანაც ყველანი, როგორც ზე-
ვითა ვსთქვი, ერთნაირად იყვნენ უფლებას მოკლებულნი,
ერთნაირად უზმონი და უტყენი ქვეყნის საქმეთა გამგეო-
ბაში. თუ ევროპას მივხედავთ, იქ სულ სხვა ამბავი იყო.

შუა საუკუნეებში ერთი განსაკუთრებითი ხელთ-
მოქმედება* იყო ევროპაში. ის ხელთ-მოქმედება მიწის
შემუშავება იყო და მის გამო მიწა შეიქმნა ცილების
საგნად, რადგანაც იგი იყო პირველი და მხოლოდითი
წყარო ქონებისა. ამიტომაც იქ ერობის ორი უპირველე-
სი წოდება—თავად-აზნაურობა და სამღვდელეობა—იმის
ბრძოლაში დასრულდა, რომ მიწა მარტოდ ხელში ჩაეგ-
დო და, როცა ჩაივლო, საზოგადოებრივი და სახელმწი-
ფოებრივი უფლებაც განმარტოებით დაიპყრა. პირველი
გამოისახა ფეოდალობაში და მეორე მასში, რომ მარტო
მიწათ მფლობელობა შეიქმნა წარმომადგენელად სახელ-
მწიფო საქმეთა გამგეობასა და წარმართვაში. მერე, რო-
ცა ერი წარმატებაში შევიდა, როცა ვაჭრობა გახში-
რდა, გახშირდა საფაბრიკო და საქარხანო ხელთ-მოქმე-
დება, მაშინ ქონებითმა ძალამ სხვა სახე მიიღო. მაშინ
მოძრავმა ქონებამ ფესვი გაიდგა და უპირატესი ადგილი
დაიჭირა ერის ცხოვრებაში. მაშინ მოძრავთა სიმდიდრის
პატრონნი შეეცილნენ საზოგადოებრივს და სახელმწიფო-
ებრივს უფლებას მიწის მფლობელთა თავად-აზნაურობას
და სამღვდელეობას. ეს შეცილება გათავდა საფრანგე-
ოის დიდ რევოლიუციით. ამ რევოლიუციამ წამოაყენა

*) Промышленность, производство.

მესამე წოდება „ბურჟუაზია“, რომელმაც მიწათ-მფლობელობას ჩამოაყალა უპირატესობა სახელმწიფო წყობაში და მის მაგიერად დაადგინა მფლობელობა მოძრავის ქონებისა.

ამ ბურჟუაზიამ კიდევ ისე წარმართა საზოგადო და სახელმწიფო საქმე, რომ ეჩოსავით სულ თავისკენ ზოითალა და ის კი, რამაც საკუთრივ შეჭქმნა იგი მოძრავი სიმდიდრე, წრეს გარეთ დარჩა. ის წრეს გარეთ დარჩომილი—შრომა არის და მისი წარმომადგენელი კიდევ მუშა-კაცი. დღეს ეს მუშა-კაცი იბრძვის ევროპაში, რომ უპირატესობა სახელმწიფო და საზოგადოებრივ წყობაში არავის არა ჰქონდეს განსაკუთრებული და ამისათვის ყოველ-გვარის წყობის ქვაკუთხედად სდებს შრომასა, რომელიც ბუნებითად ყველას განმათანასწორებელია, რადგანაც ყველა უნდა მშრომელი იყოს. ამ სახით, დღეს ევროპაში წარმომდგარია მეოთხე წოდებაცა, სახელდობრ მუშაკთა, რომელიც სიმრავლით ყოველს წოდებაზედ უდიდესია. დღეს ეგ წოდება იბრძვის, იბრძვის სასტიკად და მედგრად თავისის დედა-აზრისათვის და იმედითა აქვს გამარჯვებისა. ჩვენ ეს მცირედი შენიშვნა იმის საჩვენებლად მოვიყვანეთ, რომ ევროპაში მიზეზია—და დიდ საბუთიანიც,—წოდებათა შორის დაჯახებისა, ერთმანეთთან შეხეთქებისა, ერთმანეთის ცილობისა.

ჩვენში რა არის, აბა, მაგის მსგავსი? ჩვენში თავად-აზნაურობას დღევანდლამდე თითქმის მარტო ის უპირატესობა ჰქონდა, რომ მოკითხვის წიგნში ბრწყინვალეზად იხსენიებოდა და გლეხი კი არა. „მამულის-შვილს (гражданин), — ამბობს ერთი მწერალი, — საქმე არა აქვს მასთან, რომ თავად-აზნაურობა ჰქნის თავის ოთახში და შეჭხარის თავის მამა-პაპებს და თავის მამულ-დედულსაო. ხოლო როცა

თავადი ან აზნაური მოიწადინებსო, რომ ჩემს მამულ-დე-
დულს და ჩემს მამა-პაპას უპირატესი, განსაკუთრებით
მნიშვნელობა მიეციო საზოგადოებაში, მაშინ მამულის-
შვილი უნდა გულზედ მოვიდეს და უთხრას იმ თავად-
აზნაურსა: „შენ ფეოდალი ხარო“.

ეკონომიური ძალი კი, რომელიც დღეს ჩვენში მარ-
ტო მიწის-მფლობელობიდან წარმოდგება, და ყოველი-
ვე, რაც ამ ძალის შედეგი ოდესმე იქნება, ჩვენში ვერც
ერთმა წოდებამ, ღვთის მადლით, ვერ გაისაკუთრა და
დღეს ჩვენში გლეხიც იმისთანა მფლობელია მიწისა, რო-
გორც თავადი, აზნაური, ეკლესია; დღეს ჩვენში გლეხი
მემკვიდრეობით ბინადარია იმ მამულზედ, რომელიც ყო-
ველს გლეხს მამა-პაპით დაჩემებული აქვს. თითონ ბა-
ტონ-ყმობის უფლებაც კი არ ყოფილა ჩვენში კუთვნი-
ლებად ერთისა და იმავე წოდებისა: გლეხთაც, როგორც
თავად-აზნაურთა და ეკლესიას, შეეძლოთ ყმების ყოლა.
ამის მაგალითი ხშირია იმერეთში.

რაკი ესენი იყო, რაკი უფლება ქვეყნის გამგეობი-
სა მარტო ხელმწიფესა ჰქონდა და არავის სხვას,—ერთსა
რა უნდა შეჰშურებოდა მეორეში, ერთი იმისთანას რას
დაეხარბებოდა მეორეს, რომ ამით ერთი წყობა მეორეს
განზედ გასდგომოდა და ჩაენერგა ის განთვითეულების,
განცალკევების გრძნობა წოდებათა შორის, რომელიც
ეხლანდელის ევროპის მწვავეს ტივილს შეადგენს. აქ, რა-
საკვირველია, ბევრი ჰოც ითქმის და ბევრი არაც, მაგ-
რამ ჩვენ იმაზედა ვართ დამყარებული, რომ წოდებათა
შორის უფლების ცილება ეკონომიურის თუ პოლიტიკუ-
რისა, ცილება—რომელიც უაღრესი მიზეზი იყო დაუძი-
ნებელის განხეთქილებისა სხვა ქვეყნებში, ჩვენში არ არ-
სებობდა. ამიტომაც არც ზნეობით, არც აზრით, არც

გრძნობით, არც მიმართულებით და არც ჩვეულებით ჩვენი თავად-აზნაურობა არ დაჰშორებია გლახობას, არ შეუკეტნია თავი, თავისი საკუთარი ინტერესები არ შემოუხაზავს ისე, როგორც სხვაგან. ერთის სიტყვით, არ განსაკუთრებულია ერთს წყობად, ერთს დასად. განა ჩვენში თავადი, აზნაური, ისე მიუკარებელია გლახისათვის, როგორც სხვაგან? ბევრი მაგალითებია გლახთა და თავად-აზნაურთა შორის ნათელ მირონობისა და დამოყვრებისაცა; ათასი მაგალითია ერთმანეთთან ნადიმობისა, შექცევისა, ლხინისა, ტირილისა და ყოველ-გვარ ერთობისა; ბევრი მაგალითია, რომ სოფლის მმართველობის წესდების წინათაც და მას მერმეთაც თავადი, აზნაური, სიამოვნებით დაჰშორჩილებოდეს გლახთა სასოფლო გამგეობას და სოფელს კიდევ თავის ნებით შინაურულად ჩაებარებინოს სასოფლო საქმეების გამგეობა თავადისთვის, აზნაურისათვის. თითონ ამის დამწერი მოწამეა, რომ სოფლის შეყრის დღეს თითონ გლახთ უთხოვნიათ თავად-აზნაურებისათვის, მღვდლებისათვის, თქვენიც მონაწილეობა მიიღეთო ჩვენს სასოფლო საქმეებში, თქვენც და ესწარით ჩვენს სოფლობაშიო* და კისრად იღეთ, რასაც განვაჩინებთო, და ამაზედ თავად-აზნაურობას უარი არ ეთქვას. თითონ ამის დამწერი მოწამეა იმისიც, რომ ორმა საზოგადოებამ სახელმწიფო გლახთაგან მოინდომა აზნაურშვილი მამასახლისად ამოერჩივა, მაგრამ კანონმა ნება არ მისცა; ბევრი მაგალითია, რომ გლახნი თავს ანებებენ თავის სასამართლოს და განსამართებლად ან თავადთან, ან აზნაურთან და ან მღვდელთან გარბიან. ეს მაგალითები გვაუწყებენ, რომ ჩვენში გლახთა და სხვა წოდებათა შორის კეთილი მიდრეკილება სუფევს; რომ

*) Сход.

ერთმანეთს არამც თუ ეუცხოებიან, არამედ ერთმანეთისკენ მიიზიდებიან. ერთის სიტყვით, ჩვენს ცხოვრებაში არის იმისთანა ფესვნი, რომელთა ზედაც შეიძლება ამოვიდეს სიკეთე ერთობისა და ყველასათვის სახეიროდ გაიშალოს. ამას უნდა დავტრფოდეთ და შევხაროდეთ და არა ვთაკილობდეთ და ვმტრობდეთ. ამას ხელის შეწყობა ჰმართებს და არა ხელის შემართვა. ამით იმის თქმა კი არ გვინდა, რომ ჩვენში გლეხი, თავადი, აზნაური, თუ მღვდელი ყველგან ეგრე ძმურად სცხოვრებენ. არა, — ძალიან ბევრგან სუფევს განხეთქილება, ხოლო დიდი შეცდომა იქნება, ამისი მიზეზი თითონ წოდებათა წყობას, მის შინაგანს არსებას, თვისებას, ზნეს და ჩვეულებას და აქედამ წარმომდგარ მიდრეკილებას მივაწეროთ. ამისი მიზეზი იგივეა, რაც თვითოეულ კაცთა შორის: ავი გული, ხარბი თვალი, გრძელი ხელი და ნამუსის ქუდის ახდა.

„ისტორიაო, — ამბობს ერთი მწერალი, — ბრძოლაა ბუნებასთან, სილარიბესთან, გონების სიბნელესთან, ღონე-მიხდილობასთან, მაშასადამე ყოველ-გვარ შევიწროებასთან, რომელსაც ადამიანი პირისპირ შეემთხვევა ხოლმე, როცა ისტორიის ასპარეზზედ გამოდისო. ერთს ბიჯსაც წინ ვერ წავდგამთ ამ ბრძოლაში, თუ ყველამ ცალკე გავიწიეთო, ყველამ ცალკე ვიბრძოლეთო“. თუ ესეა, ნუთუ ყველა საზოგადოებრივ ძალთა ერთს კვალში ჩაყენება სანატრელი არ უნდა იყოს ყველასათვის. ნუთუ ყოველი ჩვენგანი არ უნდა ცდილობდეს სრულად აღმოიფხვრას ჩვენთა წოდებათა შორის განხეთქილების მიზეზნი, რომ ჩვენი ცხოვრება წარმოადგენდეს ერთს დიდებულს დენას შეერთებულის ძალისას. ამიტომაც დიდად სცოდვენ ქვეყანას და ხალხსაც; ნამეტნავად ჩვენში, — ისინი, ვისაც გულში ჩაუდგია, გინდა თუ არა, განხეთქი-

ლება უნდა იყვესო წოდებათა შორის, რადგანაც ევროპაში ეგ განხეთქილება სუფევსო. განა ევროპა ცოტადროსა და ღონესა ჰკარგავს, ცოტა სისხლსა ჰღვრის, რომ ეგ განხეთქილება მოსპოს?

მაშ, საცა ეგ არ არის, რად გვინდა რომ იყოს? ეგ იმას ეგვანება, რომ კაცმა ნაგავი შეიტანოს სახლში მარტო იმისათვის, რომ მერე საბუთი ჰქონდეს სთქვას: სახლს დაგვა უნდაო. რად გვინდა ჩვენ აქ ბაძი, ან რა სასარგებლოა? მაგრამ რა? ტვინთხელობა, რომელიც, საკუთარ ტვინ მოკლებული, სხვისით სცხოვრებს და მარტო ბაძით სულდგმულობს, ამ შემთხვევაში, წინათვე ვიცით, კედელი იქნება და, რამდენიც გინდათ ცერცვი შეაყარეთ, არ დაიჭერს.

ეგრეთი ყოველ-მხრით უსაფუძვლო და უმიზეზო გამოკლება ზოგიერთ წოდებისა საზოგადო საქმეებში და საზოგადო ტვირთს უმძიმებს გლეხსა მით, რომ მარტო გლეხი-ლა იხდის საზოგადოების სამსახურს, ეწევა ბეგარას, აკეთებს გზებს, ჰყარაულობს, იცავს საზოგადო მშვიდობიანობას, იცავს ყველას საკუთრებას მტაცებლობისა თუ წანახედისაგან და ამ სიკეთეში ძალაუნებურად წილხდომილნი არიან ყველანი, ვინც კი სოფლის წრეში სცხოვრობს, ხოლო ხარჯში, უღლის-წვევაში კი—არა. ამის გამო გლეხი უყურებს თვის მმართველობას ისე კი არა, როგორც უფლებას, არამედ როგორც ტვირთს, გარდასახად რასმეს და ყოვლის ღონისძიებითა ცდილობს, შორს იყოს სოფლობაზედაც და მმართველობაზედაც, რომელიც სიკეთეს ყველას უნაწილებს და ტვირთს-კი ერთსა ჰკიდებს ზურგზედ. ჩვენ დარწმუნებული ვართ, რომ ამ-გვარი უფლება დღესვე ჩამოართვან გლეხს, გლეხი წარბსაც არ შეიხრის; და თითონ თავად-აზნაურობა-

ცა და სხვა წოდების კაცნიც უნდა ჰგრძნობდნენ, ჩვენის ფიქრით, დიდს დანაკლისს, რომ სოფლის გამგეობა, როგორც სოფელში მცხოვრებთ, იმათაც, ნებით თუ უნებლათ, შეეხება და ამ გამგეობაში არც ხმა აქვთ და არც არჩევანის უფლება:

რაკი წესდებამ გამოაკლო სოფლის თვითმმართველობიდან ზოგიერთი წოდებანი, სოფლადვე მცხოვრებნი, რაკი არ მიანიჭა მათ არარაიმე ხმა და უფლება სოფლის გამგეობასა და წარმომადგენლობაში, —ამას, რასაკვირველია, ისიც ზედ უნდა დაჰყოლოდა, რომ ისინი სოფლის მმართველობის ქვემდებარეობიდანაც განეთავისუფლებინა. ასეც მოახდინა. 23, 36, 39 მუხლთა ძალითა ყველანი, ვინც-კი გლეხკაცობას არ ეკუთვნის — თავადნი, ახნაურნი, მღვდელნი, დიაკვნები, მოქალაქენი, სოფლად მოვეჭრენი, მებატონეების შინა-მოსამსახურენიც კი, —თავისუფალნი არიან სოფლის სამმართველოს გამგეობისაგან; ვერც სოფლის უფროსი მოხელე-მამასახლისი, ვერც სოფლის სასამართლო მათ ვერ შეეხებიან. ამით წესდებამ ხელ-ფეხი შეუჭრა სოფლის მმართველობასა; ამით უარ-ჰყო მეორე ძირეული კანონი თვითმმართველობისა, სახელდობრ იგი, რომ ადგილის სამმართველოს ხელქვევით უნდა იყვნენ ყველანი, ვინც კი სამმართველოს წრეში სცხოვრებენ; ამით უარ-ჰყო პირადი თანასწორობა კანონის წინაშე, თანასწორობა, რომელიც სულია და გული ყოველის წყობისა და ნამეტნავად თვითმმართველობისა. უამისოდ თვითმმართველობა უქმი სიტყვაა, უნაყოფო ხეა; უამისოდ სოფლის სამმართველო თავის-დღეში ვერ მოიპოვებს მცხოვრებთა თვალში იმ პატივს, რომელიც სანატრელია და ურომლისოდაც მისი წარმატება და სიკეთე შეუძლებელია.

24 მუხლი წესდეს ისა—მამასახლისს, ესე იგი უფროსს სოფლის მოხელეს, ვალად სდებს წესიერება და მშვიდობიანობა არავეს არ დაარღვევინოს, ადამიანი და იმისი ქონება ავ-კაცობისაგან დაცულ ჰყოს. თუ ამ-გვარებში დამნაშავეა გლეხკაცი, მამასახლისს გზა აქვს გახსნილი მშვიდობიანობის და წესის აღდგენისათვის. მაგრამ დანაშაულობა განა გლეხკაცის აუცილებელი თვისებაა? სხვა, არა-გლეხი, სოფლის წრეში მცხოვრები, არ არის მითამ საშიშარი წესისა და რიგისათვის, ადამიანის მშვიდობიანობისათვის, მის ქონების ხელუხლებლობისათვის?! რა უნდა ჰქმნას მაშინ მამასახლისმა, როცა ამ-გვარებში დამნაშავედ გამოდის არა-გლეხი? წესდების 23 მუხლის ძალით, გულზედ ხელი უნდა დაიკრიფოს და სეირს უყუროს. ამისთანა უღონო მოხელობას რა პატივი უნდა ჰქონდეს ხალხის თვალში და რა ზედმოქმედება გლეხკაცზედ, თუ სხვაზედ?

სოფლის სასამართლოც ამ დღეშია. მას, წესდების ძალით, ხელი მიუწვდება მარტო გლეხკაცზედ. თუ გლეხკაცმა დააშავა რამე, წაუხდინა რამ ვისმე, ან პირობა არ აუსრულა, ყველას, სოფელში მცხოვრებს: თავადს, აზნაურს, მღვდელს, დიაკვანს, მეღუქნეს ნება აქვთ იქავ თვალ-წინ, უხარჯოდ, მოუცდენელად, სოფლის სასამართლოს შემწეობით, გადაახდევინოს გლეხს სასჯელი, თუ საზღაური; და თუ არა-გლეხმა გლეხს დაუშავა რამე, წაუხდინა, პირობა არ აუსრულა, საწყალი გლეხი იძულებულია ათს, ოცს, ოც-და-ათს ვერსტზედ გაიქცეს, მომრიგებელ მოსამართლეს მიჰმართოს, რამდენიმე დღე წასვლა-მოსვლაში დაჰკარგოს, მერე რამდენიმე თვე საქმის გარჩევას ელოდოს, მერე კიდევ დაიბარონ, კიდევ მოსცდეს რამდენიმე დღე წასვლა-მოსვლაში, ჭამა-სმაში ტყუ-

ილ-უბრალო ხარჯი გასწიოს. ეს ყველა იმისთანა მძიმე რამ არის გლეხისათვის, რომ მის გამო გლეხი უფრო ხშირად იძულებულია თავისი დაჩაგვრა არა-გლეხისაგან გულში გაბოროტებით ჩაიძარხოს, ხელი აიღოს საჩივარზედ, გული აიყაროს კანონზედაც, რომელიც მისთვის ისე მიუწვდომელია—როცა დიდი სჩაგრავს, გული აიყაროს თავის სამმართველოზედაც, რომელიც უღონოა დიდის წინაშე. რა წარმომადგენელია უფლებისა იგი წყობა, რომელსაც ხელი მიუძღვის მარტო გლეხკაცზედ, ამ დაბალლობეზედ, და არა-გლეხის წინაშე კი გულზედ ხელს იკრეთს?! რა წარმომადგენელია უფლებისა იგი წყობა, რომელიც დიდის წინ ნაცრად იქცევა ხოლმე და დაბლის წინ—ცეცხლად!? რა პატივით უნდა უყურებდეს გლეხი იმ მმართველობას, რომელიც დიდისაგან გაჭირვებულს არ ესარჩლება, არას შველის, და რომელიც დიდისათვის კი თავს გამოიდებს ხოლმე, როცა პატარისაგან გაუჭირდება რაჟ! რა პატივით უნდა უყურებდეს გლეხი იმ მმართველობას, რომელიც ხმას არ იღებს უღონობით, როცა გლეხს უპატიურად ხდის არა-გლეხი, და როცა კი არა-გლეხს უპატიურება მიადგება გლეხისაგან—მაშინ კი ძალასა და ღონეს იჩენს? ან თითონ სამმართველომ როგორ აღასრულოს 24 მუხლის მოთხოვნილება, როცა სოფელში იმისთანანიც არიან, რომელნიც სოფლის მმართველობას არ ეხელქვეითებიან?

წინათაც მოგვიხსენებია და ეხლაც ვიმეორებთ, რომ შეუშლელს თვითმმართველობას საზოგადოდ და სოფლისას კერძოდ ორი მხარე აქვს: ერთი—მთავრობითი, მეორე—საზოგადოებითი, პირველით სოფლის თვითმმართველობა მთავრობის პირველ-წყობის ორღანოა, მეორით—საზოგადოებისა, სოფლისა; პირველით ემსახურება

სახელმწიფოს, მეორით — საზოგადოებას; პირველით წარმომადგენელია სოფელში მთავრობისა, მეორით — მთავრობაში სოფლისა. წინათ გასინჯული გვაქვს სოფლის თვითმმართველობა რამოდენად წარმომადგენელია ჩვენში სოფლისა, საზოგადოებისა. ჩვენ იქ ის აზრი გამოეთქვით, რომ ჩვენის სოფლის თვითმმართველობითი წყობა წარმომადგენელია მარტო ერთის წოდებისა და არა მთელის სოფლის საზოგადოებისა. მთავრობითი მხარეც რომ გაეფსინჯოთ ჩვენს სოფლის მმართველობას, აქაც ბევრს სანუგეშოს ვერას ვიპოვით.

მთავრობითი მხარე თვითმმართველობისა იმით არის ძვირფასი საზოგადოდ ყველასთვის და გლეხისთვის საკუთრივ, რომ ამ მხრით სოფლის თვითმმართველობა მახლობელი მფარველია მისი, მისი ადამიანობისა, მისი ღირსებისა, მისი პატივისა და ქონებისა. რაკი ზემოხსენებულთა მუხლთა (23, 36 და 39) ასე შემოაჭრეს ფრთები ამ მფარველობას, სახარბიელო რაღა დარჩა გლეხს თვითმმართველობაში? რაც მისთვის სანუკვარი იყო, ის ჩამოცლილი აქვს მთავრობითსა მხარეს თვითმმართველობისას; სხვა ამ მხრის რაღა დარჩა თვითმმართველობაში გლეხკაცს სანატრელი და ხელმოსაჭიდი? არაფერი. თვითმმართველობა შეიქმნა მხოლოდ ორღანოდ, რომელმაც ასრულებაში უნდა მოიყვანოს ყოველი ბრძანება უმაღლესის მთავრობისა, აბეგროს ხალხი, ხარჯი ახდევინოს და სხვა ამ-გვარი, ესე იგი, რაც გლეხკაცს სამძიმოდ მიაჩნია, იმაში ძალა უნდა დაატანოს. და მართლაც ამის მეტს არც არას აკეთებს სოფლის სამმართველო, და არც არავინ ნაღვლობს, რომ მეტი რამ გააკეთებინონ. ამის გამო ამ მხრით სოფლის სამმართველო გლეხკაცს მარტო მაზრის უფროსის ჯოხად მიაჩნია, რომელიც დღე მუდამ მის სახლის ღირე-

ზედ მიყუდებულა, და არა მთავრობითის ძალის წარმომადგენელად, რომელმაც მთავრობის ნებაც უნდა აასრულოს და ჩაგრულთაც მფარველობა გაუწიოს ყველგან და ყოველის წინაშე. ამ-სახით, ჩვენს სოფლის თვითმმართველობას უკეთესი მხარე ჩამოეცალა და მარტო იმ კვალში ჩადგა და გაისისწვრივა, რომლითაც იგი უფრო ნაკლებ სანდომია გლეხკაცისათვის. რაც უნდა იყოს, კაცს ყოველთვის ენდომება, რომ თავში საცემი ჯოხი პატარა შორს იყოს და არა ცხვირ-წინ, რაკი უამისობა შეუძლებელია.

ამიტომაც გლეხკაცი ვერაფრად აფასებს თავის სამმართველოს, რომელიც მისთვის ყველგან არ არის გამოსადეგი არც ფარად, არც ხმლად; ამიტომაც თავის სამმართველოს მოხელე კაცი, და თითონ კანონიც, მისთვის ჰგონია მოგონილი, რომ მარტო მე მადინოს ცხვირში ძმარო, როცა დავაშავებო, ან როცა სახელმწიფო სამსახურზედ უკან დავიწვივო, რადგანაც არც მოხელე და არც კანონი მოსარჩლედ და მფარველად არ გამოსჩენია; ამიტომაც იმედი აქვს აყრილი კანონზედაც, მის ძლიერებაზედაც, მის მიუდგომელობაზედაც; ამიტომაც იგი ისე გულგრილად ეკიდება მოხელეთა არჩევანის საქმეს: მისთვის სულ ერთია, პეპია იქნება თუ დათუნა. მე ზომ ჩემი ხარჯი და ბეგარა არ ამცდებაო და გაჭირვებაში კიდევ არც ერთს შეუძლიან შველა, და არც მეორესაო, ამბობს გლეხი.

ამ-სახით, ჩვენს თვითმმართველობას სოფლისას ჩამოთლილი აქვს ის მხარეც, რომლითაც იგი წარმომადგენელი უნდა იყოს საზოგადოებისა, ესე იგი მთელის სოფლისა, და ის მხარეც მთავრობითის წარმომადგენელობისა, რომლითაც იგი უფრო სანატრელია გლეხკაცობი-

სათვის. ჩვენმა წესდებამ თუმცა კარგა ფართო მოედანი შემოუხაზა სოფლის თვითმმართველობას სავარჯიშოდ და სამოქმედოდ, მაგრამ თითონ ფალავანს-კი ხელფები შეუკრა; ამიტომაც ჩვენის სოფლის თვითმმართველობა ასე უნაყოფოა, ასე უმოქმედოა იმ სიკეთისათვის, რომელსაც ყოველი კაცი სამართლიანად გამოელოდა თვითმმართველობისაგან.

სიკეთისათვის ხომ ასე ფრთამოკვეცილია ჩვენის სოფლის თვითმმართველობა, ბოროტისათვის-კი ფართო გზა აქვს, თუ, ვინიცობაა, სოფლის მოხელეთა, მაგალითებრ—მამასახლისმა, ნაცვალმა და მოსამართლეებმა ვნება რამ მიაყენეს სოფლის მცხოვრებსა, აშკარად უკანონობა გაუწიეს სოფელს საზოგადოდ, ანუ თვითოეულს მცხოვრებს ცალკედ, ვნებულს ნება არა აქვს, ჩვენის წესდებით, საზოგადო სამართლის წინაშე იძიოს თვისი დანაკლისი, ნება არა აქვს საზოგადო სამართლით სდევნოს დამნაშავეს და ბოროტმომქმედს მოხელესა. 72 და 73 მუხლნი წესდებისა ამბობენ, რომ ყოველი საჩივარი ამ-გვარებში უნდა მიიმართოს მაზრის უფროსისადმი და, თუ იგი დაინახავს, რომ მოხელე კაცი ღირსია სამართალში მიცემისა, მხოლოდ მაშინ უნდა მიეცეს მოხელე სამართალს; სოფლის მოსამართლეებს-კი სამართალში აძლევს მართო გუბერნატორი, ისიც მაზრის უფროსის წარდგენითა. ჩვენს წესდებას დავიწყებული აქვს, რომ მაზრის უფროსიც და სოფლის მოხელეც ორივე ერთ-გვარი საფეხურები არიან ერთისა და იმავე კიბისა; ორივესათვის ერთნაირად სასურველია, რომ უფლების წინაშე ყოველივე მტყუანი იყოს. თუნდ ვგეც არ იყოს, ის კი ცოტაა, რომ ხშირად სოფლის მოხელე და მაზრის უფროსი ერთმანეთს ხელსა ჰბანენ, ერთმანეთს გადაებმიან ხოლმე უსურ-

ვაზივითა?! ამიტომაც სოფელი არ არის, რომ არ უჩიოდეს მოხელეთა ავ-კაცობას, მაგრამ, აბა, ბევრი მაგალითია, რომ მოხელე სამართალში იყოს მიცემული? ამიტომაც პასუხმგებლობა სოფლის მოხელეთა თითქმის სრულიად გაუქმებულია. ამ სახით, დარღვეულია მესამე ძირეული კანონიც თვითმმართველობისა, სახელდობრ ისა, რომ ყოველივე თანამდებობის მექონი კაცი პასუხმგებელი უნდა იყოს საზოგადო სამართლისა და სამსჯავროს წინაშე, და არა წინაშე თვისთა უფროსთა. ყველას უნდა ჰქონდეს ნება, მოხელეთა უფროსის დაუკითხავად, სდევნოს ბოროტმოქმედს მოხელეს საზოგადო სამართლით და იძიოს მისგან ყოველივე უკანონოდ დანაკლისი.

ამ სახით, ჩვენის სოფლის თვითმმართველობას ოთხიდან სამი უმთავრესი საფუძველი თვითმმართველობისა აკლია: 1. ხმა და არჩენის უფლება უნდა მინიჭებული ჰქონდეს ყოველს ადგილობრივს მცხოვრებს, — და არა აქვს; 2. ადგილობრივ სამმართველოს ყოველსფერში ყველანი უნდა ექვემდებარებოდნენ, ვინც კი მის წრეშია, და არ ექვემდებარებიან; 3. ყოველივე მოხელე პასუხმგებელი უნდა იყოს ყოველის წინაშე, ვისაც რასმე დაუშავებს, და უნდა იდევნებოდეს საზოგადო სამართლით, და არ იდევნება. მეოთხე საფუძველიც, თუ დარღვეული არ არის მთლად, შერყეული კი ძალიან არის, სახელდობრ მით — რომ ადგილობრივ მოხელეთა და მოსამართლეთა ყველა, სოჯელში მცხოვრები ბინადარი, არ ირჩევს და ირჩევს მხოლოდ გლეხი, ცალკე კომლად კამერალის აღწერაში ხსენებული.

ყოველ ამის გამო ჩვენის სოფლის სამმართველო და მისნი მოხელენი პოლიციის ბრმა-მსახურებს და დარაჯებს უფრო წარმოადგენენ, ვიდრე სოფლის საზოგა-

დოების ინტერესებს. ამას ისიც დაუმატეთ, რომ პირველ ხანებში—და ბევრგან ეხლაც—ჩვენის სოფლის მმართველობას იმისთანა მაზრის მოხელენი შეხვდნენ, რომელთაც გაუნათლებლობისა და სიბრიყვის გამო, არ ესმოდათ სიკეთე თვითმმართველობისა, და ვისაც ესმოდა, თვალში ეჩოთიერებოდა, როგორც მის უფლების მოცილე რამ. და რადგანაც მახლობელნი მწრთენელნი სოფლის ახალის მოხელეობისა ისინი იყვნენ, რასაკვირველია, სოფლის სამმართველოს იმ მხარეს უფრო გაუპრტყელებდნენ, რომელთაც რგი მათთვის უფრო გამოსადეგი, უფრო სახიერო იქნებოდა და უფრო სანუკბარი მათის პატივმოყვარეობისათვის და თავმოწონებისათვის. ეკრეცა ჰქმნეს. მათ სოფლის სამმართველოს ჩამოაცალეს ის მცირედი სიკეთეც საზოგადოებრივი, რომელიც ნაპერწყალსავით ბუტუტავს წესდების ზოგიერთს მუხლში, და შეჰქმნეს იგი მართო დაბალ საპოლიციო ორღანოდ. ამ სახისა ეხლა ჩვენის სოფლის სამმართველო. დღესაც იქამდინ გაუპატიურებულია სოფლის სამმართველო, რომ გლექეცა, მინამ სოფლის სასამართლოში შევა, ჯერ საჭიროდ ხედავს მაზრის უფროსთან გამოიქცეს და ბრძანება სთხოვოს, სოფლის სასამართლომ საქმე გამირჩიოს. მაზრის უფროსებიც აძლევენ ამისთანა ბრძანებას, თითქო, თუ არ მისის ბრძანებით, სასამართლოს ნება არა აქვს საქმის განხილვაში შევიდეს. ამისი მაგალითი ერთი და ორი კი არ არის, ეს თითქმის ყველგან ჩვეულებად მიღებინეს გლექეცას.

აი სადამდი გაიწვდინა ფეხი და ხელი მაზრის მმართველობამ, რომ თითონ თავი აიმაღლოს, ხალხის თვალში ძირს დასცეს სოფლის მმართველობა და თავის ყურმოჭრილ ყმად გაიხადოს. ჩვენ იმას აღარ ვამ-

ბოზთ, რა უპატიურად ექცევიან თითონ სოფლის მოხელეებსა. მამასახლისი, სოფლის მოსამართლე, რომელთაც თითონ ბისმარკიც კი საჭიროდ დაინახავდა ხელი გაეწოდა, როცა შეხედებოდა, ბევრჯერ მინახავს, რომ მაზრის უფროსის ჩათარს მათრახით წინ გაეგდოს. თითონ მაზრის უფროსი როგორ ექცევა ან ერთს, ან მეორეს,—მაგას ნულარ გვეკითხავთ. ერთის სიტყვით, სოფლის მმართველნი, სოფლის ამორჩეულნი კაცნი, სოფლის წარმომადგენელნი,—დღეს მაზრის უფროსის და პრისტავების ბიჭებად არიან და არა მოხელედ.

აი ეს არის უმთავრესი მიზეზი, რომ გლეხკაცობა არა ჰგრძნობს და არც გამოელის თავის სამმართველოსაგან არა-რაიმე სიკეთეს და ყველა იგი არც თავისად ღიანჩია; აი ეს არის მიზეზი, რომ სოფლის სამმართველო ყოველმხრივ ღონემიხილია სიკეთისათვის; აი აქ არის სათავე იმ სამდურავისა, რომელიც ყოველ მხრიდამ ისმის სოფლის სამმართველოზედ და მის მოხელეებზედ; აი ეს არის მიზეზი, რომ სოფლის მმართველობას კაი კაცი ერიდება და მოხელეობას არა კისრულობს; აი ეს არის მიზეზი, რომ გლეხკაცი თავს არ იცხვლებს, კაი კაცი ამოვირჩიოვო, და თითონ არჩევანიც თამაშისთვის მოგონილი ჰგონია.

ჩვენ აქამდის განვიხილეთ საფუძველნი თვითმმართველობისანი და, შეძლებისამებრ, ვაჩვენეთ, რომ იგინი უარყოფილნი არიან ჩვენის წესდების მიერ; ეხლა იმის გარჩევას შევუდგებით,—მაგ სახის წესდება ცნობიერად მაინც შეუფერეს თუ არა ჩვენს ცხოვრებასა და თითონ საქმის მოთხოვნილებასა.

ჯერ პირველად ვიტყვით მასზედ, თუ რა არის მიღებული საფუძვლად სოფლის საზოგადოების შედგენისა-

თვის, სახელდობრ — რის ძალით უნდა შემოეგლოს წრე იმ ადგილს, რომელიც ერთს სოფლის საზოგადოებას შეადგენს. 2 მუხლი წესდებისა ამბობს, რომ სოფლის საზოგადოება უნდა შესდგეს ყოველ გლეხთაგან, რომელნიც ერთს სოფელში სცხოვრებენ. აქ საფუძველი ცხადია და საბუთიანიც. ხოლო საქმე იმაშია, წვრილმა სოფლებმა რა ჰქმნან? 3 მუხლი წესდებისა ამბობს მხოლოდ, რომ წვრილი სოფლები ან მიეწერებიანო მახლობელს საზოგადოებას, ან ცალკე საზოგადოებას შეადგენენო. ვინ უნდა ჰქმნას ეგა? თითონ ხალხმა? არა. ამ ორივე შემთხვევაში განკარგულება მიენდობაო გუბერნატორსაო, რომლის წარდგენაც ამ საგანზედ დამტკიცებულ უნდა იქმნას მთავარმმართველის მიერ. ხოლო რაზედ უნდა დამყარდეს გუბერნატორი, წესდება სრულიად არას ამბობს, თითქო ეს ისეთი უმნიშვნელო საგანი იყოს, რომელიც შეიძლება თითონ მცხოვრებთ არ ეკითხოს და უტუხო კაცის ნებაყოფლობაზედ მიეგდოს, მაშინ როდესაც ამაზეა დამყარებული შინაგანი ძალი და სიმტკიცე საზოგადოებისა.

ჩვენში ხშირია წვრილ-წვრილი სოფლები. ზოგჯერ ამ წვრილ სოფლებს ისეთი მტრობა და დავა აქვთ მამულებზედ, ან ერთმანეთს შორის, ან დიდ სოფლებთან, რომ მათი შეერთება ცეცხლისა და წყალის შეერთება იქნება ერთმანეთის დასაშრეტად. ასეც მოხდა ბევრგან, იმიტომ რომ, მარტო სიახლოვის ძალით მოახდინეს სოფლების შეერთება და ყური არ ათხოვეს სხვა ადგილობრივის ვითარებას, რომლის მცოდნენი — როგორც მოგეხსენებათ — ჩვენში ძალიან იშვიათნი არიან მთავრობის მოხელეთა შორის. დღესაც ბევრი ასე დარღვეული სოფლის საზოგადოებაა ჩვენში და აქამომდე არავენ არ გამოჩენილა, რომ ამას ყური ათხოვოს და წამალი დასდოს. თუნდ ესეც

არ იყოს, რამდენი პატარა სოფელია დიდ სოფელზედ მიწერილი და მისგან ჩაგრული, რადგანაც პატარა სოფლის ხმა სოფლობაში ხმაა მლაღადებელი უდაბნოში და სხვა არაფერი. რას გააწყობს ბევრთან ცოტა? ესეც კია წვრილ სოფლებისათვის გასაჭირი, რომ ძალიანაც უნდოდეთ ცალკე ყოფნა, ვერ შეეძლებათ, რადგანაც წესდება ვალად სდებს იყოლიონ მოხელენი არა ნაკლებ ოთხის კაცისა. ამოდენა მოხელეებს სად გაუძღვება პატარა სოფელი?

სოფლის სამმართველოს შეადგენს: სოფლობა*, მამსახლისი და სასამართლო. ჩვენა წესდება, ვერც თითონ საჭმის მიხედვით, ვერც ჩვენის ცხოვრების შესაფერად, ვერ უხაზავს თვითოეულს მათგანს მათდა შესაბამს მოვალეობასა. სოფლობის მოვალეობა სრულად გადმოღებულია რუსეთიდან და, რაც ჩვენში სასამართლოს უნდა ეკუთვნოდეს, ის ზურგზედ აჰკიდეს სოფლობასა. მაგალითებრ, 1¹ მუხლმა ვალად დასდო სოფლობას, რომ გაყრა გლებთა შორის მან მოახდინოს. ამას თავისი საბუთი აქვს რუსეთში, თუმცა არც ძალიან ბევრი, — რადგანაც იქ სოფლის მმართველობის დედა-ბოძად ყოველსფერში მიღებულია სახასოდ მფლობელობა მიწისა და, მაშასადამე, ყოველი ცვლილება მიწის-მფლობელობის შესახებ, ყოველი ცვლილება პირადი თუ ოჯახობრივი, ცოტად თუ ბევრად, იქ მთელს საზოგადოებას შეეხება. ჩვენში ეგ არ არის. ჩვენში კომლექული კერძობითი მფლობელობაა. აქ გაყრა კერძობითს ინტერესს შეადგენს; ამიტომაც იგი მიუცილებელი მოვალეობაა სოფლის სასამართლოსი და არა მრავალხმოვანის სოფლობისა, რომელსაც გლებთა გაყრაში არც მწვადი ეწვის და არც შამფური. ვისაც ცნობილი აქვს ჩვენის გლებკაცის ოჯახობრივი ვითარება, ვინც

*) Сход.

როდესმე დასწრებია სოფლობას საზოგადოდ და ჩვენსას საკუთრივ, ის ადვილად მიხვდება, რომ სოფლობას არასგზით არ ძალუძს გაჰყაროს თუნდ ერთი ოჯახი, მთელს ერთ წელიწადსაც რომ თავი იცხელოს. აქი არცა გვეგონია, რომ სადმე ამისი მაგალითი მომხდარიყოს. მაგ-გვარი გაყრა ვერც კი წარმოუდგენია ჩვენს გლეხკაცობას და თავში ვერ მოუთავსებია, რადგანაც მართლად-და მოუთავსებელია. ამის გამო ერთი დიდი ინტერესი ოჯახობრივი დაუკმაყოფილებელი რჩება ჩვენს გლეხკაცობასა. და, თუ თითონ გასაყრელნი ერთმანეთში ნება-ყოფლობით არ მორიგდნენ, კანონიერი გაყრის გზა სრულად მოსპობილი აქვთ. რამდენი შუღლი, შფოთი და უბედურება მოსდევს ხოლმე ამას, — ეგ ჩვენმა სისხლის სამართალმა კარგად უნდა იცოდეს, იმიტომ რომ მაგალითები თვალ-წინ ბევრი აქვს.

რაც შეეხება მამასახლისის და სოფლის სასამართლოს მოვალეობასა, აქაც ერთი რამ დიდად შესანიშნავია და საკვირველი. სოფლის სასამართლოს და მამასახლისის მიზომილი აქვთ უფლება — ბრალეულ გლეხებს სასჯელი დასდონ; ხოლო წესდებას დავიწყებია განესაზღვრა, რა დანაშაულობა ეხელქვეითება მამასახლისის და რა — სასამართლოს, ორივესათვის ერთს სიტყვას ხმარობს — „წვრილმანი დანაშაულობა“ *. 27 მუხლი ამბობს, რომ მამასახლისს ექვემდებარება იმისთანა წვრილმანი დანაშაულიც, რომელსაც სასჯელად მოსდევს ორის დღით სასოფლო სამუშაოდ დანიშვნაო, ანუ ერთი მანეთი ჯარიმაო, ან ორის დღით დამწყვდევაო; სხვა, უდიდეს სასჯელთა დანიშვნა-კი სოფლის სასამართლოს საქმეაო. ამის მეტი სხვა არა-რაიმე საზღვარი არ დაუდგია წესდებას სასამართლოსა და მამასახლისის შორის. არსად ჩამოთვლილი არ არის, რომელს

*) Маловажные проступки.

დანაშაულობას მოსდევს ორის დღის მუშაობა, ერთი მანეთი ჯარიმა და ორის დღით დამწყვედვეა და რომელს — ამაზედ უმძიმესი. ასე რომ, მამასახლისმა თუ მონღომა, არც ერთს სადანაშაულო საქმეს არ მიაღწევენებს სოფლის სასამართლომდე, ყოველს საქმეს თავის ქვემდებარედ გახდის; იტყვის, ამაზედ მეტი სასჯელი არ მოსდევს ამ დანაშაულობასაო, რადგანაც სხვა ზომა დანაშაულობისა, თითონ დანაშაულობის თვისებაზედ დამყარებული, წესდებას დავიწყებია მოეხსენებინა. ცხადია აქედამ, რამოდენა ბოროტმოქმედება შეუძლიან მოახდინოს მამასახლისის ნებაყოფლობამა, თუ პატარა მოხერხებულიც არის. საჭიროა სახელდობრ ჩამოითვალოს თვითთვეული დანაშაულობა, მამასახლისის საკუთენი ცალკე და სასამართლოსი ცალკე; და უფრო უკეთესი იქნება, რომ მამასახლისს ჩამოაცალონ უფლება სასჯელისა, რადგანაც ეს სასამართლოს საქმეა და არა ხელთუფლობისა.

სამოქალაქო საქმის გარჩევაში მამასახლისს არაფერი უფლება არა აქვს, და საბუთიანადაც. ხოლო აქაც, ჩვენის ფიქრით, წესდებას დავიწყებული აქვს ჩვენის გლეხკაცის ვითარება. სოფლის სასამართლოს მინდობილი აქვს განარჩიოს ყოველივე საქმე ქვემდებარე გლეხთა შორის, როცა სადავო საგანი ათის თუმნის ღირებულებას არ აღემატება. ამ საზღვრამდე იგი ყოველს საქმეს საბოლოოდ სწყვეტს, ასე რომ უკმაყოფილო გლეხს ნება არა აქვს სადმე საჩივარი შეიტანოს სოფლის სასამართლოს გადაწყვეტილებაზედ. ეს მეტად მძიმე რამ არის გლეხკაცისათვის. ხშირად გლეხკაცს სულ ერთიანად მოუშლის ხოლმე ბინას, არამც თუ ათიჯ თუმნის ზღვევინება, არამედ ნაკლებისაც, და რატომ არ უნდა ჰქონდეს ნება, რომ გადაწყვეტილება, რომელიც უმართლოდ მიაჩნია და რო-

მელსაც ამოდენი ვნება შეუძლიან მიაყენოს, ხელ-ახლად გაასინჯოს უმაღლესს მოსამართლეს? ამას არა წოდების კაცი მოკლებული არ არის, გლეხის მეტი, გლეხისა, რომელიც ყველაზედ უფრო მეტად საჭიროებს გულმოდგინეს, განათლებულს და კეთილსინიდიისიანს მოსამართლესა და ყველაზედ მეტს განსაცდელშია, რომ საქმეს რიგიანად ვერ გაურჩევენ, რადგანაც ვერც თითონ არის რიგიანად საქმის ამხსნელი, და მოსამართლედაც თავისაებრ ბნელი და უფიცი მოხელენი ჰყავს. ჩვენ ამით იმისი თქმა კი არ გვინდა, რომ სოფლის სასამართლო გაუქმდეს, ჩვენ გვსურს მხოლოდ, რომ რომელი საქმეც ერთს თუმანზედ მეტს იძიებდეს, გლეხს ნება ჰქონდეს იმ საქმის თაობაზედ გადაწყვეტილება სოფლის სასამართლოსი უმაღლესს სასამართლოს ხელმეორედ გაასინჯოს. ამ-გვარ სასამართლოდ უნდა იქნას მომრიგებელი მოსამართლე, სულ სხვა წესზედ და სხვა რიგით არჩეული და დადგენილი და არა ისე, როგორც ეხლა ჩვენშია.

ჩვენ მარტო უმათავრესნი ნაკლულოვანებანი ვაჩვენებთ ჩვენის ეგრეთ-წოდებულ თვითმმართველობისა და სოფლის სამმართველოს წესდებისა. ჩვენ გვგონია, რაცა ვსთქვით, ეგეც სამყოფი საბუთი იყოს, რომ ხელ-ახლად გადისინჯოს ყოველივე კანონმდებლობა ამ საგანზედ, თუ სოფლის კეთილ-განწყობა ვისთვისმე სასურველია, და ვისთვის არ უნდა იყოს სასურველი! ეს კია, რომ მარტო სოფელი, როგორც ნაბოლოვარი რგოლი რთულის ჯაჭვისა, ვერ ასაზრდოებს თვითმმართველობას, თუ მარტო სოფელში დაიწყება და სოფელშივე ჩაწყდება. სოფელს მაზრა უნდა მოჰყვეს, მაზრას—გუბერნია, როგორც ეხლა რუსეთშია, ხოლო სხვა წესით და სხვა რიგად უნდა მოეწყოს ჩვენში ეს საქმე.

წერილი მეექვსე

მომრიგებელი მოსამართლობა ჩვენში.

ბატონ-ყმობის გაუქმებას და სოფლის სამმართველოს დადგენას ზედ მოჰყვა ცვლილება ღვინისა და არაყის ბაჟის თაობაზედ. თუმცა ამ საგანს მეტად დიდი მნიშვნელობა აქვს ჩვენის ეკონომიურის ვითარებისათვის და თუმცა ამან დიდი ზედმოქმედებაც იქონია ჩვენის ხალხის ქონებითს მეტ-ნაკლებობაზედ, მაგრამ მაინც მაგის გამოკვლევას ამ-ჟამად ვერ შევუდგებით. თავის დროზედ მაგ ღირს-შესანიშნავს საქმეს ისევ დავუბრუნდებით. ეხლა კი ჩვენ უფრო გვეხერხება სოფლის სამმართველოს გამოკვლევი-დამ პირდაპირ გადასვლა განსამართლების წესზედ. თუმცა ამით ქორონიკული ჯაჭვი ირღვევა, მაგრამ რჩება შინა-განი კავშირი, რომელიც არსებობს მმართველობის და განსამართლების წესთა შორის საზოგადოდ. ჩვენ აქ სახეში გვექმნება მხოლოდ ერთი ნაწილი განსამართლების წესისა, რომელსაც ჩვენის ხალხის ცხოვრების დირეზედ უდგას ფეხი, სახელდობრ ის ნაწილი, რომელიც შეეხება მომრიგებელ მოსამართლობის დაწყობასა და აგებულებასა.

რომ ჩვენა და ჩვენნი მკითხველნი ერთნაირის საწყაოთი შევუდგეთ ჩვენში დადგენილ მომრიგებელ მოსამართლობის ავ-კარგიანობის აწყევასა, საქიროა ვიცოდეთ

ის აზრი და საფუძველი, რომელზედაც არის დამყარებული მომრიგებელ მოსამართლობის წესი, ის აზრი და საწადელი—რომელიც დაუნიშნავს კანონმდებელს მისალწევად. ეს შით უფრო სარგო იქნება ჩვენთვის, რომ იგი აზრი, საფუძველი და საწადელი, რომელიც ამ შემთხვევაში წინ წასდლომია კანონმდებელს, არის ჭეშმარიტი ნაყოფი მეცნიერებისა და ევროპის ცივილიზაციის გამოცდილებისა. არც ერთს კანონმდებლობას რუსეთში ისეთი გარკვეული და ჭეშმარიტი აზრი არ ჩაპრთვია, როგორც განსამართლების წესსა საზოგადოდ და მომრიგებელ მოსამართლობისას ცალკედ; არც ერთს კანონმდებლობას არ შეჭხედრია იმისთანა კაცნი, რომელთ ცოდნა და გონებითი ძალნი ესე შესაფერად შესწვდომოდეს ამისთანა მალალს, უაღრესს და რთულს საქმეს, როგორც განსამართლების წესის დადგენაა. კანონმდებლობა რუსეთში სხვას არც ერთს საქმეს ასე ცნობიერად, გულმოდგინედ და ჭეშმარიტების სიყვარულით არ შესჭიდებია. ამიტომაც განსამართლების წესი რუსეთისა საზოგადოდ უფრო მოსაწონია, ვიდრე დასაწუნი, და ამაზედ უფრო მოსაწონია მომრიგებელ მოსამართლობის დაწყობილება, გარდა ზოგიერთის ნაკლისა, რომელიც შეჰყოლია წესს სხვადასხვა გარემოებისა გამო. ეს სიკეთე რუსეთის განსამართლების წესისა და კანონმდებელთა ღვაწლისა აღიარებულია რუსეთის უკეთესთა კაცთაგან და ევროპიელ მეცნიერთაგანაც.

მას შემდეგ, რაკი გამოკვლეულ იქნა და აღიარებულ უწინდელის წესის უვარგისობა და ბოროტი, ახალის წესის შემოღების წინააღმდეგ სამი საბუთი წარუდგინეს კანონმდებლებს. ერთი ისა, რომ ხალხი, თუ საზოგადოება, ჯერ მომზადებული არ არისო, რომ შეიშენოს

ეგ ახალი წესიო და ამიტომაც ვერ მოიხდენსო; მეორე
ისა, რომ ხაზინას იმოღენა თავისუფალი ფული არა აქვსო,
რომ მაგ ახალის წესის ხარჯს გასწვდესო; მესამე—ვერც
იმოღენა კეთილსინიღისიანს და მცოდნე კაცებს ვიშოვნი-
თო, რომ ეგ ახალი წესი რიგიანად ამოქმედონო.

ამ საბუთებმა არ დააფრთხეს იგინი, ვისაც მინდო-
ბილი ჰქონდათ ახალის წესის დაწყობა და აგება და ასე
მიუგეს მოპირდაპირებს:

თუ კანონი ჭეშმარიტს და სწორეს აზრზეა დამყარე-
ბული და ნამდვილის მიზნისაგან წარმოდგარი, იმას
ღროს და ადგილს შერჩევა არ უნდაო, იგი ყოველთვის
და ყველგან საკეთილოა და გამოსადეგო. ძნელი საფიქ-
რებელია, რომ სადმე ანუ როდისმე ადამიანი ცუდისათვის
მომზადებული იყოს და კარგისათვის კი მოუზადებელიო.
გონიერი კანონი თავის-დღეში ცუდს არ მოახდენს. იქნე-
ბა, რომლისაზე მიზეზით, ან იმიტო, რომ კანონი ახალია,
კანონმა რამდენსამე ხანს ღირსებისამებრ არ იმოქმედოს,
მაგრამ უფრო ადვილად დასაჯერია, რომ იგი დაუყოვ-
ნებლივ ღრმად გაიდგამს ფესვებს და შეიქმნება ქვეყნის
მშვიდობიანობის და კეთილდღეობის დედა-ბოძადაო.

ფულის ნაკლებობა ხაზინაში წარმოსდგება ეკონო-
მიურ ვითარებისაგან საზოგადოდ და, გარდა ამისა, სა-
კუთრივ იმისაგანაცაო, როცა არსებითი ორღანონი მართლ-
მსაჯულებისა რიგიანად აგებულნი და მომართულნი არ
არიანო. ეგ ურიგობა ამხობს კრედიტსაც და სულსა ჰხუ-
თავს ყოველს ხელთმოქმედებას და წარმოებასაო. საცა
კრედიტი ფრთას არა ჰშლის, იქ ფული არ შეადგენს თან-
ხას, მომქმედს და მწარმოებელს, იქ ფული სიმდიდრეს
არა ჰქმნის, იქ ფული უქმიაო. ამიტომაც, თუ მართლა
ხაზინა ფულის ნაკლებობას ჰგრძნობს, განკარგება განსა-

მართლების წყობილებისა — არამც თუ სასარგებლოა, აუცილებელი საჭიროებააო.

რომ ამბობენო, იმდენს კეთილსინიდიისიანს და კანონების მკოდნე კაცს ვერ ვიშოვითო, რამდენიც საჭირო იქნება ახალის წესის გამოო, არც ეს არის საბუთიანი სიტყვაო. კანონი კაცს არა ჰქმნისო, ხოლო ეს კია: თუ კანონი ისეთია, რომ კაცი პოულობს მასში ღონისძიებას ცუდი საქმე ჩაიდინოსო, მაშინ კანონი ჰრყვნის ადამიანსაო; თუ კანონი ისე ბნელია, რომ კაცს არც ესმის და ვერც გაიგებს, მაშინ ადამიანს არც ეცოდინება კანონიო; თუ კანონი იმისთანაა, რომ თვით კეთილსინიდიისიანს კაცსაც არ ძალუძს მისი აღსრულება უნაკლულად, მაშინ კანონს ადამიანი არც ასრულებსო. და თუ მართლა იმისთანა კაცები ცოტანი არიან, რომელთაც უნდა ჰქონდეთ საკმაო კეთილსინიდიისიანობა, საკმაო ცოდნა და გულმოდგინება ახალის წესის რიგიანად აღსრულებისათვის, — უწინდელის წესის უფარვისობის ბრალიაო, და ამიტომაც განკარგება კანონებისა ამ მხრითაც — არამც თუ სასარგებლოა, აუცილებელი საჭიროებააო*.

ამ-სახით, ახალის წესის შემადგენელთა სახელდ, არ წაიხდინეს და სრულიად უარ-ჰყვეს ის მიზეზი, რომლის მიხედვითაც შესაძლო იყო უწინდელი ჟანგი ჩაჰყოლოდა ამ ახალს წესსაც და მით მოეწამლათ ქვეყნის ჯანმრთელობისათვის მოსაზრებული საქმე. უარ-ჰყვეს და ამიტომაც რუსეთისათვის მიღებულ წესს განსამართლებისას ან სულ არ ეტყობა, ან თუ ეტყობა — ძალიან ცოტად, იმ სამთა მიზეზთა ზედმოკმედება.

ჩვენდა სამწუხაროდ, ამასვე ვერ ვიტყვით იმ განსამართლების წესზედ, რომელიც ჩვენში გადაასხვაფერეს.

*) Сообщ. Госуд. Канц.

ვითომ შეუსწორეს აქაურს გარემოებას და ისე დაადგინეს. ჩვენს წესდებაში იმ სამსავე უარყოფილ მიზეზს უპირატესი ადგილი დაუჭერია; ამ სამს მიზეზს შესწირეს უკეთესი თვისებანი და ღირსებანი ახალის წესისა. ამ სამს მიზეზს ანაცვალეს ის აზრიც, ის საფუძველიც, ის საწადელიც, რომელიც სულია და ხორცი ამ ახალის წესისა. თუმცა ეს არსად არ არის გამოთქმული ათითონ წესდებაში ცხადად, მაგრამ რად მინდა კაცმა სთქვას მე ასეთი ვარო, როცა მისი მოქმედებაც მაჩვენებს, რაც არის. ნაყოფისაგან იცნობება ხე იგიო, ნათქვამია.

რასაკვირველია, ნამდვილად ცნობილს და გამოკვლეულს აღილობრივს გარემოებას თავისი ადგილი უნდა ჰქონდეს ყოველს მთავრობითს განკარგულებაში საზოგადოდ და კანონმდებლობაში საკუთრივ; მაგრამ როცა უმთავრესნი და არსებითნი საფუძველნი ცვლილებისა არის ნაყოფი კაცობრიობის საერთო ცივილიზაციისა და მეცნიერებისა, მაშინ იგი საფუძველი ყველგან და ყველასათვის მოსახდენია და, თუ აქ ცვლილებამ უნდა დაუთმოს რამე აღილობრივს გარემოებას, თვით უმთავრესი და არსებითი საფუძველი კი არ უნდა გამოაცალოს საქმეს, არამედ საქმის მარტო წვრილმანი კუთვნილებანი უნდა შეუტრჩიოს და შეუფეროს გარემოებას: რასაკვირველია, ჩვენში არც აქაური გარემოება იყო ნამდვილად ვისგანმე ცნობილი და გამოკვლეული, არც უმთავრესი და არსებითი საფუძველი ცვლილებისა იყო პატივცემული. მას სრულიად ჩამოათალეს, რაც მის უცილო თვისებას და ღირსებას შეადგენდა.

ეგ უმთავრესი და არსებითი საფუძველი განსამართლების ცვლილებისა საკმაოდ კარგად და ვრცლად არის ცნობილი და აღიარებული მათგან, ვისაც რუსეთში მინ-

დობილი ჰქონდა ახალის წესის შედგენა. რადგანაც ჩვენ საგნადა გვაქვს გარჩევა მარტო მომრიგებელ მოსამართლობის წესდებისა, ამიტომაც მარტო ამ საგანზედ მოვიყვანთ კანონმდებელთა აზრსა. მას შემდეგ ჩვენ ცხადად დავინახავთ, რამოდენად შეშალა ის აზრი იმ სამმა მიზეზმა, რომელიც ზემოთ წარმოვსთქვით, და რომელიც წინ წაიმძღვარეს ჩვენში „ადგილობრივის გარემოების“ სახელით.

რაც უნდა მარტივი წესი იყოს განსამართლებისა, კანონმდებელთა აზრით, თუ თითონ სასამართლო შორს არის მოდავეზედ, ან იმ ადგილზედ, საცა მფლობელობა დარღვეულ იქმნა, ანუ ზიანი და წანახედი მოხდა და სხვა ამ-გვარი, მაშინ წესი თვის საგანს ვერ მისწვდება, რადგანაც მოდავისათვის არც ანგარიშია, და ხშირად არც ღონისძიებაა, შორს წავიდეს მცირე საფასური საქმისათვის. სამართალი თვის მნიშვნელობას აუქმებს, როცა სამისა თუ ათის მანეთის მაძიებელი იძულებულია ასს ვერსტზედ წავიდეს, ანუ როცა საქმე იმისთანაა, რომ დაუყოვნებლივ მოხელვა უნდოდეს, და მინამ მაძიებელი შეატყობინებდეს სამართალს და მინამ სამართალი ადგილობრივ ვამოძიებისათვის მოვიდოდეს, ყოველივე კვალი საქმისა წაშლილი იყოს. საბუთები მფლობელობის დარღვევისა, ანუ უძრავის ქონების წანახედისა, მარტო ადგილობრივ შეიკრიბება და მხოლოდ მაშინ, როცა სიმართლის დარღვევის უმაღვე, დაუყოვნებლივ შეუდგებიან საქმეს; უამისოდ სამართლიანი გადაწყვეტა საცილობელის საქმისა ძნელდება ხოლმე და ხშირად შეუძლებელიც ხდება.

ამიტომაც საჭიროა, საზოგადო სასამართლოების გარდა, ცალკე ადგილობრივი სასამართლოც დაწესდესო,

იმისთანა სასამართლო, რომელიც მოდავისათვის მახლობლად იყოს და ისეთი-მარტივი საქმის საწარმოო წესები ჰქონდესო, რომ შეეფერებოდეს უმრავლესის ხალხის საჭიროებასაო.

საჭიროება და მიუცილებლობა ამისთანა მარტივის და ადგილობრივის სასამართლოსი აღიარებულია ყოველს კეთილად განწყობილს სახელმწიფოშიო. მორიგება მოდავეთა და მორიგებით საქმის გათავება უპირატესი დანიშნულებაა ამისთანა სასამართლოსიო; ამიტომაც მას ჰქვია მომრიგებელი სამართალიო.

მომრიგებელ მოსამართლეს მინდობილი აქვს გარჩევა იმ წვრილმან საქმეებისა, რომელნიც ყოველ-დღე თითქმის წარმოდგებიან ხოლმე ხალხის ცხოვრებაში. უფრო მომეტებულმა ნაწილმა ხალხისამ კანონები არ იცის, მომეტებული ნაწილი ვერ იტანს ფორმლობას, პატივს სცემს მარტო ნამდვილს სიმართლესა და უფრო-ხილდება დროს; ამისათვისაც ხალხისათვის უფრო ის არის სანატრელი, რომ საქმე სწრაფად გაუთავდეს ხოლმე და საქმის განაჩენები დამყარებული იყოს მასზედ, რაც თითონ ხალხის მოსაზრებით სიმართლედ არის ცნობილი. უფრო ბევრს წილს ამ საქმეებისას მომრიგებელი მოსამართლე სწყვეტს საბოლოოდ და ამასთანავე საქმეს არჩევს და სწყვეტს მარტო თითონ ერთად-ერთი. უმთავრესი დანიშნულება ამისთანა მოსამართლისა და უმაღლესი ღირსება მისის მართლმსაჯულებისა ის არის, რომ მშვიდობის მყოფელ შუა-კაცად ექმნეს მოდავეთა და მათ შორის მორიგება ჩამოაგდოს. რომ ეს დიდი დანიშნულება მართლა მიღწეულ იქმნეს, ამისათვის საჭიროა, რომ ადგილობრივი მცხოვრებნი ენდობოდნენ მომრიგებელ მოსამართლეს. ამ ნდობის მოსაპოვებლად ისე კანონების

ცოდნა არ არის საჭირო, როგორც ცოდნა ხალხის აზრო-
ვნობისა, ხალხის ზნისა, ჩვეულებისა, ერთის სიტყვით,—
ყოველ იმისა, რითაც გარემოცულია ადგილობრივი ცხო-
ვრება საზოგადოდ,—და ამასთანავე საჭიროა საკუთრივ
კაცსა ჰქონდეს გამჭრიახი გონიერება, პატიოსანი ხასიათი
და უჩირქო ყოფა-ცხოვრება. მომრიგებელ მოსამართლის
მრავალ-გვარი მოვალეობა ისეთია, რომ ყოველს შტოს
სახელმწიფო-მმართველობისას და ყოველ მხარეს ხალხის
ცხოვრებისას შეეხება. ამ მიზეზითაც იგი უნდა სანდო
და სარწმუნო კაცი იყოს მცხოვრებთა თვალში; ამ მიზე-
ზითაც ადგილობრივ ვითარების ავიცა და კარგიც უფრო
საჭიროა იცოდეს მოსამართლემ, უფრო საჭიროა ჰქონდეს
შინა-კაცის საქმიანი სიბრძნე, ვიდრე კანონიერობის ცო-
დნა და მოსამართლობის გამოცდილება. რადგანაც მოვა-
ლეობა და თანამდებობა უმომრიგებელ მოსამართლისა
სხვადასხვა-გვარია და რადგანაც თითონ მისი მოღვაწეობაც
მრავალ-საგნიანია, ამიტომაც ის მხარე, ანუ ნაწილი,
რომელიც მას უნდა ჰქონდეს ჩაბარებული სამართლის
საწარმოებლად, რაც შეიძლება პატარა უნდა იყოს სივრ-
ცით, იმიტომ—რომ იგი, როგორც ადგილობრივი მოსა-
მართლე, ყველასათვის ყოველს ჟამს საჭირო კაცია. ამის
გამო მომრიგებელ მოსამართლეს უპირატესი ზედმოქმე-
დება უნდა ჰქონდეს საყოველთაო წესიერების და მშვი-
დობიანობის დაცვისათვის და დამყარებისათვის. ამ მი-
ზეზითაც საჭიროა, რომ იგი ადგილობრივ მცხოვრებთა-
განი იყოს, ესე იგი იმათგანი, რომელთაც არამც თუ
მარტო თავიანთი მხარე იციან, არამედ საკუთარი ინტე-
რესიცა აქვს, რომ საერთო წესიერება და მშვიდობიან-
ობა არ იქნასა შერყეულ.

ამ მრავალ-გვარს მოვალეობას და საჭიროებას რომ მივხედოთ, ცხადი იქნებაო, ამბობენ კანონმდებლნი, რომ მომრიგებელი მოსამართლე უნდა დანიშნულ იქმნას ადგილობრივთა მცხოვრებთა არჩევანითაო. ამის წინააღმდეგ ეს წარუდგინეს კანონმდებლებს, რომ სამართალი საზოგადოდ იმისთანა თვისების საგანიაო, რომ არჩევანით დანიშნულ კაცით ვერ წარიმართებაო, იმიტომ რომაო უფლების და მოვალეობის ახსნა და გარჩევა შეუძლებელიაო, თუ მოსამართლეს რჯულიერება ზედმიწევნით შესწავლული არა აქვსო და განსამართლების საქმეში ზედმიწევნით გამოცდილი არ არიო. ამის გამო მოსამართლეებს ვერ ამოირჩევეს თვის შორის ვერც სოფლისა და ვერც ქალაქების მცხოვრებელი და თითონ თავად-ახსაურობაც ბევრს აგრე მომზადებულ კაცს ვერ იპოვნის ადგილობრივ მცხოვრებთა შორისო. ეს საბუთიო, დასკვნეს კანონმდებელთა, სრულიადაც არ შეეხება მომრიგებელ მოსამართლესაო, რომლისათვის ზედმიწევნით რჯულიერების ცოდნა კი არ არის საჭირო, არამედ დამსახურებული ნდობა და ადგილობრივის ვითარების ცოდნაო. მომრიგებელი მოსამართლე ყველაზედ უწინარეს უნდა იყოსო ადგილობრივ მოსამართლედ და მშვიდობიანობის დამცველადაო; საზოგადო ნდობა ადგილობრივ მცხოვრებთა მიერ მიუცილებელს საჭიროებას. შეადგენს მათის დანიშნულებისასაო.

ამიტომაც რუსეთის წესდებაში შეტანილია, რომ მომრიგებელი მოსამართლე უსათუოდ იმ ადგილის შვილი უნდა იყვეს, საცა მოსამართლობა უნდა და, გარდა ამისა, იქაურ მცხოვრებთაგანვე აღმოჩენული.

ამ-სახით, ეხლა ჩვენ ვიცით, რა აზრი ჰქონია უმაღლესს მთავრობას, რომ მომრიგებელი მოსამართლობა

დაუწყებია, და რა ღონისძიება მიუღია, რომ ის აზრი უნაკლოდ აღსრულებაში მოსულიყო. მოკლედ განვიმეორით ზემოთქმული, რომ უფრო გარკვევით გზა გავიგნოთ და უფრო ცხადი აზრი წავიმძღვაროთ წინ ჩვენს გამოკვლევაში.

უმადლესმა მთავრობამ უარ-ჰყო უწინდელი განსამართლების წესი და მის მაგიერ საჭიროდ დაინახა, რომ უფრო მომეტებულ ხალხს სახელმწიფოისას იმისთანა სამართალი უჭირს,—1. რომელიც მახლობლად უნდა იყოს ხალხზედ, ასე რომ ყველამ ყოველს ჟამს, რაც უნდა პატარა გაკირვება ჰქონდეს, მიჰმართოს ხოლმე და დაუყოვნებლივ სწრაფად განსამართლდეს; 2. რომელსაც ისეთი მარტივი წესი წარმოებისა ჰქონდეს, რომ უცოდინარმა კაცმაც თავისი საქმე აწარმოოს; 3. რომელსაც, რამოდენადაც შესაძლოა, ფორმალობა არ უშლიდეს, რომ ნამდვილი სიმართლე აღმოაჩინოს; 4. რომელსაც წინ უნდა მიუძღოდეს ადგილობრივის ვითარების ცოდნა, ცოდნა ხალხის ზნისა, ხალხის ჩვეულებისა და ერთმანეთზედ დამოკიდებულებისა; 5. სამართალი უნდა იყოს იმისთანა კაცის ხელში, რომელსაც ხალხი იცნობს, ხალხი ენდობა და ხალხი პატივსა სცემს, და რომელსაც, როგორც ადგილობრივს მოსახლეს და მცხოვრებს, თითონაც გული უნდა შესტკიოდეს, რომ უწყსობა, ურიგობა არ იყოს მის სახელოში; მშვიდობიანობა, უშიშროება არ იქმნას დარღვეულ; ყველა დარწმუნებული იყოს, რომ დანაშაულობა, ბრალი, დაუსჯელად არ ჩაივლის; წინახედი, ზიანი უზღვევლად არ დარჩება; ხოლო უკეთესი მხარე, უმადლესი მნიშვნელობა ამ-გვარის მოსამართლობისა მორიგებით გათავებასა საქმისა. აქაც დანახულია და ცნობილი, რომ თუ მოსამართლე ხალხის თვა-

ლში სანდო, სარწმუნო კაცი არ ჰრის, მოსამართლე ამ მომრიგებელ შუა-კაცობას ვერ აღასრულებს. როგორც ამის გამო, ისე იმ მიზეზებით, რომელნიც ზემოთ მოგვიხსენებია, მტკიცე და მიუცილებელ საჭიროებად აღიარებულია და დადგენილი, რომ მომრიგებელი მოსამართლე თითონ მცხოვრებლებმა აღმოიჩინონ ხოლმე თვის შორის.

ჩვენდა სამწუხაროდ, ვიტყვით კიდევ, თითქმის ყოველივე ესე ცნობიერად ქვეყნის სიკეთისათვის წამლად გამოკვლეული, ეს არსებითი სახსარი სამართლის ქეშმარიტს გზაზედ დაყენებისათვის — ჩვენში სრულად შეიცვალა. შეიცვალა მეთქი!.. შეიცვალა კი არა, ქერეჭი დარჩა და გული კი გამოეცალა სულ იმ ოთხ კედელ-შუა ნასიზმრევის გამო, რომელსაც „ადგილობრივს ვითარებას“ ეძახიან და რომელიც სწორედ ხმა-ამოუღებელი სახედარია: ვისაც რა უნდა, იმას აპკიდებენ და გადაპკიდებენ ხოლმე. ეს უბედური, ყველასაგან დაბრიყვებული, უტყვი „ადგილობრივი ვითარება“ სასაცილო ყოფაშია ჩვენში. არავის, არამც თუ შეუსწავლია, რა ფერისა და ზნისაა, არც კი ცდილა, რომ შეესწავლა. იციან კი, რომ რაღაც „ადგილობრივი ვითარება“ უნდა იყოს, რომელიც სულ მზად არის სამსახურისათვის, როგორც შეკაზმული სახედარი: უნდათ ზედ მოაჯდებიან და დადიან, არ უნდათ — კიტლაყს ჰკერენ და ეტყვიან, წადი და ნარი ჰგლიჯეო.

მეტად ღირს-საცნობია, რა გამომსჭვირვალეებს ჩვენს გადასხვაფერებულს წესდებაში „ადგილობრივის ვითარების“ სახელითა? ჩვენის აზრით, სხვა ახალი არაფერი, გარდა იმ სამის მიზეზისა, რომელიც სახეში ჰქონდათ თვით კანონმდებელთ რუსეთში, და რომელიც იქ სრულად უარ-ჰყვეს კიდევ და ჩვენში კი უპირატესი ადგი-

ლი მიანიჭეს. ნამდვილი ჩვენი ვითარება კი დავიწყებულ
და განგდებულ იქმნა.

ჩვენი წესდებით არ არის საჭიროდ ცნობილი, რომ
მოპრიგებელი მოსამართლე უსათუოდ ადგილობრივი
მცხოვრებთაგანი იყოს; ამის გამო ხშირია ჩვენში, რომ
იაროსლაველი კაცი სვანებს, მაგალითად, ანუ ფშავ-ხევ-
სურებს მოსამართლედ ენიშნება იმავე „მომრიგებელი
მოსამართლის“ სახელითა, რომლის შესახებ უმაღლესმა
მთავრობამ საქვეყნოდ საბუთიანად აღიარა, რომ თუ
ადგილობრივი მცხოვრები არ არისო, მოსამართლობას
ვერ იზამსო. რა მიზეზით უნდა აიხსნას ეს მართლა-და-
გაუგებარი განკარგულება, რომელმაც მომრიგებელ მო-
სამართლობას გული გამოაცალა და მარტო ქერეჭი შეა-
რჩინა? სხვა არაფრით, ჩვენის აზრით, გარდა იმისა, რომ
აქაურთ კანონმდებელთ ჰგონებიათ, რომ ადგილობრივ
მცხოვრებთა შორის ღირსეულ კაცებს ვერ ვიშოვნითო
მაგ თანამდებობის აღსასრულებლად. ნუთუ ეს მართლა
და ადგილობრივი მიზეზია? რა უნდა შეადგენდეს მიუ-
ცილებელს ღირსებას მომრიგებელ მოსამართლისას? ამის
პასუხი თითონ უმაღლესმა მთავრობამ საქვეყნოდ აღიარა
ამ რიგად: მომრიგებელი მოსამართლე უფრო იმისთანა
კაცი უნდა იყოსო, რომელმაც ზედმიწევნით უნდა იცო-
დესო ადგილობრივის ხალხის ავი და კარგო, ზედმიწევ-
ნით უნდა იცოდეს ხალხის ზნე, ჩვეულება, ერთმანეთზედ
დამოკიდებულებათ, შინაური კაცის სიბრძნე უფრო უნ-
და ჰქონდესო, ვიდრე რჯულიერობის ცოდნით და განსა-
მართლების გამოცდილებით განვითარებული იყოსო. ნუ-
თუ ამისთანა კაცის შოვნა და პოვნა იაროსლავში უფრო
ადვილია საქართველოსათვის, ვიდრე თვით საქართვე-
ლოში? იქნება. მიპასუხონ, რომ მარტო მაგ ღირსებით

იოლად ვერ წავაო მოსამართლე; გარდა მაგისა, მოსამართლეს გამჭრიახი გონიერება უნდა ჰქონდესო, პატიოსანი ხასიათი და უჩირქო ყოფა-ცხოვრებაო. ნუთუ „ადგილობრივი ვითარება“ ისეთია, რომ პატიოსანი, უჩირქო ყოფა-ქცევის პატრონი, გამჭრიახ გონებიანი კაცი არ მოიპოვება საქართველოში, და იაროსლაფში კი პანტასავითა ცვივა? ამას ვერ იტყვიან, ამას საბუთად ვერ გაგვიბედვენ წარმოგვიდგინონ ჩვენ.

თუ მართლა ჩვენ შორის ძნელი საშოვნი იყო იმისთანა კაცი, რომელიც გასწვდენოდა მთელს მოედანს მომრიგებელ მოსამართლობისას, მაშინ ლოლიკა ამას ითხოვდა, რომ იგი მოედანი შეემციობინათ, ისე კი, რომ ძირეული თვისება ამ-გვარის მოსამართლობისა არ შეერყიათ. ამის მაგიერ რა ჰქმნეს? აქაო და პატარა მოედანისათვისაც კაცი არ არისო, მოედანი უფრო გაათართოეს. რუსეთში მომრიგებელ მოსამართლეს ექვემდებარება სამოქალაქო საქმე არა უმეტეს ორმოც-და-ათის თუმნის საფასურისა, ჩვენში—ორასის თუმნისა; რუსეთში მომრიგებელი მოსამართლე ვერ შეეხება უძრავის ქონების საკუთრებად ძიებასა, რა ფასისაც უნდა იყვეს, ჩვენში-კი ყოველ უძრავის ქონების საქმე ორასის თუმნის საფასურისა მომრიგებელ მოსამართლემ უნდა გადასამართლოს; რუსეთში მას ექვემდებარება მარტო წვრილმანის დანაშაულობის და ბრალეულობის საქმე, ჩვენში-კი ყოველი დანაშაულობა, რომელსაც რაიმე უფლების ჩამორთმევა, პატივისა და ღირსების აყრა არ მოსდევს. ამ-სახით, რუსეთში, ესე იგი იქ, საცა ყური არ ათხოვეს, რომ კაცები არა გვყავსო, მოსამართლეებს საქმე შეუმსუბუქეს, აქ კი, საცა უკაცურობა შესწამეს, საქმე უფრო დაუძიმეს. ეგ, ჩვენის ფიჭრით, იმასა ნიშნავს, რომ ამ უადგი-

ლოდ მიღებულს „ადგილობრივს ვითარებას“ კიდევ ხან-გაძლივ ხედნა მოელის ამ შემთხვევაში.

ამ ადგილად სახედნელმა „ადგილობრივმა ვითარებას“ ამ ბოლოს დროს უფრო გაიდგა ფეხი, ვიდრე უწინ. წესდების შემოღების პირველ ხანებში ცდილობდნენ, რომ ასე გაურჩევლად მიღებულმა, სწორედ მოგონილმა და არა ნამდვილმა „ადგილობრივმა ვითარებამ“ — თვისი ეკლები არ გამოაჩინოს, და ნიშნავდნენ მომრიგებელ მოსამართლეებად უფრო აქაურებს, რომელნიც, თუმცა იქაურები არ იყვნენ — საცა ინიშნებოდნენ, მაგრამ ხალხის ენა მაინც იცოდნენ. ეხლა მთლად ამის წინააღმდეგს ვხედავთ; და თუ ეგრე იარა ამ საქმემ, დრო მოვა, რომ მომრიგებელი მოსამართლე ისევე იმ უწინდელ დიამბეგად გახდება, რომელსაც ხალხი ერიდებოდა, როგორც ჭირს. ეხლაც კი ცხადი ნიშნებია, რომ ჩვენებურს ხალხს, როგორც სიკვდილი — ისე ეჯავრება მომრიგებელ მოსამართლესთან სიარული და, თუ ძალიან არ გაუჭირდა, ყელში თოკი არ მოეჭირა, ძნელად თუ ჰბედავს მომრიგებელ მოსამართლის ხელში ჩავარდნასა.

ჩვენის წესდებით უარყოფილია ის მეორე არსებითი კუთვნილებაც მომრიგებელ მოსამართლობისა, რომელიც მიღებულია რუსეთში, სახელდობრ ისა, რომ ადგილობრივ მცხოვრებელთა უნდა თითონ ამოირჩიონ თავიანთი მომრიგებელი მოსამართლე. ამისი მიზეზი სხვა ვერა მოგვისახრებია რა, გარდა იმისა, რომ ხალხს ვერ ნდობიან, ჰგონებიათ — რომ ხალხი ვერ ამოირჩევს რიგიანს და ღირსეულს კაცსაო, ერთის სიტყვით — ხალხი მოუშნადებელია და ამიტომ ამ უფლებას ისე ვერ მოიხმარებს, როგორც სანატრელიაო. თუმცა არც ეს არის საბუთიანი სიტყვა, მაგრამ სხვა მხრით არჩევანის უფლების უარყოფა

შეუძლებელია, იმიტომ რომ, მეცნიერების თვლით დააკვირდებით ამ საგანს თუ გამოცდილების თვლითა, არც ერთი იგი არამც თუ ეწინააღმდეგება მომრიგებელ მოსამართლის არჩევანით განწყებასა, არამედ უფრო ემხრობა, უფრო ხელს უწყობს. თუ ამაზედ რაიმე ცილობა არსებობს მეცნიერებაში, მარტო იმაზეა ცილობა, რომ უმაღლესი მოსამართლენიც, როგორც მაგალითებრ — წევრი ოლქის სასამართლოსი, პალატისა, თუ სენატისა, არჩევანით უფრო კარგია რომ განწყესდნენო, თუ მთავრობის განკარგულებითაო.

რუსეთში, როგორც ვნახეთ ზემოთ, განათლებულნი შემადგენელნი განსამართლების წესისა იმ აზრზედ დადგნენ, რომ მომრიგებელ მოსამართლობას თვისი სიკეთე მთლად ჩამოერთმევა, თუ არჩევანით განწყება უარყოფილი იქნებაო. ხალხის მოუმზადებლობას იქ ყური არ ათხოვეს. მართლა-და დასაჯერი არ არის, რომ ხალხი სადმე და როდისმე ცუდისათვის მომზადებული იყოს და კარგისათვის კი მოუმზადებელი. ხოლო არჩევანით განწყება მომრიგებელ მოსამართლისა რომ კარგი რამ არის, — ამაზედ ეხლა ეჭვი აქვთ მარტო ბრძმებსა და რეგენებსა. ყოველს მოსამართლეს საერთოდ და მომრიგებელს საკუთარივე, უნდა ხალხის მიერ ნდობა ჰქონდესო, უნდა ხალხისაგან ცნობილი იყოს, როგორც ღირსეული და სარწმუნო კაციაო. ნუთუ სადმე ხალხი საზოგადოდ და ჩვენი საკუთარივე იმისთანა ტყის ნადირი იყოს, არ ესმოდეს, — ვისზედ მიენდობა უფრო გული, ვინ უფრო ღირსეული და სარწმუნო კაცია მის ახლო-მახლო, რომ მას წაავლოს ხელი და იგი დაიყენოს მოსამართლედ? აქ მომზადებულობა და მოუმზადებლობა რა შუაშია? საზოგადოდ ცნობილია, რომ ადამიანი თვით ისტორიის პირველ ხანებში, ესე იგი

ჯერ მაშინ, როცა სწავლისა და მეცნიერების სიოც არ მიჰკარებოდა და ფეხიც არ დაედგა ცივილიზაციის გზაზედ და ყოველ-მხრივ მოუმზადებელი იყო, ჯერ მაშინ მეთქი — მოსამართლეს, თუ არ არჩევანით, სხვაფრივ არ განიწყესბდა. სჩანს, აქ ხალხის მოუმზადებლობას, თუ განათლებას, ადგილი არა აქვს; სჩანს, ხალხის მოუმზადებლობა საბუთი კი არ არის წინააღმდეგ მომრიგებელ მოსამართლის არჩევანისა, არამედ უქმი სიტყვაა უქმის კაცისა.

ამას თავი დავანებოთ, ვთქვათ რომ მომრიგებელ მოსამართლის არჩევანისათვის ხალხი ცოტად თუ ბევრად მომზადებული უნდა იყოსო. მითამ ამით რაო? თუ რუსეთის ხალხი იცნეს მომზადებულად, რომ არჩევანით განიწყესოს თვისი მახლობელი მომრიგებელი მოსამართლე, ჩვენს ხალხს რაღა ღმერთი გაუწყრა!? ნუთუ რუსეთის ხალხის უმრავლესობა — მუჟიკობა, ჩვენის ხალხის უმრავლესობაზედ — გლეხობაზედ მაღლა დგას მიხვედრილობით, გონების თვალთ, გონების ყურით, რომ იქ მუჟიკობა მომზადებულად სცნეს და მიანიჭეს სხვებთან ერთად უფლება მოსამართლის არჩევანისა, და აქ კი გლეხობა — მოუმზადებულად და ამიტომაც ეგ უფლება ჩამოართვეს? თუ ამ შემთხვევაში განსხვავება რამ არის ამ ორთა ხალხთა უმრავლესობათა შორის, ის განსხვავებაა, რომ სასწორი სიკეთისა ჩვენის ხალხისაკენ უფრო დაიწევს. ჩვენი გლეხი გაცილებით წინ არის რუსის მუჟიკზედა ზნეობითაც, გონების თვალთაც და მიხვედრილობითაც.

„ქმნა მართლისა სამართლისა ხესა ხმელსა შეიქმს ნედლადაო“; „სამართლით მოჭრილი ხელი არ მეტკინებაო“, — ამბობს ხოლმე ჩვენი ხალხი. ნუთუ ის ხალხი, რომელიც სამართალს ამისთანა სასწაულთ-მოქმედების ძალას

აძლევეს, რომ ხმელს ხესაც გაანედლებსო, ხელს მოსჭრის და არ ატკენსო,— ნუთუ ხალხი, რომელსაც ამისთანა ძალა სამართლისა სწამს, რჯულად აქვს მიღებული და ეგრე ცხადად აღიარებული, — ნუთუ ის ხალხი მეთქი მოუშხადებელი უნდა იყოს წესიერად აგებულის სამართლის კეთილად წარმართებისათვის, და ის ხალხი კი — რომელიც იმით ნუგეშობს, რომ сила солону помит, — მოშხადებელია!

ეხლა ვსაბჭავთ, რომ ჩვენი ხალხი ვითომ მართლა მოუშხადებელია. მაშ, ვინც მოუშხადებელია, თავის-დღეში აღარ უნდა მოშხადდეს? ხალხს რა ამხადებს? სწავლა, ვარჯიშობა, გამოცდილება, იმ საქმეში ჩაყენება, რისთვისაც მოშხადება საჭიროა. კაცს ხელ-ფეხს უკრავთ, და ვეუბნებით-კი, კიდილი ისწავლეო; ხალხს მოსამართლის აღმორჩევის ნებას არ ვაძლევეთ, და ვეუბნებით-კი, ისწავლე კაი მოსამართლეების ამორჩევად. ეს იმასა ჰკავს: ცურვა ისწავლეო და წყალში კი ნუ შეხვალო; გზა გაიარეო და შინიდან ფეხს კი ნუ გასდგამო. ამ სასწაულთ-მოქმედებას ხალხი ვერ იზამს, თუნდაც იმისთანა კეტითა სცემოთ თავში, რომელსაც, ჩვენდა საუბედუროდ, „ადგილობრივს ვითარებას“ ეგრე წინდაუხედავად ეძახიან.

ხალხისათვის მიუცილებლად საჭიროა, რომ მის საყოველ-დღეო წვრილმან საქმეებისათვის მომრიგებელი მოსამართლე რაც შეიძლება მახლობლად ჰყვანდესო, სთქვეს რუსეთის კანონმდებელია. არც ამ მიუცილებელმა საჭიროებამ გასჭრა ჩვენში.

არა გვეონია, ჩვენს კანონმდებლებს არ სცოდნოდათ, რომ იმისთანა სამართალი, როგორიც მომრიგებელ მოსამართლეს მიენდობა, ძალიან მახლობლად უნდა იყოს ხალხზედ. უმაგისოდ მომრიგებელს მოსამართლობას უკე-

თესი ღონისძიება ერთმევა, რომ გაჭირვებულს თავის დროზედ მიეშველოს, ვნებულს თავის დროზედ მიხედოს, დარღვეული უფლება სწრაფად აღადგინოს და ნამდვილი სიმაართლე აღმოაჩინოს. სხვა დანიშნულება არა აქვს მომრიგებელ მოსამართლეს, როგორც ადგილობრივს მოხელეს და სამართლის ადგილობრივს წინამძღვარს. ხალხთა უმრავლესობა ყოველ ცისამარა დღეს იმდენს წვრილმანს, უფასურს საქმეს აღმოაჩენს ხოლმე თავის ყოფა-ცხოვრებაში, რომ თუ ამ საქმეებისათვის მახლობელი გამრჩევი არა ჰყავს, მითამ მოსამართლე სულაც არა ჰყოლია. შეუძლებელია, ამ წვრილმანს, თითქმის უფასურს საქმეებს, ყური არ ათხოვოს კაცმა, იმიტომ რომ ცხოვრებაში უფრო ამისთანა საქმეებია, რომელნიც შეადგენენ საკუთრივ ხალხის ზნეობითსა და ქონებითს სიმდიდრეს. ერთსაც და მეორესაც, როგორც არსებითსა კუთვნილებას და საჭიროებას ხალხისას, მუდამი, მახლობელი მფარველი უნდა ჰყვანდეს. უამისოდ ხალხს ზნეობაც შეეყუყუვა ხოლმე და ქონებითი სიმდიდრეც დღე-მუდამ განსაცდელშია. სიიფევე სამართლისა განამართო იმისაგან წარმოსდგება, რომ სამართალი განთავისუფლებულ იყოს ყოველ სახელმწიფო ბაჟისა და ხარჯისაგან, არამედ იმისაგანაც, რომ გაჭირვებულს შორი სატარებელი არა ჰქონდეს თავის გულის დარდის ასაყრელად, თავის ზიანის შესავსებლად, თავისი და თავის ოჯახის პატრვისა, ადამიანობის დასაცველად. შორი სატარებელი ბევრს ხარჯს, ბევრს დროს ითხოვს ხალხისაგან, ხალხს ეს ძალიან ძვირად უჯდება, ასე რომ ხშირად იძულებულია ხოლმე თავი დაანებოს საჩივარს, ოღონდ კი არ მოსცდეს თავის შინაურს საქმესა და ხარჯი არ გასწიოს წასვლა-მოსვლაში. საცა მთავრობა რომელისამე მიზეზით ამ ყოფაში ჩააგდებს

ხოლმე ხალხს, იქ ხალხის თვალში — სამართალიც, რომელსაც სიშორით ვერ მიჰკარებია, მოსამართლეს — რომელსაც შორიდან ვერ მისწვდენია, ის არის სწორედ, რაც მაღლა დაკიდებული ძეხვი კატისათვის. მეტი რა გზა აქვს, რომ კატასავით არა სთქვას: დღეს არ მეჭმევა, პარასკევიაო. ამ ყოფაში ხალხს სამართალი თვის მფარველად აღარ მიაჩნია და ამის გამო ამბობს გულში: რაც ჩემთვის არ არის, თუნდა იყოს, თუნდა არაო. ყველამ ვიცით, რომ ჩვენში ჯერ პირველად თითო მომრიგებელი მოსამართლე დანიშნეს თითო მაზრაში. წარმოიდგინეთ იმისთანა მაზრა, როგორც თელავია, რომელიც იწყება თითქმის ანანურიდან — ლაგოდესამდე, ცოტა რომ ვსთქვათ — ას ორმოცდაათი ვერსტი, თუ არ მეტი, მაინც იქნება სიგრძით; ანუ დუშეთის მაზრა მცხეთიდან ლარსამდე, ანუ გორისა — მცხეთიდან ბეჟანთ-უბნამდე, ანუ ტფილისის თვალგაუწვდენელი მაზრა და სხვანი. მერე სცნეს, რომ შეუძლებელია ამოდენა ქარგლით მიზომვა სასამართლო ნაწილისა და ეხლა თითო მაზრაში ორ-ორი სამოსამართლო ნაწილია. ჩვენ ვამბობთ, რომ მაინც იმოდენა დიდი ნაწილებია, რომ ხალხისათვის სამართალი მეტად შორს არის; ხალხს უჭირდება სამართალთან მისვლა.

რამ აიძულა აქაური კანონმდებლობა, რომ ხალხს მომრიგებელი მოსამართლე არ დაუხალოვა? სხვა არაფერმა, ჩვენის ფიქრით, ფარდა ფულის ანგარიშისა. სამართალი და განათლების საქმე ასეთი უაღრესნი და არსებითნი საჭიროებანი არიან სახელმწიფო კეთილდღეობისათვის, რომ აქ ფულის გაფრთხილება, ფულის დაზოგვა, ხარჯის შიში, მეტად მავნებელი რამ არის, როგორც საზოგადოებისათვის, ისე სახელმწიფოსათვის. სამართლის

ურვიგოდ მოწყობილება სვავია—რომელიც სნთქავს ხალხის სიმდიდრესა, მახელია—რომელიც ჰკვეთს ფრთებსა ხალხის ხელთმოქმედებას და ეკონომიურს წარმოებს. ფული ორმოში იმალება იქ, საცა იმედი გაწყვეტილია, რომ ჩემი ნაწარმოები ჩემი იქნება, თუ ვინმე გაბედა და შემეცილებათ. და თუ ფული არ მუშაობს, თუ ხალხში თანხა უშიშარად არა ტრიალებს, თუ ხალხში მკვიდრი იმედი არ არის დამყარებული, რომ ყოველს ცილებას ადვილად გადამარჩენს სამართალიო, ყოველს დანაკარგს ადვილად და სწრაფად დამიბრუნებსო,—მაშინ სიმდიდრე ხალხისა, და აქედამ სიმდიდრეც სახელმწიფოსი, ამოა ნატვრათ. მაშინ ურთიერთშორისი ყისტი, ებტიბარი (კრედიტი), ნდობა გატეხილია და, საცა ეს არ არის ფრთავაშლილი და ფეხადგმული, იქ ნიშადურიც რომ ამოსცხოთ ხალხის სიმდიდრეს და ხაზინისას, რომლის მხოლოობითი წყარო ხალხის სიმდიდრეა,—ერთს ნაბიჯსაც წინ ვერ წაადგმევენებთ. კანონის სიმტკიცე, სიმკვიდრე, მიუდგომელობა, დადგრომილება, არამც თუ დიდი რამ არის,—ჩვენის ფიქრით, მიუცილებელია საზოგადოების, თუ სახელმწიფო სიმდიდრისათვის, და ეგე ყოველიფერი მაშინ არის, როცა სამართალი რიგიანად არის აგებული და რიგიანად წარმართებული. ყველამ უნდა იცოდეს-მეთქი გულდადებო, რომ მე ჩემი მალე დამიბრუნდება, მე ჩემი არ დამეკარგება, ერთის სიტყვით—სამართალი და კანონი უნდა ყველას სწამდეს თავის მფარველად, თავის სახსნელად. თუ სამართალი და კანონი ისეთია, რომ მისი არც კარგი სჯერათ და არც ავი, მაშინ, ვიმეორებთ, ყოველიფერი ამოა, მაშასადამე, ამისთანა საქმეში, როგორც სამართლის აღგება და დაყენებაა, ფულის

დაზოგვა, ხარჯის შიში—დიდი შეცდომა და შეუესებელს ნაკლია.

ან განა მართლა აქაური ხაზინა ისეთს მდგომარეობაშია, რომ სამყოფს ფულს ვერა შოობს სამართლის რიგთან მოწყობისათვის? თითო მაზრაში რომ ოთხი მომრიგებელი მოსამართლე მაინც ყოფილიყო, მომრიგებელ მოსამართლისათვის რომ იმოდენა ტვირთი არ აეკიდნათ—როგორც ჩვენში, და ის ეკმარებინათ—რაც რუსეთშია მიღებული, მომრიგებელი მოსამართლე რომ აქაურ მცხოვრებთაგანი დაენიშნათ, მაშინ სრულიად საჭირო არ იქნებოდენ იმოდენა კანცელარიები, მთარგმნელები, რამოდენაიც ეხლა არიან და ჯამაგიერებსა სჭამენ. მაშინ უსარგებლოდ იმოდენა ხარჯი არ წავიდოდა, რამოდენაც ეხლა კანცელარიებზედ და მთარგმნელებზედ მიდის, და იქნება გასწვდენოდა კიდევ იმ ხარჯს, რაც ოთხ-ოთხს მომრიგებელ მოსამართლეს თითო მაზრაში მოუწოდებოდა. თუნდ ესეც არ იყოს, განა სხვა რაიმე სახელმწიფო გასავლის მოკლება არ შეიძლებოდა, რომ ამ უაღრესის საქმისათვის ფართოდ ხელის გაშლა არ დაბრკოლებულიყო. რატომ არ უნდა მოისპოს ეხლა ჩვენში, მაგალითად, თუნდა ის „დობავოჩნი“, რომელიც სრულიად უმიზეზოდ და უსაბუთოდ ეძლევათ ჩვენში სხვიდან მოსულს მოხელეს ყოველ ხუთს წელიწადში? ამას-წინათ რუსულ გაზეთებში ნაჩვენები და დასახელებული იყო ის გასაავალი, რომელიც ტყუილ-უბრალოდ ტვირთად აწევს აქაურს ხაზინასა. იმ უსამართლო გასავლის მოსპობა არასჯობდა სამართლის ფესვების დაჭრასა?

ამ-სახით, არც ერთი იმ მიზეზთაგანი, რომელიც „ადგილობრივ ვითარების“ სახელით საჩუღლად დაუდევს ჩენს მომრიგებელს მოსამართლობის წესსა, კჳაუში მისაღე-

ბი არ არის. ამ-სახით, სრულიად ტყუილ-უბრალოდ ჩვენი ხალხი გამოაკლეს იმ სიკეთეს, რაც განსამართლების წესმა რუსეთს, ცოტად თუ ბევრად, მიანიჭა. ამ გამოკლებას ის შედეგი მოჰქვია, რომ ჩვენში მომრიგებელი მოსამართლობა ცარიელ ღეროდ დარჩა, იმისთანა ღეროდ, რომელსაც ფესვებიც დაჭრილი აქვს და ფოთლებიც დაბღერტილი.

შემდეგ წერილში შეძლებისამებრ ვეცდებით ეს დავამტკიცოთ.

წერილი მეშვიდე და უკანასკნელი

წინა-წერილში დავპირდით მკითხველებს, ვეცდებით-მეთქი დავამტკიცოთ, რომ მომრიგებელ მოსამართლობას ჩვენში ხელ-ფეხი შეუკრეს და წარმეტების გზა გადუღობეს ეგრეთ წოდებულ „ადგილობრივ ვითარების“ წყალობითა. ამის ცხადად გამოხატვისათვის საჭიროა ვიცოდეთ, რა აზრი ჰქონდათ კანონმდებელთა, რომ მომრიგებელი მოსამართლობა შემოიღეს, და რამოდენად ფართო გზა მისცეს იმ აზრს ჩვენში.

„უპირველესი და უმთავრესი დანიშნულება მომრიგებელ მოსამართლისა და უმაღლესი ღირსება მისი მართლმსაჯულობისა მოდავეების მორიგება არისო“, — სთქვამს რუსეთის წესდების შემადგენელთა. ეს დანიშნულება გამოცხადებულია, როგორც სასისხლო სამართლის წესდებაში, ისე სამოქალაქოში. 70 მუხლი სამოქალაქო განსამართლების წესდებისა ვალად სდებს მომრიგებელ მოსამართლეს, რომ მოდავეთა საბუთების- მოსმენის შემდეგ, უქველად ურჩიოს მორიგებით საქმის გათავება და თითონვე უჩვენოს, რა გზითაც შეიძლება, მისის აზრით, ეს მორიგება. თითქმის ამ-სახითვეა ეს ვალდებულება მომრიგებელ მოსამართლისა ნაჩვენები სასისხლო განსამართლების წესდებაშიაც. აქაური კანონმდებლობა, რასაკვირველია, პირდაპირ არ შეეხო ამ მუხლსა და ისე შეუცვლელად შემოიტანა ჩვენში. ძალიან კარგი, მაგრამ რა

გზით უნდა აღსრულდეს ეს უპირველესი და უმთავრესი მოვალეობა მომრიგებელ მოსამართლისა ჩვენში?

ჩვენში ხშირად, ნამეტნავად ამ ბოლოს დროს, იმისთანა მომრიგებელი მოსამართლენი ინიშნებიან, რომელნიც ხალხის ენის უცოდინარნი არიან... უენო კაცმა რა გაარიგოს? რა შუა-კაცობა უნდა გაუწიოს იმათ, ვისაც მაგისი არა ეყურება—რა და ვისიც თითონ არა ესმის—რა? გვეტყვიან, განა მთარგმნელის შემწეობით ვერ მოხერხდება მორიგებაო. ჩვენ პირდაპირ ვიტყვი, რომ მთარგმნელის შემწეობით უფრო ადვილად შეიძლება მორიგებული საქმე დაიშალოს, ვიდრე მოსარიგებელი გარიგდეს. ჯერ ერთი ეს, რომ სხვის პირით ლაპარაკს ისეთი ზედმოქმედება არ ექნება, როგორც თავისით თქმასა. მეორე წარმოიდგინეთ ჩვენნი უმეცარნი მთარგმნელნი, რომელთ წყალობითაც სიტყვა ხშირად, არამც თუ სიცხოველეს და ძალასა ჰკარგავს, არამედ თითონ მნიშვნელობასაცა, და თქვენ გინდათ—რომ ამის შემწეობით დახვლანკული საქმე გარიგდეს! გარდა ამისა, მთარგმნელის შემწეობით მოლაპარაკებას ერთი-ორად მეტი დრო უნდება და მომრიგებელი მოსამართლე, ძალიანაც მოწადინებული რომ იყოს, მაგდენს დროს ვერ მოახმარებს ერთს საქმეს, რადგანაც სხვა საქმეებიც ბევრი აქვს. ამიტომაც ტყუილი იქნება, თუ მორიგებით საქმის გათავებას ან უენო მოსამართლე დაიკადებს, ან მისი უმეცარი მთარგმნელი. გულდაჯერებით ვიტყვი, რომ თუ სადმე რამოდენიმე საქმე მორიგებით თავდება,—ეგ მოხდება ხოლმე თითონ მოდავეთა წყალობით, მოსამართლის დაუხმარებლად. ათში რვა მაინც თავდება ამ გზით და თვით-ებში კი, რასაკვირველია, ნაჩვენებია, რომ მოსამართლემ მოარიგაო. ეგ უენობაა უპირველესი მიზეზი, რომ „უმთავრესი დანი-

შნულება“ მომრიგებელ მოსამართლისა ჩვენში უფრო ბევრგან უქმნდა ჰრჩება და მარტო იმით იმოსება, რომ მოსამართლე ფორმის გულისათვის ეკითხება მოდავეებს, მორიგების სურვილი ხომ არ მოგსვლიათო.

თუნდ ეგ არ იყოს, თითონ კანონმდებელთა აღიარეს, რომ მოსამართლე ვერ აღასრულებს ამ უპირველეს დანიშნულებასაო, თუ რომ ზედმიწევნით არ იცის არამც თუ მარტო გარეგანი ვითარება საქმისა, არამედ შინაგანი გარემოებაცა, თუ არ იცის ადგილობრივი ავ-კარგინობა, ეკონომიური ყოფა-ცხოვრება, ერთმანეთზედ დამოკიდებულება, ხალხის ჩვეულება და ხშირად თითონ მოდავეთა ხასიათიცაო. იმავე კანონმდებელთა სამართლიანის აზრით, ესე ყოველი არავის ეცოდინება, თუ არ იმისთანა მოსამართლეს, რომელიც იმავე ადგილის შვილია, იქაურივე მცხოვრებელია, საცა მოქმედებს.

ყოველ უამისოდ ტყუილია მორიგებაზედ სიტყვის ჩამოგდება, იმიტომ რომ შეუძლებელია. სხვაგნით მოყვანილი კაცი, რაც უნდა კარგი იყოს, ვერ იზამს იმისთანა მოსამართლობას, რომლის აზრიც კანონმდებელთა ჰქონდათ. პირველი, რომ იმის სიტყვას, როგორც უცნობის და ხამის კაცისას, ისეთი ზედმოქმედება არ ექმნება, როგორც შინაურის კაცის რჩევას; მეორე, რომ ადგილობრივ ყოფა ცხოვრების და ჩვეულების უცოდინარი იმისთანა მორიგების გზას ვერ უჩვენებს მოდავეებს, რომ შეეფერებოდეს საქმის ქეშმარიტს და არა ფორმალურს გარემოებასა. რუსეთშიაც უჩივიან, რომ მომრიგებელნი მოსამართლენი ვერ ასრულებენ ამ უმთავრესს დანიშნულებასა ისე, როგორც სანატრელია და, სხვათა შორის, მიზეზად ის მოჰყავთ, რომ კანონი ნებას აძლევსო იმისთანა კაცი ამოირჩიონ მოსამართლედ, რომელსაც მარტო მამული აქვს იქ,

საცა ირჩევენო და ცხოვრებით კი იქ არა სცხოვრებსო; ამის გამო ადგილობრივის გარემოების უცოდინარია და თავის დანიშნულებას წარმატებით ვერ ასრულებსო*. თუ რუსეთში ერთს მაზრაში მცხოვრებელი ვერა ვარგობს მეორე მაზრაში, რომელთანაც ქონებითი და თემობითი კავშირი მაინცა აქვს, აბა როგორ უნდა ივარგოს ჩვენში კაცმა, სრულიად ხამად მოსულმა უცხო ხალხში, ჩვენთან არავითარის კავშირის მქონებელმა, ჩვენის ენისა, ჩვეულებისა და ყოფა-ცხოვრების მთლად უცოდინარმა? თუ რუსს რუსეთში უძნელდება საქმის მორიგება, სხვათა შორის იმითაც, რომ ადგილის მკვიდრი მცხოვრებელი არ არის და ადგილობრივის ვითარების უცოდინარია, ჩვენში ხომ უფრო უარესად უნდა გაუძნელდეს? აკი უძნელდებათ კიდევ.

პირველ ხანებში, ესე იგი—1869, 1870, 1871 წ., ცდილობდნენ, რომ აქაურები მაინც დაენიშნათ მოსამართლეებად და ამით, ცოტად თუ ბევრად, შეეცნოთ ის ნაკლი, რომელიც უეჭველად თან უნდა მოჰყოლოდა მომრიგებელ მოსამართლეების უარჩევანოდ დანიშვნასა. და მინამ ეს ასე იყო, რიცხვი მორიგებით გათავებულ საქმეებისა, თუმცა საზოგადოდ ბევრი არ იყო, მაგრამ მაინც მომეტებული იყო, ვიდრე მას მერმედ, როცა სხვაგნადაც უთავებოლოდ მოწვეულების რიცხვი გამრავლდა. მეთორმეტე წელიწადია, რაც ჩვენში ახალი წესი განსამართლებისა შემოვიდა. ჩვენ მხოლოდ ოთხის წლის отчет-ები ჩავიგდეთ ხელში და იქიდან ამოკრეფილი ციფირებიც საკმაოდ გვაჩვენებს,—პირველ სამ წელიწადს შემდეგ რამოდენად იკლო მორიგებით გათავებულ საქმეების რიცხვმა. პირველ სამს წელიწადში მთელს ამიერ-კავკასიაში მორი-

*) Наша Мировая Юстиция. От. Зап. 1879 г. № 6.

გებით გათავებული საქმეები ყველა საქმეების საერთო რიცხვზედ მოდიოდა ასზედ $24\frac{1}{4}$, ხოლო 1875 წ. მარტო $19\frac{3}{4}$. პირველს სამს წელიწადს გათავებულ საქმეთა შორის ასზედ $34\frac{5}{6}$ მორიგებით გათავებული მოდიოდა და 1875 წ. კი მარტო $20\frac{1}{5}$ მოვიდა, ერთბამად თითქმის ნახევარზედ ჩამოხტა, თუმცა კი მერედ და მერედ მორიგებით გათავებული საქმეების რიცხვი უფრო უნდა მომატებულიყო, იმიტომ რომ 1870 წ. შემდეგ მომრიგებელი მოსამართლეები ერთი-ორად მოემატნენ რიცხვით, რადგანაც ყოველი მაზრა თითქმის ორ-ორ სამოსამართლო ნაწილად დაიყო. მაშასადამე, თვითოეულს მოსამართლეს უფრო მეტი დრო და მოცალეობა ექმნებოდა მორიგებით საქმის გათავებისათვის. ეს ციფრები მარტო სამოქალაქო საქმეებს შეეხება.

ჩვენ დარწმუნებული ვართ, რომ დანარჩენი წლების იტყუებებიც არ გაგვამტყუნებენ იმაში, რომ ჩვენში მომრიგებელი მოსამართლობა თანდათან უფრო ნაკლებად ასრულებს თავის „უპირველესს და უმთავრეს დანიშნულებას“ და, თუ ჩვენგან წინა-წერილში ნაჩვენები წამალი არ დაედო, იქამდინ მივა, რომ სრულებითაც დაკარგავს მაგ დანიშნულებას, თუ ჯერ აქამდის დაკარგული არა აქვს. ზემოთ-მოყვანილ ციფრებიდამ ცხადია, რომ მომრიგებელ მოსამართლობას ჩვენში თავის „უმთავრესის დანიშნულების“ წარმატებისათვის გზა გადალობილი აქვს, და ის ღვდა-ბოძი მუხლი უმაღლესად მონიჭებულის წესდებისა, რომელიც შეიცავს მთელ სიკეთეს მომრიგებელ მოსამართლობისას, თითქმის სრულიად გაუქმებული არის ჩვენთვის.

კანონმდებელთა აზრით, მომრიგებელი მოსამართლე ხალხის შინაური და მახლობელი მსაჯულია, და თი-

თონ ხალხსაც ეხამუშებაო ფორმალური სიმართლე და პატივ-ჰსცემს იმისთანა სიმართლეს, რომელიც, მისის აზრით, ნამდვილი და ჭეშმარიტია და რომელსაც მეცნიერნი ბუნებრივს სიმართლეს* უწოდებენ. ამისათვის კანონმდებელთა აღიარეს, რომ მეორე დანიშნულება მომრიგებელ მოსამართლისა ის არისო, რომ საქმის გადაწყვეტის დროს წინ წაიმძღვაროს ნამდვილი და არა ფორმალური საბუთი საქმისა, მისი შინაგანი გარემოება, ადგილობრივი მიზეზნი, მცხოვრებელთა ხასიათი, მათი მოსაზრება, ეკონომიური ყოფა-ცხოვრება, ცხოვრების მოთხოვნილება და ხალხის საზოგადოდ ცნობილი ჩვეულება. ამიტომაც საჭიროდ დაინახეს, რომ მომრიგებელ მოსამართლეს ნება ჰქონდეს საქმე გადასწყვიტოს ჩვეულების ძალითაცა, ესე იგი იმ სიმართლით, რაც ხალხის სინიღისს შეეფერება, რაც ხალხს მამა-პაპით სიმართლედ უცვნია და დღესაც სიმართლედ სწამს. „მნიშვნელობა და ძალი ჩვეულებისა ისეთიაო, — სთქვეს რუსეთის წესდების შემადგენელთა, — რომ მასაც ადგილი უნდა ჰქონდეს მომრიგებელ მოსამართლის საქმის წარმოებაშიო. უამისოდ ტყუილ-უბრალოდ შევიწროვდება ცხოვრება და თითონ მომრიგებელ მოსამართლის განაჩენიც ცხადად უსამართლო იქნება ხალხის თვალშიაო“. რაღა თქმა უნდა, რომ აქ იგულისხმება მარტო გონიერი, კეთილ-ზნობითი, საერთოდ აღიარებული ჩვეულება, რომელიც, ხალხის სიტყვით, რჯულთ უმტკიცესია, რომლის უარყოფა ხალხს უსამართლობად მიაჩნია და რომელიც მეცნიერებაში რჯულთდებულების სათავედ ცნობილია.

*) Естественная справедливость.

თუ რუსეთისათვის საჭიროდ დაინახეს ჩვეულების ძალითაც საქმის გადაწყვეტა, თუ მართლმსაჯულობის წარმატებისათვის ჩვეულებასაც ადგილი მისცეს იქ, საცა მოქმედობს მათივე კანონი, მაშასადე ცხოვრებასთან, ზნესთან, ხასიათთან, ჩვეულებასთან, ეკონომიურს მდგომარეობასთან, ცოტად თუ ბევრად, შეფერებული და დაახლოვებული, ერთის სიტყვით — იმისთანა კანონი, რომელიც მათის ისტორიის და ცხოვრების ლეიძლი შვილია, ჩვენში ხომ ჩვეულებისათვის უფრო ფართო გზა უნდა დაენიშნათ. უამისოდ ჩვენ ძალაუნებურად უნდა დავეჯერებოდით მარტო კანონსა, რომელიც ბევრში ვერ შეეფერება ვერც ჩვენს განსხვავებულს ყოფა-ცხოვრებას, ვერც ჩვენს განსხვავებულს ეკონომიურს მდგომარეობას, ვერც ჩვენს შეხედულებას ურთიერთ-შორის დამოკიდებულებაზე, ვერც ჩვენს ზნესა და ვერც ჩვენს ხასიათსა. კანონის შესასებლად, ჭეშმარიტის სიმართლის საწარმოებლად, მართლმსაჯულობის წარსამატებლად აქ, ჩვენში, უფრო საჭირო იყო მოეწვიათ ჩვეულება და მისთვის ფართო ადგილი მიეცათ განსამართლების წესდებაში. ამიტომ — რომ აქ, ჩვენში, განსხვავებულ ყოფა-ცხოვრების გაო, უფრო ხშირია იმისთანა შემთხვევა, რომელიც არ არის მოხსენებული მომქმედს კანონებში, ან თუ არის, ხშირად წინააღმდეგია ხალხისაგან ცნობილ სიმართლისა. მაგალითებრ, აუარებელი დავები შესახებ მიწისა, ტყისა, საძოვრების მფლობელობისა, გზებისა, ვენახებისა, სახლიკაცობისა, მოჯამაგირობისა, ზედ-სიძობისა, ძმად-შესულობისა, ქალთა მონაწილეობისა მემკვიდრეობაში, ქალთა საკუთრებისა ოჯახში (სათავენო ქალისა), სამკვდროსი, სამკვიდროსი, სამარხისა, საქვრივოსი, ნაცვალ-გარდობით მუშაობისა, გაყრილობისა და ბევრი ამისთანაები. ყოველს ამ შემთხვე-

ვაში ჩვენი ჩვეულება, ესე იგი—ხალხისაგან მამა-პაპით აღიარებული სიმართლე, ერთს ამბობს და რუსული კანონები კი ან სულ არას ამბობენ, ან თუ ამბობენ, სულ სხვასა.

„ადგილობრივს ვითარებას“ აი აქ უნდა გაეშალა ფრთა, მაგრამ, არამც თუ ფრთა გააშლევინეს, ფრთა შეაკვეცეს და ეგ მეორე უმაღლესი ღირსება მომრიგებელ მოსამართლეობისა სრულად ჩამოერთვა ჩვენს ქვეყანასა, რომელიც რუსეთზედ უფრო გაცილებით მეტად საჭიროებდა, რომ მომრიგებელ მოსამართლეობას ეგ სიკეთე უფრო ვრცლად და უფრო ბევრს შემთხვევაში შეჰრჩენოდა.

ჯერ თითონ საზოგადო წესდებაშივე ჩვეულების გამოყენების ნება საქმის წარმოებაში ისეთის პირობებით არის გარემოცული, რომ ძნელად თუ მიეცემა მომრიგებელ მოსამართლეს შემთხვევა ჩვეულების ძალით საქმე გადასწყვიტოს, და ჩვენ კი ესეც არ გვაკმარეს. 130 მუხლი სამოქალაქო განსამართლების წესდებისა ჩვეულების შესახებ ამბობს, რომ თუ ან ერთი მოდავე ცალკე, ან ყველანი ერთად, ჩვეულებაზედ დაეფუძნებიანო, მომრიგებელ მოსამართლეს ნება აქვს საყოველთაოდ ცნობილი ჩვეულება საბუთად მიიღოს საქმის გადაწყვეტაშიო, მხოლოდ იმისთანა საგნის შესახებ კი, რომელზედაც თითონ კანონი ნებას იძლევა, ან რომელზედაც თითონ კანონი პირდაპირ არას ამბობსო. ეს მუხლი, რუსეთის მწერლობის სიტყვით, თავის-თავს თითონვე აუქმებს; იმავე წესდების 9 მუხლი, რომელიც მომრიგებელ მოსამართლისათვისაც კანონია, ვალად სდებს მოსამართლეს, რომ თუ მომქმედი კანონი არ არის სრული, არ არის ცხადი და ნაკლულია, ან თუ ერთი მეორეს ეწინააღმდეგება, მაშინ

სამართალი დააფუძნოს მთელის კანონმდებლობის საერთო აზრსა და მნიშვნელობაზედ. განა იმისთანა საქმე შესაძლოა კაცმა წარმოიდგინოსო, რომელიც, თუ არ ზედგამოჭრილის კანონით; კანონმდებლობის საერთო აზრით მაინც არ გადასწყდესო, ამბობს იგივე მწერლობა*. მაშასადამე, მონრიგებელ მოსამართლეს არასოდეს არ მიეცემა იმისთანა შემთხვევა, რომ ჩვეულება რაშიმე გამოიყენოს, იმიტომ რომ, რაც უნდა საქმე იყოს, იმის გადასაწყვეტად ან ზედგამოჭრილი კანონი მოიპოვება, ან არა და საერთო აზრს მთელის რჯულთდებისას ხომ ვერა შემთხვევაში ვერ წაუვა.

ამ მხრით, კანონმდებელთა სამართლიანი აზრი ჩვეულების შესახებ, თუ სრულად გაუქმებული არა, ძალიან შევიწროვებული მაინც არის წესდებაში. ჩვენ ამას ვამბობთ რუსეთზედ. ჩვენში კი ამ ჭირს სხვა ჭირიც ზედ დაუმატეს. წელანაცა ვსთქვით, „ადგილობრივი ვითარება“ აქ უნდა მოეხმარათ საბუთად აქაურს კანონმდებლებსა, თუ სურდათ, რომ მართლმსაჯულებას ჩვენში სანატრელი ნაყოფი გამოეღო და ხალხისაგანაც პატივისცემა მოეპოვნა. ჩვენში „ადგილობრივის ვითარების“ სახელით 130 მუხლისათვის უნდა ჩამოეცალათ ის პირობები, რომელიც სულსა ჰხუთავს ჩვეულებასა თითონ რუსეთშიაც, და მის სამოქმედოდ უფრო ფართო მოედანი შემოეხაზნათ. სწორედ ამას თხოულობს ჭეშმარიტად ცნობილი, მართალის გულით მიჩნეული „ადგილობრივი ვითარება“. ამის სანაცვლოდ ის მოგვიხდა, რომ დღეს 130 მუხლი წესდებისა ჩვენთვის სრულებით არ არსებობს ოვით იმ სახითაც, რა სახითაც დღეს რუსეთშია, თუმცა კი ამ მუხლს აქაურები

*) Журнал гражд. и уголов. права, 1875 г. кн. 5.

პირდაპირ არ შეჰხებიან. რატომ მოგვიხდა ეგა? იმიტომ — რომ ჩვენში დღესაც უარყოფილია ის აზრი, რომ აქაურს ხალხს ან აქაური კაცივე უნდა მოსამართლედ, ან იმის თანა, რომელმაც იცის მისი ენა და ყოფა-ცხოვრება ზედმიწევნით. ადგილის კურდღელს ადგილისავე მწვეარი დაიჭერსო, ნათქვამია. ეს ანდაზა ისე არაფერს არ უხდება, როგორც მომრიგებელ მოსამართლობას. რუსეთის კანონ მდებელთა ეგ აზრი მტკიცედ წარმოსთქვეს და მკვიდრადაც გაუდვეს ხილად მომრიგებელ მოსამართლობას რუსეთში იმით, რომ რუსეთში თითონ მცხოვრებელთ მიაჩნეს უფლება თავის მოსამართლე თითონვე თავიანთაგან ამოირჩიონ. ჩვენში-კი ეგ აზრი პირველ დღიდანვე უარყოფილია და დღეს მომრიგებელ მოსამართლეთა შორის უფროს-ერთი ჩვენთვის სრულიად უცხო კაცია, ხშირად არამც-თუ ჩვენის ყოფა-ცხოვრების მკოდნე, არამედ ხალხის ენის უცოდინარიც არის, და მოდიოთ, იმისთანა კაცს დაავალეთ, რომ ხალხის ჩვეულება ზედმიწევნით იცოდეს და საქმეში გამოიყენოს. ტყუილი დავალება იქნება.

ჩვეულება—ეგ უკეთესი მხარე მომრიგებელ მოსამართლობისა, ეგ არსებითი კუთვნილება მისი, ეგ დედაბოძი ბუნებრივის სიმართლისა, იმოდენად უარყოფილია ჩვენში, რომ ჩვენებურს განსამართლების გამგეებს საჭიროდაც არ დაუნახავთ ОТЧЕТ-ებში ადგილი მიეცათ იმის საჩვენებლად, თუ რავდენი საქმე გათავებულა ჩვეულების ძალითა. ოთხის წლის ОТЧЕТ ები გვქონდა ხელში და არც ერთში ჩვეულების ხსენებაც არ არის. ცხადია, რომ აქ ჩვეულება არაფრად მიაჩნიათ მომრიგებელ მოსამართლობისათვის და, მაშასადამე, თითონ მაგ მოსამართლობის არსებითი თვისებაც ცნობილი არა ჰქონიათ.

თუ მომრიგებელი მოსამართლობა ვისთვისმე და სადმე სანატრელი ყოფილა, მარტო იმით ყოფილა, რომ პირველი მისი ღირსება მოდავეთა შორის შუა-კაცობაა, და მეორე—ბუნებრივის სიმართლით საქმის გადაწყვეტა უფრო, ვიდრე ფორმალურის სიმართლითა. ესეა იგი ცნობილი თითონ მეცნიერებაში და რუსეთის კანონმდებელთაგანაც ესეა აღიარებული. ეს ორი თვისებაა გული და სული მომრიგებელ მოსამართლობისა. ჩვენში კი ისე მოაწყეს მომრიგებელი მოსამართლობა, რომ თითქმის ყოვლად შეუძლებელი გახადეს ან ერთი ეგ არსებითი თვისება განხორციელებულიყო, ან მეორე. ჩვენში მომრიგებელი მოსამართლე იმ გზით ინიშნება, რომ ვერც შუა-კაცობა შეუძლიან, ვერც ბუნებრივის სიმართლით საქმის წარმოება. აქედამ ცხადია, რომ ჩვენებურს კანონმდებლებს ან ვერ მიუგნიათ მომრიგებელ მოსამართლობის სიცოცხლის ძარღვისათვის, ან მიუგნიათ და საჭიროდ არ დაუნახავთ, რომ მოსამართლობის აგებულებაში იმ ძარღვს ეტრიალებინა სიცოცხლის მიმნიჭებელი სისხლი.

ამიტომაც ჩვენში მომრიგებელს მოსამართლობას ჩამოეცალა ის უკეთესი მხარე, რომლითაც იგი სანატრელია ყველასათვის, და ეგე თვისის დანიშნულებით სახალხო სამართალი—შეიქმნა ფორმალურ სამართალად. ამ-სახით, გზა-გადაღობილი მომრიგებელი მოსამართლობა გადუღვა ჩვენში ჩვენებურს ცხოვრებასა და ჩვენებური ცხოვრება—მომრიგებელ მოსამართლობასა. ამის გამო აქ არც ცხოვრება შველის კანონის წარმატებით სვლასა და არც კანონი ცხოვრების კეთილდღეობასა. ვერც კანონს დაუმორჩილებია ცხოვრება, რომ კეთილად წარმართოს, ვერც ცხოვრებას შეუფერებია კანონი, რომ სიკეთის დედა-ბოძად გამოიყენოს. ჯერთვის აღმა ხნულს მეორე დაღმა ფარ-

ცხავს“. ესეთი დღე დაადგა ეგრეთ წოდებულს „მომრი-
გებელ მოსამართლობას“ მარტო იმის გამო, რომ აქაუ-
რებს დღევანდლამდე არა სწამთ ყველასაგან წამებული
ქეშმარიტება, — ადგილის საქმეს ადგილის კაცი უნდა და
არა უცხო და ხამიო.

[1877—1881 წ.]

ბოლემიკური წერილები
„სსოვრება და კანონის“ გამო
(1887)

პოლემიკური წერილები

„ცხოვრება და კანონის“ გამომცემი.

წერილი პირველი

ტფილისი, 3 იანვარი, 1887 წ.

ამ შეიღობის წლის წინათ „ივერიამ“*, ჯერ როცა ჟურნალი იყო, გამოსთქვა, რომ სოფელი ერთს წოდებათა გაურჩეველს საზოგადოებას უნდა წარმოადგენდეს; რომ სოფლის მმართველობასა და გამგეობაში წოდებათა გარჩევა არ უნდა იყოს; რომ უფლება და მოვალეობა ერთნაირის თანასწორობით განაწილებულ უნდა იქმნეს სოფლის ყველა მკვიდრზე, იმისდა მიუხედავად, თუ მკვიდრი რომლის წოდებისაა. „ივერიამ“ წინათვე აღიარა თვისი შიში მასზედ, რომ ამ ჩვენს აზრს თვითმსჯელობას მოკლებული კაცი მოესევა და უვიცობის ლაღობით პენტეას დაუწყებსო. წინათგრძნობამ არ უმტყუნა „ივერიას“ და იმავე „ივერიის“ ფურცლებზედ ერთმა ლიბერალმა, ლიბერალობის სახელით, გამოილაშქრა ამ აზრზედ და მის ავტორს რეტროგრადობა შესწამა. ამით გათავდა მაშინ ეს საქმე. ავტორმა პასუხი არ გას-

*) იხილე ჟურნალი „ივერია“ 1879 წ. („ცხოვრება და კანონი“).

(ვა თავმოწონე ლიბერალსა, მაგრამ ამ ლიბერალს ცუდი საქმე დაემართა. უცებობის ნახტომი აქ ისეთი დიდი მოუვიდა, რომ თავმოწონებული ლიბერალი, მისდა დაუკითხავად, რეტროგრადთა წრეში მოექცა. იქნება მერე ბევრიც იოცა, ეს რა მომივიდაო, მაგრამ რაღას უშველიდა.

არ გასულა ერთი წელიწადი, და პროფესორმა გრადოვსკიმ გამოსთქვა იგივე აზრი, რაც „ივერიამ“. რა თქმა უნდა, ეს გარემოება კიდევ საკმარისი არ იქნებოდა, რომ ტყუილის ლიბერალობის ცეცხლით აპილპილებული და გახურებული კაცი განელებულიყო. ამ სამისა თუ ოთხის წლის წინათ, როცა აწ განსვენებულმა აკსაკოვმა ნიშნის მიგებით წააყვედრა რუსეთის ლიბერალებს, თქვენც არ იცით რა გასურთო, და თუ იცით, აბა ერთი გვაჩვენეთ, თქვენს დროშაზედ რა აწერიარო, მაშინ ჟურნალმა „Вестник Европы“ ლიბერალების სახელით სხვათა შორის დაასახელა იგივე აზრი, რაც ჟურნალმა „ივერიამ“ გამოსთქვა, და რაც ასე გაბედვით ითაკილა ჩვენმა შინაურმა ლიბერალმა, როგორც რეტროგრადების აზრი. ხოლო საოცარი ამბავი კი მოხდა. მას აქეთ ამ აზრს ეურჩებოდნ და ებრძვიან რუსეთში რეტროგრადები, და ლიბერალები-კი მფარველობენ და ესარჩლებიან. ვისაც ყური უდევნებია რუსულ ჟურნალ-გაზეთებისათვის და ერთობ ლიტერატურისათვის, ამის საბუთს არ მოგვთხოვენ. „ივერისაგან“ გამოთქმული აზრი და ჩვენის ლიბერალისაგან დაწუნებული, დღეს რუსეთში დიდს გარჩევაშია და დიდი საბაასო საგანია, რადგანაც თვით უმაღლესი მთავრობა ჰზრუნავს, რომ სოფლის სათემო მმართველობა უკეთესად მოაწყოს, იმიტომ რომ შენიშნულია მისი ეხლანდელი ნაკლულოვანება.

13-ს დეკემბერს წარსულის წლისას ერთს სამეცნიერო საზოგადოებაში * პეტერბურგში ბ-ნ არსენი ევის რეფერატის გამო ამავე საგანზედ ჩამოვარდნილა ლაპარაკი და ბ-ნ არსენი ევს თვის მოპირდაპირეთათვის უთქვამს: ყოველთა წოდებათა საერთო სასოფლო თემობა (всесословная волость) ერთად-ერთი ღონეა და სახსარი, ერთად-ერთი შესაძლებელი აგებულებაა ადგილობრივის მმართველობისა და მთლად შეეფერება ეხლანდელის ცხოვრების მოთხოვნილებასაო. ბ-ნს სპასოვიჩს გამოუცხადებია, რომ სრულად თანამოზიარე ვარ ბ-ნ არსენი ევის აზრისაო და მეც ერთად-ერთ ღონედ ყოველთა წოდებათა საერთო სასოფლო თემობა მიმაჩნიაო. არა გვეგონია, ჩვენმა შინაურმა ლიბერალმა თავის გასამართლებლად იკადნიეროს და ბ-ნნი არსენი ევი და სპასოვიჩი რეტროგრადთა რიცხვში მოაქციოს. ძნელი საქმეა, როცა კაცი ლიბერალობს და არ იცის-კი ცნობა აზრისა, თუ ქვეშ არ უწერია, ეს აზრი ამა-და-ამ ფერისააო. ამასა ჰქვიან, რუსები რომ იტყვიან: „своя своих не познаша“.

ჩვენ თუ ეს დავიწყებული ამბავი გავიხსენეთ, მართო იმისთვის, რომ დღეს აქაური მთავრობაც და უმაღლესიც იმის ზრუნვაშია, რომ განაკარგოს სასოფლო თვითმმართველობა. მეტი არ იქნება, რომ აქაურთა ახალის წესის შემადგენელთა სახეში იქონიონ სათანაგოდობელი აზრი ბ-ნთ არსენი ევისა და სპასოვიჩისა.

*) Административное Отделение Юридического Общества.

წერილი მეორე

* *

ტფილისი, 14 მარტი, 1887 წ.

ბ-ნმა ხუდადოვმა ჩვენის ერთის მეთაურის გამო მოგვიძღვნა წერილი. იგი წერილი უკვე დაბეჭდილია „ივერიის“ № 51-ში. ბ-ნმა ხუდადოვმა დაგვიწუნა, რომ ლიბერალთა დასის კაცნი და იმავ დასის ჟურნალი „Вестник Европы“ ვიმოწმეთ ერთს შემთხვევაში. სახელდობრ, იმ შემთხვევაში, რომ სხვადასხვა წოდებათა გამოუკლებლად და განურჩევლად აგება სოფლის საზოგადოებისა თუ თემისა—ლიბერალთა დასის მოძღვრებაა სხვათა შორის. რასაკვირველია, ეს აზრი თავის-თავადაც ანიშნებს კაცს, რა ბანაკისაც არის. დღეს ბაღმაც კი იცის, რომ უსწორ მასწორობა, უჯრა-უჯრობა, გუნდ-გუნდობა კაცთა საზოგადოების აგებულებაში,—პატარა იგი საზოგადოება თუ დიდი, — ყველა წარჩინებულ კაცთაგან ცნობილია წარმატების დამაბრკოლებელ მიზეზად. რუსეთშიაც სცნეს ესა, და ამ ბოლოს დროს ჰცდილობენ ერთი განურჩეველი სათემო შექმნან, ეხლანდელ მარტო საგლეხო სათემოს მაგიერ. ყველა განათლებულ ქვეყნებში ეგ პატარა ადმინისტრატიული წრეც სხვასთან ერთად ამ დედა-აზრზეა აგებული. ამის ცოდნას დიდი ლარი და ხაზი არ უნდა და,—თუ გნებავთ,—მეტეც იყო ჩვენის მხრით, რომ სხვები ვიმოწმეთ. მაგრამ სიტყვამ მოიტანა

და ჩვენც იგი მოწმები დაეასახელებთ, იმისათვის კი არა, რომ ჩვენის აზრის საბუთიანობა იმათს მოწმობაზედ დაგვემყარებინა, არამედ იმისათვის, რომ ამ აზრს ერთს დროს რეტროგრადობა უკიჟინეს, და ამ კიჟინის უკუსაქცევად უკეთესი რა იქნებოდა, თუ არ მოწმობა თითონ ლიბერალებისა, რომ ეგ ჩვენი აზრი და მოძღვრება არისო. ზოგისათვის ამისთანა ბეჭედდაკრული მოწმობაა საჭირო, რადგანაც თვით ბუნება აზრისა მათთვის მიუწვდომელია. ბ-ნს ხუდადოვს კი ჰგონია, რომ ჩვენ თითონ საბუთიანობა აზრისა ამ მოწმობით გვინდოდა დაგვემტკიცებინა. გონიაობა, თუ სადავე მივუშვით, უფრო შორსაც წავა ხოლმე.

ეგ არაფერი. ჩვენ არც ერთგან არც ერთი სიტყვა არ წაგვცდენია, რომ კაცმა დაგვწამოს, ვითომ „რიხიანის მუქარით“ გვეთქვას, „როგორ გაბედეთ“ და ჩვენის მოწმეების წინააღმდეგ სთქვით რამეო. მართალია, კაცია და გუნებაო, მაგრამ კაცსაც და გუნებასაც თავისი საზღვარი აქვს. გავკადნიერდებით და მოვახსენებთ ბ-ნს ხუდადოვს, რომ იგი ამ საზღვარს გადაცილებულა, რადგანაც უნებებია და სწორედ ამასა გვწამებს, რომ ჩვენს მეთაურს წერილში ვითომ—„სულ რიხიანი მუქარაა, თუ როგორ გაბედეთ და წინააღმდეგ გრადოვსკისა. არსენიფისა და სპასოვიჩისა ხმა ამოიღეთო.“

ბ-ნ ხუდადოვის ადგილას ჩვენ ამისთანა სულელობას არავის შეგვწამებდით: აქ „კაცია და გუნება“—ვერათყერი მეშველია. იმას, რაც ბ-ნმა ხუდადოვმა შეგვწამა, არც ვიტყვი თავის-დღეში და არც გვითქვამს, და ვინც ესა სთქვა, იმასვე შეეკამათოს ამისი დამწამებელი, თუ საკმაო მოცალეობა აქვს. ბ-ნის ხუდადოვის წერილი სხვა მხრით არის შესანიშნავი. იქ ერთი აზრია გამოთქმული,

რომელსაც ერთს დროს დიდი ფხა და ავალა ჰქონდა რუსეთში და რომელმაც მარტო მით, რომ ცნობიერად გაგებულნი არ იყოს, არა ერთსა და ორს ყმაწვილ-კაცს გზაკვალი დაუბნივა იქაც და ჩვენშიაც. ამ აზრს, ბ-ნ ხუდადოვისაგან ბუნდად, ყრუდ და გაკვრით გამოთქმულს, განმარტება უნდა, და თუ დღეს ბ-ნ ხუდადოვის წერილის გამო ჩამოვაგდეთ ლაპარაკი, ჩვენი თავდაპირველი სურვილი მაგ აზრის განმარტებაა.

ავტორიტეტების მოწმად მოწვევის გამო, ბ-ნ ხუდადოვი ერთს, ცოტა არ იყოს, ჟამთა-ვითარებით გახუნებულს ზოგადს აზრს გვიქადაგებს ამ-სახით:

„ეჰ, დარბაისელო, დიდიხანია კერპთმსახურება გადავარდა და სხვადასხვა ბობოლეების თაყვანისცემა უგუფრობად მიგვაჩნია“.

ჩვენ რომ ბ-ნ ხუდადოვისაგან, კაცია და გუნებაა— ამ ანდაზას დავადგეთ, ვიტყოდით, რომ ეს მეტი-მეტი მოსვლია ამის მთქმელს და ამოდ თავმოწონებას უფრო მოასწავებს, ვიდრე დამჯდარ გონების გამონაკვლევს. მაგრამ ჩვენ კარგად ვიცით, რომ ბ-ნი ხუდადოვი გონება-გახსნილი კაცია, ნასწავლია, მცოდნეა და ამიტომ ვამბობთ, რომ ამ სიტყვებში ის არ უნდა ვიგულისხმოთ, რასაც სიტყვები პირდაპირ გვეუბნებიან. თუ არა ვცდებით,— ბ-ნს ხუდადოვს ამით იმისი თქმა უნდა, რომ ავტორიტეტები, ესე იგი, ყველასგან ცნობილნი, სახელ-მოპოვებულნი მეცნიერნი ყოველთვის არიან და იქნებიან, და ამათი თაყვანისცემა არ დაილევა ქვეყნიერობაზედ, ვიდრე ადამიანის ქეშმარიტს ღვაწლს, ზედმიწევნით ცოდნას, მეცნიერებას, სიბრძნეს და ამათით მოპოვებულს სახელს კაცის თვალში პატივი, ფასი და დიდება ექნება. ხოლო ბრმად დაჯერება ყოველ იმისი, რასაც ავტორიტეტი ამ-

ბობს, რის შემოწმებასაც ყურის-მგდებელის ჭკუა, გონება მისწვდება და რასაც ეს შემოწმება უარჰყოფს,— მართლად დიდხანია უგუნურობად არის მიჩნეული. თვით იკვლიე, თუ შეძლება და გარემოება შეგწვეს, მოსჩხრიკე, შეამოწმე, და თუ ავტორიტეტის აზრი გამართლდა, დაიჯერე მხოლოდ მაშინ, და ამ-სახით შენს საკუთარ რწმენად გარდაჰქმენ სხვისაგან აღმოჩენილი და ნაკვლევი. ხოლო საცა გონება და ჭკუა, რომელისამე მიზეზით, ვერ მიგიწვდეს და არჩევანში ხარ, შენს არ-გამორკვეულს აზრს, არ-ცოდნას, სხვისი, სახელგანთქმულის მეცნიერის, გარკვეული აზრი და ცოდნა მოაშველეო,— აი, ეს არის ეხლანდელი მოძღვრება ავტორიტეტების გამო, და ბრმად დანდობა კი და აყოლა სხვისა იქ, საცა შენი საკუთარი გონება საბუთიანად სხვა-რიგად გიჭრის,— ეგ უწინდებური ცოდვაა, უგუნურობად მიჩნეული და სამართლიანად განდევნილი, უარყოფილი. აქაო და არისტოტელმა სთქვაო, და რაც უნდა აშკარად დასარღვევი საბუთი გქონოდათ, არისტოტელს სიტყვას ვერ შეუბრუნებდით, ცოდვად ჩავითვლიდნენ, დიდხანია, ესე ბრმად აყოლა, ესე დაძაბუნება ჭკუისა და გონებისა, ჩვენდა საბედნიეროდ, ჩაილულის წყალს გაჰყვა.

მაგრამ აქედამ სრულებით ის არ გამოდის, რომ ავტორიტეტობა ეხლა შემუხრვილია და თაყვანისცემა მისი უგუნურობად ცნობილი. აი სწორედ ეგრეთ უმეცრად გაგებულმა გამოლაშქრებამ ავტორიტეტებზედ დოინჯი შემოაყრეინა მტენარს უფიცობას და აძახებინა: შექსპირი, სპენსერი, ჰეკლი, ჰეკელი ვინა გდიაო; ავტორიტეტები რას მიქვიან, და სხვანი და სხვანი. ასეთმა თავგასულობამ უფიცობისამ ბევრს აურია გზა და კვალი, იმიტომ რომ ამისთანად თავგასული კაცი ხომ თითონ არა

არის-რა, სხვასაც არავის კაცად არ აგდებს. ნუთუ ეს გონიერებაა და ჰეკლის და ჰეკელის დიდ მეცნიერად, დიდ ავტორიტეტად ცნობა და თაყვანისცემა კი უგუნურობაა.

ჩვენ არა გვგონია, რომ ამის თქმა სდომებოდეს ბ-ნს ხუდადოვს, და თუ მართლა იმის თქმა ჰსურვებია, რასაც მისი ზემოთ მოყვანილი სიტყვები პირდაპირ გვეუბნებიან, მაშინ სხვაა და ამაზედ შემდეგს ნომერში მოვილაპარაკებთ.

* *

ტფილისი 16 მარტი, 1887 წ.

კაცმა რომ სთქვას, —ავტორიტეტობა, ავტორიტეტი, დიდიხანია გადავარდა და თაყვანისცემა ერთისა და მეორისაც უგუნურობა არისო, —ან არ უნდა ესმოდეს, რას ჰნიშნავს ავტორიტეტობა და ავტორიტეტი, ან ამისი თქმა არ ჰსურვებია. ეს ცხადად გამოჩნდება, თუ ამ სიტყვების ჭეშმარიტს მნიშვნელობას გონების თვალ-წინ წარმოვიდგენთ.

მართლა-და რა არის ავტორიტეტობა, ავტორიტეტი, ესე იგი ის, რასაც ბ-ნი ხუდადოვი „ბობოლაობის“ და „ბობოლას“ სახელით წინდაუხედავად სასაცილოდ იგდებს? ავტორიტეტობა იმ შემთხვევაში, რა შემთხვევაშიაც ბ-ნ ხუდადოვს უნებებია მისი დევნა და განდევნა, იმ გავლენიან სახელოვანებასა ჰქვია, რომელსაც ადამიანი მოიპოვებს ხოლმე დიდის სიბრძნით, დიდის გამოცდილებით, დიდის მეცნიერობით*. ავტორიტეტი მეცნიერებაში იგი კაცია,

*) არის კიდევ ერთ-გვარი ავტორიტეტობა, ავტორიტეტობა უფლებისა, რომლის მნიშვნელობა უფლების მნიშვნელობაზეა დამო-

რომელსაც მის მიერ შეთვისებულს მეცნიერებაში გაუ-
თქვამს სახელი და მოუპოვებია ნღობა იმოდენად შეურ-
ყველად და უცილობელად, რომ ერთიც და მეორეც სა-
კმაო თავმდებია მისის აზრის შეუცდომელობისა. ამისთანა
კაცები, კაცთა საბედნიეროდ და ბ-ნ ხუდადოვის გულის-
საწყრომად და სასაცილოდ, ცოტანი არ არიან ქვეყნიერო-
ბაზედ, და მათ შორის ჩვენც თუნდა იმათ დაეასახელებთ,
ვინც თითონ ბ-ნს ხუდადოვს ჩამოუთვლია თავის წერილ-
ში. სახელდობრ: სპენსერი, ჰექსლი და ჰეკკელი. ესლა ვი-
კითხოთ: როდის გადავარდა თუნდ ამათი ავტორიტე-
ტობა? ნეტა როდის შეჰმუსრა ამათი სახელი და ნღობა
ან ბ-ნმა ხუდადოვმა და ან სხვამა? და თუ შეჰმუსრა, აქე-
დამ სხვა არა გამოვიდოდა-რა, რომ შემუსრვილის მაგიერ
შემმუსრველი ჩადგებოდა; მაშასადამე, ავტორიტეტობა
მაინც ავტორიტეტობად დარჩებოდა, თუმცა ესლა სხვა
კაცის სახელს დაირქმევდა.

რა არის ბ-ნ ხუდადოვის ძიერ ამ შემთხვევაში ხსე-
ნებული „თაყვანისცემა“, თუ არ ისა, რომ კაცი გავლენ-
იან სახელოვანობას სპენსერისას, ჰექსლისას, ჰეკკელისას
და მათთა მიმართ ნღობას აღიარებს მით, რომ იგინი
უფრო შეუცდომელნი ჰგონია, ვიდრე, მაგალითად, რედაქ-
ტორი „ივერიისა“, ან თუნდა თითონ ბ-ნი ხუდადოვი? ნუთუ
ამას უგუნურობად ჩასთვლის ვინმე! იქნება ეგეც მოხდეს,
მაგრამ ეს სასაცილო ჩათვლა მოსალოდნელია ამ შემ-
თხვევაში მარტო ორის კაცისაგან: „ივერიის“ რედაქტო-
რისა და ბ-ნ ხუდადოვისგან, ისიც უსათუოდ მაშინ, თუ
ერთსაც და მეორესაც აბრუ გასიებული ექნებათ იმ ერთ-

კიდებული. ამ-გვარს ავტორიტეტობას აქ არ ვიხსენიებთ, რადგანაც
ჩვენს საბაასო საგანთან არავითარი კავშირი არა აქვს.

ნაირ ავადმყოფობისაგან, რომელსაც ამაო თავმოყვარეობას, ტყუილს აბრუს ეძახიან და რომელსაც წამალი არა აქვს. მაშ რათ მიაჩნია თაყვანისცემა სპენსერისა, ჰეკლისა და ჰეკკელისა უგუნურობად ბ-ნ ხუდადოვსა? ამისი თქმა და იმისი, რომ სპენსერს, ჰეკლს და ჰეკკელს ნურას დაუჯერებთო—ზომ ერთი და იგივეა. ნეტა რომელი კაცი იტყვის ქვეყანაზედ, რომ ნურას დაუჯერებთო ამ ჭკუით, ცოდნით, სიბრძნით, მეცნიერებით გამოჩენილს და მთელის ქვეყნისაგან ამ-სახით ცნობილს კაცებს, და თუ დაუჯერებთ, უგუნურობა იქნებაო. მაშ ყველაფერი დავიჯეროთ ამათიო?—იკითხავთ თქვენ. დიახ, სწორედ ყველაფერი, ვიდრე წინააღმდეგის უეჭველი საბუთი ხელთ არა გაქვთ.

დღეს რომ კრიტიკას თავისუფალი გზა და მსვლელობა აქვს და რა ავტორიტეტიც გინდა იყოს, კაცი არ ერიდება კრიტიკის ქარ-ცეცხლში გამოატაროს,—ნუთუ ბ-ნი ხუდადოვი ამაში ჰხედავს ავტორიტეტების მიმართ თაყვანისცემის უგუნურობასა! კრიტიკით და მთელი დღე განდევნილი მეცნიერების ძალით რომ იერიში მიიტანონ, ვსთქვათ, ჰეკლსა და ჰეკკელზედ, ნუთუ ჰგონიათ, რომ ამით მათი ავტორიტეტობა დადნება, შეიმუსრება და არა უფრო შემოწმდება, გამართლდება და მით უფრო თაყვანისცემა არ მოემატება ერთსაცა და მეორესაც! განა სასაცილო არ იქნება, რომ კაცს თაყვანისცემა სწორედ მაშინ მოაკლო, მისი სახელი მაშინ შეჰმუსრო, როცა უტყუარად და კარგად შემოწმებულის საბუთით დამტკიცდება, რომ მისი ნათქვამი გამართლდა. აქ, პირიქით, ავტორიტეტობამ უფრო უნდა იმატოს, თაყვანისცემა და პატივი უფრო უნდა გაძლიერდეს. სწორედ ესეც არის ამ წუთის-სოფელში, და არ ვიცით,—ეს ამბავი რათ უნდა მიაჩნდეს ვისმე უგუნურობად,—და თუ მიაჩნია, ეგ ახალი კი არ არის,

ძალიან ძველის-ძველი ამბავია, და სახელადაც დონ-კიშოტო-ობა ჰქვია. ვიდრე კრიტიკას არ გაუმტყუნებია ავტორიტეტად ცნობილი კაცი, მის ავტორიტეტობას ვერავინ შეჰმუსრავს მარტო იმით, რომ დიდიდამ საღამომდი და საღამოდამ დილამდე იძახოს ბ-ნ ხუდადოვისავით: მე უგუნურობად მიმაჩნია, ავტორიტეტს თაყვანი-ცვეო.

სწორედ კრიტიკით შემოწმებულთა და გამართლებულთა მეცნიერთა მოიპოვეს იგი სახელი და თაყვანისცემა, რომელიც ბ-ნ ხუდადოვს უგუნურობა ჰგონია. კაცობრიობა არ შეუშინდა ბ-ნ ხუდადოვის მკაცრს განაჩენსა და მისგან უგუნურობის დარქმევა იკისრა, და ის კი ვერ უარჰყო, რომ ქვეყანაზედ სანდო მეცნიერნი არიან და მერე ღირსნიც თაყვანისცემისა.

დავანებოთ ამას ყველაფერს თავი და ერთი ეს ვიკითხოთ: ვითომ უგუნურობად უნდა მივიჩნიოთ, რომ თითონ დიდნი ბრძენნი, უდიდესნი მეცნიერნი და ავტორიტეტები, ხშირად სხვა ავტორიტეტებს იმოწმებენ ხოლმე? რომელიც გნებავთ წიგნი აიღეთ დიდის მეცნიერისა, ძნელად შეხედებით იმისთანას, რომ ერთი მეორეს არ იმოწმებდეს. — ნუთუ ამისი მომქმედნი ყველანი უგუნურობი არიან, რომ ასე თაყვანს-სცემენ ავტორიტეტსა! აი თუნდა ჯონ სტუარტ მილლი, სახელოვანი მეცნიერი, რომლის წიგნიც ამ-ჟამად ხელში შეგვხვდა, — ერთს ადგილას რას ამბობს თავის აზრის დასამტკიცებლად: მომყავსო „მოწმობა სისმონდისა, რომელსაც სხვა მწერლებზედ მეტი უპირატესობა იმითი ეკუთვნის, რომ ყველაზედ ზედმიწევნით და დაახლოებით იცის საქმეო“.

ბ-ნ ხუდადოვის სიტყვით, ჯონ სტუარტ მილლი დიდი უგუნური კაცი ყოფილა, რომ ამისთანა თაყვანი უცია ავტორიტეტად ცნობილისათვის. რა მილლი? განა

სხვა სახელგატყმულნი მეცნიერნი კი ცოტანი არიან, რომ სხვის საავტორიტეტო სიტყვით აძლიერებენ, ამტკიცებენ თავიანთ აზრსა, და ზოგჯერ უამისობას ვერსად ვერ წასვლიან! მაშ ეს სულ უგუნურობად უნდა მივიჩნიოთ! მაშ ჩვენზედ უფრო მეტს მცოდნეს, ჩვენზედ უფრო მეტის ზედმიწევნით მკვლევარს აზრისას, მერე იმისთანას, რომელიც მთელის ქვეყნიერობისაგან უკეთეს მცოდნედ და უკეთეს მკვლევარად ცნობილია და გატყმული,—ფასი აღარ ადევს, და ვინც ფასსა სდებს, იგი უგუნურია! ამისი მთქმელი და იმისა, რომ ჩემზედ ჭკვიანი, ჩემზედ უფრო მცოდნე ქვეყანაზედ არავინ არისო,—განა ერთმანეთზედ ძალიან შორს იქნებიან!

თუმცა ბრმად მინდობა და აყოლა სხვისა ძალიან ცუდია, მაგრამ არც კი ბრმად დაჟინებაა კარგი იმისი; რომ დიდ-სახელოვანის, სახელგატყმულის მეცნიერის პატივი და თაყვანისცემა უგუნურობა იყოს. არა, ბატონო, სწორედ ამისთანა კაცს უნდა პატივი და თაყვანისცემა; თუნდა იმით, რომ იმისი სიტყვა, თუნდ შეუმოწმებლადაც კი, სხვისაზედ წინ დააყენო, თუ გამტყუნებული არ არის უეჭველის საბუთითა. სხვამ რაც უნდა გიკიჟინოთ, და თუ ერთსა და იმავე საგანზედ ჰეკსლი ერთს ამბობს და, თუნდ, მაგალითად, ბ-ნი ხუდადოვი სხვას, იცოდეთ, რომ უგუნურობაში არავინ არ ჩამოგართმევთ, თუ ჰეკსლს უფრო დაუჯერებთ, ვიდრე ბ-ნს ხუდადოვს. თუ თქვენის აზრის გასამართლებლად ჰეკსლს იმოწმებთ ბ-ნ ხუდადოვის წინააღმდეგ, ან თითონ ბ-ნი ხუდადოვისაგან დაწუნებულ სპასოვიჩსა—სასისხლო რჯულიერობის მეცნიერებაში,—არც ეს იქნება ახირებული სულელობა. შესაძლოა გვიოხრან: განა ბ ნ ხუდადოვსა რ ძალუმს ჰეკსლს, ჰეკსლს აჯობოსო. შესაძლოა, რადგანაც მჯობს მჯობი არ დაეღვევა, მა-

გრამ მინამ ბ-ნი ხუდადოვი ამას იქმოდეს, იმ დრომდე — ნურას უკაცრაოდ, რომ ჰეკსლი, ჰეკელი ავტორიტეტად ვიცნოთ და თაყვანი-ვცეთ მარტო იმით, რომ მათი სიტყვა უფრო ვიჯეროთ, თუ აშკარა საბუთი არ გვექნება დასარღვევად.

ეს ამისთანა ლახტის ქნევა ავტორიტეტების შესამუსრავად, ცხონებულ პისარევის შემდეგ შემოვიდა რუსეთში; ცოტა ხანს იფარფაშა და მერე აპრიალებულ ჩალასავით ჩაჰქრა, და დღეს ამის გამო მარტო ჩვენ და ბ-ნი ხუდადოვი-ღა ვლაპარაკობთ მთელს ქვეყნიერობაზედ. სხვისათვის კი აქ საკამათო აღარა არის-რა. დღეს ბალღმაც კი იცის, რომ თქვენი აზრი, დიდის რომელისაჲმე მეცნიერის სიტყვით შემოწმებული, უფრო სანდოა, უფრო დასაჯერი, და ამ მოწმობას ქვეყანაზედ არავინა ჰთაკილობს იმის შიშით, რომ ბ-ნი ხუდადოვი უგუნურობას დამწამებსო.

ხოლო პისარევის სახელის ამ მხრით შეუბღალველობისათვის ისიც უნდა ვსთქვათ, რომ იგი-სრულად იმას არა ჰქადაგობდა, რასაც დღეს ბ-ნი ხუდადოვი გვეუბნება ავტორიტეტის შესახებ. მარტო უფიცობამ წაართვა სადავე კაცსა და პისარევის მოძღვრება ამ საგნის თაობაზედ ჰერკულესის სვეტებამდე მიიყვანა. აქ პისარევეს არავითარი ბრალი არა აქვს.

ავტორიტეტობა ყოველთვის იქნება მეცნიერებაშიაც და ცხოვრებაშიაც. სნეული რომ მკურნალს მიჰმართავს ხოლმე, — როგორ ჰკონია ბ-ნს ხუდადოვს, — რა მოქმედობს აქ, თუ არ რწმენა, რომ მკურნალი მკურნალობის უკეთესი მცოდნეა, და ეს რწმენა რა არის, თუ არ იგივე ავტორიტეტობა კაცისა, რომელსაც მკურნალობაში იმოდენა უკეთესობის სახელი და ნდობა მოუპოვებია, რომ ეს სა-

ხელი და ნდობა ყველასათვის საკმაო თავმდებია მისის ამ საქმეში უპირატესობისა? მოდით და ამას იქით სულელი დაუძახეთ მას, ვინც ამ შემთხვევაში მკურნალს ენდობა და უჯერებს. თუ გვკითხავთ, იგი „კერპთმსახურება“ და იგი „თაყვანისცემა“, რომელიც ბ-ნ ხუდადოვს უგუნურობად მიაჩნია, აქ უფრო საგულისხმოა, რადგანაც ამ შემთხვევაში ბრმად დანდობას, ბრმად დაჯერებას უფრო მეტი ადგილი უჭირავს, ვიდრე სხვა რაშიმე და თითქმის აუცილებელიც არის. მაშასადამე, იგი ნდობა და დაჯერება, რომელიც კაცს მკურნალისაკენ იზიდავს, ბ-ნ ხუდადოვის სიტყვით, „კერპთმსახურება“, რომელიც დიდიხანია გადავარდნილა, და „ბობოლაების თაყვანისცემა“, რომელიც ბ-ნს ხუდადოვს უგუნურობად მიაჩნია. სხვა მეცნიერთ ვილა სჩივის, ვაი მკურნალთა, თუ ეს მართლა ასეა, ქვეყნის საუბედუროდ.

ხიზნიზის საქმე

ნარკვევი პირველი

(1880)

შმსავალის მავიერ.

ხიზნების საქმე საილამ უნდა დაწყებულიყო.

ტფილისი, 17 მარტი, 1880 წ.

ამ ერთის კვირის წინათ ბ-ნ გუბერნატორის თაოსნობით მოწვეულ ყოფილა ტფილისში კომისია, შემდგარი მარშლებთაგან, ზოგიერთ გამოჩენილთ მებატონეთაგან, საგლეხო სასამართლოს წევრთაგან და „მირავოი პოსრედნიკებთაგან“. ჩვენ შევიტყეთ, რომ ამ კომისიას ხიზნების საქმეზე ჰქონია სჯა და ლაპარაკი, და არ ვიცით-კი, რაზედ დამდგარან და რა დასკენა დაუდვიათ. მგონია, ჯერ-ხანად მარტო ლაპარაკით გათავებულა საქმე. შემდეგ წავიკითხეთ გაზეთებში, რომ გორის მარშალი იწვევს გორის თავად-აზნაურობას და აუწყებს, რომ სხვათა შორის ხიზნების საქმის თაობაზედ უნდა მოვილაპარაკოთო. ყმების განთავისუფლების შემდეგ კანონმდებლობის ჯერი სწორედ ხიზნების საქმეზედ უნდა მიმდგარიყო. ხიზნობაც ერთ-გვარი მფლობელობაა მიწისა, რომელსაც მოსდევს დამოკიდებულება თავისუფალის გლეხისა მიწის მებატრონესთან. რასაკვირველია, ქვეყნის სიკეთისათვის საჭიროა, რომ ეგ დამოკიდებულება შეეფერებოდეს ეხლანდელს მოთხოვნილებას და მაინცა-და-მაინც განსაზღვრული იყოს და კანონის მფარველობის ქვეშ დამდგარი.

სჩანს, მთავრობა შესდგომია ხიზნების საქმეს ამგან-ზრახვით, მოუწებებია მისი დაყენება მტკიცე საფუძველზედ. თუ ეს ასრება, ჩვენ დიდად მოხარულნი ვართ. მაგრამ ერთი რამ კი ძალიან გვაწუხებს. ჩვენ გავიგონეთ მათგან, რომელნიც ამ საქმის გადაწყვეტისათვის მოწვეულ არიან, რომ ამ საგანზედ არც თურმე ჯეროვანი და სარწმუნო სტატისტიკური ცნობებია მოკრეფილი, და არც თითონ ხიზნობის არსებითი ვითარებაა გამოკვლეული და ცნობაში მოყვანილი. აქამდინ არ იციან თურმე, რა არის ხიზნობა, რა საკანონო და საეკონომიო თვისება აქვს.

ჩვენ არ გვესმის, საიდან რას უნდა გახდნენ, ფეხი რაზედ უნდა მოიკიდონ, ვისაც ამ საქმეში ერთის ბიჯის მაინც წინ გადადგმა უნდა. ხიზნობა, როგორც ერთ-გვარი მფლობელობა მიწისა, დღევანდელი საქმე არ არის. ამას თავისი ისტორია აქვს, თავისი წარსული დრო, რომლის განმავლობაში უსაქმია, უმოქმედნია მთელის ერის ეკონომიურს ყოფა-ცხოვრებას, ავკარგიანობას, სამაროღლიანობას, ჩვეულებას და ეგრეთწოდებულს ჩვეულების რჯულსა. ყოველს ამას ერთად უწარმოვნია დიდის ხნის მიმავლობაში და ერის გონებაში გამოუყვანაჲვს მრთელი აზრი იმ ეკონომიურის წყობისა, რომელსაც დღეს ჩვენ ხიზნობას ვეძახით და რომელსაც სარჩულად იგი აზრი უდევს. ნუთუ საქმის გადასაწყვეტად მაგ აზრის ცნობაში მოყვანა საჭირო არ არის! უმაგისოდ, ჩვენის ფიქრით, ყოველივე ბიჯი ბრმა კაცის ფეხების ფაცურს ეგვანება.

ან კიდევ, ნუთუ საჭირო არ არის, მინამ საქმეს წინდაუხედავად ხელს მოვკიდებდეთ, შეგვეტყო — რამდენი ხიზანია, რამდენი მებატონეა ხიზნისა, ორთა-შუა რიცხვით რამდენი მიწა უჭერია თითო მოსახლე ხიზანსა, სად რა

გარდასახადს იხდის ხიზანი, სად რამოდენა მიწაა სამყოფი, რომ ერთმა მეკომურმა თავის სახლობით თავი ირჩინოს, და სხვა ამ-გვარი.

შორს რომ არ წავიდეთ, ჯერ მარტო იმას მივხედოთ, რა დიდი მნიშვნელობა აქვს ამ საქმეში ხიზანის რიცხვის მეტ-ნაკლებობას. ამ მეტ-ნაკლებობაზედ არის დამოკიდებული, — რა თვალთ უნდა უყუროს კანონმდებელმა ხიზნების საქმეს: საზოგადო, საქვეყნო საჭიროების თვალთ, თუ კერძო პირთა საჭიროებისა. პირველ შემთხვევაში, თუნდ რომ მსხვერპლი იყოს საჭირო, არა უშავს რა. მსხვერპლი, ქვეყნის სახელით მოთხოვნილი, შესაწყნარებელია და სამართლიანი. მეორე შემთხვევაში-კი ყოველივე მსხვერპლი უმართლოა და შეუწყნარებელი.

თუ ხიზნები აქა-იქ კანტი-კუნტად არიან, მაშინ სულ სხვა ფიქრი უნდა, სულ სხვა ღონე და სხვა გზა საქმის მსვლელობისათვის. და თუ ხიზნები იმოდენი არიან, რამ ერთს კარგა მოზრდილს წყობას შეადგენენ, მაშინ მათი საქმე საზოგადო, საქვეყნო საქმეა და მარტო საქვეყნო ინტერესის მიხედვით უნდა გადასწყდეს. და თუ აქ აუცილებლად საჭირო იქნება, რომ უმცირესმა უმრავლესს დაუთმოს რამ, მაშინ მაგ დათმობას რჯულიერი და ღირსეული საბუთი ექნება.

ყოველ უამათოდ, რაც ზევით მოვიხსენიეთ, ხიზანის საქმეს შეუძლებელია ჯეროვანი გზა შეურჩიონ, რიგიანი წამალი დასდონ, და თუ მაინც-და-მაინც მოუშაადებელად ხელი ჩაჰკიდეს ამ არა-სახუმარს საქმეს, იქნება იმისთანა ამბავიც მოხდეს, რომ შეღავათის ნაცვლად, ხიზანს უფრო გავუჭიროვთ ისეც გაჭიროებული ცხოვრება. სჯობს ცოტა გვიან იყოს და კაზად, ვიდრე ჩქარა და ცუ-

დად. „ზოგჯერ სიწყნარე გმობილი სჯობს სიჩქარესა ქე-
ბულსაო“, ნათქვამია.

შემდეგ ამ საგანზედ დაწვრილებით მოვილაპარაკებთ.
ჯერ-ხანად ის გვინდოდა, რომ საქმე სათავეშივე არ გა-
ფუჭებულიყო და ამიტომაც ვუჩვენეთ, საქმე საიდან უნ-
და დაწყებულიყო და როგორ უნდა მომზადებულიყო.

ხიზნების საქმის თაობაზედ.

ნარკვევი პირველი.

I

ყოველივე ცვლილება, საზოგადოებრივი თუ ეკონომიური, მაშინ არის მარგებელი და მკვიდრი, როცა ცვლილების საგანი ყოველმხრივ გასინჯულია და შექმნილია. ამისთვის, რასაკვირველია, ყველაზედ უწინარეს კაცმა გონება უნდა მიაქციოს ადგილობრივს ვითარებას, რადგანაც ყოველს საგანს ამ შემთხვევაში თავის ადგილზედვე აქვს თავისი სათავე, თავისი ძირი და თავისი გზა მსვლელობისა და განვითარებისა. მაგრამ ძალიან შესცდება ის, ვინც მარტო ამას დასჯერდება და მარტო აქედამ გამოიყვანს თავის დასკვნას.

ბევრი, ძალიან ბევრიც, იმისთანა ნაშთია საზოგადოებრივის თუ ეკონომიურის წყობისა, რომელიც თუმცა არსებობს, მაგრამ მსვლელობის კვალი კი წაშლილი აქვს ჟამთა მდინარეობისაგან და ამის გამო მისი ვერც თავი გაიგება, ვერც ბოლო, თუ მარტო ადგილობრივს ვითარებას შეაჩერდა კაცი. ამ შემთხვევაში აუცილებლად საჭიროა იგივე საგანი გამოიძიოს სხვა ქვეყნებშიაც, სხვა ქვეყნების ისტორიაც მოიშველიოს. იტყვიან, სხვა ქვეყნები რაში გამოგვადგებიან, ჩვენ სხვანი ვართ, ისინი სხვანო. იტყვიან, მაგრამ მთქმელნი ამაში ძალიან შესცდებიან.

„რაც უნდა ერთმანეთზედ დაშორებულნი ქვეყნები აილონ და სულ სხვადასხვა თვისებებისანი, — ამბობს გამოჩენილი მეცნიერი ემილ დე-ლაველე: — ნახავთ, რომ ეკონომიური მსვლელობა და განვითარება ყველგან ერთ-გვარი და ერთნაირი ყოფილაო“. ამასვე ემოწმება საფრანგეთის მეცნიერი ტოკველი. ფილოლოგიამ და მითოლოგიამ ამ ბოლოს დროს ბევრი საკვირველი ჭეშმარიტება აღმოაჩინა მით, რომ სხვადასხვა ხალხთა ისტორიები შეადარა და ამ შედარებით გამოიკვლია ბევრი საგანი, რომელთაც ჟამთა სიბნელეში არც თავი უჩანდათ, არც ბოლო. ინგლისის გამოჩენილი მეცნიერი ჰენრი მენი ამბობს, რომ მაგავე მეთოდით მიემართოთ მართლიერების (правдо) ახსნასაო, — სულ ახალს ნათელს მოგფენდით პირველ-ჟამურ ბიჯს ცივილიზაციის მსვლელობისასაო. მაშინ ცხადად აღმოჩნდებოდა, რომ კანონები დადგენილ არიან ქვეყნიერობაზედ იმიტომ კი არა, რომ ესე ნებაგდა აღამიანსა, არამედ იმიტომ, რომ მაგას ითხოვდა ეკონომიური საჭიროება ერთის მხრით და მეორეს მხრით სიმართლე, წარმოდგარი ზნეობითის და სარწმუნოების გრძნობათაგანაო. ეგ საჭიროება, ეგ გრძნობა და იდეები ყველგან ერთ-გვარი და მსგავსნი იყვნენ, ერთ-გვარად მოქმედებდნენ კაცთა განვითარებაზედ და ერთ-გვარა წყობილებაც შემოიტანეს ყველგანაცაო. ხოლო განსხვავება იმაში იყო, რომ ზოგი ხალხი სწრაფად ვიდოდა განვითარების გზაზედ, ზოგი მძიმე ნაბიჯითა; ზოგნი დაწინაურდნენ, ზოგნი უკან ჩამორჩნენო.

თუ ესეა, მაშ უეჭველია, რომ თუ რომელსამე წყობას ერთს ადგილს ჟამთა ვითარების გამო კვალი წაჰშლია, შეიძლება იგი კვალი აღვადგინოთ საკმაო სისრულით სხვის ისტორიის შედარებით და შესწავლითა.

თუ შეეძელით, სწორედ ამ გზით ვაპირებთ. ახსნას იმ წყობისას, რომელსაც ჩვენში ხიზნობას ეძახიან და რომელიც ერთ-გვარი მიწის მფლობელობაა და სხვა არა-რა.

მეცნიერთა გამოკვლევით, საკუთრებას ორი ელემენტი აქვს: ერთი საზოგადოებრივი, ანუ თემობრივი, და მეორე კერძობრივი*. ყველგან პირველ-ჯამურ თემთა შორის—აზიაში, აფრიკაში, თუ ევროპაში—თემობრივს თვისებას საკუთრებისას სჭერია უპირველესი ადგილი. ინდოელებს, სლავიანებს, გერმანელებს,—მიწა სათემო საკუთრებად ჰქონიათ ისე, როგორც დღეს რუსეთშია და იავას კუნძულზედა. თვითოეულს თემის კაცის სახლობას წილად-ხლოილი მიწა სჭერია დროებით. დროგამოშვებით, ეგრე გაწილადებულს მიწებს ისევ თემი დაიბრუნებდა ხოლმე და ხელახლად დაუყოფდა წილის-ყრით თემის კაცებს, რომ თვითოეულს ავი და კარგი თავის რიგზედ შეხვედროდა. თანასწორობა მიწის მფლობელობაში ამ სახით დამკვიდრებული იყო, მეტ-ნაკლებობის ჩამოვარდნას გზა შეღობილი ჰქონდა; მიწის მშრომელი და მიწის-მფლობელი ერთი და იგივე კაცი იყო. უმამულობა ამ-გვარს წყობაში, რასაკვირველია, შეუძლებელი იქნებოდა.

დროთა მიმავლობაში ეს წყობა შეიცვალა და კერძობრივმა საკუთრებამ ძირი გაიკეთა. ამის მიზეზი უფრო ბევრგან უცხო ხალხთა შემოსევა იყო. შემოსეულები ჩამოართმევდნენ ხოლმე მკვიდრებს მიწებსა და ერთმანეთში დაჩემებით მოარიგებდნენ. ამ უკანასკნელის მიზეზით აღორძინდა კერძობრივი საკუთრება ინგლისში, საფრანგეთში, იტალიის ნახევარ-კუნძულზედ და ინდოეთში. აქ

*) ემმანუელ ფიხტე და ისპანიელი მეცნიერი ფრანჩესკო დე-კარდანასი.

უსწორობა, მეტ-ნაკლებობა და არისტოკრატია დაპყრობის მოხეზით გაჩნდა იქ, სადაც-კი მაგ მიხეზს არ უმოქმედნია, კერძობრივ საკუთრების საბაბად შეიქმნა შრომა. მაგალითებრ, ვინც ახოს გამოიღებდა სათემო მამულში, შეედლო დაეჩემა ახოდ გამოღებული მიწა კარგა ხნობით. მაგ კარკა-ხნობამ თანდათან იქამდინ იარა, რომ ახო რჩებოდა კაცს, მინამ ცოცხალი იყო და ბოლოს საშვილიშვილოდაც გახდა. ვინც კარიელს უხმარს მიწას. სათემოში, ანუ ტყეს, შექოლობდა შესამუშავებლად, იმას საშვილიშვილოდ შეედლო დაეჭირა შემოღობილი. ამ-გვარი მიწები თემის ხელქვევითობიდან გამოდიოდა, ასე რომ თემს მათზედ აღარაფერი უფლება არა ჰქონდა. თვით სათემო გარდასახადისაგანაც თავისუფალი იყო.

ეს მიწები სათემო მიწებიდან გამორჩეული იყო, ცალკე მიეზომებოდა ხოლმე საბლით* და ცალკე დაიმიჯნებოდა.

რა თქმა უნდა რომ, რაკი კერძობრივმა საკუთრებამ სათემოში ცოტად მაინც ფეხი მოიკიდა, ფეხსაც განზედ გასდგამდა. ამ-სახით, უფრო შემქლებელი და ღონიერი უკრო ბევრს მიწებს ჩაიგდებდა ხელში. ეგრეც მიხდა. ჯერ თითონ ტაციტის დროს გერმანიაში ზოგს სხვაზედ ბევრად მომეტებული მიწები სჭერიათ თემშივე. ამ-სახით ჩაშოვარდა კერძობრივი საკუთრება იქ, სადაც უცხო ხალხთაგან დაპყრობა არ მოხდენილა, მაგალითებრ,

*) დღესაც ჩვენში გლეხისაგან დაჩემებულს და განსაკუთრებულს მამულს „საბლის მამულს“ ეძახიან, გასარჩევად სათემო მამულებისაგან. საბლის მამულს ჩვენში სწორედ იმისთანავე სათავე უნდა ჰქონდეს, როგორც ზემოთ მოვიხსენიეთ. გერმანიაში და ნამეტნავად დანიაში ვგ საბლით მიზომვა დაჩემებულის მამულებისა ჩვეულებად იყო.

გერმანიაში. ამ-სახითვე ეპარება სათემო მიწებს ია-
ვას კუნძულზედ კერძობრივი საკუთრება დღესაც.

ეგრეთ აღვირ-მიშვებულმა კერძობრივმა საკუთრე-
ბამ დასძლია თემობრივი და ბოლოს იქამდინ მიიყვანა,
რომ თემი, რომელსაც წევრთა რიცხვი ემატებოდა და
მიწები-კი ხელიდამ ეცლებოდა, ველარ' უძღვებოდა გამ-
რავლებულთ თემის კაცებს და უმამულოდ დარჩენილს
კაცს თემის გარეთ უნდა მოენახა სახსარი თავის რჩენისა
და გამოკვებისა. თითონ მიწის პატრონებიც, რომელთა
ხელში დიდძალი მამულები მოგროვდა, იძულებულ იყვნენ
მოეწვიათ მამულის მკეთებელი მუშა, ჯდა რომ სამერმისო-
დაც ჰყოლოდათ, უნდა მამულზედ დაეყენებინათ, და ისე
მოეხერხებინათ, რომ სამუდამოდაც დაებათ. ერთის მხრით
უმამულობა მიწის-მომქმედისა და მეორის მხრით უხელო-
ბა მიწის მეპატრონეებისა იყო დასაბამი თითონ ბატონ-
ყმობისა და იმ-გვარ მიწის-მფლობელობის, რომელსაც
ფერმერობას, ხიზნობას და სხვას ამ-გვარს მიწის ქირით
დაჭერას ეძახიან. ამ შემთხვევაში სხვადასხვა ქვეყნებში
საოცარი ერთ გვარობა და მსგავსება არის.

ამ მსგავსებაზედ შემდეგში მოვილაპარაკე?თ.

ii

ჩვენ გვინდოდა წინა-წერილში, ჩვენის შეძლებისა-
მებრ, გვეჩვენებინა, რომ მიწათ-მფლობელობის განვი-
თარებას ყველგან ერთი და იგივე სათავე ჰქონდა და
ერთი და იგივე მომდინარეობა. პირველ-ჯაშური მფლობე-
ლობა, ანუ ხმარება მამულებისა, — სათემო მფლობელობა და

ხმარება იყო. ამისი ცხადი საბუთები და ნიშნები დღესაც მრავალი ყველგან და ნამეტნავად ჩვენში. ამისი აშკარა მაგალითი ტყისა და საძოვრების სათემოდ ხმარებაა, რომელსაც ჩვენს თვალ-წინ, ჩვენდა სამწუხაროდ, დღეს სულთებრძვის რუსთა კანონების ზედ-მოქმედების გამო, და რომლის რწმენაც ჩვენის ხალხის გონებიდან დღევანდლამდე ვერ გამოდევნა თითქმის ოთხმოცის წლის მოქმედებამ მაგ კანონებისამ. თითქმის ყოველს სოფელში დღესაც ჰნახავთ ერთს წყობას მიწებისას, რომელსაც სათემო მიწებს ეძახიან და სათემოს ხმარებაშია. ჩვენ რომ ამის დამტკიცებას შევუდგეთ უფრო ვრცლად, შორს მოგვივა საქმე და დავშორდებით იმ საგანს, რომელიც ავცილია გამოსაძიებლად.

რაკი კერძო საკუთრება შეეპარა სათემო მფლობელობას, მას მერკეთ—დაპყრობამ, ძლიერთა ძალმომრეობამ, ტაციობამ, სათემო მფლობელობას ბოლო მოუღო, სული ამოხადა და ძლიერთა გაიჩინეს სათემოში საკუთრება კერძობითი. ეს კერძოდ დაჩემება მამულებისა დროთა მიმავლობაში თანდათან ძლიერდებოდა და ამ გაძლიერებამ იქამდინ მიიყვანა საქმე, რომ ერს ყველგან ერთი და იგივე დღე დააყენა: უმრავლესს ჩამოართვა თითქმის მიწები და უმცირესს დაულოცა. იმის დასანახავად, თუ სადამდი მიადწია კერძო საკუთრების გაძლიერებამ, სამყოფია მოვიყვანოთ მაგალითად ოთხი უმთავრესი სახელმწიფო ევროპისა. მით უფრო, რომ ევ ოთხი სახელმწიფოა მესვეური კაცობრიობის ცივილიზაციისა.

საფრანგეთში დიდ რევოლუციამდე — ერთი მეხუთედი მთელი სამეურნეო მიწებისა დაიჩემა ხაზინამ, ერთი-მეხუთედი ეკლესიამ, ერთი-მეხუთედი დიდკაცობამ, დანარჩენი ორი-მეხუთედი შუა-წოდების (ბურჟუაზიის) და

გლახობის წილად დარჩა. როგოლიუციამ შესცვალა ეს რაოდენობა წილებსა, მაგრამ ამ შესცვლაში მარტო ბურჟუაზიამ მოიგო, გლახობა კი, მეცნიერის ლეონს-ლავერნეს სიტყვით, ერთის მეხუთედლიდამ მეექვსედზედ და მეშვიდედზედ ჩამოხტა. 1815 წელს, ესე იგი თითქმის პირველვე ხანებში დიდ რევოლუციის შემდეგ, დიდ-მამულიანები იყვნენ სულ 21,456 სახლობა, და ეჭირათ ყველას ერთად 19,000,000 ჰექტარი* მიწა. თვითოეულს სახლობაზედ ორთა-შუა ანგარიშით მოსდიოდათ 880 ჰექტარი. შუათანა მემამულენი იყვნენ 168,043 სახლობა და ეჭირათ 10,500,000 ჰექტარი. თვითოეულს მოსდიოდათ 62 ჰექტარი, და წვრილნი მემამულენი 3,583,901 და ეჭირათ 15,250,000 ჰექტარი. ამათ შორის ერთს მილიონზედ მეტი იმისთანანი ყოფილან, რომელთაც თითო სახლობაზედ დღიურზედ ნაკლები მიწა მოსდიოდათ, და 851,230 იმისთანა, რომელთაც სამ-სამი დღიური მიწა ძლივ მოსდიოდათ. აქ ისე გამოდის, რომ თითქმის ორ მილიონს სახლობას ორი მილიონი ჰექტარი სჭერიათ მაშინ, როდესაც 21,456 სახლობას ცხრამეტი მილიონი. ბოლოს, თუმცა მიწათ-მფლობელთა რიცხვმა იმატა, მაგრამ სიფრცით-კი თვითოეულის მფლობელობამ თითქმის იმოდენადვე იკლო.

პრუსიაში, 2,141,364 მიწათ-მფლობელთა შორის 18,320 სახლობა იმისთანანი არიან, რომელთაც დაუჩემებიათ 41,117,312 მორგენი** მიწა; 15,079 იმისთანა-

*) ჰექტარი ჩვენებურს ორს დღიურზედ ცოტა ნაკლებია.

**) მორგენი დილაა ნემეცურად. როგორც ჩვენში, რაც ერთს დღეს მოინვენის, ერთს დღიურს ეძახიან, ისე ნემეცებიც ერთს დღის ნახნავს მორგენს ეძახიან და უდრის ჩვენს ნახევარს დღიურს, რადგანაც დღის ხენა შუადღემდი იგულისხმება. ჩვენს მთიულებში, ნახევარს დღიურს ერთს საშაბათოს ეძახიან, რადგანაც შაბათობით მარტო შუადღემდინ ჰხვენენ, და დანარჩენი დრო-კი კვირადალია.

ნი, რომელთაც უჭირიათ 6,048,228 მორგენი; 391,561 იმისთანანი, რომელთაც აქვთ 35,918,047 მორგენი; 617,420 იმისთანანი, რომელთაც აქვთ 8,428,751 მორგენი და 1,099,333 სახლობას-კი სულ უჭირავს 2,227,812 მორგენი. აქ ასე გამოდის. რომ 18,320 სახლობას თითქმის ერთი ოცად მეტი ნამულები უჭირავთ, ვიდრე ერთს მილიონზედ მეტს სახლობასა.

ინგლისში მთელის ინგლისის სამეურნეო მიწები დაჩემებული აქვთ სულ 30,700 სახლობასა, დანარჩენი სოფლის ხალხი-კი სულ უმამულოა თითქმის.

ამ სახით, თუ ცოტა მეტ-ნაკლებობით, ყველგან დიდკაცობამ ღონითა და მძლავრობით დაიჩემა მიწები და უღონო გლეხნი ცარიელზედ გაიყვანა. ცნობალია, რომ ერთს კომლს კაცს სულ ცოტა-ცოტა ათი ღლის მიწა მიიწუნდა ჰქონდეს, რომ თავის მამულის ანაბარას დარჩეს და თავი ირჩინოს ცოლ-შვილითა. ეს რომ სახეში ვიქონიოთ და ზემოთქმული სქემა მიწების მორიგებისა, აშკარად დავინახავთ, — რა დიდძალი მიწათ-მომქმედი კაცი იძულებული იქნებოდა თავის მამულს გარეთ ეძია სახსარი ცხოვრებისა და რა დიდძალი მუშტარი ეყოლებოდა მიწის მეპატრონესა. მუშტარის სიმრავლეს ყველგან ერთი და იგივე შედეგი მოსდევს: შოენის პარობას ამძიმებს და თითონ საშოვარსაც ფასს უმატებს. ესეც მოუხდა უმამულოდ დარჩენილს გლეხობასა, და ვინ იცის სიძვირე და სიმძიმე მამულის შოენისა სადამდე მიაღწევდა, თუ რომ ამ უნუგეშობას არ დაჰყოლოდა ერთი ნუგეში, რომლის მეოხებითაც სიმძიმე მამულის შოენისა ცოტად თუ ბევრად შეუმსუბუქდათ. ეგ ნუგეში იმაში მდგომარეობდა, რომ თითონ მამულის პატრონებს, რომელთ ხელშიაც მოგროვდა დიდძალი უკაცო მამულები

უჭირდათ გლეხის თავი, ჯერ როგორც მუშა-კაცისა და მერმე როგორც მამულთ საზღვრების დამცველისა.

წინათაც ვსთქვით და ეხლაც ვიმეორებთ, რომ ერთის მხრით ამ გაჭირვებამ მამულის მუპატრონეებისამ და მეორის მხრით გლეხის უმამულობამ,—მემამულე გლეხთან მიიყვანა და გლეხი მემამულესთან. მოსარიგებლად მართო ერთ-გვარი პირობა შესაძლო იყო ამ მდგომარეობაში: მიწის პატრონი უთმობდა გლეხს მიწის გამოსავალს და გლეხი ამავისას. ამ სახით ჩამოვარდა ერთ-გვარი ხმარება მიწისა, რომელსაც მიწის ქირავნობას ეძახიან. ამ გარემოების გამო, ქირით ჭერამ მამულებისამ ფეხი აიდგა და დღესაც მომდინარეობს.

რადგანაც დიდ რევოლუციამდე საფრანგეთში, და ზოგიერთგან დღესაც, მთელი გამგეობა და კანონმდებლობა თითქმის მემამულეთა ხელში იყო, და რადგანაც კანონის ჩარევა მიწის-მფლობელობის საქმეში არ იყო სახეირო მემამულეთათვის, ამიტომაც კანონს ხელი არ ჩააკიდებინეს მიწათ-მფლობელობის საქმეში და ყველგან აღიარეს ის მოძღვრება, რომლის წყალობითაც ყოველივე საკუთრება მაწისა უცილობელი და ხელშეუხებელია, ესე იგი, ვერაფერი და ვერა-გვარი საზოგადო გაჭირვება ხელს ვერ გაიწვდენს კერძო საკუთრებაზეო. ამ-სახით, უძრავს ქონებას ჩამოართვეს ის ელემენტი, რომლითაც იგი, ფხტეს სიტყვით, კერძო კუთვნილებასთან ერთად საზოგადო კუთვნილებასაც შეადგენს. კანონმა რომ ზურგი შეაქცია მიწათ-მფლობელობის საქმეს, წარმოსდგა ერთი იმისთანა მეოხი, რომელიც ზოგჯერ რჯულთ უმტკიცესიც არის, ნამეტნავად მიწის ხმარების საქმეში. ეგ მეოხი—ჩვეულებაა. მაგან მიიღო თვის მფარველობის ქვეშ კანო-

ნისაგან თავ მინებებული საქმე და დროთა მიმავლობაში დაადგინა კიდევ წესი მიწათ-ქირავნობისა.

მიწათ-ქირავნობის მსვლელობაში ორი განსაკუთრებული მიმართულება აღმოჩნდა: ერთმა თავი იჩინა იმაში, რომ მამულის ქირა, ანუ ლალა, დროთა მიხედვით იცვლებოდეს და თითონ მამულის ჭერაც წინათვე განსაზღვრულ ვადით იყოს; მეორემ იმაში, რომ ერთხელ დადგენილი ლალა უცვალებელი იყოს და თითონ მამულის ჭერასაც ვადა არ ჰქონდეს წინათვე დანიშნული. პირველი მიმართულება სავესტგამოისახა ეგრეთ-წოდებულ ფერმერობაში, და მეორე მასში, რასაც მეცნიერნი ეძახიან მემკვიდრეობითს ქირავნობას და რასაც ჩვენში, ჩვენის ფიქრით, ხიზნობა ჰქვია. ეს ორი სრული სახეა მიწათ-ქირავნობისა ქვეყანაზედ და თუმცა ამ ორ სახეს შუა არის იმისთანა ქირავნობაც, რომელშიაც ვერ ჰპოვებთ სრულს ნიშნებს ვერც ერთისას, ვერც მეორისას, მაგრამ არსებითის თვისებით-ყი უსათუოდ ან ერთს ეკუთვნის, ან მეორეს.

პირველს მიმართულებაში გამარჯვებულია ის ელემენტი საკუთრებისა, რომლითაც იგი მარტო კერძო კუთვნიებად ცნობილია, მეორეში-კი ფეხადგმულია ის ელემენტი, რომლითაც საკუთრება საზოგადო გაჭირვებას ემსახურება. პირველის დროშა ხელთ უპყრიათ მემამულეთა, მეორისა მიწათ-მომქმედსა მუშა-კაცსა. პირველის ფარხმალი კანონია, მეორისა—ჩვეულება.

III

ხნით, პირველი სახე მიწის-ქირავნობისა მოსავლის წილზედ ჭერა იყო და მოკლეს ვადით. ეგრეც უნდა ყო-

ფრლიყო, რადგანაც სათემო მფლობელობის შერყევის პირველ ხანებში--გლეხობას, ანუ უკეთ ვთქვათ მიწათ-მომქმედსა, ჯერ ბინა სათემოში მოშლილი არ ექნებოდა და, მაშასადამე, თუ გაიწვედა სხვის მამულისაკენ, მარტო იმისათვის, რომ მამული ეხმარა მოკლეს ვადით, და არა იმისათვის, რომ მამულში ბინაც ნოეკიდნა. ეგ წილზედ-ქერა მამულებისა და მოკლეს ვადით--უძველესს დროებშივეა შემოღებული, ყველგან ყოფილა და დღესაც არის ძველათგანვე დარჩენილი. ევროპაში ეგ შემოვიდა რომაელთაგან. ჯერ კიდევ კატონი და პლინი იხსენიებენ მაგვარს მცწის ქერას. რომაელთაგან დამკვიდრდა იტალიაში და აქედამ გადვიდა სხვა ქვეყნებშიაც. აქ, იტალიაში, მიწებს აძლევდნენ მოსავლის წილზედ ჯერ თითო წლობით. ერთს წელიწადს მეორეც ზედ მოჰყავ, მეორეს--მესამე იმავე პირობითა, და ბოლოს ეს განახლება ვადასა ერთისა და იმავე პირობით ისე გახშირდა და შეეთვისა ხალხს, რომ ჩვეულებრივ საქმედ შეიქმნა. ამით წახალისებულნი გლეხნი და დაიმედებულნი, ბინასაც იკეთებდნენ ნაქირავებ მამულშია და მოიკიდეს კიდევ. გამრავლებული სახლობა გლეხისა, რასაკვირველია, ამას ხელს უწყობდა. მეტი კაცი გლეხის სახლობიდან იძულებული იყო მოჰკიდებოდა ბინას სხვის მამულში, რადგანაც პირვანდელი საკომლო სამყოფი აღარ იქნებოდა ყველა-სათვის.

ეს ერთისავე და იმავე პირობის შეუშლელად განმეორება წლიდამ წლობით დიდხნის განმავლობაში ხალხის სულსა და ხორცში ფეხს იკიდებდა და ბოლოს იქამდინ მივიდა, რომ მართლა ჩვეულებად შეიქმნა და ერთხელ დაჭერილი მიწა საშვილიშვილოდ გადადიოდა მეკომურის მემკვიდრეებზედ ერთისა და იმავე ღალითა.

ამას იტალიაში livello-ს ეძახიან და ლომბარდიასა და ტოსკანაში ამ-გვარი მიწათ-მფლობელობა მეტად გახშირებულია. თუმცა გლეხსაც ნება აქვს, როცა უნდა აიყაროს და მემამულესაც—როცა უნდა აჰყაროს, მაგრამ ჩვეულებამ ისეთის სიმტკიცით მიიღო თავის მფარველობის ქვეშ ეს წესი მიწათ-მფლობელობისა, რომ ვერც გლეხი ჰხედავს უმიზეზოდ აყრასა—შიშით, რომ სახელი წამიძდება და სხვა აღარავინ მიმიღებსო, და ვერც მემამულე—იმის შიშით, რომ აღარავინ მომეკარებაო და მიწას ველარას გამოვრჩებიო. თუ ან გლეხმა არ შეასრულა რიგიანად თავისი მოვალეობა და მით აიძულა მემამულე აჰყაროს, ან მემამულემ ღალა მოუმატა და მით იძულებულ ჰყო გლეხი აიყაროს, მთელი ხალხი, დიდი თუ პატარა, ქვეყნის სამარცხვინოდ გახდის გლეხსაცა და მემამულესაცა. ასე ძლიერად მოქმედობს აქ ჩვეულება. თუმცა ამ-გვარი წესი მიწათ-მფლობელობისა იტალიის კანონებში გარკვევით არ არის აღიარებული და მარტო ჩვეულების ფარ-ქვეშა სდგას, მაგრამ მაინც მკვიდრად სუფევს, და ამის მიზეზს ჯერ იმაში ხედევენ, რომ იტალიის მემამულენი თითონ არ მოქმედობენ თავიანთ მამულებში და მუშაობას არ ეწყობიან, და მერმე იმაში, რომ ღალა დიდია: ზოგან ორი-მესამედია მოსავლისა, ზოგან ნახევარი და ზოგან მესამედი.

საფრანგეთში, საცა გლეხობა უმამულობით ისე შევიწროვებული არ არის, როგორც სხვაგან, საცა სოფლის გლეხობას უფროს ერთგან თავის საკუთარს მამულში აქვს ბინა, რასაკვირველია, არავითარი მიზეზი არ იქნებოდა, რომ გლეხი სამუდამოდ მოსჭიდებოდა მამულის ქირავნობასა და არც მამულის პატრონი ინდომებდა უვალოდ დაეაფრა თავისი მამული სხვის ხელში, რადგანაც

საფრანგეთში უფროს-ერთგან მემამულენი თითონ ტრია-
ლებენ თავის მამულში და მიწებს თითონ ამოქმედებენ.
ამის გამო აქ მემკვიდრეობითმა ქირავნობამ ფეხი ისე
ვერ გაიდგა, როგორც იტალიაში და უფროს-ერთგან
გაჩერდა მარტო ვადით მამულის გაცემანზედ თითო წლო-
ბით და სამ-სამ წლობითა. მაგრამ მაინც კიდევ მემკვიდ-
რეობითი ქირავნობა მამულებისა, როგორც იტალიური
livello, ბრეტანში, ელზასში *, საზოგადო ჩვეულებად არის
მიღებული, იმ პირობით-კი, რომ მემამულეს სრული ნება
აქვს აჰყაროს მამულის მოქირავნე, როცა-კი სურს, მხო-
ლოდ უნდა უზღოს დანაკლისი გარეშე კაცთა გადაწყვე-
ტილებისამებრ.

პრუსიასა, საქსონიასა და ჰესენში ამ-გვარი მემკვი-
დრეობითი ქირავნობა ძალიან გახშირებულია. აქაც ამ-
გვარს მფლობელობას erbracht-ს ეძახიან, როგორც ელ-
ზასში.

პორტუგალიაშიც ხშირია ამ-გვარი მიწათ-ქირავნო-
ბა და ჰქვიაან aforamento. აქ მიწებს უვადოდ აქირავე-
ბენ, იმ პირობით კი, რომ ერთხელ დადგენილი ღალა,
რომელსაც ვერც მემამულე მოუმატებს და ვერც მოქირავე-
ნე დაუკლებს, უდავიდარაბოდ ეძლეოდეს მამულის პატ-
რონსა. აქ aforamento განუყოფელია, ესე იგი, მემკვიდ-
რეთა შორის ვერ გაინაწილება, და თუ aforamento-ს მკე-
რელი ამოწყდება, მამული მხოლოდ მაშინ უბრუნდება
პატრონსა.

სრულსა და საესე სახეს მემკვიდრეობითის ქირავე-
ნობისას წარმოადგენს ჰოლანდიის პროვინცია გრენინ-

*) ბრეტანში ამ-გვარს მფლობელობას ეძახიან quevaise,
ზოგან—domaine conjeable, ელზასში—erbracht.

გენი, საცა მაგ-გვარს მფლობელობას beklem-regt-ს ედახიან. Beklem-regt ი იმ-გვარი მემკვიდრეობითი მფლობელობაა მიწისა, საცა ყოველ-წლივ მოქირავნემ უნდა იხადოს ერთხელ ჩვეულებით დადგენილი ლალა, რომელსაც ვერასდროს ვერ შესცვლის მემამულე.

Beklem-regt-ის მფლობელსა, ანუ უკეთ ვსთქვათ, ამ-გვარს მიწის მოქირავნესა არამც-თუ მემკვიდრეობით უჭირავს მამული, არამედ ნება აქვს მემამულის დაუკითხავად ვისაც უნდა უანდერძოს, მიჰყიდოს, მიაქირავოს, დაუვიროს, იმ პირობით-კი, რომ თუ beklem-regt-ს გადასცემს ან გაყიდვით, ან მემკვიდრეობით, ყოველს ამისთანა შემთხვევაში მემამულეს ერთისა თუ ორის წლის ლალის ფასი უნდა მიეცეს გარდა ყოველწლიურის ლალისა. ყოველივე შენობა და ნაკეთობა ამ-გვარს მამულში მოქირავნეს საკუთრებად არის აღიარებული და თუ რომელიმე მიზეზით beklem-regt-ობა შესწყდა, მაშინ მემამულემ შენობისა და ნაკეთობის ფასი უნდა მოქირავნეს უზღოს.

აქ მოყვანილ მაგალითებიდანა სჩანს, რომ ყველგან მიწის-მფლობელობა მიიზიდება, თუქც-კი ფეხ-მძიმედ, იქით, რომ მაგ მფლობელობას მუშა-კაცის ხელში მუდმივობა დაუმკვიდროს ერთისა და იმავე უცვალეებლის ლალითა; ყველგან ისე მიიმართება, რომ მიწის საკუთრებაში ფეხი მაგრად მოაჭიდინოს საზოგადო ინტერესების შესაფერს ელემენტსა.

მეცნიერთა აზრით, მემკვიდრეობითი ქირავნობა მიწისა შუა-საუკუნოების დასაწყისში ჩამოვარდა და პირველად მონასტრებმა შემოიღეს თავის მამულებში. დიდძალი მამულები, რომლებიც მონასტრების ხელში მოგროვდა, უქმად დარჩებოდა, რომ უმამულო კაცი არ მოეწვიათ მა-

მულების საკეთებლად. მოწვეულებისათვის ბინაც უნდა მოეკიდებინათ მამულში, რომ მიწების კეთება და მამულებიდან გამორჩეობა სადღე-ხვალიო საქმედ არ შექმნილიყო და სამუდამოდ ყოფილიყო. ამიტომაც მონასტრებს გადმოსახლებულებისათვის ცოტა თუ ბევრი შეღავათი უნდა მიეცათ და მით გადმოებრიებინათ ხალხი. ეკ შეღავათი მარტო მხოლოდ ორის საგნის შესახებ თუ იქნებოდა: ღალისა და მამულის ჭერის ვადისა. მიწათ-მომქმედს ხელს არ მისცემდა ბინა მოეკიდნა. სხვის მამულში, თუ დაიმედებული არ იქნებოდა, რომ დიდხანს იქნებოდა მამულში და ერთხელ მორიგებული ღალა აღარ იმატებდა. პირველ ხანებში ვადა მამულის ჭერისა ათ წლამდე აღიოდა. ამის შემდეგ მონასტრებს ნება ჰქონდათ დაეთხოვნათ მოქირავნე მამულიდან, მაგრამ რაკი შენობისა და ნაკეთობის ფასი უნდა გადაეხადნათ მოქირავნის სასარგებლოდ, ამიტომაც მაგ უფლებას ფრთა მოკვეცილი ჰქონდა. მონასტრების მიხედვით სხვა დიდ-მამულიანებმაც ნახეს ხეირი მაგ-გვარად მამულის გაქირავებაში და შემოიღეს მემკვიდრეობითი ქირავნობა, რომლის მაგალითები ზევით მოვიყვანეთ და რომელიც ზოგან ჯერ შემთავრებული არ არის, და ზოგან-კი, როგორც პორტუგალიასა და ჰოლანდიაში, სრული სახე აქვს.

ინგლისი ერთი იმისთანა ქვეყანა არის, საცა მეორე გვარძა მიწის მფლობელობისამ, სახელდობრ ფერმერობამ, თავი იჩინა სრულის თავის თვისებითა და თითქმის უნაკლულოდ. მაგრამ აქაც მემკვიდრეობითი ქირავნობა მიწისა თითქმის დღეს, ჩვენ თვალ-წინ, იდგამს ფეხსა. ამიტომაც კვალში რომ ჩაუდგეს კაცი მიწათ-მფლობელობის მსვლელობას ინგლისში, მეტად საინტე-

რესო იქნება. ჩვენ ვეცდებით, რამოდენადაც ლონე შეგვწევს, გამოვიკვლიოთ მიწათ-მფლობელობის საქმე ინგლისში უფრო ვრცლად და სავსედ. მერე, რაკი ყოველივე საქირო ცნობა ხელთ გვექნება, ჩვენს ხიზნობასაც გამოვიძიებთ*.

1880 წ.

*) ეს პირველი ნარკვევი „ხიზნების საქმის თაობაზე“, რომელიც იბეჭდებოდა გაზ. „დროებაში“ 1880 წელს, ავტორს დაუმთავრებელი დარჩა

შემდეგ, 1886 წელს, ავტორი ამ საკითხს ისევ დაუბრუნდა და დაბეჭდა გაზ. „ივერიაში“ მეორე ნარკვევი „ხიზნების საქმეზე, სადაც იგი იმეორებს ამ პირველი დაუმთავრებელი ნარკვევის დებულებებს“ (იხ. ქვემოთ, „ხიზნების საქმე“, ნარკვევი მეორე).

რ ე დ.

ხიზნეზის საქმე

ნარკვევი მეორე

(1886)

შესავალის მახიძრ.

„კავკაზი“-ს წერილების გამო.

* *

ტფილისი, 23 მაისი, 1886 წ.

გაზეთმა „კავკაზმა“ ამ უკანასკნელ დროს ორი მეთაური წერილი შესწირა ხიზნების საქმეს. პირველ წერილში პატივცემული გაზეთი ამბობს, რომ, როცა ლაპარაკი ჰქონდათ ბატონ-ყმობის გაუქმების თაობაზედ, მაშინ თავდა-აზნაურთა უმრავლესობა ურჩევდა მთავრობასაო, განთავისუფლებულთა გლეხთა მიწების ხმარების საქმე იმ საფუძველზედ მოაწყოსო, რა საფუძველზედაც ხიზნები არიანო. „ეს ამბავი დიდად შესანიშნავიაო, — ამბობს მერე გაზეთი:—რადგანაც თავდა-აზნაურთა უმრავლესობა ამით გვაჩვენებს, რომ ხიზნობა მისთვის მეტად სასარგებლოაო.“ შესაძლოა, ამ ამბიდან სხვა დასკვნაც გამოეყვანა კაცსა, მაგრამ გაზეთს „კავკაზს“ მარტო ერთი ზემოაღნიშნული დასკვნა უნებებია, და იყოს ნება მისი. ჩვენ ჯერ ამას არ გამოეყიდებით, ჩვენ მარტო ამისი თქმა გვინდა, რომ საქმე, რომლიდამაც სხვადასხვა დასკვნა შესაძლოა კაცმა გამოიყვანოს, არ უნდა იყოს ხმარებული საბუთად მარტო ერთის დასკვნისათვის. ეს მართლმსჯელობის უცილობელი კანონია.

ამ პირველ დასკვნიდან გაზეთს „კავკაზს“ გამოჰყავს მეორე დასკვნა: თუ ხიზნობა ესე სასარგებლოა

თავად-აზნაურთათვის, მაშ თითონ ხიზნებისათვის საზარალბელი უნდა იყოსო. ასე ჰფიქრობს პატივცემული გაზეთი და ამის დასამტკიცებლად ბ.ნ ვერმიშოვის ბროშიურადამ „ხიზანი და ხიზნობა“ მოჰყავს რამდენიმე ცნობა, რომელთაგანაც სჩანს, რომ ორთა-შუა რიცხვით ხიზნებს ყოველ დესეტინა სახნავ-სათესს მამულზედ ცხრამეტ მანეთილამ ოც-და-ხუთს მანეთამდე ღალა ერთმევათ წელიწადში მემამულის სასარგებლოდაო. თუ მხედველობაში მივიღებთ, რომ ჩვენში, თითქმის საყოველთაოდ მიღებულ ხვნა თესვის წესისამებრ, ორიდამ ერთი დესეტინა ყოველთვის ისვენებს და მეორეა მარტო მოქმედებაში, გამოვა, რომ ხიზანს თითო ნამუშავარი დესეტინა უჯდება 38--50 მანეთამდე წელიწადში, თუ მართლა, ბ.ნ ვერმიშოვის და „კავკაზის“ სიტყვისამებრ, 19--25 მანეთამდე ღალას იხდის წელიწადში ყოველს დესეტინაზედ საერთოდ, ესე იგი იმაზედაც, რასაც ასვენებს.

ბევრი უცნაური რამ გაგვიგონია ჩვენის ქვეყნის ახირებულ და ძალად-მაცხონე მცოდნეთაგან და ეს ამბავი კი, რომ ნამუშავარმა სახნავ-სათესმა დესეტინამ მაგოდენა ღალა იხადოს,— ჯერ არა გვსმენია. ბ.ნ ვერმიშოვს მით მაინც შეეწყნარება ეს მართლა უცნაური ამბავი, რადგანაც თითონვე ამბობს, რომ ამნაირი ცნობები მარტო ერთს დიდს მამულში მოგკრიბეო. იქნება იყოს სადმე ჩვენში ერთად-ერთი ამისთანა მამული, რომელიც ამოდენა ღალას იძლევა, მხოლოდ საკვირველი ეს არის,— ამ ერთად-ერთს მაგალითზედ როგორ ამყარებს თავისს მსჯელობას გაზეთი „კავკაზი“. რამდენი ადგილია, საცა ღალა არ აღემატება ორსა და, სამს მანეთს დესეტინაზედ!.. შორს რომ არ წავიდეთ, საკმაოა კაცმა თვალი დააკვირვოს იმ ცნობას, რომელიც ამ საგანზედ თითონ

მთავრობასა აქვს გამოძიებული და აღნიშნული. მთავრობისაგან დაბეჭდილი წერილი „Хизанское Положение“ ამტკიცებს, რომ ხიზნები თითო დესეტინა სახნავ და სათიბ მამულზედ იხდიან ორ მანეთ და ხუთ-შაურქიდან, სამ მანეთ და ცხრა შაურამდე (გვერდი 35). საკვირველია, ამისთანა სარწმუნო ცნობას, მთავრობის მიერ გამოძიებულს, როგორ მოარიდა თვალი გაზეთმა „კავკაზმა“ და ერთად-ერთს მაგალითზედ, ბნ ვერმიშოვის მიერ გამოკვლეულზედ, შესდგა.

ჩვენ ჩვენი აზრი ხიზნობაზედ ვეცდებით შეძლები-სამებრ გამოვსთქვათ ოდესმე დაწვრილებით და საკმაო სივრცით, აქ მხოლოდ ის უნდა აღგვენიშნა, რომ „ის ადვოკატური ხერხები და განგებ ბინდ-ბუნდის გარდაფენა საქმის არსებაზედ“, რომელთაც პატივცემული გაზეთი „კავკაზი“ ასე სამართლიანად ჰკიცხავს; გასაკიცხველია ყოველს შემთხვევაში, დაიჭერთ მემამულეების მხარეს, თუ ხიზნებისას. ყოველს საზოგადოებრივს საქმეში, რაც უნდა მწვავე იყოს, კაცმა ჯერ უნდა მართალი ეძებოს, მხოლოდ მართალი და სხვა არა-რა. ჯერ, ყველაზედ უწინარეს, უმრავლესობათა და უმცირესთა შორის სიმართლე უნდა იყოს გამკითხველი; ამან, სიმართლემ, უნდა მოაშველოს ერთმანეთში ეგ ორი მხარე. ჩვენის ფიქრით, საზოგადოებრივ საქმეში არც უმცირესი უნდა შესწიროს კაცმა უმრავლესობას და არც უმრავლესობა უმცირესობას, ორივე უნდა დაუპოროჩილოს მარტო სიმართლეს, როცა კი შესაძლებელია. ადამიანთა საზოგადო ცხოვრება ისეთი რთულია, რომ ბევრში და ბევრგან ეგ სიმართლე ძნელად აღმოსაჩენია, და მარტო ამ განსაკუთრებულს შემთხვევაში უღონო მართლმსაჯულება ადამიანისა სიმართლედ მას აღიარებს, რაც უმრავლესობისათვის სახეიროა.

ამ განსაკუთრებულ შემთხვევაში მეტი გზა არ არის, სხვა განსამართლების საბუთი ადამიანს დღეს აქამომდე ვერ აღმოუჩენია, გარდა „უმრავლესობის კანონისა“. ხოლო ეს იმას კი არა ჰნიშნავს, რომ იქაც, საცა მართალი აშკარად უმცირესისაკენ არის, უსათუოდ უმრავლესობამ უმცირესობა სძლიოს და ითაყვანოს. ეგ ძალმომრეობა იქნება და არა იგი სამართალი, რომლითაც ადამიანი ადამიანობს ვით ზნეობრივი არსება, და რომლის გამოც ჩვენი ანდაზა ამბობს: სამართლით ამოთხრილი თვალი არ მეტკინებაო.

ჩვენ ამას ამ-ჟამად იმიტომ კი არ ვამბობთ, რომ ხიზნების საქმეში ან ერთს მხარეს მიგვეკრძოთ, ან მეორეს. ჩვენ მარტო იმას ვწუხვართ, რომ პატივცემული გაზეთი „კავკაზი“ ამ შემთხვევაში მარტო ეგრეთ-წოდებულს „უმრავლესობის კანონს“ აპყობს და სრულებით ყურადღება არ მიუქცევია იმ მართლისათვის, რომელსაც, ყოვლთ უწინარეს, ხელთ უნდა ეჭიროს სასწორი საზოგადოებრივის საქმის განაჩენისათვის. ჩვენ აქ ჯერ არას ვიტყვით იმაზედ თუ, — რომელს მხარესაკენ დასძლევს სასწორს ეს მართალი, ჩვენ მხოლოდ გვსურდა გვეჩვენებინა იგი განკითხვის გზა, რომელზედაც ჯერ პირველად უნდა გაიაროს ხიზნების საქმემ, ჩვენის ფიქრით. ჩვენ ვეცდებით შემდეგში გავსინჯოთ ხიზნების საქმე ამ გზითაც და უმრავლესობის კანონის მიხედვითაც.

ტფილისი, 2 აგვისტო, 1886 წ.

პატივცემულმა გაზეთმა „კავკაზ“-მა, რომელმაც ამ ბოლოს ხანებში ასე დაგვიძვირა ლაპარაკი აქაურს, ჩვენებურს საქმეებზედ, წელს მიაქცია ყურადღება ხიზნების

საქმეს. ამ ფრიად სამძიმო საქმეს მოახზარა მარტო სამი მეთაური წერილი, თუმცა საქმე იმოღეწად რთულია, მრავალკეცი და ღრმად დასაკვირვებელი, რომ ღირსია მომეტებულის გამოძიებისა, გამოკვლევისა და ლაპარაკისა. ერთის მხრით პატივცემული გაზეთი არც გასამტყუნარია. რასაც „კავკაზ“-მა მოანდომა სამი წერილი, იმისთვის ერთი სტრიქონიც მეტია; სამის წერილის მაგიერ ერთი სტრიქონი თავსაყრელად ეყოფოდა: აიღეთ და მიწები დაუსაკუთრეთ ხიზნებსაო. არც ვაჭრა და არც გახევა, ეს არის დღეს „კავკაზ“-ის თავი და ბოლო ხიზნების საქმის თაობაზედ. თურმე ნუ იტყვით, ესე ადვილი ყოფილა იმ კვანძის გახსნა, რომელსაც ხიზნების საქმე წარმოადგენდა. მთავრობა-კი, ეს ოცი წელიწადია, შესდგომია ამ საქმის ვითარების ახსნას, გაგებას, რომ, თუ შესაძლოა, იმ ვითარებისამებრ ეს საქმე ისე დააბოლოვოს, — არც მწვადი დასწვას და არც შამფური. „კავკაზ“-ს რომ დაეუჯეროთ, მთავრობა ტყუილად მომცდარა ეს ოცი წელიწადი, ამ საქმეს არც ალება სდომებია, არც დალება.

ჩვენ, ჩვენდა სანწუხაროდ, ამ გულხალვათობას „კავკაზ“-ისას ვერ შევიწყნარებთ. თუმცა ხიზნების საქმის ფარგალში უფრო ცოტა ხალხია მოყოლილი, ვიდრე ბატონ-ყმობისაში, მაგრამ თვით საქმე კი არსებითად და ბუნებითად უფრო ძნელი გადასაწყვეტია, ვიდრე ბატონ-ყმობის საქმე. ბატონ-ყმური დამოკიდებულება უსამართლო საქმე იყო. საცა ცხადი და აშკარა უსამართლობაა, იქ სამართლიანობის პოვნა ყველასათვის ადვილია. იქ ბევრი თავის ტეხა არ უნდა, რომ კაცმა მართალი იპოვოს, და იმ მართლის კვალობაზედ ყველას თავისი მიუწყას. სულ სხვა ამბავია, როცა, საუბედუროდ, ერთს ხელში მიწაა და მეორეში შრომა, განცალკევებული, განთვითეულებული, და როცა ამ სამწუხარო ყოფას ერთი მეო-

რისაკენ მიუზიდნია და ამ სახით შეუქმნია დამოკიდებულება. აქ, თუ გნებავთ, უსამართლობა თვით სათავეშივეა.

ხოლო ამაზედ ჩვენ სხვადასხვა მიზეზების გამო არა გვეთქმის-რა, ბევრიც რომ გვინდოდეს.

რაკი საკუთრება მიწისა ხელშეუხებელ კუთვნილებად, და მუშაკის მარჯვენა თავისუფლად არის აღიარებული კანონის მიერ, აქ დამოკიდებულება მუშისა მიწაზედ და მიწისა მუშაზედ სხვა თვალთ უნდა გაისინჯოს და გამოძიებულ იქმნას. ერთს წაართვი და მეორეს მიეცი, ეგ, ჩვენის ფიქრით, წყლულს ვერ გაამრთელებს. ხიზნების საქმე, — იმ გარემოებიდამ წარმომდგარი, რომ ერთს მიწა ჰქონია უხელოდ და მეორეს ხელი უმიწოდ, — ბატონყმობის საქმე ხომ არ არის, რომ ერთხელ გადაწყვეტილი და მორჩომილი მეორედ აღარ წარმოსდგეს და აღარ მობრუნდეს. ვიდრე კანონი იმ თვალთ უყურებს მიწას, როგორც დღეს, და ვიდრე ქვეყანაზედ კაცი სცხოვრებს, ბევრი იქნება ერთის მხრით უმამულო კაცი, რომელსაც შრომა უნდა და საშრომი მიწა არ ექნება, და მეორეს მხრით უხელო კაცი, რომელსაც მამული აქვს და მშრომელი კი არ ეყოლება. დროთა განმავლობაში, თუ გარემოება ხელს უწყობს, ხალხი მატულობს, და ამას აუცილებლად ის მოსდევს, რომ, დღეს არა ხვალე, ისევ იმ ყოფაშივე ჩავცვივით უმამულო კაცის გამო, რომლიდამაც დღეს გამოსვლა გვინდა. ვსთქვათ, მაშინაც დავუჯერეთ „კავკას“-ს, და თუ ვისმე მამულში უმამულო კაცს მოვასწარით, მამული მემამულეს წავართვით და უმამულოს მივეციოთ. მას მერმეთაც ხომ ისევ იმ გაჭირვებას შეგვახლის დროთა მდინარეობა! მაშინ რალა ექნათ? კიდევ წავართოთ? ეგრე რომ ვიაროთ, დღევანდელ მემამულეს

ხომ სულ ჩამოეცლება მამული, და ახლა ის გაგვიხდება თავში საცემი და ხიზანსავით დასაბინავებელი. ნუთუ ეგრე ციბრუტივით ტრიალი სასურველია შორს-მკვრეტელის კანონმდებლისათვის! არა გვეონია.

რაკი, სამწუხაროდ ჩვენდა, მიწა და ხელი განცალკევებულია, და რაკი ესეც ვიცით, რომ ამასთან ერთად მუდამ იქნება მიწის ანღები მუშა და მიწის გამცემი პატრონი, ჩვენ იქას ვამბობთ, რომ იმისთანა წესი ჩამოვარდეს მუშისა და მიწის პატრონის შუა, რომელიც ამ მიწისა და ხელის განცალკევების ბოროტს უფრო ნაკლებ აგრძნობინებდეს. ჩვენის ფიქრით, ამისთანა წესი ხიზნების წესია. ერთს ადგილას ჩვენ ამიტომა ვსთქვით, რომ კაცობრიობამ ამაზედ უკეთესი წესი ვერ მოიგონა, როცა მიწისა და ხელის განცალკევებამ საქმე გაამწვა და ტკივილი თვისი კანონს წინ დაუყენა მოსარჩენად.

ამაზედ პატივცემულმა „კავკაზ“-მა თითქმის სასა-ცალოდ აგვიგდო. ჩვენა ვსთქვით, რომ რაკი საქმე ისეა მოწყობილი, რომ სხვისა მიწის ხმარებაზეა მივარდნილი, ხიზნობაზედ უკეთესი წესი სხვისა მიწის ხმარებისა სხვა არა არის-რაო. „კავკაზ“-ს ეს ჩვენი აზრი, მარტო სხვისა მიწის ხმარებაზედ გამოთქმული, გონების თვალიდამ მოსხლეტია და იძახის: იმას რა სჯობია, რომ მუშა თითონ იყოს პატრონი თავის მიწისაო. ჩვენც ვიცით, რომ არა-სჯობია-რა, მხოლოდ ეს რა სიტყვის შემობრუნებაა მაშინ, როდესაც ჩვენ ამ მთისას ვლაპარაკობთ და ის-კი იმ მთისას გვეუბნება? ვსთქვათ, დაეუჯერეთ კიდევ „კავკაზ“-ს და დღევანდელი ხიზნები მის სურვილისამებრ დავაბინავეთ. ამით მოისპობა განა მიწის მთხოვნელი უმამულო კაცი, რომელიც ხვალვე კარზედ მოგვადგება! განა ამით დაიშრიტება და მოსწყდება

იგი წყარო, რომელიც აჩენს უმამულო კაცს! ხალხი დღე-და-ღღე მატულობს, მიწა კი, რაც არის ღვთისაგან გაჩენილი, იმაზედ მეტს არც იმატებს და არც იკლებს. ეს გარემოება განა ყოველ-ღღე არ მოქმედობს და ყოველ-ღღე არა ჰბადაეს უმამულო კაცსა, რომელსაც თავის ადგილას აღარ ედგომილება სივიწროვისაგან და სხვაგან უნდა მონახოს საცხოვრებელი მიწა, თუკი იშოვება. ეს ხომ სადღე-ხვალიო საქმეა და მაშინ რაღას უპირობს „კავკაზ“-ი უმამულო კაცებს? ეს აუცილებელი გარემოება რომ არ ასცილებოდა „კავკაზ“-ს და არ გამოჰპარვოდა, სიცილს ცოტაოდნად მოერიდებოდა, და მაშინ მიხვდებოდა, რომ ამისთანა შემთხვევაში ხიზნობა უკეთესი საფარველია სხვა ყოველ-გვარ სხვისა მიწის ხმარების წესზედა. თუ ეს მართალი არ არის, ესთხოვთ პატივცემულს გაზეთს, გვიჩვენოს: ეგულება სადმე ქვეყნიერობაზედ სხვისა მიწის ხმარების წესი უკეთესი მასზედ, რასაც ჩვენ ხიზნობას ვეძახით, რასაც ჩვენში არ დასცალდა თვისთა მიდრეკილებისა და ბუნებისამებრ დამთავრებულიყო, და რაც შესაძლოა ჯეროვანად-ღღეს დამთავრდეს. ამ საქმის ისე გადაწყვეტა, როგორც ბატონ-ყმობის საქმე გადაწყდა, ჩვენის ფიქრით, ჯერ უმამულო კაცის დაღუპვაა და მერმე ეკონომიჭრის ცხოვრების უკეთესის კვალიდამ უარესში ჩაყენება.

ჩვენ ვეცდებით ყოველივე ეს, ჩვენის შეძლებისამებრ, დაგუმტიცოთ პატივცემულს „კავკაზ“-ს და ამასთან ერთად იმაშიაც დავარწმუნოთ, რომ მისი სიცილი წინასწარია და აღრეული.

ჯერ, მინამ „კავკაზ“-ის გადაწყვეტილს განაჩენს გავარჩევდეთ, ჩვენ საჭიროდ ვხადით ავხსნათ და გამოვიძიოთ, ჩვენის შეძლებისამებრ, თვით არსება და ბუნება ხიზნობისა.

ხიზნობის საქმე.

ნარკვევი მეორე.

1

ჩვენ ერთხელაც გვითქვამს და ეხლაც ვიმეორებთ, რომ ხიზნობის საქმე მძიმე საქმეა თავისის მნიშვნელობით და მწვაფია თავისის ინტერესით, იმიტომ რომ ასე თუ ისე იგი შეეხება იმ ნაწილებს რჯულიერებისას, რომელთაგანაც შემდგარია რჯულიერება საკუთრებისა. ამიტომაც საჭიროა, ჯერ განსაზღვრულ და დადგენილ იქმნან იგი სახელმძღვანელო დედა-აზრნი, რომელთაც უნდა უსათუოდ ექვემდებარებოდეს თვით განაჩენი ხიზნობის საქმისა, მერე წინათ-დანახული იყოს ყველა მრავალ-გვარი წვლილიცა, რომელიც აუცილებლად თან სდევს ამისთანა რთულს საქმეს. უამისოდ, აზრების ერთმანეთში არეგ-დარევა, მოუთავსებლობა, დაწეწვა და უთანხმოება აუცილებელია. ამ აუცილებელის გარემოების შედეგი კიდევ ის არის, რომ თითონ განაჩენი, ანუ უკეთ ვსთქვათ, კანონი სრული არ არის ხოლმე, ბნელია, ერთი ცალკე მუხლი მისი მეორეს არ უდგება, არ უხდება, არ ეთანხმება. აქედამ იბადება გაუგებრობა კანონისა, დავიდარება, ერთნაირად შემაწუნებელი და მავნებელი როგორც სახელმწიფო მმართველობისათვის, ისეც ცალკე კაცის საკუთარ ინტერესებისათვის.

ამ სახელმძღვანელო დედა-აზრთა განსაზღვრისა და დადგენისათვის საჭიროა ყველაზედ უწინარეს ახსნილი იყოს საგანი თვით საკუთრების რჯულიერებისა*.

საკუთრებას ორი ნაწილი შეადგენს: ერთი — პირადი, მეორე — ზოგადი, რადგანაც იგი არსებობს არა მარტო ცალკე კაცის სარგებლობისათვის, რომ ნაამაგარი მისის შრომისა მასვე მოახმაროს, არამედ საზოგადოების სარგებლობისათვისაც, რომ შესაძლოდ და დღეგრძელად ჰქმნას არსებობა თვით საზოგადოებისა. ერთიცა და მეორე ნაწილიც ცოტად თუ ბევრად თვის საბუთსა ჰპოულობს იმაში, რომ თვით ადამიანიც ბუნებითად ორს მხარეს წარმოადგენს. ერთის მხრით იგი ცალკე სულიერია, რომელსაც თვისი პირადი, საკუთარი საგანი აქვს ცხოვრებისა და სხვაზედ დამოუკიდებელად მიეზიდება ამ საგნისაკენ, და მეორეს მხრით ზოგადი სულიერია, რომელიც მრავალ-გვარად გადაბმულია, დაჰოკიდებულა სხვა თვის მსგავს სულიერებზედ იმ აუცილებელ საჭიროების გამო, რომ მარტოდ ცხოვრება ბუნებითად არ უწერია და უნდა უსათუოდ სცხოვრებდეს თვისთა მსგავსთა შორის.

რომელი ერთიც გინდა აიღოთ შთელს ქვეყნიერობაზედ, ჰნახავთ, რომ ყველა ერის ეკონომიური ცხოვრება

*) ბოდიშს ვიხდით ჩვენ მკითხველებთან, რომ სიტყვა ჩვენი მიძინა და ადვილად გასაგები არ არის: იმ საგნისათვის, რომლის გამოც ჩვენ მოვიხდა ამ-ჟამად ლაპარაკი, ტერმინები და თვით წყობა სიტყვიერებისა ჯერ არ არის, ჩვენდა სამწუხაროდ, ჩვენს ენაში შემოტანილი და გაშინაურებული. სიმძიმე სიტყვისა იქნება ჩვენ მიერ ენის უცოდინარობის მიზეზითაც იყოს; არც ამანად ავუხიბრდებით ვისმე, მხოლოდ ჩვენ გვსურს დავარწმუნოთ მკითხველნი, რომ ჩვენ ჩვენის მხრით ყოველი ღონე ვიხმარეთ, ჩვენი აზრი ადვილად გადაგვეცა სხვისთვის და, სწორედ მოგახსენოთ, ზოგან თვით აზრს მისი მნიშვნელობა მოვაკვლით, რომ სიტყვა ადვილად გასაგები ყოფილიყო.

იმის ბრძოლაში დალეულა და იღევა დღესაც, რომ ან ერთი ნაწილი საკუთრებისა აუფლოს ქვეყანაზედ, და ან მეორე. მთელი არსება მიწათმფლობელობის საქმისა, რომელიც შეადგენს დღევანდელს ტკივილს ყველა ერისას და ყველა სახელმწიფოებისას, იმაში მდგომარეობს თუ,— რომელი ნაწილი საკუთრებისა გაძლიერდეს და გაუფლდეს კაცთა ეკონომიურს ცხოვრებაში: პირადი თუ ზოგადი. ეს ორი ელემენტი იბრძვის დღეს ქვეყნიერობაზედ და ეგრეთ-წოდებული საადგილ-მამულო, სამიწა-წყლო საქმე— (аграрный вопрос) მარტო ეგ ორთა შუა ბრძოლა და სხვა არა-რა.

II

საკირო არ არის კაცი საისტორიო გამოძიებათა ბარდებში გაეხას იმ უცილობელის და ყველასაგან ცნობილ ამბის დასამტკიცებლად, რომ პირველყოფილ დროს, როცა თავდაპირველ დაეწყენენ კაცთა საზოგადოებანი, ზოგადს ელემენტს საკუთრებისას, თუ არ განსაკუთრებით, გადაჭარბებით მაინც, მეტი და უპირატესი ადგილი ეჭირა კაცთა ცხოვრებაში. სხვადასხვა საეკონომიო და საპოლიტიკო თვისების მიზეზთა გამო, მაგ ზოგადმა ელემენტმა საკუთრებისამ თანდათან გზა დაუთმო პირადსა, და პირადის ელემენტის გამარჯვება მთლად და უნაკლოდ გამოისახა მთელის თავისის სასტიკობითა ფეოდალობაში, რომელმაც შემოიტანა ბატონ-ყმობა, ესე იგი იმისთანა წყობა, რომელიც მარტო უფლებათა უმოვალეობო, უსაზღვრო, პირობა-დაუდებელი, და რომელსაც სხვა

საგანი არა ჰქონდა-რა, გარდა ცალკე კაცის პირადის კეთილდღეობისა.

საზღვარ დაუდებელმა უფლებამ საკუთრების პირადის ელემენტისამ მოუყარა თავი მამულებს კერძო კაცთა ხელში ცალ-ცალკე, განაშორა მუშა-ხელი სამოქმედო საგანს—მიწასა, განაცალკევა მუშა და სამუშაო საგანი. მაგ განშორებაჲ და განცალკეებამ დიდად შეარყია და შეშალა ბუნებრივი მდინარეობა ეკონომიურის ცხოვრებისა, იმიტომ რომ ერთ მხრივ დარჩა მუშა-ხელი უმიწოდ და მეორე მხრივ—მიწა უმუშა-ხელოდ.

აი სწორედ ამ გარემოებამ, ამ მდგომარეობამ შეახვედრა ერთმანეთს მამულის პატრონი და მუშაკი, მიწათ-მფლობელი და მიწათ-მომქმედი. აი სწორედ ამ გარემოებამ იძულებულ ჰყო მიწათ-პატრონი და მუშა-კაცი ერთმანეთს შეჰყროდნენ და მოჰრიგებოდნენ, ერთს ის მიეცა მეორისათვის, რაც თითონ არა ჰქონდა, თორემ მიწაც უქმად დარჩებოდა და ხელიცა. თქმა არ უნდა, თითონ მორიგება შესაძლო იყო ნარტო იმ პირობით, რომ საკუთრების კერძო, პირადს ელემენტს დაეთმო რამ ზოგად ელემენტისათვის.

სწორედ ამაში აქვს დასაწყისი ყოველ-გვარს სახეს სხვისა მიწის ხმარებისას მთელს ქვეყნიერებაზედ. ამაშივეა სათავეც და დასაწყისი ხიზნობისა ჩვენში. ხიზნობაში, რომელიც სხვა არა არის-რა გარდა იმისა, რომ ერთ-გვარი სახეა სხვისა მიწის ხმარებისა, გაძლიერება საკუთრების. ზოგადის ელემენტისა მეტად ცხადად და თვალსაჩინოდ გამოითქვა. ამ-სახით, თუ გადამეტებული გაუფლება საკუთრების პირადის ელემენტისა გამოისახა ბატონ-ყმობაში, ზოგადმა ელემენტმა თვისი ადგილი და ბინა მოიპოვა ხიზნობაში, როგორც ამას მერე ვნახავთ.

რომ ხიზნობის დასაწყისი და სათავე ეს არის და არა რაღაც ჭირი და შიმშილი, როგორც ზოგიერთს ჰგონია, ამას გვემოწმება ისტორია მთელის კაცობრიობისა. ესე ყოფილა ყველგან და ესე იყო ჩვენშიაც. ამას იმიტომ ვამბობთ, რომ იგი ერთ-გვარი წესი სხვისა მიწის ხმარებისა, რომელსაც ჩვენ ხიზნობას ვეძახით, მარტო ჩვენში არ არის: იგი ყველგან არის, ყველგან დღესაც არსებობს, განსხვავება მხოლოდ სახელებშია და ზოგიერთ წვრილმანებში; ხოლო ბუნება და არსება კი ყველგან ერთი და იგივეა, როგორც ამას შემდეგში ვნახეთ.

III

ჩვენ წინა-წერილში სხვა ქვეყნების ისტორია ვიმოწმეთ, რომ ყოველ-გვარი წესი სხვისა მიწის ხმარებისა საზოგადოდ და საკუთრივ წესი ხიზნობისა—წარმომდგარია მიწისა და მუშა-ხელის განცალკევებისაგან. ჩვენ ესეცა ვსთქვით, რომ ხიზნობა ისე, როგორც ჩვენშია, სხვაგანაც ყოფილა და დღესაც არის მცირეოდენის განსხვავებით, და ამიტომაც სხვისა ქვეყნის ისტორია ამ საქმისა უტყუარი მოწმე უნდა იყოს ჩვენის ხიზნობისა. ჩვენში ხშირად იციან, რომ როცა ჩვენის ცხოვრების რომელსამე ვითარებას სხვისის ისტორიით ვხსნით, არა ჰხედვენ იმისთანა მოვლენას, რომელსაც საერთო კაცობრიობის თვისება და ხასიათი აქვს და თავის გასამართლებლად იძახიან ხოლმე, ან ჩვენს ცხოვრებას, ან ჩვენს ისტორიას საერთო რა აქვს დანარჩენ ქვეყნიე-

რობის ცხოვრებასა და ისტორიასთან, რომ ამა და ამ ვითარებასა ჰქონდესო. რომ ასე უმართლოდ და სუბუქად არ მოიწიონ ზემოთქმულის აზრების დასარღვევად, ჩვენ მოვიყვანთ მოწმად ლაველეს, ამისთანებში მთელს ევროპაში განთქმულს მეცნიერს, რომელიც იმის საბუთად, რომ მიწის-მფლობელობის საქმე ყველგან ერთნაირად წამართულია, ამბობს:

„ჩვენ ხშირად გაუკვირვებიათ ერთს ამბავს. რომელიმე ჩვეულებანი, რომელიმე წესნი, მუდამ წარმოდგენილნი გვქონდა, ვითომც ერთის რომელისა-მე ერის კუთვნილებანი არიან, მაშინ როდესაც იგივე ჩვეულებანი, იგივე წესნი ჰქონიათ ბევრს სხვა ერსაცა, და ეკუთვნიან იმ ჩვეულებათა რიცხვს, რომელნიც ყოველს ადგილას ყოფილან და რომელთ ზედმოქმედების ქვეშაც მთელს კაცობრიობას გამოუვლია თავისის წარმატების და ცივილიზაციის მძიმე გზა“.

პირველ-ხარისხოვანი მეცნიერი ევროპისა ჰენრიხ მენი, გვიჩვენებს რა, რჯულიერების სათავის ასახსნელად ვიხმაროთ მეთოდი შედარებითის ისტორიულის გამოკვლევისა, ამბობს:

„მაშინ ცხადი იქნებოდა, რომ რჯული, კანონი, ადამიანის თვითნებობისაგან კი არ არის წარმოდგარი, არამედ რომელთავე ეკონომიურ მოთხოვნილებათაგან ერთის მხრით, და მეორე მხრით იმ კონკრეტული მცნებისაგან, რომელიც წარმოდგინარეობს ზნეობრივისა და რელიგიურის გრძნობისაგან. ეგ მოთხოვნილებანი, ეგ იდეები, ეგ გრძნობანი—ყველგან ერთი და იგივენი იყვნენ და ერთნაირად მოქმედობდნენ ყველა საზოგადოებაზედ მის განვითა-

რების რომელსამე ხანაში. ხოლო არა ყველა ერი მიდიოდა ერთისა და იმავე ბიჯით განვითარების გზაზედ“.

ამ-სახით, არავინ არ უნდა გაიკვიროს, რომ ერთი და იგივე წესი მიწათ-მფლობელობისა, თუ ხმარებისა, მოიპოვებოდეს ერთმანეთზედ ძლიერ დაშორებულ ქვეყნებშიაც ერთისა და იმავე სახით, ერთისა და იმავე ბუნებითა. რომ ჩვენი ხიზნობაც არ არის იმისთანა განსაკუთრებული მოვლენა, რომელიც მარტო საქართველოს ერს ეკუთვნის და სხვაგან არ მოიძვევება, მტკიცდება იმითი, რომ იგი ყველგან არის, თუმცა სხვადასხვა სახელითა, მაგრამ ბუნებითად, არსებითად კი ისეთის მსგავსებითა, რომ კაცს აკვირვებს. იგი გვარი სხვისა მიწის ხმარებისა, რომელსაც ჩვენს ხიზნობას ვფახვით, არის გერმანიაში და ჰქვიან ერბრახტი, ჰოლლანდიაში ჰქვიან ბეკლემრეხტი, საფრანგეთში სხვადასხვა ადგილას სხვადასხვა სახელი ჰქვიან, მაგალითებრ: ბრეტანში—ქვევეს, სხვაგან—დომენ კონჟებლ, იტალიაში—ლიველო, პორტუგალიაში—აფორამენტო, ინგლისში—ოლსტერის ჩვეულება, რუსეთში—ჩინში.

სრული, დამთავრებული სახე ხიზნობისა პორტუგალიის აფორამენტოა და უფრო ჰოლლანდიის ბეკლემრეხტი. სხვები კი, და მათ შორის ჩვენებური ხიზნობაც, იმავე მიზეზით წარმომდგარი, იმავე ბუნებით აგებული, იმავე გზაზედ მიმდინარი, ერთმანეთში იმით სხვადასხვაობენ, რომ თავის განვითარების გზაზედ ზოგს ნელის ბიჯით უვლია და ბოლომდე ჯერ ვერ მიუღწევია, ზოგი თითქო შუა გზაზედ შემდგარა, ზოგს სხვადასხვა ისტორიული გარემოება გადაჰლობებია. ერთის სიტყვით, ამ სხვადასხვა-სახელებიან ხიზნობათა შორის იგივე განსხვავებაა, რაც

მოზარდსა და დავაჟკაცებულ ადამიანთა შორის: მოზარდი აგებულებით, ტანით, ხელით, ფეხით, იგივე ადამიანია, ხოლო განსხვავება იმაშია, რომ ერთი დამთავრებულია და სრული, მეორე ჯერ კიდევ გაზრდის გზაზეა. სწორედ ამ გაზრდის გზაზე მოსწრო დღევანდელმა დღემ ჩვენ ხიზნობასა, თუ ჰოლლანდიის ბეკლემრეხტთან შევადარებთ. მერე ვნახავთ, ეს გზა საით არის მიმართული.

IV

მეცნიერთაგან გამოძიებულია, რა ხნიდამ ჩამოვარდა იგი წესი სხვისა მიწის ხმარებისა, რომელსაც სხვადასხვა ადგილებში სხვადასხვა სახელი ჰქვია და ჩვენში-კი—ხიზნობა. დასაბამი საშუალ-საუკუნოებია, როცა მონასტრებმა და სხვილმა მემატონეებმა დიდძალი მიწა-წყალი ასე თუ ისე ხელში მოიგდეს. რადგანაც მაშინ მიწას დიდი ფასი არა ჰქონდა, ბერები ადვილად უთმობდნენ მონასტრის მიწებს მიწათ-მომქმედებსა სახმარად, აძლეოდნენ დასაბინავებელს ადგილს, სახნავ-სათესს, ტყეს და საძოვარს იმ პირობით-კი, რომ მონასტრებისათვის მორიგებული სამსახური გაეწიათ და ღალა ეძლიათ. ამნაირად მონასტრებს ყოველ-წლივ ცოტა თუ ბევრი შემოსავალი ჰქონდათ იმ მიწა-წყლისაგან, რომელნიც უამისოდ არას იძლეოდნენ და, უხელოდ დარჩენილნი, მუქთად ეყარნენ. სხვილთა მემამულეთაც ამავე სახით დაასახლეს თავისი უკაცო მამულები და მონასტრის პირობანივე დაუდვეს

მიწათ-მომკმედთა. „სჩანსო,—ამბობს ერთი მეცნიერი*,—რომ ამ შემთხვევაში მამულის პატრონებმა შეიჩინეს ნება ადგილიდამ დათხოვნისა, მიწა-წყლის ჩამორთმევისა ათს წელიწადში ერთხელ. გარნა ამ ნებას ვერ ამოკმედებდნენო, რადგანაც ჯერ შენობის ფასი უნდა ეზლოთ დათხოვნისათვის, და მერე ძნელი საშოგარი იყო სხვა კაცი, რომ მიწები აელო სახმარადაო“.

ამ სახით, ესე გაცემა მიწებისა ჩვეულებად გადიქცა და მონასტრები და სხვილი მემამულენი ამ ჩვეულების ძალით რჩებოდნენ რასმე თავის უქმად და უკაცოდ დარჩენილს მამულებსა. რადგანაც მამულის ამღები კაცი ძნელად საშოგარი იყო და მემამულისათვის არ იყო სახიერო უქმად გდება მიწებისა, თქმა არ უნდა, ეს გარემოება ცილობას შეჰქნინდა. ცილობა რაში უნდა გამოთქმულიყო? იმაში, რომ ერთს მეორეზედ უფრო მეტი შელავათი უნდა მიეცა მიწათ-მომკმედისათვის, უკეთესი პირობა აღეთქვა, რომ მიწათ-მომკმედნი თავისაკენ მოეზინდა. ამის გამო ვხედავთ, რომ სხვისა მიწის ხმარება, ჯერ დროებითად დადგენილი, თანდათან უფრო გახანიერდა და XVI საუკუნის არეულ-დარეულს დროს სამკვიდროდ და საშვილიშვილოდ გადიქცა. ამ გზაზედ ერაიხელ შემდგარმა იარა, იარა ჩვეულებების საფარველ ქვეშ, შელავათი და უფრო დაუფრო მიწათ მომკმედისათვის სახიერო პირობანი უმატა, და ბოლოს ხომ თავისი სრული, დამთავრებული სახე მიიღო და ჰოლლანდიის ბეკლემრებტად გადიქცა. აი. დასაწყისი და ბოლო ხიზნობისა.

ახლა ვიკითხოთ, რა არის ბეკლემრებტი, რომელსაც ჩვენ დავარქვით დამთავრებული სახე ხიზნობისა?

* იხილე წიგნი: „პირველყოფილი საკუთრება“, გვერდი 247.

იგია მფლობელობა სხვისა მიწისა იმ პირობით, რომ მფლობელმა მიწის პატრონს აძლიოს ყოველ-წლიური და-ლა, ანუ იჯარა, რომლის მომატებაც მიწის პატრონს არ შეუძლიან. ეკ მფლობელობა გადადის ერთიდან მეორეზედ მემკვიდრეობით. ამისთანა მფლობელობის პატრონს, ბეკ-ლემ-მეიერს, შეუძლიან თავისი მფლობელობა გადასცეს ვისმე ანდერძითა, თუნდ გაჰყიდოს, გააქირავოს, დაავი-რავოს კიდევ მიწის პატრონის დაუკითხავად. ერთი ეს აია, რომ როცა მაგ-გვარი მფლობელობა ან მემკვიდრეო-ბით, ან გასყიდვით ერთიდან მეორეზე გადადის, მიწის პატრონს უნდა მიეცეს მთელის ერთისა თუ ორის წლის დალა, იჯარა. შენობანი, რაც კია სახიზრო მამულში, სულ ხიზნისა, ანუ, როგორც იქ ეძახიან, ბეკლემ-მეირისა არის; თუ რაიმე მიზეზით ხიზნობა მისი მოისპო და გაუქმდა, მიწის პატრონმა უნდა იმ შენობის ფასი მისცეს.

ეს ასეთი მფლობელობა სხვისა მიწისა, ჩვეულების წყალობით დადგენილი, ჩვეულების საფარველ-ქვეშ გაზრ-დილი და შენახული, ამ ბოლოს ხანებში ძლივ-ძლივს შე-იწყნარა კანონმა და დღეს რჯულად არის დადებული ჰოლლანდიაში.

V

იტალიაში, რომერის სიტყვით, ხიზნობის მსგავსის წესით ხმარება, ანუ მფლობელობა სხვის მიწისა, რომის რჯულიერებდამ გადმოვიდა. გაცემა მამულებისა ამ სა-ხით იხსენება სიგელებში მე-VI საუკუნედამ დაწყებული მე-XIII საუკუნემდე. მიწები, რომელნიც ჯერ გაუტეხელი

და უქმად იყვნენ უკაცობით და უხელობით, პატრონებს მეტი სხვა რა გზა ჰქონდათ, არ გაეცათ, რომ რაიმე გამორჩემა ჰქონოდათ. რადგანაც თითონ მამულებს ვერ აუვიდოდნენ და კაციც ძნელი საშოვარი იყო, რა თქმა უნდა, მიწის ამღებისათვის კაი პირობა უნდა დაედვათ, რომ მოებირათ და თითონაც მამულიდამ შემოსავალი შემოსვლოდათ. აქედამ წარმოდგარი წესი მიწის გამცემისათვისაც და ამღებისათვისაც სასარგებლო იყო, ამბობს როშერი, და ამიტომაც საკვირველი არა რისაა რომ საშუალ-საუკუნოებში სხვილი მემამულეები, რომელთაც არც ფული ჰქონდათ მამულის საკეთებლად და კაციც ძნელად ეშოვებოდათ, ამ გზით შეუდგნენ მამულის გამოყენებას, რომ რაიმე ხეირი ენახათ. იტალიაში თავდაპირველიდამვე მიწის გაცემა და აღება წილზედ იყო, და, გარდა ამისა, ზოგიერთი სხვა სამსახურიც ედვა ამ ჩვეულების ძალით სხვისა მიწის მფლობელსა. რადგანაც მამულიდამ აყრას ერთხელ დასახლებულის ხიზნისას ძნელად ჰბედავდნენ შიშით, რომ წავა და სხვას ველარ ვიშოვიო, და რაც შემოდოდა, იმასაც დაეკარგავო, ამიტომაც ამ-გვარი აღებ-მიცემა მიწისა უფრო-და-უფრო გახანირდა და ვადა-დაუდებელ მიწის-მფლობელობად გადაიქცა და ერთხელ გარიგებული ღალა და სამსახური ერთს ჰქვდებდ დადგა. ეს პირობანი მამიდამ შვილზედ უცვლელად და ხელუხლებლად გადადიოდა, ასე რომ მამულის პატრონს ნება არა ჰქონდა შეეცვალა რამ, რადგანაც ჩვეულებად გარდაქმნილი წესი ჩვეულებამვე მიიღო თავის მფარველობის ქვეშ და გულმოდგინებით ჰპატრონობდა.

ამ სახით, იტალიაში ეს წესი, რომელიც—ვიმეორებთ—მარტო ჩვეულების ძალით არსებობდა, ყველგან იყო გავრცელებული საშუალო საუკუნოებში. ესლა კი

მარტო პიემონტსა, ტოსკანასა და ლომბარდიაში-ღა არის და სხვაგან კი თანდათან ისპობა. ჯერ კიდევ 1861 წელს იტალიაში, საცა 1.264.753 გლეხი-მოსაკუთრე ითვლებოდა, გლეხი ხიზანი თითქმის მაგოდენივე იყო, სახელდობრ, 1.248.286. ხსენებული წესი ეხლა თანდათან ისპობა იტალიაში, იმიტომ კი არა, რომ ბუნებითად გამოუსადეგარი და უგვანი რამ წესი იყო, არამედ იმიტომ, რომ იტალიაში, როგორც ბევრგან სხვაგან, რჯულმა, კანონმა მხარა არ მისცა, მთარველობა არ გაუწია წესსა, რომელიც თვით ცხოვრებამ გააჩინა, ჩვეულებად აქცია და ჩვეულებამ გაავრცელა და პატრონობა გაუწია რამდენიმე საუკუნე იმ წყლულის ცოტად თუ ბევრად გასამრთელებლად, რაიც მიწისა და ხელის განცალკევებამ დიდ მუწუკად აუჩინა კაცთა საზოგადოებრივს ტანსა. არ მისცა მხარი და მთარველობა არ გაუწია ჯერ იმიტომ, რომ რჯულსა, კანონს, პირად საკუთრების ხელშეუხებლობაზედ აგებულს, როგორღაც თვალში არ მოსდის და ეხამუშება ვადა-დაუღებელი ხმალება სხვის მიწისა, ერთისა და იმავე ღალითა; და მეორე იმიტომ, რომ ხელშეუხებლობა პირადის საკუთრებისა—მართლა, თუ ტყუილად—მერმისის ქვაკუთხეთად აღიარებულია, და ყოველს, რაც ჰხლუდავს და ჰხუთავს ამ ხელშეუხებლობას, რჯული ძნელად იშვნევს, ძნელად იწყნარებს. ამიტომაც ვსთქვიო ჩვენ წინა-წერილში, რომ თუ რამ ცუდია ღღევანდელ საადგილ-მამუჯრო მფლობელობის აგებულებაში, ეგ ცუდი სათავეშივე უნდა მოიჩხრიკოს.

ამ-გვარი წესი ჩრდილო-იტალიიდან საფრანგეთშიაც გადავიდა. აქაც, იტალიისამებრ, ძიწის აღებ-მიცემა წილზედ არის და არა მახტაზედ. ეგ წილი ზოგან ნახევარია, ზოგან მესამედი და ზოგან სხვა. ზოგან კერა მიწისა ვადით.

არის, უფრო ხშირად სამის წლითა, ზოგან კი საშვილი-
შვილოდ არის, და ამას გარდა ზედვე აღებულს მამულზედ
დასახლებულნი არიან, სახელდობრ, ბრეტანში, საცა ამ-
გვარ მფლობელობას მიწისას ქვევეს ეძახიან და ზოგან—
დომენ კონჟეაბლს. ეს ქვევესი, თუ დომენ კონჟეაბლი, იმა-
ში მდგომარეობს, რომ მიწის მხმარებელს ბინა აქვს გა-
კეთებული შიგ აღებულ მამულში, მამულის პატრონს ლა-
ლასა და ხარჯს აძლევს, და ესე დგას და ხმარობს სხვის
მამულს ვადა-დაუდებლად, მხოლოდ მემამულეს ნება აქვს,
როცა უნდა მამულიდამ აჰყაროს, იმ პირობით კი, რომ
საზღაური გადაუხადოს ხიზანს, თუ რამ საკუთარი შენობა
აქვს, ან რაიმე განკარგება მოუხდენია, და გადაუხადოს იმ
ზომით, რასაც მედიატორები იტყვიან. ესეთი ჩვეულება
ბრეტანში და განსაკუთრებით მიღებულია შემდეგს თე-
მებში: როგანსა, ლეონსა, კორნუაილსა; ბრუერეკსა და
ტრეგეში.

ჩვენ აღარ გამოვუდგებით სხვა ქვეყნების ამბავს,
გვეშინიან—მეტად არ გაგვიგრძელდეს სიტყვა. არც საჭი-
როა: რუსეთის ჩინში, გერმანიის ერბრახტი, ინგლისის
ოლსტერის ჩვეულება, პორტუგალიის აფორამენტო და
ყველა ამ-გვარნი მფლობელობანი სხვისა მიწისა, ერთს
ნერგზედ ამოსულნი და ერთისა და იმავე ბუნებისანი
არიან. განსხვავება მხოლოდ იმაშია, რომ ზოგი პირველ-
ყოფილ სახეს ამ-გვარ მფლობელობისას შორს არ წასვ-
ლია, ზოგი მიდის, ჯერ კიდევ იხსნება და იშლება, რო-
გორც კვირტიდამ ყვაილი, ზოგი სრულიად გადიხსნა და
გადიშალა კიდევ. ამ-სახით, ზოგი დასაწყისზეა ახლო,
ზოგი მიახლოვებულია სრულს სახესა.

რაცა ვსთქვით იტალიასა, საფრანგეთსა და ჰოლან-
დიაზედ, იქილამ, გვგონია, სწკმაოდ ცხადადა სჩანს დასა-

წყისი, შუატანი და დამთავრებული სახე იმ-გვარ მიწათ-
მფლობელობისა, რომელსაც ჩვენში ხიზნობას ვეძახით. ეს
სამი ჰასაკი — თუ ესე ითქმის — ამ-გვარ მიწათ-მფლობელო-
ბისა საკმაოა, ჩვენის ფიქრით, რომ უტყუარად შევატყუოთ,
რის მომასწავებელია ეგ-გვარი მფლობელობა მიწისა, რა
გზას ადგია, საით მიეზიდება, რა-რიგად იყრის ტანსა და
რა-რიგად აიყარა ტანი, რიცა დამთავრებულად წარმო-
გვიდგა ჰოლლანდიაში ბეკლემრეხტის სახითა. ეხლა ადვი-
ლად შეგვიძლიან მოვუჩხრიკოთ ბუნება, მივუხვდეთ მიმარ-
თულებას მისის მსვლელობისას და წინ გამოვისახოთ მისი
სრული სახე.

VI

წინა-წერილებიდან სჩანს, რომ იმ-გვარი მფლობე-
ლობა და ხმარება მიწისა, რომელსაც ჩვენში ხიზნობა
ჰქვიან, წარმოსდგა ერთის მხრით იქიდან, რომ მიწას ხე-
ლი არა ჰყვანდა საკეთებლად, და მეორეს მხრით — ხელს
მიწა არა ჰქონდა. მაშასადამე, ყოველ უწინარეს ხიზნო-
ბა იმისთანა აგებულეზაა, რომელმაც შეაზავა და ერთად
შეჰყარა მიწა და ხელი, დროთა ვითარებისა გამო გან-
ცალკეეებული და ერთმანეთს მოშორებული. რა გზით მო-
ხდა ეს? თქმა არ უნდა, რომ კეთილნებობის მორიგები-
თა, რომელიც ორისავე მხარესათვის უსათუოდ სახეირო
უნდა ყოფილიყო. იმიტომ, რომ ერთის მხრით მემამულეს
თავისუფალ კაცთან ჰქონდა საქმე, და თავისუფალს კაცს
ძალად ვერ მოათრევდა და ვერ დაასახლებდა მამულზედ;
მეორეს მხრით, თავისუფალს კაცს — ხელშეუხებელ საკუ-

თრებასთან, რომელსაც ძალად ვერ შეუვარდებოდა და ვერ დაიჭერდა. ამ გარემოებაში, უეჭველია, ერთი მეორესაკენ მიიზიდებოდა უსათუოდ ეკონომიურის ანგარიშითა: სახეიროა — გაძლევ მამულს, სახეიროა — ვიღებ მამულსა. ამის გარეთ მორიგება შეუძლებელია ამისთანა შემთხვევაში.

რომ იძახიან, ჭირმა და შიმშილმა ჩამოაგდო საქართველოში ხიზნობაო, ეგ მტკნარი ტყუილია. გარდა ისტორიულ მოწმობისა, რომელიც ჩვენ წინათ მოვიხსენიეთ, ერთი თვალსაჩინო და უცილობელი საბუთიც სხვა გვაქვს ჩვენის აზრის დასამტკიცებლად. მთავრობისაგან ჩვენში შეკრებილ ცნობებიდამ სჩანს*, რომ დღეს ჩვენში ხიზნად ითვლება სულ 6153 კომლი; ამათ შორის ირიცხება 1468 კომლი იმისთანა ხიზანი, რომელიც 1861 წლიდამ არის დღევანდელ ადგილას ხიზნად დაბინავებული. სად იყო 1861 წლიდამ დღევანდლამდე ან ჭირი, ან შიმშილი? თუ არ იყო, მაშ რამ გააჩინა 1468 კომლი ხიზანი, ესე იგი, თითქმის მთელი მეოთხედი რიცხვი მთელის ხიზნობისა? აშკარაა, ჭირი და შიმშილი კი არ არის ხიზნობის სათავე, არამედ ის მუდმივი მიზეზია, რომელიც ჩვენ მოვიყვანეთ. ამის გარეთ ხიზნობის გაჩენას სხვა მიზეზი არ მოეპოვება, იმიტომ რომ არა აქვს.

ამ სახით, იმ-გვარი მფლობელობა მიწისა, რომელსაც ჩვენ ხიზნობას ვეძახით, არის უხელო მიწის და უმიწო ხელის ერთმანეთთან მორიგება კეთილნებური, ეკონომიურს ანგარიშზედ აშენებული.

ეს ერთი მხარე ხიზნობის ბუნებისა.

აშკარაა, რომ ეს მორიგება მარტო ერთის პირობით იქნებოდა სახარბიელო და ამიტომაც შესაძლებელი:

*) Записки Совета: „О хизанском положении“, გვერდი 34.

მამულის პატრონი უნდა გამოლოდნებოდა, რომ ერთხელ გადაწყვეტილს და მორიგებულს სამსახურს, თუ ლალას, ხელის-პატრონი არ დამაკლებსო, და ხელის-პატრონი — ერთხელ მორიგებულს სამსახურს და ლალას მემამულე არ მომიმატებსო. უამისოდ არც მამულის პატრონი გაიმეტებდა მამულს, რომ მასზედ ხელის-პატრონი დაბინავებულიყო, დაშენებულიყო და ამ-სახით მკვიდრად ჩაედგა ფეხი მამულში, არც ხელის-პატრონი გამოიმეტებდა თავსა, რომ ხარჯი გაეწია, ბინა დაედგა სხვის მამულში და ამ გზით ასე თუ ისე დაბმულიყო. ამასთან მიწის გაცემა, თუ აღება, ვადა-დაუდებელი უნდა ყოფილიყო, რადგანაც უამისოდ ვერც მამულის პატრონი იქნებოდა დაიმედებული, რომ მუდამი შემოსავალი ექნება, და თავდაპირველი წყურვილი-კი ამაშია უხელო მემამულისა, და ვერც ხელის-პატრონი — რომ სამუდამო ბინა მექნებაო, რადგანაც ბინას სხვის მამულში იკიდებდა. აქედამ ცხადია, საითკენ არის მიდრეკილი ხიზნობა, რა გზაზედ სდგას და საით მიიზიდება თვისის ბუნებისამებრ. ამ-სახით, ხიზნობის მიმართულება იმაში გამოითქვა, რომ ლალა და სამსახური უცვალებელი იყოს, ერთს ჭდეზედ იდგეს და თვით აღებ-მიცემა მიწისა ვადა-დაუდებელი იქმნას.

ეს მეორე მხარე ხიზნობის ბუნებისა.

VII

ლალისა* და სამსახურის უცვალელობა მიწის-მფლობელობაში შეხუთვანა და შეზღუდვანა პირადის ხელშეუხებე-

*) „ლალას“ ჩვენს წერილებში იმ აზრით ვხმარობთ, როგორც „რენტა“.

ლის საკუთრებისა და, ცოტად თუ ზევრად, ფეხის წინ წადგმაა, გაძლიერებაა საკუთრების ზოგადის ელემენტისა. ამიტომაც ეს თქვით წინათ, რომ ზოგადმა ელემენტმა საკუთრებისამ ბინა დაიდვა იმ-გვარ მიწათ-მფლობელობაში, რომელსაც ჩვენში ხიზნობა ჰქვია, და ამ-გვარ მფლობელობას მიწისას შეეკედლა. რად, კანაც პოლიტიკური წყობილება ყოველის ერისა უწინ, ნამეტნავად საშუალო საუკუნოებში, საფრანგეთის დიდ რევოლიუციამდე და თითქმის 1848 წლამდეცა,—რჯულმდებელობაში მონაწილეობას და ხმას მარტო მამულის პატრონებს აძლევდა, ამიტომაც—რალა თქმა უნდა—მამულის პატრონებისათვის პირადად სახეირო არ იყო რჯულითა და კანონით ხელი მოეწყო ამასთანა გაძლიერებას საკუთრების ზოგადის ელემენტისას. აი მიზეზი, რის გამოც არც ერთს რჯულმდებულებაში—რომელი ერი და ქვეყანაც უნდა აიღოთ—ვერ იპოვნით კანონს, რომ ეს ღალისა და სამსახურის უცვალებლობა და ერთობ ხიზნობა თავის მფარველობის ქვეშ მიეღოს და რჯულად დაედვას. პირიქით, საცა შემთხვევა მიზეზს აძლევდა, რჯული, კანონი სდევნიდა ხსენებულს მიწათ-მფლობელობას და ყოველთვის სამართლის სასწორს პირადის საკუთრებისაკენ დაჰზრიდა ხოლმე. ამ-გვარი მფლობელობა კი, ცხოვრების ვითარებისა და საჭიროების გამო, მაინც არსებობდა და ეს არსებობს დღესაც. მერე რამოდენა ხანია, რაც არსებობს? დასაწყისი მისი, როგორც წინათაცა ეს თქვით, მეცნიერთა აღმოაჩინეს თითქმის ისტორიის საშუალო ხანის პირველ საუკუნოებში. ასეთი განხანგრძლივობა არსებობისა ცხადად გვიმტკიცებს, რომ რჯულსა და კანონს გარეთ დაშთენილს მფლობელობას ხსვის მიწისას რაზედმე უნდა ჰქონოდა ფეხი გამაგრებული, რასმე უნდა შეენახა, ეპატრონა, რაიმე უნდა ფარად

შეჰქმნოდა. ეს „რაიმე“ ჩვეულებაა, რომელიც ჩვენს საქართველოს ერსა რჯულთ უმტკიცესად მიაჩნია სამართლიანად.

აი მესამე მხარე ხიზნობისა; იგი მფარველობდა თავდაპირველს მორიგებას ხელისას და მიწისას, როგორც ჩვენში, ისეც ყველგან სხვაგან; იგი იყო ის დაუწერელი სიგელი, რომლის ძალითაც ერთი მეორეს პირობას უსრულებდა. ამის გამო იგივეა ნიშანი, რომლის მიხედვითაც უნდა განირჩეოდეს ხიზნობა ყოველ სხვაგვარ მიწის მფლობელობისაგან. საცა სხვისა მიწის ხანგრძლივი ხმარება ჩვეულებაზედ არ არის დამყარებული, და სხვა რაზედმეა, მაგალითებრ ქალაღზედ დაწერილს ხელშეკრულობაზედ, იქ ხიზნობა არ არის.

ჩვეულება ერისათვის იგივე რჯულია, იგივე კანონია, მხოლოდ დაუწერელი კი. ჩვეულებას იგი უპირატესობა აქვს დაწერილს კანონის წინაშე, რომ ყოველთვის ცხოვრების ჭეშმარიტის საჭიროების დანაბადია და ყოველთვის უტყუარი წამალიც არის ამ საჭიროებისა, თუ ყოველს დროს არა, პირველ ხანებში მაანცა. ეს ხომ ასეა, მაგრამ ერთი არსებითი ღირსება დაწერილის კანონისა კი აკლია. დაწერილი კანონი, მარტო იმით, რომ დაწერილია, მინამ არის—ისეა, რომ არას მიიწებებს, არას აიკრავს ზედ, რასაც აჩენს და ჰბადავს ხოლმე ზშირად ხარბი ინტერესი წუთისა. ჩვეულება ამისაგან თავისუფალი არ არის; კანონი კი თავისუფალია. აი დიდი ღირსება კანონისა, რომელიც ჩვეულებას აკლია.

აი ამ უპირატესობამ ჩვეულებისამა, ერთის მხრით, და იმ ნაკლამა, რომ მას დეწერილის კანონის ღირსება არა აქვს, მეორეს მხრით, და მესამეს მხრით იმ გარემოებამ, რომ ზოგადი ცხოვრება წარმეტა, დამოკიდულება

ერთმანეთზედ უფრო მრავალ-გვარი და რთული შეიქმნა, უფრო ერთი-ერთმანეთს გადაებ-გადმოება და დაიხლართა, — ყოველ ამანა ამ ბოლოს ხანებში იძულებულ ჰქმნა ზოგიერთი სახელმწიფო ევროპისა. სახე დაწერილის კანონისა მიეცა იმ ჩვეულებისათვის, რომელიც ხსენებულს მიწათ-მფლობელობას შეეხებოდა. ეს იძულება და მიმართულება რჯულმდებლობისა, რომ ჩვეულება დაწერილ კანონად იკურთხოს, გამოითქვა მით, რომ ჰოლლანდიაში რჯულად დაიდვა ბეკლემრეხტი, პორტუგალიაში აფორამენტო, ინგლისში ოლსტერის ჩვეულება, რომელიც, თითქმის მთლად ჩვენებურის ხიზნობის ავ-კარგიანობით, სახელოვანმა გლადსტონმა სარჩულად დაუდვა ეგრეთ-წოდებულს ირლანდიის საადგილ-მამულო ბილს 1872 წელსა. რუსეთში კი მთავრობამ „ჩინში“ უარ-ჰყო *.

თუმცა სხვა ქვეყნებმა ესევე არა ჰქმნეს ჯერ, მაგრამ ცხოვრების მოთხოვნილება და მოძრაობა, ამ მხრივ მიდრეკილი და მიმართული, ყველგან თავს იჩენს. ამიტომაც დღეს ევ მოთხოვნილება და მოძრაობაა საგანი სახელმწიფო მმართველობის მზრუნველობისა ყველგან საზოგადოდ და ჩვენში განსაკუთრებით. განსაკუთრებით ჩვენშიო, ვამბობთ იმიტომ, რომ აქ, გარდა საზოგადო მოძრაობისა, საკუთარნი კერძო მიზეზნიც არიან, მით არა ნაკლებ მწვეავნი, და ეს მიზეზნი უფრო მეტად სასურველადა ჰხდებიან დაუწერელის კანონის დაწერილ კანონად გარდაქმნასა ჩვენში.

VIII

ხიზნობის ბუნებას შინაგანი აზრი რომ გავუსინჯოთ, მის აღსახსნელად რომ მოვიშველიოთ მოწმად ღაგ-გვა-

*) „ჩინშების“ საქმე წელს ამ სულ ახლო ხანებში დააბოლოვა მთავრობამ და თუ საჭიროდ აღმოჩნდა, იქნება ჩვენს მკითხველგბს ვაცნობოთ, რა-რიგად გათავდა ეს საქმე.

რივე მოგლენანი, რომელთაც სხვა ქვეყნებში ვპოულობთ საოცარის მსგავსებითა, და თვალ-წინ წარმოვიდგინოთ იგი ნიშნები ამ-გვარის მიწათ-მფლობელობისა, რომელნიც ჯერ კიდევ ჩვენს ერს ახსოვს და, მაშასადამე, შესაძლოა კაცმა გამოიძიოს დღესაც, — მაშინ ერთს განსაკუთრებულს მხარეს კიდევ შევნიშნავთ.

ხიზნობაში სამი ფრიად საყურადღებო და საგულისხმო საგანია. ერთის მხრით იგი შეეხება კაცს, რომელიც ეძიებს საქმე აუჩინოს თავის უმამულო ხელს სხვის მიწაზედ. იგი კაცი ამასთანავე თავისუფალია, ესე იგი იმისთანაა, რომელიც ყველაზედ უწინარეს იმას ეცდებოდა, რომ ფეხებში ბორკილი არ შეიყაროს, თვისდა უნებურად არ დაებას სხვის მამულზედ სამუდამოდ, და შეიჩინოს დამოუკიდებელი ნება თავისუფლად გადასვლის-გადმოსვლისა. მეორეს მხრით ხიზნობა შეეხება პირადს ინტერესს მამულის პატრონისას. ეგ ინტერესი იმაში მდგომარეობს, რომ მამულის პატრონს ნება ჰქონდეს ყოველს ჟამს თვისი მამული ისე მოიხმაროს, როგორადაც ჰსურს. მესამეს მხრით ხიზნობა შეეხება იმისთანა განსაკუთრებულს და განსხვავებულს მრეწველობას, რომელიც, რაკი საქმე აქვს მიწასა და მიწათ-მოქმედებასთან, ითხოვს თვის წარმატებისათვის ხანგრძლივს შეუწყვეტელს მუშაობას, გარჯას, ხარჯსა და მეცადინეობას.

ეს სამი, თითქმის ერთმანეთის მიუდგომელი საგანი, ერთმანეთის მოპირდაპირენი და წინააღმდეგნი, ხიზნობამ ერთმანეთთან მოათავსა და მოარიგა. უმამულო ხელს შეარჩინა ნება თავისუფლად გადასვლის-გადმოსვლისა, მამულის პატრონს შეარჩინა ნება თავისის მამულის მოხმარებისა თავის სურვილისამებრ, და განსაკუთრებულს თვისებას მიწათ-მოქმედების მრეწველობისასაც ა გზა

და სავალი მისცა. რით? მით, რომ ხანგრძლივობა ხელისა და მამულის ერთმანეთთან შეყრისა და მოთავსებისა ააგო მარტო ეკონომიურს ანგარიშზედ, რომელიც დამოკიდებულია იმაზედ თუ, — რამოდენა ხეირია ხელისათვის სხვის მამულის ხმარება, ერთის მხრით, და რამოდენა ხეირია მამულის პატრონისათვის სხვისის ხელის მოქმედება, მეორეს მხრით. რომ ეს-ხანგრძლივობა არ მოიკვეთოს, არ გაწყდეს სხვადასხვა არა-საეკონომიო მიზეზთა გამო, ხიზნობამ შეარჩინა ხიზანს ნება მამულის თავდანებებისა მარტო იმ მძიმე პირობითა, რომ მამულის პატრონს სამაგიერო სასყიდელი უზღოს, და მამულის პატრონს კიდევ შეარჩინა ნება მამულიდამ ხიზნის აყრისა იმ არა-ნაკლებ მძიმე პირობითა, რომ სასყიდელივე უზღოს ასაყრელს ხიზანსა.

აი მეოთხე განსაკუთრებული მხარე ხიზნობისა, რომელსაც გამოუკლებლად ვპოულობთ ყველგან, საცა კი ეს-გვარი მიწათ-მფლობელობა არის. ამ შემთხვევაში თუ რამ განსხვავება და ცვლილებაა, ეგ განსხვავება და ცვლილება შეეხება მხოლოდ სახესა და რაოდენობას საზღაურისას. ზოგან ორის წლის ღალა და სამსახურია ერთად შეკეცილი საზღაურად მამულის პატრონის სასარგებლოდ, და სასარგებლოდ ხიზნისა—სრული ფასი შენობისა და იმ ნაკეთობისა, რომელიც ხიზანს მამულში მოუხდენია. ჩვენში კი ხიზანს, თუ ვინიცობა თავის ნებით აიყრებოდა, უნდა მიეცა მამულის პატრონისათვის ნახევარი მოძრავის ქონებისა, რაიც ხიზანს მამულში შეეძინა, და თუ მამულის პატრონი თავისის ნებით აჰყრიდა, უნდა ეზღო სრული ფასი შენობისა და დანერგულისა, სახელდობრ ვენახისა, თუ ხილის ბაღისა. სხვა ნაკეთობა-კი ზოგან ანგარიშში არ ჩავარდებოდა ხოლმე.

ამ-სახით ხიზნობა არის:

1. ერთ-გვარი სახე სხვისა მიწის ხმარებისა თავი-
სუფალ კაცისაგან;

2. დაფუძნებული და დამყარებული ჩვეულებაზედ;

3. იმ ბუნებისა და მიმართულებისა, რომ ღალა და
სამსახური უცვალებელ იყოს და ამასთანავე თითონ ხმა-
რება მიწისა უსათუოდ ვადა დაუდებელი;

4. ხანგრძლივობა ვადისა დამყარებული უნდა იყოს
ეკონომიურს ანგარიშზედ და არა რჯულიერების * მუდ-
მივობაზედ;

და 5. მფარველი იმათის ზნეობრივობისა და ქონე-
ბრივის ინტერესებისა, რომელნიც ხიზნობით ერთმანეთ-
ზედ დამოკიდებულნი არიან და რომელთაც თვითნებობა
შეზღუდულია საზღაურითა, თუ ვინიცობაა ერთი მეორის
დაუკითხავად და უნებურად მოშლის ხიზნობასა. ხოლო
უკანასკნელი მისალწვევი საგანი და მიღრეკილება ხიზნო-
ბისა იგია, რომ შეიძინოს სიკეთე, ღირსება და უპირა-
ტესობა დაწერილის კანონისა.

აი, ჩვენის ფიქრით, ხიზნობის არსება, რომელიც წარ-
მოგვიდგინა ისტორიულმა მსვლელობამ მის დედა-აზრი-
სამ, მიზეზმა მისის მოვლენისამ, ბუნებამ მის ეკონომიურ
ხელშეკრულობისამ, ზნეობრივმა და ქონებრივმა ინტერეს-
მა ამ ხელშეკრულობით ერთმანეთთან დამოკიდებულთა,
და ბოლონდელმა მისმა მისალწვევმა საგანმა, რომლისაკე-
ნიც იგი დღეს მიიზიდება.

IX

ჩვენ, ჩვენის შეძლებისამებრ, გამოვიძიეთ მიზეზი,
ბუნება და მიმართულება ხიზნობისა და აღვნიშნეთ იგი

*) Право.

საგანიც, რომლისაკენაც ხიზნობა დღეს მიიზიდება თვისის ბუნების ძალდატანებითა. ჩვენა ვნახეთ, რომ ეს გვარი მფლობელობა მიწისა შეჰქმნა თითონ ერის ცხოვრებამ, თითონ ერმა გამოჰხარშა თვისის ცხოვრების მღვდლარებაში და წამლად დაიდგა იმ ტკივილის მოსარჩენად, რაიც სამწუხარო მოვლენამ მიწისა და ხელის განცალკევებისამ აუტეხა დროთა მიმავლობაში. სულიერმა ძალ ღონემ ერისამ მთელი საუკუნოები იმოქმედა ამაზედ, მთელი საუკუნოები მოახმარა ამას, ტანი ააყრევინა და გამოიყვანა კუთვნილს გზაზედ შექედვის წარმატებისათვის. და ეხლა, როცა ეს ხიზნობის საქმე წინ მოგვდგომია ასე თუ ისე გადასაწყვეტად, ნუთუ მართალნი ვიქნებით—ზურგი შევეუქციოთ ერის სურვილს, ესე ცხადად და აშკარად ხიზნობაში გამოთქმულს? ნუთუ არ შევცდებით—უარვევით ეს ერის ცხოვრების ნაღვლარი წესი და მის შინაგანს მოთხოვნილებას არ აყვეთ და მხარი არ მივეცეთ?

იქნება სიტყვა შემოგვიბრუნონ და გვითხრან: რა ვუყოთ, რომ თვით ერისაგან არის შექმნილი მაგ-გვარი წესიო? განა ცოტაა იმისთანა წესი, რომ ერს შეექმნას, და ან ბუნებითად სულ არ ვარგოდეს, ან დრო მოეჭამოს და კარგი ავად გადაჰქცეოდეს თითონ ერსავე? რასაკვირველია, ყოველივე ეს შესაძლოა და არა ერთი და ორი მაგალითია მაგ აზრის საბუთად. ხოლო ეგ აზრი მოსატანი არ არის ხიზნობის საქმეში. ამ-გვარის წესის ავ-კარგინობა რაში უნდა გამოთქმულიყო?

ჯერ ზნეობრივს სტერაში, იმიტომ რომ ხიზნობაში ერთის მხრით უმამულო კაცია და მეორეს მხრით უხელო, ერთმანეთზედ დამოკიდებულნი. ამის გამო, ყველაზედ უწინ კაცს ეს საკითხავი მოადგება ენაზედ: ხომ არა ჰხუთავს ერთი მეორეს პირადად? ჩვენა ვნახეთ, რომ ხიზნობა უსათუოდ ნებაყოფლობაზედ არის აშენებული და

ეს ნებაყოფლობა ბოლომდის ზედ შერჩენია, რადგანაც ერთსაც და მეორესაც ნება აქვთ ერთმანეთს განშორდნენ, რა დროსაც-კი მოისურვებენ თვითოეულად ცალკე. საცა ჩაბმაც და ამოშვებაც თითონ ადამიანის ნებაზეა მივარდნილი სხვის დაუკითხავად, იქ შეხუთვის ადამიანის პირადის უფლებისას ადგილი არა აქვს. იქ ან ორნივე თავისუფალნი არიან, ან ორნივე მორჩილნი ერთისა და იმავე ხელშეკრულობისა. ამ-სახით, თითონ ხიზნობის ბუნებაში ადამიანის პირადობის შემხუთავი არ არის რა. პირიქით, ხიზნობა ყოველ-გვარს შეხუთვას ეურჩება და დიდის გულმოდგინებით ჰპატრონობს ადამიანის პირადს უფლებასა. და თუ — როგორც ჩვენ ვითხვით — კანონი ჩაერევა და ადამიანის სიხარბეს კდეს დაუდებს, მაშინ ხომ ყოველივე ნიშან-წყალი სხვა ყოველ-გვარის შეხუთვისაც კი სრულებით გაჰქრება.

ახლა ვნახოთ, — ხომ არ აშავებს რასმე ხიზნობა ეკონომიურს სფერაში, ამიტომ რომ იგი მიმართულია ერთს-გვარს მრეწველობაზედ, რომელსაც მიწათ-მომქმედი მრეწველობა ჰქვიათ? ამ საკითხის შესახებ ჩვენ გვინდა ვიმოწმოთ სხვადასხვა მეცნიერნი, რომელთაც ხიზნობის მაგვარი მფლობელობა მიწისა ამ მხრით გამოუძიებიათ, ხოლო ვშიშობთ, რომ ეს წერილი არ გაგვიგრძელდეს და ამით იძულებულ არა გვყოს უადგილო-ადგილს გავეწყვიტოთ. ამიტომაც ამ საგანზედ საუბარს შემდეგს ნომერში განვაგრძობთ.

X

ჩვენ წინა-წერილში ხიზნობის თაობაზედ დავპირადით მკითხველებს, რომ მოვიყვანოთ მეცნიერთა მოწმო-

ბას იმის შესახებ თუ, — რას მოასწავებს ხიზნობის მაგვარი წესი მიწათ-მფლობელობისა ეკონომიურს სფერაში, სახელდობრ: უშლის იგი ამ მხრით საქმის წარმატებას, თუ ხელს უწყობს. ამ საგანზედ ბევრს გამოჩინილს მეცნიერს წარმოუთქვამს თავისი აზრი და იმათ შორის იმის-თანა განთქმულნი მეცნიერნიც არიან, როგორც ემილ დე-ლაველე, ჯონ სტუარტ მილლი, სისმონდი, იპოლიტ პასი და სხვანი, რომელნიც ცნობილნი არიან ვითარცა ზედმიწევნით მკოდნენი ამ-გვარის საქმეებისა. ამას გარდა, ეს მეცნიერნი ისეთის ღირსებისანიც არიან, რომ მათთვის თავის-დღეში არავის არ შეუწამებია—ან სიტყვა, ან აზრი გულდადებულ რწმენით არ წარმოეთქვათ. ამათი აზრი მით უფრო საყურადღებოა, რომ ხილულს საბუთზეა დამყარებული. იტალიის ლიველო, რომელსაც სტუარტ მილლი „მონახევრობას“ ეძახის, რადგანაც აქ უფრო ბევრგან ხიზნები ნახევარს მოსავალს ღალად აძლევენ მამულის პატრონებს, — პორტუგალიის აფორამენტო, ჰოლანდიის ბეკლემრეხტი, — ყოველივე ეს ჩვენებურის ხიზნობის მაგვარი მფლობელობა მიწისა ადგილობრივვე განხილულია და გაჩხრეკილი მეცნიერთაგან, და ამის გამო მათი აზრი თვალთ ნახულს საბუთიდან არის წარმოდინარი.

ჩვენ, მინამ ამ მოწმობის ჩამოთვლას შევუდგებით, არ უნდა დავივიწყოთ ორი თვისება, რომელზედაც აგებულია ეკონომიური ბუნება ხიზნობისა, ერთი ისა, რომ ხიზნობა მიმართულია, რათა ხმარება სხვისა მიწისა საშვილიშვილოდ იყოს, და მეორე—ღალა, თუ გადასახადი, უტვალეებლად და წაუმატებლად დარჩეს. ახლა ვნახოთ, ეს ორი თვისება ხიზნობისა როგორ მოქმედობს საეკონომიო სფერაში.

ჯონ სტუარტ მილსი, მოჰყავს რა ცნობანი შესახებ იტალიის გლეხებისა, რომელთაც ლიველლოს წესით უჭირავთ სხვისი მამულები სანახევროდ, ამბობს.

„ვიდრე მონახევრე* თავის განსაზღვრულს გადასახადს იხდის, იგი, თუ კანონის ძალით არა, ჩვეულების ძალით მაინც ჰრჩება მამულში როგორც საშვილიშვილოდ მხმარებელი თავის მიწისა. ამის გამო გულით დაბმულია იმ ადგილზედ, უყვარს იგი ადგილი და ეგ პირადი სიყვარული მიწისათვის იმოდენადვე ძლიერ აქვს მონახევრეს, რამოდენადაც მოსაკუთრეს“.

ამის შემდეგ, მოჰყავს რა მაგალითები იმისა თუ, რა კარგადაა აქვთ ნამუშევარი და ნაკეთები ლიველლოს წესით აღებული მიწები და თითონაც გლეხნი რა კარგს ყოფა-ცხოვრებაში არიან, სტუარტ მილლი განაგრძობს, რომ სოფლის მეურნეობის ესეთი კარგი მდგომარეობა იტალიაში, საცა ლიველლოა, —

„გვაჩვენებს, სადამდე შეუძლიან მიაღწიოს საშვილიშვილოდ ხმარებამ მიწისამ და წვრილმა მეურნეობამ მაშინაც-კი, როცა სანახევროდ არის მიწა აღებული, ესე იგი როცა ესეთი მძიმე და ხელთ არ-მიმცემი ღალაა“.

რა იქნებოდა მაშინაო, ამბობს მერე სტუარტ მილლი, რომ მიწათ-მომქმედს ეგრევე საშვილიშვილოდ ეჭიროს მიწა და აძლევდეს ფულად გადაწყვეტილს ღალას, უცვალებელს, ან ცვალებადს ისე-კი, რომ მთელი გამო-

*) მილლი, როგორც ვთქვით, ამ სახელით იხსენიებს ხიზნების მაგვარად მიწის მხმარებელთა იტალიაში. რომ ეს ასეა, თვით ამ ციტატიდამა სჩანს.

რჩომა წარმატებულის შრომისა განუყოფელად რჩებოდეს მოლაღესაო. მილლი აქ ეთანხმება ადამ სმიტს იმაში, რომ წილზედ ჭერა მამულისა ერთობ ხელს უშლის მიწის მხმარებელსა. იმიტომ რომ წილი მატულობს შრომისა და ხარჯის მატულობისა-დაგვარად. რადგანაც შრომა და ხარჯი ამ შემთხვევაში მიწათ-მხმარებელისაა და არა მიწათ-პატრონისა, და წარმატებულის შრომისა და ხარჯის ნაყოფი კი მიწის პატრონთან გასაყოფია, აშკარაა, მიწის პატრონს წილი გაეზრდება, გაუდიდდება უხარჯოდ და გაურჯელად. ეს შრომისა და ხარჯის ხალისს უფუჭებს მიწის მხმარებელსა და ამით განკარგება მამულისა ბრკოლდება. აი ამაზედ ამბობს მილლი, რომ ღალა თუნ-და ცვალებადიც იყოსო, ოღონდ ისე კი, რომ რასაც მიწის-მომქმედი თავისის გულმოდგინებით, შრომით და ხარჯით მოსაგაღს მოიმატებს, ის წარმატებული ნაწილი მოსაგლისა მთლად და განუყოფელად მასვე ჰრჩებოდესო.

XI

სისმონდი, რომელზედაც სტუარტ მილლი სწერს, რომ ზედმიწევნით იცისო ხიზნების მაგვარად მიწის-მხმარებელთა ყოფა-ცხოვრება იტალიაში და ღიდად სანდო და სარწმუნო კაციო, ვრცლად მოგვითხრობს, რა კარგს ყოფა-ცხოვრებაში და კარგს მდგომარეობაში არიან ისინი, ვისაც სტუარტ მილლი „მონახევრებს“ ეძახის იტალიაში და რა კარგად აქვთ შემუშავებული და ნაკეთები მიწები. მოჰყავს რა მოწმობა სისმონდისა ამ საგანზედ და მის მიერ დაწვრილებითი აღწერილობა იტალიის ხიზნების სარჩო-საბადებელისა, შექმლებულობისა და

კმაყოფილები, სტუარტ მილლი იკითხება: „განა ეს სი-
ლარიბეა, განა რაშიმე ჰგავს ეს სილარიბესა!“

სისმონდის მოწმობიდან სჩანსო, განავრძობს
მერე სტუარტ მილლი, რომ ტოსკანის ხიზნები-მონახე-
რენი შეძლებულნი არიან არა-ნაკლებ ფულიან ფერმერებ-
ზე, თუნდ რა ქვეყნის ფერმერებიც გინდა იგულისხმოთო;
უფრო დიდ ყოფა-ცხოვრებიანნი არიანო, უფრო გაცი-
ლებით მეტი სარჩო-საბადებელი აქვთო, ვიდრე სხვა რო-
მელისამე ქვეყნის მუშებსა, გარდა ამერიკის შეერთებუ-
ლის შტატებისასა და ახალის კოლონიებისასაო.

ბევრი ციტატები მოჰყავს სტუარტ მილლს სისმონ-
დის თხზულებიდან და სხვათა შორის ეს ადგილიცა:

„ხიზანი-მონახევრე ბინა-მოკიდებულია და დგას
თავის ადგილზედ, როგორც საშვილიშვილო მიწა-
ზედ, მეტის-მეტად უყვარს იგი მიწა, დაუცხრომე-
ლად მუშაობს, რომ იგი კარგად გააკეთოს, განა-
ყოფიეროს, რადგანაც გაძოვლოდება, რომ ეს მიწა
მერმეც იმისია, იმის შვილისა და შვილიშვილზედ
გადავა გამოსარჩომად. — მართლადაც, საითქმის ყვე-
ლა ამისთანა გლეხნი მამა-პაპით დგანან თავ-თავის
მიწაზედ, იციან ყოველივე ავი და კარგი თვითოე-
ულ ტანის მიწისა იმ ზედმიწევნითა, რომელზედაც
მიჰმართავს ხოლმე ადამიანს შარტო ერთი გრძნო-
ბა საკუთრებისა“.

მერლინი ამბობს ხიზნობის მაგვარ მიწის ხმარების
თაობაზედ:

„ესეთი ხმარება მიწისა უფრო სახეიროა მიწათ-
მომქმედისათვის, ვიდრე გრძელვადიანი და ხანგრ-
ძლივი იჯარა, იმიტომ რომ პირველ შემთხვევაში
წარმატება ნაკეთობისა არ იკარგება, როგორც მე-
ორეში“.

ამ-გვარ მიწათ-ხმარებაზედვე იპოლიტ პასსი ამბობს:

„ყველაზედ მეტად ხელშემწყობი მეურნეობის გასაძლიერებლად იმისთანა ჭირაენობაა მიწისა, საცა მთლად განსაზღვრული მოვალეობა და დამოკიდებულება მუდამ ახალისებს მიწათ-მომქმედსა—არასფერი არა ჰზოგოს მიწის განაყოფიერებისათვის, როგორც სადღეისოდ, ისეც სამერმისოდ“.

„ბეკლემ-რეხტიო (ესე იგი, ჩვენებურის ხიზნობის მაგვარი ხმარება მიწისა) სრულად ეთანხმება და ეზასაბამება ამ პროგრამასაო“,—ამბობს ამ პასსის სიტყვების გამო ემილ დე-ლაველე.

პორტუგალიის ეკონომისტი ვალენსიო ლესლანდესი ამბობს:

ჩვენებური აფორამენტო საოცრადა ჰგავს ბეკლემ-რეხტსა გრენინგენისასა. ეს საშვილიშვილო იჯარაა, რომლის ძალითაც უფლება მიწის ხმარებისა ვადა-დაუდებლად არის მინიჭებული, იმ პირობით-კი, რომ მიწის პატრონს ყოველ-წლივ ეძლიოს კუთვნილი ღალა, რომელიც ერთხელ და ერთხელ განსაზღვრულია და რომელსაც თავის-დღეში ვერ მოუმატებს მიწის პატრონი. ხალხს უწინ და ეხლაც-კი განსაკუთრებით მოსწონს ამ-გვარი ხმარება მიწისა. როგორც მიწის მხმარებელნი, ისეც მიწის პატრონები ერთნაირად აფასებენ დიდთა სიკეთეთა ამ-გვარის მიწის-მფლობელობისას. ეს სიკეთენი თვალად სჩანან უფრო მინიოს პროვინციაში, რომელიც ასე გათქმულია თავისის მიწათ-მოქმედებითა, გლეხთა კეთილდღეობითა და მშენივრად ნაკეთებ მამულებითა. იქ ყველა მიწები აფორამენტოს წესით არიან გაცემულნი და აღებულნი და სწორედ ამ-

გვარს წესს აწერენ მთელს კეთილდღეობას ამ პროვინციისას... საუბედუროდ, ღღევანდელმა კანონმდებლობამ, საფრანგეთის იდეებით გატაცებულმა, ომი გამოუცხადა ამ მშვენიერს წესს მიწათ-ხმარებისას იმ აზრით, რომ ეგრეთ-წოდებული „განთავისუფლება მიწებისა“ მოახდინოს, ესე იგი ალადგინოს ხელშეუხებელი საკუთრება და ერთი ზოგადი სახე მისცეს მიწის იჯარით აღებასა. ეს შეცდომაა. ყოველივე წესი მიწის ხმარებისა კარგია, თუკი თავდება მისი, რომ ხმარება მიწისა მის ხელთ იქნება, ვინც მიწას ამოქმედებს“.

ფორსტერი, მოგვითხრობს რა ეკონომიურს კეთილდღეობას მინიოს პროვინციისას, საცა, როგორც ზემომოყვანილ სიტყვებიდამ სჯანს, ხიზნობის მაგვარი მიწის ხმარებაა, ამბობს: „მინიოს სამართლიანად ეძახიან, რომ პორტუგალიის წალკოტიაო“.

ჩვენ მოვიყვანეთ მოწმობა იმისთანა მეცნიერთა, რომელნიც ჩვენდა საყურადღებო საგანს, ესე იგი ხიზნობის მაგვარ ხმარებას მიწისას, შეეხნენ ისე, როგორც იტყვიან —გზად, იმიტომ რომ თხზულებანი, საიღამაც ყოველივე ზემოთ მოყვანილი ციტატები ამოვწერეთ, საკუთრად ამ-გვარ მიწათ-მფლობელობისათვის არ არიან დაწერილნი და ამის გამო ეგ გვარი მიწათ-მფლობელობა იმა თხზულებათა წვლილს შეადგენს და არა მთავარს საგანს, თუმცა ამით მათს აზრს არც ძალა და არც მნიშვნელობა არ ეკარგება.

ჩვენ დაგვრჩა ერთი იმისთანა მეცნიერი, რომელსაც საგნად თვისის თხზულებისა აულია თითქმის განსაკუთრებით ხიზნობის მაგვარი მიწათ-მფლობელობა და რომელიც ამ საგანზედ უფრო ვრცლად ლაპარაკობს, ვიდრე სხვანი.

ეს მეცნიერი ემილ დე-ლაველეა, სახელგანთქმული და მთელის ევროპის მიერ მოწონებული, როგორც მიწათ-მფლობელობის და მიწათ-საკუთრების უკეთესი გამოძიებელი. რადგანაც ამ მეცნიერის მოწმობა მეჭად გრძელია, ამიტომაც ამის აზრს იმ-გვარ მიწათ-მფლობელობაზედ, რომელსაც ჩვენ ხიზნობას ვეძახით, შემდეგს ნომერში მოვიყვანთ, რაც შეიძლება დაწვრილებით და ვრცლად.

XII

ემილ დე-ლაველე, თავის გამოჩენილის თხზულების ერთს კარს*, რომელსაც სათაურადა აქვს „მემკვიდრეობითი ჭერა მიწისა“, ასე იწყებს:

„არის ერთ-გვარი ძველი სახე საკუთრებისა, რომლის გამოკვლევასა და გამოძიებასა არ უნდა მოერიდნენ კანონმდებელნი და ეკონომისტები, იმიტომ რომ მაგ-გვარს სახეს საკუთრებისას შეუძლიან შეიტანოს ელემენტი მორიგებისა იმ ბრძოლაში, რომელიც ყველგან გამართულია იმის შუა, ვინც აკეთებს მიწას და ფასსა სდებს, და იმისა—ვინც ღალას აძლევს. ეგ სახე მემკვიდრეობითი ჭერაა მიწისა, რომელსაც ჰოლლანდიაში ბეკლემ-რეხტი ჰქვია, იტალიაში ლიველო, პორტუგალიაში აფორამენტო“, და ჩვენში კიდევ ხიზნობა—დავუმატებთ ჩვენ.

ემილ დე-ლაველე ჯერ გვამცნობს, რა ბუნებისა არის თვითოეულის სახელის მიწათ-მფლობელობა და

*) პირველყოფილი საკუთრება, კარი XVII, „მემკვიდრეობითი ჭერა მიწისა“.

გვეუბნება, რომ ყოველი იგი მფლობელობა მიწისა ერთის და იმავე ძირისანი არიან და ერთისა და იმავე მიდრეკალებისა და თვისებისანი. შემდეგ ამისა თვითოეულს მათგანზე ასე ლაპარაკობს:

„აფორამენტო კოტად თუ ბევრად გავრცელებულია მთელს პორტუგალიაში“... „ხოლო ტავოს მდინარის ჩრდილოთ—უფრო ხშირია მაგ-გვარი წესი მიწათ-მფლობელობისა და ამ წესს აწერენ იმ წარჩინებულს კულტურას და მიწათ-მომქმედთა კმაყოფილებას, რომლითაც გათქმულია მინიოს პროვინცია“... „საშვილიშვილოდ (მემკვიდრეობით) ჭერა მიწისა ბეკლემ-რეხტის და აფორამენტოს წესით მართლა რომ სახეიროა და ხელმოსაცემი. ამისი დასამტკიცებელი საბუთი ის მთლად განსაკუთრებული კეთილდღეობაა, რომელიც ამ რიგს მიწათ-მფლობელობას მიუნიჭებია ორის სულ სხვადასხვა პროვინციისათვის: მინიოსათვის პორტუგალიაში და გრენინგენისათვის ნიდერლანდში“.

გერმანიის გამოჩენილი ეკონომისტი როშერი უფრო შორს მიდის და ამტკიცებს, რომ ღალთ თუ იჯარით მიწის-მჭერელი უფრო დიდს ხარჯს გასწევს მიწის გასაკეთებლად, ვიდრე მოსაკუთრეო, იმიტომ რომ მოსაკუთრეს მიწის სყიდვაში უნდება დიდძალი ფულიო, მაშინ როდესაც მოღალეს, თუ იჯარადარს, შეუძლიან მარტო მიწის განკარგებას მოახმაროს, რაც რამა აქვსო. თუმცა ბევრით მართალს არა ჰგავსო ეს აზრი როშერისა, ამბობს ემილ დე-ლაველე, მაგრამ მაინც-და-მაინც ბეკლემ-რეხტი მაგ ნაკლს მოშორებულაო და ამ სახით:

„ბეკლემ-რეხტს აქვს ის სიკეთე იჯარით მიწის ჭერისა, რაზედაც როშერი ლაპარაკობს, და ამასთა-

ნავე ის სრული იმედიც სამერმისოდ, საშვილიშვილოდ მიწის ჭერისა, რომელსაც იძლევა მარტო საკუთრება... ამის გამო შესაძლოა დარწმუნებით ვსთქვათ, რომ ბეკლემ-რეხტი საკუთრებაზედ უფრო მეტად ხელს უწყობს კარგს კულტურას მიწისას, რადგანაც აქ მიწა სასყიდელი არ არის და სასყიდელი ღონე შესაძლოა მიწის განკარგებას მოხმარდეს, და რადგანაც იგი, ამას გარდა, ახალისებს მას, ვინც მიწას ამოქმედებს—ერთი-ორად იმხნევოს, რომ რაც შესაძლოა მეტი მოსავალი მოიყვანოს“.

ემილ დე-ლაველე, თავის თხზულებაში, რომელსაც ჰქვია „მიწათ-მფლობელობის წესი ირლანდიაში“, პირდაპირ ირწმუნება, რომ საცა-კი ჩვენებურის ხიზნობის მაგვარი მფლობელობა არის თურმე, ყველგან მიწის მუშაკი, მიწის-მოამქმედი წარმატების უკეთესს ხარისხზედ სდგასო.

„ერთობ ულსტერშიო“, — ამბობს ამის საბუთად ლაველე:—საცა ფერმერი ჰპოულობს საკმაო გარანტიას მიწის ხმარების უფლებისათვის, მიწა კარგად არის შემუშავებული და ნაკეთები. კორკის საგრაფოში, ბანდონის მდინარის პირას დაუენილია მშვენიერი ვაკე. საგანგებო სახლები ფერმერებისა მოსჩანან კარგად ნაკეთებ მინდვრებ შორის. საქონელი მშვენიერად ნაპატივებია, თითონ მიწის-მჭერელნი რიგიანად არიან ჩაცმულნი და ეტყობათ კმაყოფილება“.

რა არის ამის მიზეზი? ის არისო, გვარწმუნებს ლაველე, რომ ეს მამული ეკუთვნის ჰერცოგს დევონშირსა,

*) აქ, როგორც უკვე ვიცით წინა-წერილებიდან, ხიზნობის მაგვარი წესია მიწათ-მფლობელობის, და აქ ამ წესს „ულსტერის ჩვეულებას“ ეძახიან.

რომელსაც ულსტერის ჩვეულების წესით გაცემული აქვს მიწებიო. ამავე მიზეზის გამო, ამისთანავე მდგომარეობაში არიან თურმე ლორდ დერბისა, პორტსმუტის და ლანდს-დაუნის მამულებიცა. ამ მამულების გვერდით სხვა მამუ-ლებიც არის, მაგრამ ასეთს აობრებულს და ვერანა ად-გილებს წარმოადგენენ თურმე, ხალხი ისეთს სიღარიბე-შია, რომ კაცს აკვირვებს და აოცებს. ეს იმისაგან არისო, ამბობს ლაველე, რომ ამ მამულების პატრონები უთაურ-ნი არიან, მეტად ხარბნიო.

„საცა კმაყოფილებას და შეძლებულობას ჰხე-დავთო, ეთქვა იქაურს მხლებელს ოკანერ მორი-სისათვის: იქ ულსტერის ჩვეულებით უჭირავთ მი-წებიო, და საცა სილატაკვა და სიღარიბე, იქ მაგის ნებას არ იძლევა მამულის პატრონიო“.

ყველგან, საცა კი მაგ წესით არის სახმარად აღე-ბული მიწები, ყველგან ამ სიკეთეს ვხედავთო, ამბობს თავისით ლაველე.

„ეს შენიშნულია არამც თუ მარტო ულსტერში, საცა შესაძლოა კაცმა ეს სიკეთე სხვა მიზეზსაც მიაწეროს, არამედ სხვა პროვინციებშიაცაო. მეტად სარწმუნო მაგალითს წარმოგვიდგენს ლორდ პორტ-სმუტის მამულიო, საცა ულსტერის ჩვეულება შეი-ტანა მამულის პატრონმა და ამას კარგი შედეგიც მოჰყვა. ასე რომ ეხლანდელი ლორდი, რომელიც სამაგალითო მემამულედ ითვლება, არამც-თუ ეურჩა ამ ჩვეულებას, არამედ ხელიც შეუწყო. ბოლოს და-ბოლოს მიწაც ძალიან გაკეთდა, მოღალენიც კმაყო-ფილნი არიან და შემოსავალიც ერთი-ორად მოე-მატა მიწის პატრონსა. ძნელია კაცმა წუნი დასდოს წესს, რომელიც ყველასათვის ესე სახეიროა“.

ესეთი წესი მეტად ჰშველის მიწათ-მოქმედების გან-
კარგებასაო, ამბობს შემდეგ ლაველე, იმიტომ რომ მოლა-
ლესათვის საიმედოდ ჰხდის მიწის ხმარებასაო, რადგანაც
იგი დათხოვნილ ვერ იქნება მიწიდან უიმისოდ, რომ მი-
წის პატრონმა არა უზღოს რაო.

ამით ვათავებთ მეცნერთა მოწმობას შესახებ იმისა
თუ,—ეკონომიურს სფერაში რის მომასწავებელია იგი
წესი მიწათ-მფლობელობისა, რომელსაც ჩვენში ხიზნობას
ვეძახით.

ამის შემდეგ ვეცდებით განვიხილოთ ეს ხიზნობა იმ
მხრით თუ,—რა ძარღვი უცემს ხიზნობას საზოგადოებურ
მნიშვნელობისათვის, და მეცნიერთა აზრით დასარჩენია
იგი შემდეგისათვის, თუ ამოსაკვეთია?

XIII

ჩვენ წინათვე ვსთქვით, რომ ზოგადმა ელემენტმა
საკუთრებისამ თავი ხიზნობაში შეაფარაო. ჩვენ ამაში
ვხედავთ ხიზნობის საზოგადოებურს მნიშვნელობას. მიდ-
რეკილება ხიზნობისა, რომ ხმარება მიწისა საშვილიშვი-
ლო იყოს, და ღალა თუ გადასახადი ერთსა და იმავე
ქდებზედ იდგეს უცვალებელად—ეს ისეთი იერიშია საკუთ-
რების პირადს და კერძო ელემენტზედ მიტანილი, ეს
ისეთი ნაღმია, რომ საკუთრების ხელშეუხებლობის მოძღ-
ვრებას ძირეულად არყევს, მთელს რჯულებერებას საკუთ-
რებისას ფერს უცვლის და ზოგადს ელემენტს მისას გზას
უხსნის სამერმისოდ ცხოვრებაში ადგილის დასაჭერად.

კანონმდებლობანი, საკუთრების ხელშეუხებლობის მოძღვრებაზედ აგებულნი, დღეს-აქომამდე მარტო ერთ-გვარს შეზღუდვას პირადის საკუთრებისას იცნობენ. ამ შეზღუდვას უწოდებენ „ექსპროპრიაციას“, რომელიც იმაში მდგომარეობს, რომ კერძო მოსაკუთრეს სახელმწიფო საჭიროებისათვის ძალაუვნებურად ჩამოერთმევა ხოლმე მიწა და მის სამაგიეროდ სასყიდელი ეძლევა. ამ-სახით, კერძო საკუთრება თვის ხელუხლებლობას სთმობს ზოგად საჭიროებისათვის, ანუ, უკეთ ვსთქვათ, ზოგადს ელემენტს საკუთრებისას თვის ზღუდეს არღვევინებს.

თუმცა მიწის პატრონს ამ შემთხვევაში სასყიდელი ეძლევა, მაგრამ მაინც ეს ამბავი კერძო უფლების ზღუდეთა ცოტაოდენ შერღვევად უნდა ჩაითვალოს, რადგანაც აქ საკუთრების დათმობა იძულებულია, ძალაუვნებური და არა ნებაყოფლობითი მოსაკუთრის მხრით. იმისთანა მიწის ხმარებას, რომელსაც ჩვენში ხიზნობას ეძახიან, ამას გარდა სხვა ახალი გვარი შეზღუდვაც შეაქვს პირადის საკუთრების მოძღვრებაში -და ეს შეზღუდვა მით უფრო ძირეული და ძლიერია, რომ უსასყიდლოა: იხუთება პირადი ელემენტი საკუთრებისა სასარგებლოდ ზოგადის ელემენტისა და შეხუთვის საზღაურად არა-რა სასყიდელი არ ეძლევა. მამულის პატრონი ხიზნობის წესით ნება-მოკლებულია: 1. აჰყაროს ხიზანი უიმისოდ, რომ არ უზღოს ყველაფერი, რასაც ხიზანი მის მამულში სტოვებს და 2. მოუმატოს ღალა-გადასახადი. ამ-სახით, მამულის პატრონი ღონე-მიხდილია მოიხმაროს თვისი საკუთრება თვისის სურვილისამებრ, და ეს რა არის, თუ არ შერღვევა იმ მაგარის კედელისა, რომელსაც პირადს საკუთრებას ეძახიან!..

როცა 1872 წელს გლადსტონმა თავისი სახელოვანი ბილლი გაიყვანა პარლამენტში და მით ჩვენებურ ხიზნობის მაგვარს „უოლტერის ჩვეულებას“ კანონის მფარველობა მიანიჭა, ანუ, უკეთ ვსთქვათ, იგი ჩვეულება კანონად გადააქცია, ემილ დე-ლაველემ ამაზედ აი რა სთქვა:

„მე არ ვიცი არც ერთი მაგალითი ისტორიაში, რომ სადმე ერი ესე შორს წასულიყო თვისთა დედა-აზრთა წინააღმდეგ საშველად უბედურის და ღონემიწურულ მკვიდრთა. არც ერთს კანონმდებლობას ეხლანდელ ევროპისას არ დაუდგენია, არ შეუწყნარებია კანონად წესი, ესოდენ მრავალ-მნიშვნელობიანი თავის შედეგითა... არსად ღ არას-დროს არ მიუნიჭებიათ ამისთანა საგანგებო უფლება და ხეირი სოფლის მცხოვრებთათვის“...

რამოდენადაც საქმეთა ვითარებამ ხელი შეგვიწყო, იმოდენად აღვნიშნეთ ჩვენ საზოგადოებრივი მნიშვნელობა ხიზნობისა. ვინც ჩვენ ნათქვამს უფრო მეტს ყურს ათხოვებს, ვიდრე ისე გაკვრით წაკითხულს, თქმულს საგნის შესაფერად ასწონს და არა-თქმულს თითონ იგულისხმებს, იმან, არა გვგონია, ჩვენთან ერთად არ აღიაროს იგი დიდი საზოგადოებრივი მნიშვნელობა ხიზნობისა, რომელიც მის ბუნებაში ჩასახა თითონ ერმა და რომელსაც დღეს-აქამომდე ჰზრდიდა.

ვინც ამ მნიშვნელობას ხიზნობისას თვალ-ნათლად წარმოიდგენს, იმისათვის მეტად გაადვილებული იქნება პასუხის-გება ამ საკითხავზედ: დასარჩენია ხიზნობა, თუ ამოსაკვეთი.

მეცნიერნი, რომელნიც ხიზნობის მაგვარს მფლობელობას მიწისას ამ მხრით, თუ სხვა მხრით, დაჰკვირვებთან, ყველანი გვიჩვენენ მის დარჩენასა სამერმისოდაც.

ჯონ სტუარტ მილლი ამბობს, რომ ეგ-გვარი მიწათ-მფლობელობა „არც იმისთანა არისო, რომ ჩვენ ვისურვოთ იგი შევიტანოთ იქ, საცა თავის-თავად არ არის გაჩენილი საზოგადოებრივ გარემოებათა გამო, ხოლო არც-კი იმისთანაა, რომ მისი ამოკვეთა ვისურვოთ იმისდა მიუხედავად, თუ საქმეში თავი როგორ იჩინა“.

ამის შემდეგ მილლი ამბობს, რომ არ შეიძლება ამ შემთხვევაში არ დავუჯეროთ იმისთანა ზედმიწევნით მცოდნე ავტორიტეტს, როგორც სისმონდიაო, და თუ მართალია იგი კეთილდღეობა, რომელიც სისმონდის სიტყვით, ამ-გვარს მიწათ-მფლობელობას მოუუენია ტოსკანაში, მაშინ სანაწური უნდა იყოს ამოკვეთა ამისთანა წესისა, რომელიც იქაურს ხალხს ისე კარგად ამუოფებს, როგორც არსად ევროპაშიო.

ემილ დე-ლაველე, მოგვითხრობს, რა ამბავს ხიზნობის მაგვარ წესისას, რომელსაც იტალიაში ლიველლოს ეძახიან, ამბობს:

„იმის მაგიერ, რომ ამისთანა წესს ამოკვეთას უქადიან, უფრო კარგი იქნებოდა, რომ იგი დაარჩინონ და საყოველთაოდ გაავრცელონ, ოღონდ ფორმა საჭიროებას შეუწონონ და განაკარგონ...* იქ, სადაც ამ-გვარი ხმარება მიწისა დამკვიდრდა თავის-თავად და ხალხს დაუმტკიცდა, როგორც ჩრდილო პორტუგალიასა და გრენინგენში, საქმე გვიჩვენებს, რომ მიწათ-მომქმედის კეთილდღეობასაც ჰმველეზია და მიწათ-მომქმედების წარმატებასაც“**.

*) ბროშიურა: „მიწათ-მფლობელობის წესი ბელგიასა და პოლანდიაში“.

**) ბროშიურა მისივე: „მიწათ-მფლობელობის წესი ირლანდიაში“.

გლადსტონი, ჯონ გრეი, ტორალდ როჯერსი და სხვანი მეცნიერნი და სახელმწიფო კაცნი ცოტაოდენის სხვადასხვაობით ამასვე ამბობენ ხიზნობის მაგვარის მფლობელობის შესახებ და არამც-თუ ჰფიქრობენ ამის ამოკვეთას იქ, საცა არის, არამედ იქაც კი ჰჩივებენ შეიტანონ, საცა არ არის.

ჩვენი ნათქვამი ხიზნობის თაობაზედ სრული არ იქნება, თუ ზედ არ დავუმატეთ აქაურის მთავრობის კაცთა და დაწესებულებათა აზრიცა. „ამიერ-კავკასიის საცენტრალო კომიტეტსა“, რომელსაც მინდობილი ჰქონდა ბატონ-ყმობის საქმე 1863—1864 წწ., მიეცა შემთხვევა და ჩამოუვარდა ლაპარაკი ჩვენებურს ხიზნობაზედ და აი ამის გამო რა წარმოსთქვა:

„Хизанское положение есть действительно одна из счастливых особенностей свободных поземельных отношений владельцев земли и живущих на ней поселян, в здешнем крае*“.

ჩვენ უკვე ვიცით წინა-წერილებიდან, რომ ხიზნობა მართო ჩვენის ქვეყნის შვილი არ არის; იგი თითქმის ყველგან მოიპოვება და საცა კი არის, ყველგან იმ აზრისანი არიან ხიზნობაზედ, რომელიც ხსენებულმა კომიტეტმა წარმოსთქვა ჩვენში. ეს აზრი მით უფრო საგულისხმოა, რომ საკუთრივ ჩვენებურს ხიზნობაზეა წარმოთქმული.

XIV

ჩვენი წერილები ხიზნობის თაობაზედ სავსე არ იქნება, რომ არ მოვიყვანოთ ცნობანი მასზედ თუ,—სულ რა-

*) „Хизанское положение“ (გვერდი 4).

მდენი კომლი ხიზანია საქართველოში, რამდენი მიწა უჭირავთ და რამდენი გადასახადი მოსდით დღიურ მიწაზე და სხვა ამ-გვარი. ეს ცნობები მოგროვილია მთავრობისაგან* და შედგენილია სიები. ამ სიებიდანაა სჩანს, რომ ტფილისის გუბერნიაში მემამულეთა მიწებზედ დგანან: გორის მაზრაში—3250 კომლი, ბორჩალოსაში—1123 კომლი, დუშეთისაში—940 კომლი, ტფილისისაში—449 კომლი, თელავისაში—64 კომლი და სიღნაღისაში—9 კომლი. ამას გარდა, სახასო მამულებზედ დგანან თელავისა და სიღნაღის მაზრაში—354 კომლი. ამ-სახით, გარდა უმამულო ხიზნებისა, სულ—5977 კომლი ხიზანია ტფილისის გუბერნიაში, განთავისუფლებულნი ყმები-კი სულ 16,425 კომლი იყო, ასე რომ ამ რიცხვის შედარებით ხიზნები 36% წარმოადგენენ; უმამულონიც რომ მივათვალოთ, სულ 6153 კომლი ხიზანი იქნება. ამ 6153 კომლიდან, მანამ ბატონ-ყმობა გაუქმდებოდა, სულ—4685 კომლი ხიზანი იყო და ბატონ-ყმობის გაუქმების შემდეგ 1468 კომლი ახალი ხიზანი მოემატა. ამ ხიზნებ შორის 3195 კომლი ნაყმევთ-განნი არიან და დანარჩენნი 2958 კომლი თავისუფალნი გლეხნი.

ამ რიცხვიდან 1577 კომლი ხიზანი გადასახადს ფულად იხდიან. ამათგან არიან: 1. გორის მაზრაში სულ—717 კომლია და უჭირავთ 156 დღიური სასახლე ადგილი და ვენახები და 8,110 დღიური სახნავი და სათიბი მიწა. აქ, მთავრობის გამოკვლევით, თითო დღიურზედ ხიზანს წლის გადასახადი მოსდის შვიდ აბაზ-უზალთუნი, გარდა სახლის ადგილისა და ტყისა და საძოვრისა. სასახლის ადგილზედ დღიურზედ სამი მანეთია, და ტყისა და

*) „Записка о хизанском положении“ (გვერდი 33—36).

საძოვრისათვის კომლზედ ხუთი მანეთი ორთა-შუა რიცხვით. 2. დუშეთისაში—261 კომლია, უჭირავთ 80 დღიური სასახლის ადგილი და 1860 დღიური სახნავ-სათიბი. აქ დღიურს სასახლის ადგილზედ მოსდით სამი მანეთი, ტყისა და საძოვრისათვის კომლზედ ოთხი მანეთი, და დღიურ სახნავ-სათიბზედ ერთი მანეთი, ათი შაური და ცხრა კაპეიკი. 3. თიანეთისაში—178 კომლია, უჭირავთ სასახლის ადგილი 34 დღიური და 1284 დღიური სახნავ-სათიბი; სასახლის ადგილზედ მოსდით სამი მანეთი დღიურზედ, ტყისა და საძოვრისათვის ოთხი მანეთი კომლზედ, და დღიურ სახნავ-სათიბზედ მანეთი და ორ შაურ-ნახევარი. 4. ტფილისისაში—113 კომლია, უჭირავთ 50 დღიური სასახლის ადგილი და 950 დღიური სახნავ-სათიბი; სასახლის ადგილზედ მოსდით დღიურზედ სამი მანეთი, ტყისა და საძოვრისათვის კომლზედ ხუთი მანეთი, და დღიურ სახნავ-სათიბზედ ერთი მანეთი, სამ აბაზ-უზალთუნი და ორ-კაპეიკ-ნახევარი. 5. ბორჩალოსაში—308 კომლია, უჭირავთ 140 დღიური სასახლის ადგილი და 5212 დღიური სახნავ-სათიბი. სასახლის ადგილზედ მოსდით დღიურზედ სამი მანეთი, ტყისა და საძოვრისათვის კომლზედ ხუთი მანეთი, დღიურ სახნავ-სათიბზედ ერთი მანეთი და სამი შაური.

ამ-სახით, გამოდის, რომ 1577 კომლს, რომელიც მამულის გადასახადს ფულად იხდის, უჭირავს 460 დღიური სახლ-კარის და ვენახების ადგილი, და სახნავ-სათიბი მიწები 17,816 დღიური. გადასახადი მოსდით სახლ-კარის დღიურ ადგილზედ სამი მანეთი, ტყისა და საძოვრისათვის 4-5 მანეთამდე კომლზედ, და დესეტინა სახნავ-სათიბზედ ორ მანეთ და ხუთ შაურიდამ სამ მანეთ ცხრა შაურამდე. აქ კომლზედ სახნავ-სათიბი მიწა თითქმის

11¹/₂ დღიური მოდის, და თითქმის ერთი მესამედი დღიურისა—სახლ-კარისა და ვენახების ადგილი.

დაგვრჩა კიდევ მოსაყვანი ცნობანი იმ-გვარის ხიზნების თაობაზედ, რომელნიც შერევილ გადასახადს იხდიან: ტყისა, საძოვრისა და სახლ-კარის ადგილისათვის ფულად, თუ ბეგართა, სახნავე-სათიბისა და ვენახებისათვის—ღალასა და კულუნსა. ტვილისის გუბერნიას რომ გავათავებთ, შემდეგ მოგვიხდება მოვიყვანოთ ამ-გვარივე ცნობანი ქუთაისის გუბერნიის შესახებ. ვეცდებით შემდეგ ნომერში ყოველი ეს შევასრულოთ.

XV

უფრო მომეტებული ნაწილი ხიზნებისა ტფილისის გუბერნიაში შერევილს გადასახადს იხდიან. ამისთანა ხიზნები 4400 კომლია, რომელნიც ტყისა და საძოვრისათვის იხდიან 4-5 მანეთამდე კომლზედ, და სახნავე-სათიბ მიწებზედ და ვენახებზედ ღალასა და კულუნსა სხვადასხვა ადგილას სხვადასხვა ზომით. ამ-გვარნი ხიზნები არიან:

1. გორის მაზრაში 2455 კომლი. ამათ უჭირავთ სახლ-კარის ადგილი 498 დესეტინა, სახნავე 9527 დესეტინა, სათიბი 168 დესეტინა და ვენახები 8 დესეტინა. ამათში 94 კომლი იხდის წინანდებურ ღალასა და კულუნსა ერთს მეექვსედს ნაწილს მოსავლისა; 194 კომლი იხდის ერთს მეხუთედს, და დანარჩენები ან მეოთხედს იძლევიან, ან დღიურზედ ორ კოდ ნახევრიდამ სამ კოდამდე*; აქ

*) სამ-სამ უუთიანი კლდი რომ ვიანგარიშოთ.

თითო კომლზედ მოდის თითქმის ერთი მეზუთედი დღიურისა სახლ-კარის ადგილი და ოთხ-ოთხ დღიურზედ ცოტა მეტი სახნავ-სათიბი. ღალა და კულუნი მოსდით არა ნაკლებ ერთის მეექვსედისა და არა უმეტეს ერთის მეოთხედისა მოსავლიდამ.

2. ღუშეთისაში—651 კომლია. ამათ უჭირავთ 82 დესეტინა სახლ-კარის ადგილი, ვენახები 54 დესეტინა, სახნავ-სათიბი 2340 დესეტინა. ორთა-შუარიცხვით კომლზედ ექვს-ექვსი დღიური და ცოტა მეტი მიწა მოდის. აქ მარტო 21 კომლი იხდის ღალად მოსავლის ნახევარსა და დანარჩენები არა უმეტეს ერთის მეოთხედისას იხდიან, ბევარის გარდა.

3. თიანეთისაში 142 კომლია. აქ, ჩვენდა სამწუხაროდ, მთავრობის მიერ შედგენილ სიაში არ არის მოყვანილი, შერევილ გადასახადის მხედელთ ხიზნებს რაოდენი მიწა უჭირავთ და გადასახადის თაობაზედ-კი დანიშნულია, რომ ღალა ერთს მეოთხედს მოსავლისას; არ აღემატებოდ და საძოვრისათვის კი გადასახადად ერბოა დაწესებული*.

4. ტფილისისაში—336 კომლია. ამათ უჭირავთ 35 დესეტინამდე სახლ-კარის ადგილი, 12 დესეტინამდე ვენახები და 751 დესეტინა სახნავ-სათიბი მიწა. აქ თითო კომლზედ მოდის თითქმის თითო მეზუთედი სახლ-კარის მიწა და თითქმის ხუთ-ხუთი დღიური სახნავ-სათიბი. ღალად ერთი მეოთხედია მოსავლისა.

5. ბორჩალოსაში 815 კომლია. ამათ უჭირავთ $104\frac{1}{2}$ დესეტინა სახლ-კარის ადგილი და 3603 დესეტინა-სახნავ-სათიბი. აქ კომლზედ მოდის თითქმის ერთი მეოთხედი

*) წინა-წერილში მოხსენებული არ იყო, რომ თიანეთის მაზრაში სულ 320 კომლი ხიზანია.

დღიურისა სახლ-კარის ადგილი და თითქმის რვა-რვა დღიური სახნავ-სათიბი. ღალას ერთ მეათედს მოსავლისას იხდის 79 კომლი, ერთს მეექვსედს ორი კომლი, ერთს მეხუთედს 17 კომლი და დანარჩენები კი ერთს მეოთხედსა.

ამ-სახით, მთავრობის მიერ შეკრებილ ცნობ ებიდამ სჩანს, რომ ტფილისის გუბერნიაში, საცა ღალას ფულად იხდიან, იქ დესეტინაზედ მოდის ორ მანეთ და ხუთ შაურადამ სამ მანეთ და ცხრა შაურამდე; საცა ხიზნები მოსავლის წილზედ არიან, ეგ წილი ერთი მეათედიდამ ერთ მეოთხედამდე ადის. უფრო ხშირი და გავრცელებული ერთი მეოთხედი და მთელს გუბერნიაში მარტო 21 კომლია ნახევრის მძლეველი, 79 კომლი ერთის მეათედისა, 2 კომლი მეექვსედისა, 17 კომლი მეხუთედისა და დანარჩენა—მეოთხედისა. სულ, რაც მამულების მჭერელნი ხიზნები არიან, ფულად მხდელნი თუ შერევილის გადასახადისა, ტფილისის გუბერნიაში შეადგენენ 5977 კომლსა, ამათ უჭირავთ 1023 დესეტინა სახლ-კარისა და ვენახების ადგილი და სახნავ-სათიბი 25 097 დესეტანა. ორთა შუა რიცხვით კომლსა ჰხვდება 408 ოთხკუთხედი საყენი სახლ-კარის მიწა (ვენახებსაც შიგ ვანგარიშობთ) და რვა-რვა დღიური და ერთი მეექვსედი სახნავ-სათიბი.

XVI

ქუთაისის გუბერნიაში სულ 2532 კომლი ხიზანი ითვლება. ამათგან წარიან: ქუთაისის მაზრაში 97 კომლი, შორაპნისაში—261, ოზურგეთისაში—117, რაჭაში—19, სენაკისაში—139, ზუგდიდისაში—1718, ლეჩხუმისაში—

181 კომლი. თუ სახეში შივილებთ, რომ ქუთაისის გუბერ-
ნიაში 44.000 კომლი ნაყმევი ითვლებოდა, გამოვა, რომ
ხიზნები აქ 6% ნაყმევთა რიცხვისას შეადგენენ. ამ 2532
კომლს ხიზანში ნაყმენი არიან 2184 კომლი და 338
კომლი თავისუფალი გლეხი. ბატონ-ყმობის გაუქმებამდე
1169 კომლი ხიზანი ყოფილა, მას მერმეთ დახიზნებულან
კიდევ 1025 კომლი.

ქუთაისის გუბერნიის ხიზნებ შორის 919 კომლი
იმისთანანი არიან, რომელთაც თავიანთ ნაბატონართაგან
საკომლო (надел) მიღებული აქვთ დებულების ოქმითა და
გარდა ამისა ხიზნობის წესზედ სხვისი მამულებიც უჭი-
რავეთ, და 74 კომლი იმისთანა, რომელთაც ნასყიდი მა-
მულები. აქვთ და სხვისი მიწებიც უჭირავეთ, და დანარჩენნი
1263 კომლი კი წმინდა ხიზანია. ამ უკანასკნელთაგანი
ქუთაისის მაზრაში 63 კომლია, შორაპნისაში—125,
ოზურგეთისაში—20, რაჭაში—10, სენაკისაში—110, ზუ-
გდიდისაში—892 და ლეჩხუმისაში—52 კომლი.

რაც შეეხება მას, თუ რაოდენი მიწები უჭირავეთ
ხიზნებს, ამაზედ მთავრობის წერილი ამბობს, რომ რად-
განაც ქუთაისის გუბერნიაში დიდი ვიწროობაა და მამუ-
ლი ძვირად ჰფასობს, ხიზნების საკომლონი დიდები არ
არიანო. ორთა-შუა რიცხვით თითო კომლს ხიზანს მოს-
დის სახლ-კარის ადგილი არა უმეტეს ერთის ქცევისა*
და სახნავ-სათიბი არა უმეტეს ხუთის ქცევისა. ფულად
გადასახადს ძალიან ცოტანი იხდიან, ისიც მარტო ზუგ-
დიდის მაზრაში და კომლზედ მოდის 20-30 მანეთამდე
წელიწადში. უფრო მომეტებული ნაწილი ხიზნებისა მიწის
მოსავალს იხდიანო, ერთ მეოთხედიდამ ერთ ნახევრამდე
მოსავალიდამაო, გარდა ამისა სახლ-კარისათვის ქცევაზედ

*) ჩვენებურის ზომის დღიურის საში ჩარეკია.

სამს მანეთს, და ოთხს მანეთს ტყისათვისაო. სამეგრელო-ში უფრო ხშირია ერთი მესამედი მოსავლისა ღალად და იმერეთში ერთი მეოთხედიო. გარდა ამისა ბეგარას იხდიანო რამდენსამე დღეს წელიწადში.

აი ცნობები, რომელიც თითონ მთავრობამ შეჰკრიბა და, სამწუხაროდ ჩვენდა, არ ვიცით, რა გზით არიან შეკრებილნი ეს ცნობანი; რა აზრი და საბუთი წაუძღვარებიათ ხიზნების გასარჩევად სხვა მეკომურთაგან; ყველა სხვისა მიწის მხმარებელი მიუღიათ ხიზნად, თუ მარტო იგინი, ვინც ხიზნობის მართალ წესზედ დაბინავებულან სხვის მიწაზედ. ამიტომაც ძნელია თქმა, რამოდენად მართალია იგი რიცხვი ხიზნებისა, რომელიც აღნიშნულია მთავრობის სიაში. ამ რიცხვის სიმართლეზედ ბევრი რამ არის დამოკიდებული, ამას თქმა არ უნდა. მაინც-და-მაინც ეს კი გულდაჯერებით შეგვიძლიან წარმოვსთქვათ, რომ ხიზნები იმა რიცხვზე შესაძლოა ნაკლები იყოს და არა-გზით მეტი კი არ იგულისხმება. ეს აშკარად საფიქრებელია, რადგანაც ხიზანთა შორის იმისთანანიც არიან მოხსენებულნი, მაგალითებრ, ქუთაისის გუბერნიაში, რომელნიც ხიზნად ძნელი ჩასათვლელნი არიან, იმიტომ რომ იქ ხიზნებში მოჰყოლიან ისინიც, ვისაც საკომლო მამული აქვთ ნაბატონართაგან და თავის საკუთარიცა, და ამასთან სხვის მიწასაც ჰხმარობენ სახნავად. რაკი ცნობების შემკრებელთ ერთი და იგივე აზრი არ წაუძღვარებიათ იმის თაობაზედ თუ,—ვინ არის ხიზანი და ვინ არა, სარწმუნოდ საგულისხმოა, რომ ხიზანთა რიცხვში ზოგმა იმისთანანიც მოაქცია, რომელნიც სხვის მიწას ხმარობენ არა ხიზნობის წესითა, არამედ საღალცთა, იჯარითა და შებრვე სხვა წესითა.

[1886 წ.]

პერსონ და სათემო მიწათ-მფლობელობა

(1886)

კერძო და სათემო მიწათ-მფლობელობა

ვინც ჩვენებურს სოფლებს და მათს ეკონომიურს განწყობალებას და ვითარებას დაჰკვირვებია, ერთს დიდს ნაკლს შეჰნიშნავდა. ეს დიდი ნაკლი უფრო ძლიერ თავს იჩენს იმისთანა სოფლებში, საცა მომეტებული ნაწილი მკვიდრთა სახელმწიფო გლეხკაცობაა, ანუ, როგორც უწინ იტყოდნენ, სახასო. ამისთანა სოფლებში მიწათ მფლობელობას ორ-გვარი თვისება შეჰჩენია დროთა განმავლობაში, და რამოდენადაც დიდი ხანი გასულა, იმოდენად ეს ორ-გვარი თვისება მიწების მფლობელობისა უფრო განთვითეულებულა და განმტკიცებულა გლეხკაცობის თვალში. ეხლანდელი სოფელი რომ გაშინჯოთ მიწათ-მფლობელობის თვალთ, ჰნახავთ, რომ თითქმის ყოველი სახასო სოფელი მიწათ მფლობელობის კვალობაზედ ორს დიდს ნაწილს წარმოადგენს. ერთი ნაწილი მიწებისა, უფრო უკეთესნი, უკრო შემუშავებულნი და უფრო მომცემნი, მკვიდრთა გლეხთაგან სათვითოოდ დაჩემებულნი არიან, კერძოდ განსაკუთრებულნი და საშვილიშვილოდ დაჭერილნი. ამ-გვარს მიწებს ზოგან ნაფუძრებს ეძახიან და უფრო ხშირად კა საბლის მამულებს. ამ-გვარი მიწები ჩვენთა გლეხკაცთა თვალში არაფრით და არა-ნიშნებით არ განიჩევიათ კერძო საკუთრებისაგან, თუმცა კი, გლეხს რომ ჰკითხოთ, იგი მიწები სახასონი და სახელმწიფონი

არიან. ამისთანა მიწები მემკვიდრეობით გადადის ერთი-
დამ მეორეზედ; გლეხი, პატრონი მიწებისა, ავირავებსა
ჰყიდის ერთმანეთში თავისუფლად და დაუბრკოლებრივ.
ჩვენს გლეხეაცობას არამც თუ არ მოუთავსებია გულში,
არამედ ფიქრადაც თავის-დღეში არ მოსდის, რომ ამ გვარ
მიწის აღებ-მიცემობაში, გადასვლა-გადმოსვლაში ვინმე
წინ დაუდგება და ხელს შეუშლის. ასე მტკიცედა აქვს
გულს და გონებაში გამჯდარი ამა მიწების საშვილიშვი-
ლოდ კუთვნილება, რომ ვერას-გზით წინააღმდეგს ვერ
დააჯერებთ. საიდან წარმოსდგა სასოფლო მამულებში ეს
ამ-გვარი მიწათ-მფლობელობა სრულის კერძო საკუთრების
ნიშნებითა, როგორ გამოცალკევდა იმ საერთო მფლობე-
ლობიდან, რომელიც უქველად ცნობილია მეცნიერები-
საგან როგორც პირველყოფილი კაცთა საზოგადოების
ეკონომიური ქვაკუთხედი,—ესე ყოველი შორი და რთუ-
ლი ამბავია და ამ-ჟამად ამას ჩვენ ვერ გამოვუდგებით.

ხოლო ამას კი გულდაჯერებით ვიტყვი, რომ ეს
საერთო მფლობელობა ჩვენთვისაც უცხო არა ყოფილა,
როგორც არ ყოფილა უცხო მთელს ქვეყნის კაცობრიო-
ბისათვის. ამისი ნიშნები დღესაც თვალსაჩინოდ შერჩე-
ნია ჩვენს სოფელს, და მეორე-გვარი სოფლის მიწებისა
აშკარად გვეუბნებიან. ეს მეორე-გვარი მიწები, ზოგან
„სასოფლოდ“ წოდებულნი, ზოგან „საზოგადოდ“, ზოგან
„სათემოდ“ და ზოგან „სახასოდაც“, იმისთანა მიწებია,
რომელიც ნაყოფიერებით პირველებზედ ნაკლებია, სო-
ფელს მოშორებული და არავისაგან არ-დაჩემებული. აქ
ვინც პირველად და ყველაზედ უწინ გუთანს მოჰკიდებს
და მოხნავს, მოხნული მიწა იმ წელიწადს იმისია, მეორე
წელიწადს სხვა ჰხნავს და ჰხმარობს. ყოველს მკვიდრს
სოფლისას ნება აქვს, საცა კი სხვას დაასწრობს, იქ მო-

ხნას და რამდენიც უნდა, იმოღენა მოხნას. ხშირად, როცა ამ-გვარი სათემო მიწები მოუხნავად ჰრჩება და წელიწადი ხელს აძლევს, ამ მიწებს სასოფლოდ დააყოფილებენ ხოლმე სათიბად, მთელი სოფელი ინახავს ყორულს, და როცა სათიბად მოესწრობა, მაშინ ან სასოფლოდ სთიბვენ და მერე თივას იყოფენ, ან, მინამ გასათიბია, გასათიბს ადგილს წილ-წილად დაიყოფენ ერთმანეთში. თუ მიწები სათიბად არ ვარგანან, ზამთრის საძოვრად სასოფლოდ გასცემენ, ბევრჯერ უცხო კაცზედაც, და აღებულს საბალახეს ან სასოფლო საჭიროებას ახმარებენ, ან იყოფენ ერთმანეთში.

რაკი ამ სათემო მიწებში ყველა მკვიდრს სოფლისას ნება აქვს, საცა უნდა და რამდენიც უნდა ჰხნას, რა თქმა უნდა—მდიდარი და შემძლებელი გლეხი შეუძლებელსა სჩაგრავს, იმიტომ რომ შეძლებული ყოველთვის შეუძლებელსა დაასწრობს ხოლმე გუთანსაც და ფარცხსაც. გარდა ამისა, ვიწროობამ აიძულა ბევრი მკვიდრი, რომ მამული სხვებსავით გაისაკუთროს, დაიჩემოს. აქაც, რასაკვირველია, ყოველი გარემოება შეძლებულს გლეხს აძლევს უპირატესობას შეუძლებელის წინაშე. იშვიათი ამბავი არ არის, რომ შეძლებულს გლეხს სათემო მამულში უკეთესი და კარგა ბლომა ადგილები დაეჭიროს და დაეჩემოს საშვილიშვილოდ. ამ-სახით, სხვანი ხელცარიელნი დარჩენილან და იმა შეძლებულისაგან თავისავე სათემო მამულს დალით იღებენ, რომ როგორმე თავი ირჩინონ.

აი ის დიდი ნაკლი ჩვენის სოფლის ეკონომიურ განწყობილებისა, რომელიც დღეს ჩვენის სოფლის ტკივილს შეადგენს და რომელიც მიწათ-მფლობელობის საქმეს ერთის მხრით ძლევაგამოსილად კერძო საკუთრებისაკენ მიე-

ზიდება, და მეორეს მხრით შესანიშნავის მარცხით — სა-
თემოსავენ. ამას, რასაკვირველია, შველა უნდა. ამისთა-
ნაებში ყოველთვის გამჭრიახმა და მგრძობიერმა გლუბ-
კაცობამ იგრძნო ეს ტკივილი და წამალიც უპოვნა. ბევრ-
გან განაჩენებია დღეს შემდგარი, რომელშიაც გლუბკაცო-
ბამ აშკარად აღიარა, რომ სახასო სოფელი — სოფლისაა
საერთოდ და არა თვითთვის მკვიდრისა საკუთრივ. და-
ულო რა თავის განაჩენს ეს დედა-აზრი საფუძვლად, და-
ადგინა, რომ ყველა მკვიდრი იმოდენად მონაწილეა
მთელს სოფლის მამულში, რამოდენის მსურველიც არის,
თუ სასოფლო მამული ყველას სურვილს გასწვდა. და რა-
კი დღეს მეტ-ნაკლებობაა ერთმანეთში და დიდი უსწორ-
მანსწორობა, განაჩინა — ხელახლად დაიდვას საბელი და გა-
ყოფილ იქმნას სასოფლო მამულები. ამისთანა განაჩენე-
ბი უკვე შემდგარია ქართლსა, კახეთსა, სომხეთსა და
ტფილისის მაზრის სოფლების მიერ. ჯერ მარტო ტფი-
ლისის მაზრაში 45 სოფელს შეუდგენია ამისთანა განა-
ჩენი, აქედამ 12-ს უკვე დაუყვია კიდევ მამულები, 11-ი
შესდგომია დაყოფასა. ქართლში 16-ს სოფელს შეუდგე-
ნია განაჩენი. მათში 10-ს კიდევ დაუყვია მამულები, 2 ს
განაჩენი. არ შეუდგენია და ხელი კი მიუყვია, და 4-ი
უკვე შესდგომია და მებრვე სხვანი.

ამაზედ არა ერთხელ მოგვიხდება კიდევ ლაპარაკი
ჩვენს გაზეთში და დღეს მარტო აღვნიშნეთ რა ეს სა-
სიამოვნო და ფრიად სასარგებლო ფაქტი, ჩვენის მხრით
ვიტყვიოთ, რომ ბატონ-ყმობის მოსპობის მერმეთ ამის-
თანა დიდ-მნიშვნელობიანი და ერთობ დიდი საქმე, ჩვე-
ნის შინაურის ცხოვრების შესახები, არა ყოფილა, და
არ მომხდარა.

სახასო სოფლის მიწების დაყოფა ახალი ამბავი არ უნდა იყოს ჩვენის ეკონომიურის ცხოვრებისათვის. ქართლსა, კახეთსა, სომხითსა, ფშავსა, ხევსურეთსა და თუშეთში, მთავრობის დახმარებით, ხელი მიუყვიათ კიდევ ამ საქმისათვის და სწორედ აქედამა სჩანს უტყუარად, რომ ჩვენს გლახაკობას ანდერძად დარჩენია ძველთა დროთაგან. თორემ ეს რომ ახალი ამბავი იყოს, იუცხოვებდნენ ჩვენში, ახლა კი მშვიდობიანად და უჩემრად შეიწყნარეს. გარდა ამისა, ჩვენ დარწმუნებით ვიცით, რომ გლახაკობამ ამ საქმეს ხელი მოსჭიდა თავისის საკუთარის თაოსნობით. ესეც უტყუარი ნიშანია, რომ ჩვენში ეგ მამულების დროგამოშვებით დაყოფა ჩვეულებად ყოფილა ძველათგანავე და ჩვენს გლახაკობას გუნებაში შეპრჩენია, ანდერძად დარჩომია.

რომ ამ დიდის საქმის წარმართვისათვის გზა გავიხსნათ, რომ შევიგნოთ, ხელი როგორ უნდა შეეწყოს, რათა ამ ძველმა ჩვეულებამ არ მიიძინოს, — საჭიროა ცხადად წარმოვიდგინოთ, რასთანა გვაქვს ამ შემთხვევაში საქმე. ამას იმიტომ ვამბობთ, რომ ხშირად გვესმის სამდურავი და ჩივილი გლახაკობისაგან, ვითომც მამულების დაყოფის საქმე, ყველასაგან თითქმის ერთხმევ საჭიროდ აღიარებული, აღსრულებაში ცუდად მოღისო.

ამისათვის ჩვენ საჭიროდ დავინახეთ, ამ დიდს და რთულს საქმის ზოგიერთ მხარესათვის, ჩვენის შეძლებისამებრ, ცოტაოდენი შუქი მიგვეყენებინა და ჩვენი საექვი* სხვისთვისაც გავვეზიარებინა.

*) საექვი — предположение. ამ აზრით არის ხმარებული ეს სიტყვა ვისრამიანში. იხილეთ გვერდი 32, 35 და 131.

მივიღებთ რა მხედველობაში, რომ მიწების დაყოფა უსათუოდ სოფლის განაჩენით უნდა მოხდეს, — აშკარაა, პირველი კითხვა ის არის: ჩვენში ვის უნდა ჰქონდეს ხმა განაჩენის დადგენაში? თვითოეულს მუშაკაცს კომლისას, თუ კომლის თავკაცსა? მეორე: ვადა ხელახლად დაყოფისა მერმისისათვის წინათვე უნდა იყოს მოხსენებულნი განაჩენში, თუ არა? მესამე: მამულები კომლზედ უნდა დაყოფილ იქმნან, თუ მუშაკაცობაზედ კომლში? საჭიროა თუ არა, რომ განაჩენში წინათვე, მამულების რაოდენობის კვალად, განსაზღვრულ იყოს უდიდესი და უმცირესი წილი თვითოეულის კომლისა? კარ-მიდამო, ვენახები, ნაფუძრები გასაყოფს მამულში უნდა ჩავარდეს, თუ არა? შესაწყნარებელია თუ არა გლეხის საჩივარი, ოდეს იგი მამულის დამყოფავთაგან რასმე უსამართლობას ჰკრძნობს თავის-თავის შესახებ? თუ შესაწყნარებელია, როგორ და რა გზით უნდა აღდგენილ იქმნას დარღვეული სიმართლე გლეხისა?

ვიდრე ამ ცალ-ცალკე საგანს ცალ-ცალკე პასუხს მივცემდეთ, საჭიროა ყოველს ამას ერთი უტყუარი სათავე მოვუპოვოთ და იქიდან წარმოვადინოთ ყოველივე მსჯელობა. ამისთანა სათავე თითონ სოფელია. პირველი, რასაც ამ შემთხვევაში ზედ უნდა წააწყდეს ძალაუნებურად კაცი, შემდეგია: თითონ ჩვენი სოფელი, როგორც ეკონომიური ცალი*, თვითმყოფი ცალკე სხეული, რა საფუძველზეა დამყარებული და აგებული?

არავინ არ შეგვეცილება ვსთქვათ, რომ ჩვენი სოფელი დამყარებულია და აგებული კომლეთლობაზედ და არა თვითოეულს ჰასაკში მოსულ მუშაკაცზედ, როგორც

*) Единица.

რუსული „мир“-ია. ყოველისფერი ჩვენს სოფელში კომლზედ არის და ყოფილა უწინაც გაანგარიშებული. თვლაში კომლია, სახელმწიფო და სასოფლო ხარჯში კომლია, ბეგარაში, მამულში, სულ ყველგან იგივე კომლია ანგარიშში. რუსეთში-კი ყოველი ეს თვითოეულს ცალკე სულზეა. ამ განსხვავებას დიდი მნიშვნელობა აქვს, როგორც გლეხკაცობის ცხოვრებაში საზოგადოდ, ისეც მამულის დაყოფაში კერძოდ.

რუსულ мир-ში იმის მიზეზით, რომ ყველაფერი სულზეა გაანგარიშებული, თვითოეული კაცი ცალკე ძალაუნებურად სოფლის ჯუჭამშია ჩაბმული; წასვლა-მოსვლა მისი დაბრკოლებულია, ყველაფერში — გარეთ სამუშაოზედ წასასვლელადაც-კი — სოფელს უნდა დაეკითხოს, მისი ნებართვა აიღოს; სოფელს შეუძლიან ეგ ნებართვა არ მისცეს და შინ დააბას, იმიტომ რომ იქ ყველაფერის გამძლოლი სახელმწიფო, თუ სასოფლო ხარჯის მხდელი სულია და არა კომლი. რაკი სული ბინას მოიშლის, ყველაფერი უნდა მოიშალოს. ამ-სახით, იქ თვითოეულის სულის ნება შეკრულია და თითქმის მთლად ღობე-შემორტყმული, არც იქით და არც აქეთ გაძვრა არ შეუძლიან სოფლის დაუკითხავად და ნებადაურთველად.

ჩვენში, იმის მიზეზით, რომ ყველაფერი კომლზეა აგებული, თვითოეულ კომლის კაცს ცალკე არაფერი მნიშვნელობა არა აქვს სოფლისათვის, ამიტომაც სრულიად თავისუფალია, თვისი ძალი და ღონე, როგორც უნდა და სადაც უნდა, იქ ამოქმედოს; ამაში სოფელს არავითარი ნება არა აქვს დააბრკოლოს, ოღონდ კომლი იყოს, იმიტომ რომ აქ ჩვენში ყველაფერის გამძლოლი, სახელმწიფო, თუ სასოფლო ხარჯისა და ბეგარისა, კომლია. რაკი კომლი მოუშლელია, ეკონომიური და საზო-

გადოებური დედა-ბოძიც სრფლისა მოუშლელია, თუნდაც სულ, რაც ქუდოსნები არიან კომლში, დაიქსაქსონ თავის ნებისამებრ. აქ, ჩვენში, სოფელი არა ჰხუთავს ცალკე კაცს, თავისუფალს გზას აძლევს, რადგანაც აქ, ჩვენში, სოფლის ჯუჭამში მარტო კომლია და არა ცალკე კაცი.

აქედამ ცხადია, რა პასუხი უნდა მიეცეს ჩვენგან დაყენებულს პირველს საკითხავს: ვის უნდა ჰქონდეს მამულების დაყოფვის განაჩენში ხმა? აქ მარტო ერთი პასუხია შესაძლებელი: კომლის მოთავეს, კომლის უფროსს კაცს. თუ ძველ დროთაგან დღემდე ამ-გვარს წყობას ჩვენის სოფლისას ძირი არ შეერყა და არ შეეცვალა, თუ დღევანდლამდე ამას წუნი არსაით უჩანს, არავინ უჩივის, არავისაგან შებღალული არ არის, აშკარა საბუთია, რომ კომლეული წყობილება უფრო საკეთილოდ და სახეიროდ მიუჩნევიან, როგორც თვით სახელმწიფოს, ისეც თითონ გლეხკაცობასაც, რომელიც დღესაც მაგრად ეჭიდება ამ წყობილებას და ხელიდამ არ უშვებს. საჭიროა, ჩვენის ფიქრით, ეს გარემოება ხელზედ მაგრად დაიხვიოს კაცმა მამულების დაყოფვის საქმეში და გაკანონდეს, რომ ამ საქმეში მარტო კომლის თავ-კაცსა ჰქონდეს ხმა.

დანარჩენს საკითხავებზედ თავ-თავის დროს მოვილაპარაკებთ.

III

დღესაც დარჩენილი და ძველ გუჯრებში ყოველთვის ხმარებული სიტყვა „საკომლო“ იმისი საბუთია, რომ მამულის ჭერის საქმეშიაც ნიშანში ამოღებული კომლი

ყოფილა და სხვა არა რა. „საკომლო“ ნიშნავდა ცალკე კომლის მიერ დაჭერილს და მის სამყოფს მამულსა და მამულის უდიდეს ზომასაც. სხვადასხვა ადგილას ეს „საკომლო“ სხვადასხვა ზომისა იყო: ზოგან ათი დღიური, ზოგან ოცი, ზოგან ორმოცი და სამოციცა*. აშკარადა სჩანს, რომ ეგ „საკომლოს“ სიდიდე იმაზედ იყო დამოკიდებული,—სად რამდენი მამულია საკმარისი ცალკე კომლის სარჩენად და სახელმწიფო და სასოფლო სამსახურის გადასახდელად. იქ, საცა ჰავისა და მიწის თვისება ისეთი იყო, რომ უფრო პირუტყვთ მოშენება ხეირობდა, „საკომლო“ დიდი ყოფილა, რადგანაც პირუტყვთ მოშენებას დიდი ადგილი უნდა. საცა პური და სხვა ამ-გვარი კარგად მოდიოდა და უმთავრესს წყაროს გლეხის ცხოვრებისას შეადგენდა, იქ პირველზედ ნაკლები იყო. სადაც ყურძენი და ხილეულობა კარგად ხეირობდა და მით ერი თავს ირჩენდა, იქ უფრო ნაკლები ყოფილა. ამ-სახით, „საკომლო“ მთაში ერთის ზომისა იყო, ქართლში მეორისა, კახეთში მესამისა და ესევე სხვადასხვა ადგილას. გუჯარებში ხშირად ნახსენებია,—გიწყალობეო აქა და აქ ამდენი და ამდენი საკომლო. მაგ აზრითვე ხმარებულია „საკომლო“ ნასყიდობისა, გაყრისა და განსამართლების ოქმებში. ცხადია, რომ „საკომლო“—ჩვენის ქვეყნის თვითოეულ მხარისათვის ცალკე—ერთი განსაზღვრული ზომა ყოფილა, ყველასაგან ერთნაირად ცნობილი და ერთნაირად აღიარებული. უწინ სოფელში რომ გეთქვათ: ეს ერთი „საკომლოა“, ყველამ იცოდა, რაზედ და რამდენზეა ლაპარაკი. ამ-სახითაც კომლი ჩვენს სოფელში წარმოად-

*) აქ უნდა შევნიშნოთ, რომ ჩვენ არსად არ შეგვხვედრია, სადმე „საკომლო“ ათს დღიურზედ ნაკლები ყოფილიყოს და სამოცზედ მეტი. ზოგნი ამბობენ, ოთხმოცი დღიურიც ყოფილა თურმე.

გენდა არამც-თუ საზოგადოებრივს სხეულს, არამედ ეკონომიურსაცა. ღღესაც ეგრეა, თუმცა სიტყვამ „надел“—მა მოედანი დააცლევინა „საკომლოსა“.

ამ კომლზედ აგებულმა ჩვენებურმა სოფელმა სხვა გზითაც იჩინა თავისი თავისებურობა. ჩვენი ქვეყანა, უფრო ბევრ-წილად, და მომეტებულად — რასაკვირველია — ჰავითა და დედამიწის მომცემლობითა, სულ სხვაა, და ამ მხრით თითქმის არაფერში ჰგავს რუსეთსა. ამ ჰავისა და მიწის გამო ჩვენებური მიწათ-მფლობელობა სოფლისა სხვა-რიგად წარიმართა. ჩვენში ყურძენი და მრავალ-გვარი ხეხილი ჰხარობს, ვენახი და ხილნარი საკმაოდ სარჩოს მომცემია, ასრე რომ ბევრგან ჩვენის გლეხკაცის ცხოვრების იმედი ამაზეა დამყარებული. ვენახისა და ხეხილის გაშენება ცოტა ადვილს და დიდს გარჯას, დიდს ხარჯს, დიდს დროს თხოულობს. ვენახსა და ხილნარს შიგ ჩატანილი აქვს უკვდავ განძსავეთ წინაპართა მთელი ჯაფა, მთელი მხნეობა და მეცადინეობა. ამიტომაც, ჩვენებურ გლეხკაცს ვენახი და ხილნარი მარტო გამორჩომის წყაროდ კი არ მიაჩნია, არამედ იმ წმინდა აუზადაც, სადაც მის მამა-პაპას თვისი ოფლი მიუდენია და მიუბარებია საშვილიშვილოდ. ჩვენებურ გლეხკაცის თვალში მის ვენახს, მის ხეხილის ბაღს, მის ნაფუძარს თავისი ისტორია აქვს, მართალია—ბუნდი, წარსულის ღრუბლისაგან გამოურკვეველი, მაგრამ ღრმად კი ჩაჭდებული გულში, რომ ვენახი, ხეხილის ბაღი, საღაროა მის წინაპართა ჯაფისა, გარჯისა და მხნეობისა.

ამიტომაც ძნელია ჩვენის გლეხკაცობისათვის ადგილიდამ დაძვრა. ამიტომაც იშვიათია ჩვენში უბინაოდ ტანტალი და სულ ცნობილი არ არის ერთ-გვარი დანაშაულობა, რომელსაც „продяжничество“ ჰქვიათ. ამიტომაც

ჩვენში ბინადარს მცხოვრებს „მკვიდრი“ ჰქვიან და არა „დღემური“, როგორც ზოგიერთს ენაშია. ჩვენში რომ გლექკაცმა თავი დაანებოს თავის ადგილს, უნდა ჯერ გულრიდამ ამოიღოს თავისი თემი, თავისის ოჯახის წარსული, თავისი მამა-პაპა, რომელთა ნაშთი, ძეგლი თვითოეული ვაზია, თვითოეული ხეა, მამა-პაპის ხელით დარგული და ოფლით მორწყული, და რომელსაც იგი სამკვიდროს ეძახის. ყოველ ამის გულიდამ ამოღება ძნელია.

ამ გარემოებას სოფლის მამულის მფლობელობაზედ თავისი ზედ-მოქმედება უნდა ექონია. ეგ ზედ-მოქმედება იმაში სჩანს, რომ თუმცა ჩვენს სახასო გლექობას სასოფლო მამული სოფლისად მიაჩნია საერთოდ, და ამ აზრს არა შემთხვევაში არ ეურჩება, მაგრამ ამასთანავე თავისი საკომლო ადგილ-მამული საშვილიშვილოდ ეგულება. აქ ერთის მხრით—საშვილიშვილოდ გულვება მამულისა და—მეორეს მხრით—მამულების დაყოფვა, მამასადამე, თითქმის თავისად არ-გამოლოდინება, ერთმანეთს ეპირისპირებია, ვითარცა წყალი და ცეცხლი. პირველ შეხედვით საოცარია, როგორ მოუთავსებია ჩვენს გლექკაცობას ორი ამისთანა ერთმანეთის დამშრეტი საგანი? მაგრამ აბა ნახეთ, რა ჰქვიანურად, რა წინდახედულობით ერთი მეორესთან მოურიგებია და შეუთვისებია!

ჩვენს გლექკაცობას, რომელსაც უწამებია, რომ სოფელი სოფლისაა და ამასთანავე საშვილიშვილოდ გამოლოდინება მამულისა გულში ჩარჩენია, ვადა არ დაუღვია მიწების დაყოფვისათვის. მამული, მისის ფიქრით, კუთვნილია თვითოეულის კომლისა, ვიდრე სოფელს არ გაუჭირდება და თითონ სოფელი არ აღიარებს მამულების დაყოფვის საჭიროებას. ეს საჭიროება დამოკიდებულია მეკომურთა გამრავლებაზედ სოფელში და სხვა იმისთანა იშვი-

ათ გარემოებაზედ, რომელიც ბუნებითად ძალიან გვიან-გვიან იჩენს თავსა და შორს მერმისს ეკუთვნის. ორმოცი და სამოცი წელიწადი გლუხკაცისათვის მთელი საუკუნოებია. თითონ სიტყვაც „საშვილიშვილო“, გლუხკაცისაგან ასე შეყვარებული და ასე ხშირად ხმარებული, სხვა არა არის რა, გარდა ორის თაობის დროთა სიგრძის აღნიშვნისა: შვილისა და შვილის-შვილისა, თითქო ამას იქით გლუხკაცის თვალი აღარ სწვდებაო.

ესე არ არის რუსეთში. იქ ყოველს მიჩემებული აქვს მამული ვადით, და ეს ვადა წინათვე განსაზღვრულია, წინათვე დადებულია. უფრო ხშირად 10, 12, 15 წელიწადზედ მეტი არ არის. აქ გამოლოდინება მამულისა საშვილიშვილოდ ვერ ისადგურებს და ფეხს ვერ მოიკიდებს. იმიტომ რომ ამნაირს მფლობელობას მამულისას წინათვე ცნობილი ვადა აქვს და ისიც მოკლე. ამ მოკლე-ვადიანობას მფლობელობისას ერთხმევად უჩივიან რუსეთში, როგორც მიხრ-ის მომხრენი, ისეც მოწინააღმდეგენი. მართალნიც არიან. ადამიანს ძამულის საფუძვლიანად გაპატივებასა და კეთებაზედ გული არ მისდის, როცა არამცთუ თავისად არ გამოელოდინება, არამედ დიდის ხნობითაც მისი ხელში შერჩენა არ ეგულება. კერძო საკუთრების დიდი ღირსება, მის მომხრეთა და მოწინააღმდეგეთაგან ერთხმევად აღიარებული, მამულის ჭერის ხანგრძლივობაა ერთსა და იმავე ხელში, წინათვე ბოლო-დაუნახველი და, მასასადამე, წამქეზებელიც ადამიანისა, რომ მის გაპატივებასა და კეთებაზედ არასფერი დაჰზოგოს.

ჩვენმა გლუხკაცობამ, რაც კარგი რამ არის კერძო საკუთრებასა და სათემო მფლობელობაში, ერთსაც ჩამოათალა და მეორესაც და ერთად შეადულა. იმიტ, რომ ჩვენმა გლუხკაცობამ მამულების დაყოფვას ვადა არ და-

უდვა და დროთა მსვლელობას კი არა, იმისთანა გარემო-
ებაზედ მიაგლო საქმე, რომელიც კაცმა წინათვე არ იცის,
როდის გამოიჩინეს თავს და გვიან-გვიანაც იჩინეს,—მიწათ-
მფლობელობას ხანგრძლივობაც კერძო საკუთარებისა სა-
კმაოდ შეარჩინა და სათემო მფლობელობის სამართლია-
ნი სასწორიც არამც-თუ უღელში არ გადასტეხა, არამედ
გაუმრუდებლად შეიმავრა ხელში. თუ ზემოთქმულს მხე-
დველობაში ვიჭონიებთ, პასუხიც აშკარაა და მზა იმ
ორის საგნის გამო, რომელიც სხვათა შორის გუშინდელს
წერილში მოვიხსენიეთ, სახელდობრ: ვადა წინათვე უნდა
დანიშნულიყოს სოფლის განაჩენში სამერმისოდ მამულ-
ების დაყოფვის შესახებ, თუ არა და კომლეთლობაზედ
უნდა დაყოვილ იქმნას სასოფლო მამული, თუ არა? ამა-
ებზედ ჰოს მეტი არა ითქმის რა ჩვენში. ჩვენ საჭირო-
დაც ვხედავთ, კანონად დაიდვას, რომ არამც და არამც
სოფელმა განაჩენში არავითარი ვადა არ მოიხსენიოს და
თითონ მამულების დაყოფვაში მარტო კომლი იყოს სა-
ხეში მიღებული და სხვა არა-რა.

IV

რუსეთის მიხ-ში ადგილ-მამული ყოველს თვითოე-
ულს სულს კომლისას მიეზომება ხოლმე და, მაშასადამე,
თვითოეული ცალკე კაცი ოჯახისა ცალკე მონაწილეა
სასოფლო მამულში. მაგრამ არ შეგვიძლიან ამ შემთხვე-
ვაში ყურადღება არ მივაქციოთ ერთს განსაკუთრებულს
თვისებას რუსეთის მიხ-ისას. იქ თვითოეულის კაცის
ცალკე მონაწილეობა სოფლის მამულში არამც-თუ მარ-
ტო უფლებაა, არამედ მოვალეობაცა: ვერაეინ ვერ იტ-

ყვის უარს წილად ხდომილ მამულის აღებაზედ; ჰსურს, თუ არა ჰსურს, უნდა უსათუოდ აილოს მამული, რაც და საცა შეხვდება დაყოფვის დროს. ამას თავისი მიზეზი ჰქონდა რუსეთის ერის ერთ-გვარ თვისებაში, რომელმანც ყველასაგან ცნობილი „იურის დღე“ („Юридический день“) შეჰქმნა და ამ თვისებამ არამც თუ სოფლის მამულში მონაწილეობა მოვალეობად გახადა, არამედ თითქმის თითონ ბატონ-ყმობაც კი ნაყოფად გამოიბა. ეს ადვილად აყრა ერთის ადგილიდამ და გადასვლა მეორე ადგილზედ, რომელიც წელიწადში ერთხელ რუსეთის ერს ჩვეულებად ჰქონდა, დიდი მავნებელი ჩვეულება იყო, როგორც სახელმწიფოსათვის, ისეც თითონ საზოგადოებისა და სოფლისათვის,—და აი, ჩვენის ფიქრით, სად უნდა მოინახოს მიზეზი, რომ მამულის აღება სოფელში მოვალეობადაც იქცა რუსეთში, გინდა თუ არა, მამულში უნდა იჯდე და აკეთო.

ჩვენში თავის-დღეში ეგ არა ყოფილა. ჩვენში არამც-თუ ცალკე კაცი, თვით კომლიც ამ მოვალეობისაგან დახსნილი იყო: სურდა—აიღებდა მამულს, სურდა—არ აიღებდა. შესანიშნავია, რომ ერთხელ მამულზედ ხელაღებულს კომლსა ნება არ ერთმეოდა მოსულიყო და თავის სოფლისათვის მამული ეთხოვნა. დღესაც თითქმის ესეა, თუმცა ამ სამართლიანს ჩვეულებას მამულის სივიწროვემ და კომლთა გამრავლებამ ზოგან სახე შეუცვალა და ძალღონე მოაკლო.

ჩვენ მაგალითები ვიცით, რომ მამულები დაეყოთ და სხვაგან წასულებისათვის სოფელს ცალკე მამული შეენახოს, ვინცობაა მოვიდნენ, უმამულოდ არ დარჩნენო. ამ-სახით, სოფლის მამულში მონაწილეობა ჩვენში, ცხადია, მარტო უფლება იყო და არას-დროს მოვალეობად

არ ყოფილა. რაკი ესრეა, განსაზღვრას უდიდესის და უმცირესის წილისას თვითოეულ კოზლისათვის არც სიმართლე და არც საბუთი აქვს ჩვენში. ამიტომაც, საცა-კი მამული საკმარისია, ყველგან მიღებულია, კომლმა რამდენიც ჰსურს იმდენი მამული დაიჭიროს, ჰსურს ლიტრია-ნებში მოიქციოს თავი, ჰსურს—ნახევარ-ლიტრიანებში, ჰსურს—ჩარქიანებში, და ამაში დამშლელი და მოდავე არა ჰყავს. რასაკვირველია, ეს არ ითქმის იმ სოფლებზედ, საცა მამული ცოტაა, ვიწროობაა და ყველას უნდა თანასწორი წილი ირგუნოს. აქ ჩვეულება კი არ მოქმედობს, არამედ გაჭირვება, და ამიტომაც ამ-გვარი შემთხვევა ჩვენის დედა-აზრის შესარყევად არ ივარგებს.

მაშასადამე, წინათვე სოფლის განაჩენში მოხსენება მისი, რამოდენაზედ მეტი და რამოდენაზედ ნაკლები მამული არ უნდა ეჭიროს თვითოეულს კომლს, არ უნდა შეწყნარებულ იქმნას. ხოლო ეს კი საჭიროა, სოფლის ყრილობამ თავის განაჩენს ცალკე სიაც ზედ დაართოს, რომელი კომლი რამდენს მამულს ნდომულობს, თუ ვინიცობაა მამული საკმარისია, თუ არა და, რაც ხვდება წილად,—და სად უნდა მიეზომოს. ეს რომ აუცილებელ და უსათუო წესად დაიდვას, მაშინ სოფლის მამულების დამყოფნი ვერავის დასჩავგრენ, თავის ნებაზედ არ მიუთითებენ, აი შენ აქ გარგუნეთ მიწაო, და ამით სათავეშივე მოწყვეტილ იქნება წყარო იმ სამღურავისა და ჩივილისა, რომელიც დღეს ბევრგან ისმის გლეხკაცთა მიერ. მაშინ მამულების დამყოფნი, სოფლის მიერ ამორჩეულნი, მართო აღმასრულებელნი იქნებოდნენ იმისა, რაც დადგენილია სოფლის კრებისაგან, საცა თვითოეულს კომლს თავისი ხმა აქვს და, მაშასადამე, შეძლება—თავისი ინტერესი ასე თუ ისე დაიცვას.

გუშინდელს ნომერში ჩვენი აზრი გამოვსთქვით იმის-
და შესახებ, რომ არ უნდა იყოს შეწყნარებულ, თუ სო-
ფლის მამულების დაყოფვის განაჩენში მოხსენებულია რა-
მდენზედ მეტი თუ ნაკლები სახნავი მიწა არ უნდა ერ-
გოს თვითოეულს კომლსა. სახნავ მიწების შესახებ—ამ
აზრს, ჩვენის ფიქრით, სამართლიანი საბუთი მიუძღვის,
და რაც ვიცოდით ამ საგანზედ, უკვე ვსთქვით კიდევ.
დაგვრჩა ვენახები, კარ-მიდამო და ნაფუძრები. ვენახები,
თქმა არ უნდა, ისე უნდა დარჩეს, როგორც დღეს კომლს
უჭირავს და სოფელს უნდა აეკრძალოს ამისი გაჭრა-გა-
მოჭრა, თუ, ვინიცობაა, თითონ ვენახის პატრონის ცალკე
ნება არ იქნება. ხოლო იქ, საცა მიწების ვიწროობა და
ნაკლებობაა, იქ ვენახების სივრცეებიც საერთო მიწების
სათვალავეში უნდა ჩავარდეს, ასეთი საერთო ჯამი მიწების
რაოდენობისა თვითოეულს კომლზედ უნდა დაიყოს და
მერე თვითოეულს კომლს ნარგებ წილიდამ გამოერიცხოს
სივრცე ვენახისა და დანარჩენი სახნავი მიეცეს. თუ ამის
შემდეგ აღმოჩნდება, რომ ვენახის სივრცე კომლისა სჭარ-
ბობს მთელს წილს, რომელიც უნდა შეხვდეს, მაშინ მე-
ტი გზა არ არის, ვენახი უნდა მთლად შერჩეს კომლსა,
თუ თითონ არ მოიწადინებს სახნავის აღებას ვენახის ნა-
წილის სანაცვლოდ. აქ სამართალი ითხოვს, რომ ეგრე
ნებით დათმობილს ვენახში ერთი-ორად სახნავი მიეცეს
საუკეთესო მიწების ფარდში.

ესევე არ ითქმის კარ-მიდამოზედ. ამ შემთხვევაში
მეტის-მეტი ნაკლებობა და უსამართლობაა ჩვენებურს
სოფლებში. ზოგი ისეთი კომლია, რომ მთელს დღიურზე
გადაქიმულია, ზოგი იმისთანა, რომ იქავ გვერდით სული

ეხუთება ვიწროობისაგან. ამის გამო სოფელს უნდა ჰქონდეს ნება, და მოვალეობაც, წინათვე განაჩენში მოიხსენიოს, რამოდენაზედ მეტი სასახლე არ უნდა ეჭიროს თვითოეულს კომლსა და რამოდენაზედ ნაკლები, და ვის რამდენი უნდა ჩაეჭრას, რა მხრით ჩაეჭრას და ვის მიემატოს. ყოველივე ამისი სია სოფლის განაჩენს ზედ უნდა დაერთვას. გლეხთა საჩივარის საგანი, როგორც გვესმის, უფრო სასახლის ადგილების გაჭრა-გამოჭრისაგან არის დღეს წარმომდგარი. რადგანაც ამის შესახებ განაჩენსა და მასზე დართულს სიაში არა არის რა მოხსენებული, ამორჩეულნი დამყოფნი თავის ნებისამებრ ერთს უჭერიან თურმე და მეორეს აძლევენ და გამკითხავი არავინ არის. რომ ამ თვითნებობას ბოლო მოეღოს და ამ დიდს საქმეს უსამართლობა, რაც შეიძლება, ადამიანის ბუნებისაგან ნაკლებ შეჰყვეს და შეეპაროს, ჩვენის ფიქრით საქიროა და აუცილებლადაც, სოფელმა წინათვე გადასწყვიტოს, სიით აღნუსხოს, --ვის, სად, რამდენი და რა მხრით ჩაეჭრას ცარიელი სასახლე ადგილი, და ვის, სად, რამდენი და რა მხრით ჩაემატოს. სოფელი, საცა ყოველს მეკომურს და უფროსს კომლისას ნება აქვს თავისი სთქვას, ძნელად შესცდება ამ-გვარებში, და თუ განუზრახველი რაიმე შეცდომა მოუვა, ჩვენი გლეხკაცი სოფლის სახელით უფრო მეტად შეიწყინარებს შეცდომასა, ვიდრე თვითნებობას ორისა და სამის კაცისას.

ნათუძრები, ესე იგი გაპატივებული მამული, დიდს საფასურშია ჩვენში, ზოგან ვენახის ფასად უღირს გლეხკაცსა. ეს ამისთანა მიწები უფრო კარზედა აქვს გლეხკაცსა და სასახლის ადგილს ზედ-გამომბმულია. ძლიერს კაცს ერთხელ ნარგები კარზედ ახლო მიწა ხელში შეუმაგრებია, ან ძალმომრეობით დაუჭერია, ან წაურთმეგია

სხვა ხელმოკლე კაცისათვის, ან ფულით თუ რითმე და-
უხარბებია გაჭირვებული და ისე ჩამოურთმევია. ეგ მარ-
თალია, მაგრამ, უეჭველია, გაპატივება და განაყოფიერება
ძვირად დასჯდომია. ჩვენის ფიქრით, ნაფუძარი ან უნდა
მთლად შერჩეს გლეხკაცს, ან ისიც დასაყოფ მამულად
ჩაითვალოს—იმისდა მიხედვით—ჭარბობაა სოფელში მა-
მულისა, თუ ნაკლებობა. ორსავე შემთხვევაში ერთს დღი-
ურს ნაფუძარზედ ერთ-ნახევარი სახნავი მიწა უნდა შე-
ეწონოს საუკეთესო მიწების ფარდში. თუ, ვინიცობაა,
ჭარბობაა მამულისა, ნაფუძრის პატრონმა საუკეთესო
ფარდში თავის ნაფუძრის ერთს დღიურში დღიურ-ნახე-
ვარი სხვას უნდა დაუთმოს თავის წილიდამ, თუ ნაფუ-
ძრის შერჩენა ჰსურს. თუ მამულის ნაკლებობის გამო
ნაფუძარი ცოტად თუ ბევრად უნდა ჩაეჭრას, მაშინ მან,
ვისაც ეგ ჩაჭრილი ერგება, თითო ნაჭერში ერთ-ნახე-
ვარი უნდა დაუთმოს ნაფუძრის პატრონს საუკეთესო
მიწების ფარდში თავის წილიდამ. ამისიც სია უნდა იყოს
შემდგარი თითონ სოფლის მიერ და სოფლის განაჩენზედ
უსათუოდ ზედ-დართული.

VI

ჩვენ წინანდელ წერილებში, ჩვენის შეძლებისამებრ,
გამოვსტქვით ჩვენი აზრი იმაზედ თუ,—მამულების და-
ყოფვის სოფლის განაჩენში რა და რა საგანი უნდა იყოს
წინათვე განსაზღვრული, სოფლის მიერ გადაწყვეტილი,
და განაჩენში უსათუოდ მოხსენებული. ჩვენი განზრახვა
ამ შემთხვევაში ის იყო, რომ მარტო იმისთანა საგნები
აღგვენიშნა, რომელთ განუსაზღვრელობაც მიზეზად ჰხდე-

ბა გლექკაცთა სამდურავისა და საჩივრისა. ჩვენ გვგონია, რომ რაკი ეგ საგნები წინათვე განსაზღვრულ და მოხსენებულ იქნებიან სოფლის განაჩენში, ამით, თუ სრულად არა, ბევრი მიზეზი სამდურავისა და საჩივრისა სათავეშივე მოსწყდება და, მაშასადამე, თითონ დაყოფა მამულებისა სახასო გლექთა შორის ზედ არ შეირჩენს წუნსა და გლექკაცს გული არ აეყრება ამ დიდს და სახეირო საქმეზედ. მაშინ თუ რამ აიძულებს გლექკაცს სამდურავისა და საჩივრის გამოსათქმელად,—ეგ მარტო მამულის დამყოფათა მოქმედება იქნება და მარტო სოფლის განაჩენის აღსრულების შესახები. აქ ყოველივე ურიგო მოქმედება დამყოფათა, მათი განუზრახველი, თუ განუზრახული შეცდომა, ადვილად გასასწორებელი შეიქნება. ამ სფეროში, ესე იგი, სოფლის განაჩენის აღსრულებაში, გლექკაცს ნება უნდა ჰქონდეს საჩივრისა, ოდეს იგი მამულის დამყოფათაგან რასმე უსამართლობას ჰგრძნობს თავის-თავის შესახებ. ეს უეჭველია და ამაში არასოდეს უარი არ უნდა ეთქვას მოჩივარსა საქმის გაურჩეველად.

ხოლო საქმე იმაშია,—ვის უნდა მიჰმართოს გლექმა ამ შემთხვევაში, ვინ უნდა გაურჩიოს საჩივარი და შესაფერი გადაწყვეტილება დაუდგინოს? საზოგადოდ მართლიერების მეცნიერებაში მიღებულია, ყველგან მართლმსაჯულების წესად დადებულია, რომ რომლის დაწესებულების განაჩენი მოდის აღსრულებაში, იმავე დაწესებულებამ უნდა განიხილოს და გაარჩიოს ყოველივე საჩივარი, აღსრულებისა გამო გამოწვეული, და ამ მხრით დარღვეული უფლება აღადგინოს. ჩვენ არა გვგონია, რომ ამ საზოგადო წესის მიღებამ ამ შემთხვევაში დააშავოს რამე. პირიქით, გვგონია, რომ სწორედ ასრე უნდა იქმნას საქმის კეთილად წარმართებისათვის. ამ შემთხვევაში განა-

ჩენი სოფლის მიერ არის დადგენილი, მიწების დამყოფათა მარტო იგი განაჩენი მოჰყავთ აღსრულებაში და, მაშასადამე, რაკი ეგ აღსრულება რაიმე სამღურავს და საჩივარს გამოიწვევს, სოფელმა უნდა განიხილოს იგი საჩივარი და მან აღადგინოს დარღვეული უფლება ცალკე გლახკაციისა. ეს მით უფრო სახეიროა, რომ მოჩივარს გლახს შორს სირბილი არ მოუხდება, წასვლა-მოსვლაში ხარჯი არა მოუფარა, სხვადასხვა ფორმლობა არც დროს და არც ფულს არ დააკარგვინებს, სიმართლის აღმადგენელნი იქავ ეყოლებიან და თითონ აღმადგენელთაც საგანი საჩივრისა და ყოველი საბუთი სიმართლისა თვალწინ უტყუარად ექნებათ, როგორც თავის ხელის გულზედ.

გარდა ამისა, ისიც უნდა მივიღოთ მხედველობაში, რა დიდი პატივი აქვს ჩვენის გლახკაციის თვალში ყოველს მას, რასაც-კი სოფლის სახელით ეტყვიან. სოფელი ჩვენებურ გლახკაციისათვის დიდი ავტორიტეტია; ტყუილად კი არ ამბობს ხოლმე გლახკაცი: ორმა კაცმა რომ გითხრას ბრმა ხარო, უნდა დასჯერდეო. რაც უნდა ცუდად გადაუწყვიტოს საქმე სოფელმა, ჩვენებური გლახკაცი სოფლის ცუდ გადაწყვეტილებას უფრო შეიწყნარებს, ვიდრე გარეშე კაცის ცუდს განაჩენსა. ჩვენ ვამბობთ ცუდს მაგალითისათვის, ხოლო დარწმუნებული ვართ, რომ იშვიათი შემთხვევა იქნება—სოფელმა აქ სიმართლეს უმტყუნოს, თუ კრება სოფლისა, ანუ ყრილობა, როგორც ეხლა ეძახიან, კომლის ნამდვილ მოთავეთაგან იქნება შემდგარი. ჯერ საჯარო კრებაზედ ყოველთვის ძნელია სამართლის გამრუდება და მერე თითონ ნამდვილნი მოთავენი კომლისანი სიმართლის საიმედო თამასუქს წარმოადგენენ თავისის ღირსებით და საქმის ვითარების ზედმიწევნილ ცოდნითა.

1886 წ.

საზოგადოებრივი ცხოვრების ნაკლნი

და მისი ეკონომიური მიჯნევი

(1897)

საზოგადოებრივი ცხოვრების ნაკლნი

და მისი ეკონომიური მიზეზები

I

წლებანდელი წელიწადი განსაკუთრებით შესანიშნავია მით, რომ მეტად გახშირდა ჩვენში ავაზაკობა ძარცვა-მტაცებლობისათვის, არამც-თუ დიდს შარა-გზებზე, არამედ შიგ სოფლებშიაც, ქურდობას და ქურდ-ბაცაცობას ხომ ნულარ იტყვიოთ. ავაზაკობამ, ზოგჯერ კაცისკვლამაც, შეერთებულმა ძარცვა-მტაცებლობასთან, ისე გაბედვით გამოიღო თავი ჩვენში, რომ არც ერთი კუთხე არ დარჩა ამიერ-კავკასიაში, — ავაზაკთა სარბიელად არ გამხდარიყოს. ძნელად გადის ისე დღე, ან იქი დამ, ან აქედამ ამბავი არ მოდიოდეს, რომ ავაზაკები დახვდნენ, გაძარცვეს მგზავრად მოდენილები შარა-გზაზე, ან ამასა და ამას შეუტყვიდნენ სოფლად სახლში, წაიღეს რაც შეეძლოთ და ზოგჯერ დახოცეს კიდევ, ვინც-კი გაბედა და დააპირა თავს როგორმე უშველოსო. ესეთს თამამს და კადნიერს ავაზაკობას, ძარცვა-გლეჯას, როგორც ეხლას, ესე ყველგან მოდებულს და თავალებულს, ძნელად თუ ვინმე მოსწრებია უწინ.

ამნაირმა შეუწყნარებელმა და აუტანელმა მდგომარეობამ მიიქცია ყურადღება მთავრობისა და შეადრწუნათვით საზოგადოება და მკვიდრნი. აქაური ჟურნალ-გაზე-

თები ჰცდილობენ უპოვონ თავი და ბოლო ამ მწვავს და შემადრწუნებელს ვითარებას და წამალი რამ დასდონ, მაგრამ, რადგან ხელთ არა აქვთ არავითარი გამონაძიები და გამონარკვევი ამ მხრით, არავითარი ცნობა მისი, თუ სად და როგორ მოწყობილნი არიან მკვიდრნი საშინაოდ და სავარაოდ, რა აიძულებთ საავაზაკოდ და რა არა, რა აქეზებს და ხელს უწყობს ავაზაკობის თარეშობასა, რომელი ადგილი და თესლი ერისა იძლევა ავაზაკსა და მძარცვავ-მტაცებელს,—ყოველივე მეცადინეობა უქმად იხარჯება და როგორც მიზეზი, ისეც წამალი ავაზაკობისა გამოურკვეველი ჰრჩება, სამწუხაროდ. თვითოეული, რომელიც მოწადინებულა ამ საქმეს რითიმე უშველოს და შეეწიოს, რითიმე ახსნას, თავი და ბოლო გაუგოს, იძულებულია ვინიცობის ბარდებში გაებას და იქ ეძიოს პასუხი ამ მწვავის და აუტანელის ვითარებისა.

რა თქმა უნდა, ამისთანა ძიებასაც, ჰო-არაობით სვლას ამ ბინდ-ბუნდში, რომელიც ჩვენებურ ავაზაკობას გარს ახვევია, თავისი ღირსება და ფასი აქვს, მაგრამ უებარ წამლობისათვის ამისთანა გამონაძიები, გამონარკვევი ვერაფერს მასალას ვერ იძლევა. აქ საჭიროა ნამდვილი შინაგანი აკვარგიანობა საქმისა, რომ საზრისს თვისი კეშმარიტი და უეჭველი საბუთი ჰქონდეს, და რაკი ამ გზით მიზეზი აიხსნება, წამლის პოვნაც შესაძლოდ გახდება.

თითონ საზოგადოებაშიც და მკვიდრთა შორის დიდი მითქმა-მოთქმაა მიმართული იმაზე, რომ გამოიცნონ მიზეზი ამისთანა მოვლენისა და ღონე რამ იღონონ მისის აცილებისათვის. არიან იმისთანა ბრძენნიც, რომელნიც არც აციებენ, არც აცხელებენ და ამ გაძლიერებას აკვაცობისას აბრალებენ აქაურ მკვიდრთა ბარბაროსობას, დი-

кое население, дикая страна, და თითქო ამერიკა აღმოაჩინესო, კმაყოფილებით და თავმოწონებით ხელებს იფშენებენ. ესეთი ქვიშაზე აგება საბუთისა მეტად ადვილია და იმათ, ვისთვისაც ღმერთს არ უღირსებია უნარი ჭკუათა მოძრაობისა და საქმის ღრმად სინჯვისა, და საღერღელი კი თავის გამოჩენისა მოსვენებას არ აძლევს, სხვა რა უნდა ჰქმნან, თუ ფონს არ გავიდნენ ამისთანა გაცვეთილ ლათაიებითა.

მართალია, აქაური მკვიდრი სხვებზე უკან ჩამორჩენილია ძალიან, ბევრი რამ აკლია, ბევრი რამ აქვს სანატრელი თვისის ნაკლის შესავსებლად, მაგრამ ბარბაროსობასა და ველურობაზე ძალიან შორს არიან წინ წასულნი. სხვა რომ არა ვთქვათ რა, მარტო ის ამბავი, რომ აქაურმა ერმა პურისა და ქერის ხვნა-თესვის გარდა ვაზის მოვლა მაინც იცის კარგად თუ ავად, იცის ღვინის დაყენება, ჰქმნის ამ ერს სხვასთან შედარებით, თუ სხვა ყოველი გარემოება ერთნაირია, უფრო წინ წასულად გონებითად და აქედამ ზნეობითადაც. ვაზი, ვენახი, ვით ხვნა-თესვაზე უმაღლესი და ურთულესი კულტურა მიწათმოქმედებისა და ამასთან შეერთებული ღვინის დაყენება უფრო მეტს გონების გარჯას და მოხერხების ძალას ჰთხოვს, ვიდრე ხვნა-თესვა პურისა და ქერისა. აქ გონებას, საზრიანობას, ხერხის უნარსა უფრო მეტი სარბიელი აქვს ვარჯიშობისა და აქედამ განხნისა და წარმატებისაც.

გარდა ამისა, ვენახი ხომ ერთის დღისა და წლის საქმე არ არის. იგია ნაყოფი დიდის ხნის ჯაფისა და შრომისა, იგია თავნი, ნელ-ნელა მოგროვილი მამა-პაპის ოფლის ღვრითა და თითქმის უტყვი ისტორიაა მთელის ოჯახის ეკონომიურ ყოფა-ცხოვრებისა და ნაშრომ-ნაღვა.

წისა. აქაური გლახკაცი შეჭხარის ვენახს ჯერ როგორც თავის-თავად ძვირად ღირებულს ქონებას და მერე როგორც მამა-პაპის ნაშრომ-ნაღვაწის სახსოვარს და ნაშთსა. ეს ქონებრივი და ზნეობრივი ღირსება ვენახისა, ერთად შეერთებული, უეჭველია კარგად უნდა ზედმოქმედებდეს აქაურ გლახკაცობის ავკარგიანობაზე, მისის ხორცისა და სულის მოძრაობაზე. ამიტომაც გრძნობა საკუთრების დანდობისა და პატივდებისა აქ უფრო მეტს საზრდოებას უნდა ჰპოულობდეს, ვიდრე იქ, საცა უძრავი ქონება მოკლებულია ამ ორნაირ, ადამიანთა მიერ სამართლიანად პატივსაცემს, ღირსებას.

იმ ერს, რომლის შინაური მოწყობილება ამისთანა ვითარებას წარმოადგენს, ვერ შეეწამება ბარბაროსობა და ველურობა იმოდენად მაინც, რომ ამით გამოიხსნას ნასკვი იმისთანა ავზნეობისა, რომელიც კაცს ავაზაკად ჰქმნის.

მიზეზი სხვაგან უნდა მოიძებნოს. ზოგიერთი აქაური გაზეთები მიზეზად ავაზაკობისას ასახელებენ მამულეობის ნაკლებობას და უქონლობას. რა თქმა უნდა, თავი და ბოლო ავკაცობისა, რომლის შედეგი ძარცვა-მტაცებლობაა, ეკონომიური ჭირ-ბოროტი და გაჭირვება არის, საზოგადოდ რომ ვთქვათ. ხოლო ნაკლებობა და უქონლობა მამულისა ერთის დღის საქმე ხომ არ არის და არც იმისთანა რამ არის, რომ დღეს წავიდეს და ხვალ მოვიდეს. თუ მამულის უქონლობას, ან ნაკლებობას, აქ ადგილი აქვს, ის გარემოება როგორღა აიხსნება, რომ ერთს წელს უფრო ხშირდება ავაზაკობა და მეორე წელს ჰკლებულობს? მაგალითებრ, წელს უფრო ვაძლიერდა და გახშირდა ავაზაკობა, ნუთუ მარტო წელს უცბად შეუცოტავდათ აქაურებს მამულები და უილაჯობით ხელი მიჰყვეს და-

რცვა-მტაცებლობას! შეუძლებელია ასეთი უცბობა ვიგულისხმოთ და, მაშასადამე, შეუძლებელია მიზეზი ავაზაკობისა, და ნამეტნავად მისის გახშირებისა, მამულის ნაკლებობაში დავინახოთ.

მართალია, საზოგადოდ სხვის ქონების პარვა მტაცებლობა შეიძლება მიეწეროს, სხვათა ეკონომიურთა გარემოებათა შორის, მამულის უქონლობასაც, რომელიც მკვიდრს უილაჯოდ ჰქმნის ლუკმა-პურის შოვნისათვის, მაგრამ ჯერ, მინამ ამ გარემოებას დავიჯერებთ, საჭიროა გამოძიებულ იქმნას—რა ადგილებიდან გამოდიან ავაზაკნი, იმ ადგილებში რა-გვარად არის მორიგებული მამულები მკვიდრთა შორის, რა მეტ-ნაკლებობაა მამულებისა და რა ჯურის მკვიდრნი უფრო ეტანებიან ავკაცობას. ვიდრე ყოველივე ეს გამორკვეული არ იქნება, ძნელია კაცმა გულდაჯერებით მიიღოს მამულის ნაკლებულობა მიზეზად ავაზაკობისა.

უფრო ჰკუას ახლოა პირველ შეხედვით სხვა აქაურ გაზეთისაგან სხვათა შორის ნანიშნი მიზეზი. იგი გაზეთი ამბობს, რომ კატორღიდან და ციმბირიდან გამოქცეულნი, აქედამ ავკაცობისათვის სასჯელად გაგზავნილნი, მოდიან და აქ ავაზაკობენო. ადვილად დასაჯერებელია, რომ ამ გზით რაზმი ავაზაკობისა ჰმატულობდეს. ხოლო ერთი ეს ვიკითხოთ: მინამ იმათ კატორღაში თავს უკრავდნენ და მერე იქიდან გამოიპარებოდნენ, მათი ავკაცობა ხომ აქვე უნდა გაჩენილიყო და არსებულებო, უამისოდ კატორღაში რათ ამოაყოფინებდნენ თავს. მაშასადამე, მიზეზი ავაზაკობის აქ, ჩვენში, ფეხის ადგმისა, აქვე შინ უნდა მოიძებნოს, აქვე უნდა ჰბუდობდეს ის სენი, რომელიც აჩენს ჩვენში ავაზაკობას.

ჩვენ ვეცდებით შემდეგს წერილში ეს მიზეზნი ავ-
ნუსხით და ჩამოვთვალოთ, რამოდენადაც იგინი ჩვენს
თვალში იხატებიან მოსაზრებით და არა გამონადიებით და
გამონარკვევით, რადგანაც ნაძიები და გამონარკვევი სრუ-
ლად არსად მოიპოვება ჩვენში.

II

პირაქეთელი ოსები ჰბინადრობენ გორის მაზრაში
და დღუშეთისაში და ეს ორი მაზრაა სარბიელი ოსთა ავა-
ზაკობისა და ქურდობისათვის. ძნელად გაიგონებთ, რომ
ოსი სხვა მაზრაში გავიდეს საავკაცოდ, ან უკეთ ვთქვათ,
სხვაგან სადმე ფეხი მოიკიდოს ძარცვა-სატაცებლად.

ოსი ფრთხილია, უნდოა და ერიდება ავაზაკთა ამ-
ხანაგობას. კრებულად ავკაცობა, ავაზაკობა დიდ მორჩი-
ლებას, დიდს დისციპლინას ჰთხოვლობს. იქნება დისცი-
პლინა ისე საჭიროდ არსად იყოს, როგორც კრებულად
ავაზაკობაში, საცა მარტო ხმაამოუღებელს მორჩილებას
და ერთის უფროსის კაცის ნებას შეუძლიან თავი დაა-
ქერინოს კრებულად ავაზაკობასა და სული ჩაუდგას. ოსი
ამისთანა უღელს ვერ იშენებს, იგი ხელაღებით ემორჩი-
ლებჲ თავისავე თანასწორს კაცსა. დისციპლინა ოსისა-
თვის უჩვევი ამბავია. ამიტომ იგი უფრო მარტო ჰთარე-
შობს და ძნელად თუ ამხანაგად გაიხდის ვისმე და თუ
გაიხდის—იმისთანას, რომელიც ძალიან გამოცდილი ჰყავს
ერთგულობაში და ამასთან იმისთანა დანაშაული ჩაუდე-
ნია, რომ მთავრობას შემჩნეული ჰყავს და მთავრობისა-
გან დევნულია. გაცემა და ლალატი ამხანაგისა ოსს ძა-

ლიან ეადვილებდა, თუ მოხერხებული კაცი შეუჩინეს, პატიობა აღუთქვას, ან ფულით დაახარბეს. თუნდ ესეც არ იყოს, ადვილად იცის ამხანაგთან ჩხუბის ატეხა დავლანაძარცვის გაყოფაში, ჩხუბს წყენა მოსდევს და ზოგჯერ წყენას გაცემა და ლალატი. ოსი შურის-მიძიებელია და თუ კაცმა აწყენინა რამ, ძნელად ივიწყებს და როცა იქნება კლანჭს გამოჰკრავს, თუნდ თითონაც ზედ გადაეგოს.

იქნება ყოველივე ეს იყოს მიზეზი, რომ ოსი-ავაზაკი ამხანაგობას ერიდება და მარტოობას ჰრჩევობს. ეს იმას არა ჰნიშნავს, რომ ოსს-ავაზაკს ხელშემწყობი და მეშველი არა ჰყვანდეს და თავისიანებში არავინ აძლევდეს ბინას და საფარს ნაძარცვის სამალავად, ან არა ჰყვანდეს ვინმე ამბის მიმტან-მომტანად. უაშისოდ ვერც ერთი ავაზაკი, ოსია თუ სხვა ვინმე, გარეთ თარეშობას და ავკაცობას ვერ გაჰბედავს. ბინის მიმცემი და საფარავისა ხშირად მახლობელი ნათესავია, ან საყვარელი ქალი, და რასაც ავაზაკი ჰშოულობს, მარტო ამათთვის ემეტება და ამათთვის მოაქვს უანგარიშოდ. აქ ან ჩხუბს, ან სამღურავს ერთმანეთში თითქმის ადგილა. არა აქვს და, მაშასადამე, ამისთანა რამ არ აიძულებს აქ კაცმა კაცი გასცეს, თუმცა აქაც-კი თითო-ოროლა მაგალთთია ლალატისა, მაგრამ ძალიან იშვიათად.

პირაქეთელ ოსთა შორის საავაზაკოდ გამოდიან თითქმის მარტო მთიელნი ოსნი. ცივი ჰაეა მთისა, სიმწირე მამულ-დედულისა უილაჯოდ ჰქმნის მთიელს ოსს სარჩო-საბადებლის შესაძენად. მიწა და ჰაეა არას იძლევა ქერის მეტსა და იქაური ოსი მარტო ქერის ხენა-თესვაზეა მინაბრებული. მთიელის ოსის საჭმელი მარტო ქერის პურია და სასმელი ლუდი, რომელსაც ქერისაგანა ჰხდის. ამითი უნდა გაუძღვეს იგი ცოცხალსა და მკვდარს,

სახელმწიფოს და სოფლის ხარჯსა და გადასახადსა და ხშირად მამულის ღალასაც. კაცმა მარტო ის რომ წარმოიდგინოს, რა უჯდება ოსს მკედრის სამღვთოს გაუთავებელი წეს-რიგი, რომელსაც უძლეველი მამა-პაპური ჩვეულება მისგან ჰთხოვლობს და რომელსაც ოსი ვერ უღალატებს უიმისოდ, რომ სამარცხენოდ თითოთ საჩვენებელი არ გახდეს სოფელში,—ვამბობთ, მარტო ეს მკედრის სულის დაურევებისათვის ხარჯი კაცმა რომ წარმოიდგინოს, გაუკვირდება, რით-ღა ცოცხლობს ოსი და მისი სახლობა. ახლა ამას ზედ დაურთევით ხარჯი სახელმწიფო და სასოფლო და სხვა ამისთანა აუცილებელი გადასახადი და გასავალი, და ის გარემოებაც გაითვალისწინეთ, რომ ყოველი ეს უნდა გაისტუმროს თითქმის მარტო ქერის მოსაველმა და მაშინ წარმოიდგენთ იმ გაკირვებულ ყოფა-ცხოვრებას, რომელიც ბედს მთიელ ოსისათვის შეუხვედრებია.

მართალია, მთიელს ოსს მოცადი პირუტყვიცა ჰყავს, ცხვარი, ძროხა, მხოლოდ იმოდენა არა, რომ სათქმელი იყოს და დიდს ანგარიშში ჩასაგდები: წველა, საკლავი საოჯახოდ ძლივა ჰყოფნის და გარეთ გასატანად ბევრი არა ჰრჩება-რა აქედამაც; გარდა ამისა, ვინ არ იცის, რომ პირუტყვთ-შენებას დიდი და ფართო საძოვრები უნდა და ეხლა სადღაა იგი გაშლილობა და სიფართოე, რაც წინათ იყო. ეხლა, ხალხის გამრავლების გამო, საცა-კი სახნის-საკვეთი მისწვდება, საძოვრები სახნავადა კეთდება და საბალახოც დღე-ღა-დღე მატებაშია და პირუტყვთ-შენებაც შეცოტავდა უადგილობისა და სიძვირის გამო. ეხლა გლეხს სამუშაო საქონლის შენახვაც უჭირდება და სანაშენოდ ვიღა რაღმეს გაჰბედავს ხელი გასძრას და თავი აიტკივოს.

ყოველ ამას ზედ დაუმატეთ უგზო-უყვლობა, რომლის გამოც გამოტანა რისამე მთიელ ოსს უფრო ძვირად უჯდება, ვიდრე გამოტანილი ჰღირს, და მაშინ სრული სურათი მთიელ ოსის უილაჯობისა თვალ-წინ წარმოვიდგებათ მთელის თავისის უძლეველის სახითა.

მინამ ფულის საჭიროება ჩვენში გაძლიერებული არ იყო, ვიდრე სახელმწიფოს და სხვა ამისთანა ხარჯს აქაური მკვიდრი მიწის მოსავლით უძღვებოდა, ქერით, პურით იხდიდა, მთიელი ოსები, როგორც იყო, სულს იბრუნებდნენ. ეხლა ყველაფერი ეს ფულსა თხოულობს. გადასახადმა და ერთობ გასავალმა სახე იცვალა, ფულად იქცა, და შემოსავალი, მოსავალი-კი არამც-თუ უცვლელად დარჩა, უფრო უარეს დღეში ჩავარდა, ბაზრობა რომ გავუსინჯოთ. ბაზრობას ვამბობთ, იმიტომ რომ ერთად-ერთი წყარო ფულის შოვნისა ბაზარია.

რკინის გზამ შუა გასჭრა ქართლი, ესე იგი გორის მაზრა, და ზღვიდამ ზღვამდე გაუადვილა სიარული, ნაშრომ-ნაღვაწის ზიდვა-გადატანა, სამხედრო საქართველოს გზამ დუშეთის მაზრას თავიდან ბოლომდე გაუარა, გზატკეცილმა ბორჯომიდან აბასთუმნამდე ახალქალაქის და ახალციხის მაზრა მოუახლოვა ბაზარს; სხვა აქეთ-იქითი გზები-კი ასეთი არის, რომ მათზე სიარული ერთი ჭირი და ბოროტია, ნამეტნავად გასასყიდად დანიშნულის საზიდავად და გადასატან-გადმოსატანად. რკინის გზებსა და გზატკეცილებზედ ახლო-მანლო მცხოვრებელთ, რა თქმა უნდა, ბედი გაეხსნათ: კარგი გზა ბაზარს თითქმის ხელში აძლევს. ამ გარემოებამ იმოდენად გაუადვილა ჭირნახულის გატანა ბაზარში, იმოდენად გაუიფეა ჭირნახულის საზიდი ხარჯი, იმოდენად შეუმოკლადრო და გარჯა მისვლა-მოსვლისათვის და გადატან-გადმოტანი-

სათვის, რომ ამ კაი გზებზე მოშორებით მცხოვრებელმა ველარ გაუწია ცილობა და ძალაუნებურად პირში ჩალა-გამოვლებული დარჩა და ბაზარს და ბაზრობას გამოეთ-ხოვა; როცა გზების უფარგისობა საყოველთაო იყო, ერ-თსა და იმავე ტათაში იწვოდნენ ყველანი, ნაშრომ-ნა-ღვაწის გასასყიდად გატანაში თითქმის ერთსა და იმავე გარემოებაში იყვნენ და მარტო მანძილი და სიგრძე გზი-სა თაბაუთსა ჰშვრებოდა ისეთის მეტ-ნაკლებობით, რომ ცილობა ფასის აწევ-დაწევაში მაინც კიდევ შესაძლებე-ლი იყო და გაყიდვა ბაზარში მიტანილისა ცოტად თუ ბევრად სახეირო.

ეხლა სულ სხვაა. კაი გზებზე მახლობელთ მეტის-მეტად გაუადვილდათ და გაუიფუტდათ ბაზარში მიტანა სა-ქონლისა, და დაშორებულებს-კი, უგზო-უკვლობისა გამო, მეტის-მეტად დაუძიმდათ და გაუძვირდათ. უგზო-უკ-ვლოდ დაშთენილთაგან და კაი გზებზე დაშორებულთა-გან ბაზარში გატანა საქონლისა ასეთს ხარჯსა ჰთხოუ-ლობს, ასეთს დროსა და ტანჯვა-წვალებასა, რომ ფასი გაყიდულისა ძლივს აყენებს ხოლმე მარტო ამავების ხარ-ჯსა. პური, ქერი, სიმინდი და სხვა ამისთანა, რომელიც საზიდადაც ღიღია, როგორც საპალნე, და მძიმეც, ველარ იტანს გზისა და საზიდავის ხარჯსა და ამიტომაც ამავ-ბისაგან ფულის გამორჩენა კარგს გზებზე დაშორებულ მკვიდრთათვის უზარალოდ შეუძლებელია.

გარდა ამისა, 1891 წელს რომ რუსეთში შიმშილი იყო და აქაურებს აუკრძალეს სიმინდისა და პურის სა-ზღვარ-გარეთ გატანა, ამ გარემოებამ ისეთი ამბავი და-აწია ჩვენს მხარეს, რომ მისი შედეგი დღესაც თავში გვცემს. საქმე ის არის, რომ პური და სიმინდი შინა-შე-გუბდა ამ აკრძალვის გამო, შინაურმა ბაზარმა ვერ დაი-

ტი და ამის გამო ფასი ისე დაფოლდა, რომ მას აქეთ სულ კლებავია და ველარ აიწია. ბევრმა ხელი აიღო ხენა-თესვაზე, რადგანაც ხელს არ აძლევდა და ოუ ხნავდა და სთესავდა, მარტო იმოდენას, რომ შინა ჰყოფნებოდა. გარდა სხვა გარემოებისა, მარტო ეს ფასების დაფოლება რომ სახეში მივიღოთ, საკმაოა წარმოვიდგინოთ, რა გაჭირვებაში უნდა ჩაცვივნილიყვნენ ის მკვიდრნი, რომელთ ავლა-დიდება და ერთად-ერთი სარჩო-საბადებელი მარტო ხენა-თესვაა ამა თუ იმა მიზეზით. პურს ფასი არა აქვს, ქერსა და სიმინდსა, და რით-ღა უნდა გაუძღვეს ჭირსა და ბოროტს წუთის-სოფლისას მარტო ხენასა და თესვაზე მიჩემებული მკვიდრი? თუნდ რომ ფასიც ჰქონდეს, რაკი გზა არა აქვს, რომ გატანა ჭირნახულისა შესაძლებელი იყოს, რაში გამოიყენოს ნამეტანი თვისის ჭირნახულისა, რაც მისს შინაურს გაჭირვებას და ოჯახს გადარჩება? რისთვის იღვაწ-იშრომოს ნამეტანი-სათვის? ჯერ რომ მისს ჭირნახულს ფასი არა აქვს და მერე თუნდაც ფასი ჰქონდეს, ბაზრამდე ხელი არ მიუწვდება უგზო-უკვლობის გამო. ამ ორ გარემოების გამო იგი კარგ გზებზე დაშორებულნი ადგილები, საცა მარტო ხენა-თესვაა, იგი მკვიდრნი, რომელნიც მარტო ამ ხენა-თესვას შეჰყურებენ, უნუგეშოდ და უილაჯოდ დარჩენილნი არიან და ფულის შოვნის გზა და კვალი დახშული აქვთ, ფული-კი საჭიროა, თუნდ მარტო იმისათვის, რომ სხვადასხვა ხარჯი და გადასახადი ყელში თოკს უჭირებს და სახლ-კარს უწიოკებს, თუ დროზე არ მოიხერხა. აი, ჩვენის ფიქრით, იგი გაჭირვების თორნე, რომელიც აცხობს ჩვენში ქურდობას და ავაზაკობას, სხვის საკუთრებაზე მიმართულს. საზოგადოდ ქურდობის და ავაკობის

ძირეული და მუდამი ბუდე ეს გაჭირვებაა, რომელიც კაი კაცობას ხელს უტრის და ავკაცობას აბედვინებს.

აი, ჩვენის ფიქრით, იგი უძლეველი გარემოება, რომლის ზედმოქმედებას ვერ გამკლავებია უფიცი გონება და ვერ უძლებს სიმაგრე ზასიათისა ყოველ მხრით უნუგეშოდ დარჩენილ მთიელ ოსისა. იქნება ვცდებოდეთ, და ჩვენ-კი ამ გარემოებაში ვხედავთ თავდაპირველს მიზეზს, რომ მთიელი ოსი ქურდობასა და ავკაცობას ხელსა ჰკიდებს. რასაკვირველია, გაზეთის წერილებით ვერ გამოირკვევა საკმაო სავსებით ეს რთული საქმე, დღეს სავინიციობოდ გამხდარი, რადგანაც გამოძიებული საბუთი რამ ხელთ არა გვაქვს. ხოლო კი ვიტყვი, რომ ამ ძირეულს და ზოგადს მიზეზს მიგვაგნებინა იმ გარემოებამ, რომ ჩვენში მარტო ხენა-თესვის ადგილებიდან გამოდის უფროს-ერთი ავაზაკი და საცა სხვა ხელობა გავრცელებული, მაგალითებრ, მევენახეობა და ამისთანა რამ, იქიდან ავაზაკად კაცის გავარდნა ან სულ არ არის, ან ძალიან იშვიათია. თუ ეს ასეა, ცხადია, რომ მეტ-ნაკლებობას გამორჩენისას ხენა-თესვისაგან და ამ ხელობის ავ-კარგად მოწყობილებას საშინაოდ და საბაზროდ, თუ პირველი არა, დიდი ადგილი უნდა ექიროს ჩვენში ავაზაკობის მრავალგვარ მიზეზთა შორის. ამისი მაგალითი თვით ქუთაისის გუბერნიაც არის, საცა ავაზაკობამ თავი იჩინა უფრო მას მერმეთ, რაკი ვაზის სნეულებამ, ბამბისა და აბრეშუმის ჭირმა და ვაგლახმა ხელი ააღებინა იქაურ მკვიდრთ ამაების მუშაობაზე და მიაჩემა მარტო იმას, რაც ხენასა და თესვას მოაქვს და რაც ფულის გამორჩენისათვის და ერთობ ხეირისა და სარფისათვის პირველებზე მეტად შორს არის, ან სრულიად უილაჯოა. ამასვე გვანიშნებს ჩვენებურ თათრობის ეკონომიური მდგომარეობა. შემდეგ წე-

რილში ამ მხრითაც გავსინჯავთ ამ საქმის ვითარებას თათრების შესახებ და ბოლოს სხვა მიზეზებსაც ჩამოვთვლით.

III

ჩვენებური თათარი უფრო ეული კაცია, ვიდრე ფეხ-მოკიდებული მკვიდრი ბინადარი. ყოველივე მისი ჩვეულება, მიდრეკილება, ავი და კარგი საზნეო, თუ საეკონომიო, სულ ამ ეულობაზეა აგებული და დამყარებული, სულ აქედამ არის წარმომდინარი. თათარს ტანტალი, ხშირად აქეთ-იქით უსაქმოდ სიარული, ადგილიდამ ადგილზე გადასვლა, ერთის ბინიდან აყრა, მეორეზე ხელახლად დაბინავება არამც-თუ ეადვილება, თითქმის ჩვეულებად აქვს გამხდარი. ეს ვაადვილებული აყრა-დაყრა ხშირად იქამდე მიდის, რომ მთელი სოფელი დღეს რომ აქ არის, ხვალ იმ ადგილას სოფლის ნატამალიც არა სჩანს, აყრილა და სხვაგან გადასულა დედა-ბუდიანად. არა ერთხელ და ორჯერ შეუნიშნავს ეს ამბავი ადგილის პოლიციას და პოვნა აყრილ სოფლებისა გასჭირებია, როცა მთავრობას მოუკითხნია.

ეს ეულობა, ბინა-მოუკიდებლობა, ეს თითქმის ბოგანად სიარული, რა თქმა უნდა, ვერ გამოუნასკვავს ადამიანს იმისთანა ხასიათს, რომ დამჯდარი, დადგრომილი და მუდმივი მუშაკაცი გამოვიდეს. ამიტომაც თათარი უფრო მწყემსია, გარეთ მოარული, ვიდრე შინ მჯდომი, მუშაკაცი. თათარი მწყემსად გადის მთელის თავისის სახლობით, წვრილ-შვილით, დედა-წულით. საცა სამწყსოს

საძოვარია, იქ იმისი ბინაა. ოჯახის-შვილობა, ეკონომიური წელმაგრობა, ბინის მკვიდრად ერთს ადგილას მოკიდება, რომელიც ქართველ გლეხკაცისათვის იდეალია ცხოვრებისა, თათარს გუნებაშიაც არ გაუფლის. იგი მიძიმე საქმის მუშაკაცი არ არის. ხანგრძლივსა და გაუწყვეტელს გარჯას, შრომას გაუბრძის, არც უყვარს. მიწაში ოფლის ღვრას, მიწის ხანგრძლივს მუშაობას ბინისა და მიწის სიყვარული აქეზებს. თათარს არც ერთი მიაჩნია სამუდამოდ, არც მეორე და რამ უნდა შეაყვაროს დღეს ის, რასაც ხვალ ესე ადვილად თავს ანებებს უტკივარად, დაუნანებლად?

ბინისა და ადგილის უსიყვარულობა თათარს შინჯდომისათვის გულს უცრუებს. გული გარეთ ეწევა. ამიტომაც თათრის თავმოსაწონებელი ცხენია და თოფ-იარაღი. რაკი თათარს ცხენი ჰყავს, თოფ-იარაღი აქვს, იგი კაცად იხსენება სოფელში, თუნდ შინ, ოჯახში ნატილსუსალიც ასდიოდეს. ეულ-კაცობა, აქეთ-იქით გარეთ სიარული თათარს უფრო მეომარ კაცადა ჰბდის, ვიდრე მშვიდობიან მუშად. იგი კარგი ცხენოსანია, პატარაობიდანვე იწვრთნება ცხენოსნობასა და თოფ-იარაღის ხმარებაში. გარეთ სიარული მთელის ოჯახობით ამას ხელს უწყობს. თათარი ვაჟკაციც არის, გულადია. ამასთან ტკბილი მოუბარია და საბუთიანი, წინათ-აწონილი სიტყვა-პასუხი იცის, ადვილად წაიტყუებს და აიყოლიებს კაცს, თუნდ საავაზაკოდ. იგი ხერხიანიც არის. სისხლის სამართლის ნაკლი საკმაოდ კარგადა აქვს შემჩნეული. იცის გზები, როგორ და რით დაიძვრინოს თავი, თუ ვინიცობაა დანაშაულობასა და ავკაცობაში როგორმე მოამწყვდია კანონმა. ფორმალური ფიცი სასამართლოს წინაშე თათარს არაფრად მიაჩნია. ამიტომაც უფროს-ერთი საქ-

მე, რომელიც მოწმეებზეა დამოკიდებული, გამოურკვევერ ჩიება და დამნაშავეც ხელიდამ უსხლტება მართლმსაჯულებას. ერთის სიტყვით, თუ კანონი, ბენტამისა არ იყოს, მართლა გაჭიმული თოკია, რომელსაც დიდი ზედ გადაახტება ხოლმე და პატარა ქვეშ გაუძვრება, თათარი კიდევ იგი პატარაა, რომელიც ზოგჯერ მოახერხებს ხოლმე ქვეშ გაუძვრეს. ამას ისიცა ჰშველის, რომ თათრებმა ერთმანეთის ხელის დაფარება ხშირად იციან. თათრებში ამისთანა ამბები სესხი და ვალია. წინათვე მომზადებული და გაფიცულნი მოწმეები იშვიათი არ არის თითქმის ყოველ თათრის სასისხლო სამართლის საქმეში.

თათარმა თუ მიინდო ვინმე, ან თვით მიენდო, ძნელად თუ დალატი და გაცემა მოუხდეთ ერთმანეთისა. თათარი ადვილად ემონება მას, ვინც მისს თვალში უფრო ჭკვიანია, გამოცდილი და ვაჟკაცი. თუ მბრძანებლად მიიჩნია ვინმე, თათარი მისი ხმაამოუღებელი, ყურმოჭრილი ყმაა. კრებულად მოქმედებისათვის ეგ ხმაამოუღებლობა და ყმობა დიდი ციხე-სიმაგრეა. ამიტომაც კრებულად ავაზაკობა თათრისათვის ადვილად შესაძლებელია და ჩვეული ამბავიც არის. ძნელად შეჭვდებით თათარს, რომ მარტოკა ჰთარეშობდეს. თვით წვრილმანი ქურდობაც-კი სხვებთან ერთად იცის. ძნელად თუ მარტოკა გავა საქურდლად და საპარავად.

თათარი, როგორც ოსი და ერთობ უფროს-ერთი სამხრეთის კაცი, გულფიცხია. ისე კაცთან შესაყრელად დინჯია, თავდაჭერილი და თუ გნებავთ, თავაზიანიც. ხოლო თუ რამ აწყენინეთ, მალე აიმღვრევა და ხანჯალსა და თოფს მისწვდება. ჯავრის გულში ჩარჩენა იცის და ჯავრის ამოყრაცა. იგი ცოტად თუ ბევრად თავმომწონეა, მეზობელს, თანასწორს არ დაეძლევინება, თუ ბედმა

ერთმანეთს სადავიდარაბოდ შეახვედრა. როგორ თუ იმან დამძლიაო, დამიბრძიყვაო, ამის ჯავრსა და სირცხვილს ადვილად ვერ იტანს. წვა და გადაბუგვა ძნებისა, თივებისა და ზოგჯერ სახლ-კარისაც ჩვეულებრივი საქმეა ჯავრის ამოყრისა და ნიშნ-მიგებისათვის. თუ გაჭირდა, არც კაცის-კვლას' მოერიდება გულზე მოსული და გაბრაზებული თათარი. ხშირად ამისთანა დანაშაული, სულ უბრალო საქმისაგან გამოწვეული, იძულებულ ჰხდის თათარს ავაზაკად გავარდეს, რადგანაც კანონის დევნისა და შიშისაგან შინ აღარ ედგომინება და სხვა გზა არა აქვს, თუ არ იავაზაკოს და კანონს გარეთ არ დასდგეს. ამ მიზეზით ყაჩაღად გავარდნა იშვიათი არ არის ჩვენში.

ჩვენა ვთქვით, რომ ჩვენებური თათარი უფრო გარეთ მოართული კაცია, ვიდრე შინ მჯდომი. ამიტომაც თათარს, რაც გინდ ღარიბი იყოს, კაი ჩაცმა-დახურვა უყვარს, კარგი იარაღი, კარგი ქამარ-ხანჯალი და ერთობ კარგი მორთულობა, რომ შნო და ლაზათი ჰქონდეს სხვის თვალში. ერთნაირის შეძლების კაცი რომ აიღოთ სხვა თესლისა, ქართველისა, სომხისა, თუ ოსისა, მორთულობით, მოკაზმულობით თათარი ყველას აჯობებს. რასაც თათარი მოანდომებს მოკაზმვას და მორთულობას, იმის ნახევარსაც ძლივ გამოიმეტებს სხვა თესლის კაცი. ხშირად ჰნახავთ თათარს ვერცხლით შემოსილ იარაღში ჩამჯდარს, ვერცხლის ქამარ-ხანჯლით გაწყობილს. ამ მხრით თათარს უფრო მეტი საჭიროება აქვს, რომელიც უფრო მეტს ხარჯსა და გასაყალსა ჰთხოულობს, მეტს სარჩოსაბადებელს. ხოლო საკითხი ეს არის, —საიდამ რას ჰშოულობს თათარი, რომ სხვასთან ერთად უდიედიც სწიოს წუთის-სოფლისა და ნამეტანისათვის სხვაზე მეტი ჰხარჯოს? ამისი პასუხი მერე იყოს.

ჩვენებურ თათრებს ზამთრის საცხოვრებელი ცხელ ადგილებში აქვთ. მართალია, ამ ადგილებში, თუ სარწყავად წყალი იშოვება, ყოველ-გვარი მეურნეობა შესაძლებელია. მიწა ცოტად თუ ბევრად მომცემია და ჰავაც რისამე მოსაყვანად ხელის შემწყობია. აქ ხვნა-თესვის გარდა, ვენახიც ხელს მისცემს, ბოსტანი და ბაღიც. მაგრამ ვენახის შენებას ღვინისათვის თათარს რაჯული ნებას არ აძლევს. თუნდ ესეც არ იყოს, ვენახს თითქმის მთელს წელიწადს დღე-მუდამ შიგ ტრიალი უნდა მუშა-ხელისა და თათარი, რომელიც თითქმის მთელი ნახევარი წელიწადი მთაშია, ამას ვერა იქმს. ზაფხულობით მთაში ყოფნა დედა-ბუღიანად შეუძლებლად ჰხდის ან ბოსტანს, ან ბაღს ხელი მოჰკიდოს თათარმა. დარჩა ხვნა-თესვა და პირუტყვთ-შენება.

თათარს ხვნა-თესვა, თუმცა ეულობს ზაფხულობით, მაინც ეხერხება. ანეულად შემოდგომაზე, საზაფხულოდ გაზაფხულზე ჰხნავს და სთესავს. ცხელ ადგილში ადრე მოდის ნათესი, თათრის მთაში წასვლამდე მოსავალი შემოდის. იგი მკის, ძნებსა სდგამს და მერე მთაში მიდის. მთიდან რომ ჩამოვა, შემოდგომის პირს, მაშინ ჰლეწავს და შეაქვს სახლში მოსავალი. ჯერ ეს გარემოება, რომ უკეთესს დროს ლეწვისას თათარი მთაში ატარებს და მერე ის, რომ შემოდგომით დაწყება ლეწვისა პირდაპირ გვანიშნებს, რომ თათარი დიდს ხვნასა და თესვას ვერ შეუდგება, რადგანაც დიდს ხვნასა და თესვას დიდი დროც უნდება სალევად და შემოდგომიდან მაგდენი დრო აღარ არის,—

ეს გარემოება უტყუარად გვეუბნება, რომ ძნელად თუ თათარს ხორბლეულობა იმ ნამეტანობით მოჰყვანდეს, რომ ოჯახიც ჰკვებოს და ბაზარშიაც გაიტანოს გასასყიდად და ფულის შესაძენად.

თუნდ ესეც არ იყოს, ჩვენ ხომ წინა-წერილებში მოვიხსენიეთ, რას იძლევა ხენა და თესვა ჩვენში საზოგადოდ. ეს რამდენიმე წელიწადია, რაც ხორბლეულობის ფასმა, პურისამ, ქერისამ, სიმინდისამ ზედი-ზედ ისე დაიწია, რომ მოსავალი თითქმის ხარჯს არ აყენებს. უგზო-უკვლობამ ხომ ბაზრის კარი სრულებით დაუხშო. ვლადიკავკასიიდან პურის მოტანა უფრო იაფად ჰქდებოდა და ჯდება, ვიდრე ბორჩალოს თათრების ზოგიერთ ადგილებიდან, რომელთაც არამც-თუ ტფილისამდე, კარგს გზებამდე გამოტანის ილაჯიც არა აქვთ უგზოობის გამო. ხორბლეულობის ფასმა ძალიან უნდა აიწიოს, რომ მისმა მოტანამ ტფილისში მომტანს ხარჯი გზისა აუყენოს. ძნელად საფიქრებელია ეხლანდელს დროში, რომ ეს ასე მოხდეს და ფასმა საკმაოდ აიწიოს. ოდესიდან და შავის ზღვის ნავთსადგურებიდან, საცა რუსეთის პური გამოდის, პურის მოტანა უფრო იაფად ჰქდება, ვიდრე ჩვენის გუბერნიის ზოგიერთ ადგილებიდან და ეს გარემოება ყოველთვის წინ დაუდგება ხორბლის ფასის აწევას ჩვენში; თუ რუსეთსაც მეტის-მეტად არ გაუჭირდა. გაჭირვება რუსეთისა იმაზე დიდი ძნელად-ლა იქნება, რაც 1891 წელს შიმშილობის დროს შეემთხვა, როცა პური ამერიკამაც-კი მოაშველა რუსეთს. მაშინაც-კი აქაური მხენელ-მთესველი ვერაფერს ვერ გამოორჩა თავისს ნაშრომ-ნაღვაწსა. ვამბობთ, ვერ გამოორჩაო. ვერ გამოორჩა-კი არა, უფრო ცუდ დღეში ჩავარდა და შედეგი იმ დღისა დღესაც თავში სცემს. აკრძალეს მაშინ საზღვარ-გარეთ გატანა ხორბლეუ-

ლობისა იმის შიშით, რომ ვაი თუ შინ დაგვეჭირდესო და ისე-კი მოხდა, რომ აღარც შინ დასჭირდათ და აღარც გარეთ გაატანინეს. დარჩა მხენელ-მთესველი სახტად გაოცებული, — ეს რა დაგვეძართა, ნურც შენ და ნურც მეო. შეგუბდა, როგორც წინათაც ვთქვით, მოსავალი და მოაწყდა მარტო შინაურ ბაზრებს. სხვა რა მოჰყვებოდა ამისთანა ამბავს, თუ არ დაფოლგება და დაწევა ფასებისა. ვიმეორებთ, ესეც მოხდა და იმ დღიდან დღემდე ფასი დაეცა და ვეღარ აიწია იქამდე, რომ კაცი თავისს ოფლს გამოარჩეს რამეს. მართალია, ეს აკრძალვა მარტო დროებითი იყო და, მადლობა ღმერთს, მალე მოისპო, მაგრამ შედეგი მისი დღესაც მუშაობს და მოქმედობს ჩვენში იმ მხრით, რომ მხენელ-მთესველი შეუშინდა ხენა-თესვას, მას აქეთ წელში ვეღარ გაიმართა და ხენა-თესვაზედ გული წაუხდა: ნამეტანობა ხენა-თესვისა საბაზროდ დღესაც ხელს არ აძლევს.

ასეა თუ ისე, ჩვენებური თათარიც იმავე დღეშია, რაშიაც მთიელი ოსი: ხენა-თესვიდან არავითარი გამორჩენა არა აქვს თითქმის, თუმცა სხვადასხვა ჰავასა და ადგილებში სცხოვრებენ და სხვადასხვა თესლისანი არიან: მაშ თათარმა სიღამ რა იშოვოს, რომ ფულის ხარჯს გაუძღვეს და თავისის ცხოვრების მეტ-ნაკლებობას კბილი მოსჭრას? გვეტყვიან, პირუტყვით-მოშენება ხომ ხელთა აქვთ და მწყემსობაც კარგად იციანო. ეს ყოველივე მართალია, ხოლო ამ მხრით თათარის ავლა-დიდება რომ გავსინჯოთ, არც აქ არის ბევრი რამ სახარბიელო. ამას მერე ვნახავთ, შემდეგს წერილში.

არიან თათრებ შორის იმისთანანი, რომელთაც იმოდენა მოკადი პირუტყვი ჰყავთ, რომ მისის შემოსავლით თავს ირჩენენ. ხოლო ამისთანანი ერთი-ორი თუ მოიპოვება მთელ ჩვენებურ-თათრობაში. უფროს-ერთი თითო-ოროლა ძროხისა და ცხვრის პატრონია, ისიც ათში რომ ხუთსა და ექვსსა ჰყვანდეს, დიდი საქმეა, სხვა დანარჩენნი თითქმის ხელალებით უარარაონი არიან. თუ უწინ მოკადის საქონლის ყოლა დიდი იყო, ეხლა ამასაც საძეუ შემოაწყდა თათრებშიც, საძოვარი დაცოტავდა, დაძვირდა. პირუტყვის შენახვა ზამთარ-ზაფხულ გაჭირდა. ამ გარემოებამ ძალიან შეაცოტავა პირუტყვეთ-მოშენება. სადღაა ეხლა ის ცხენის ჯოგები, რომლითაც ასე გათქმული იყო წინათ ყაზახ-ბორჩალო? დღეს ყაზახ-ბორჩალოში ცხენის ჯოგის ხსენებაც არ არის. თუ ჰყავს ვისმე, ისიც დიდს ვისმე მებატონეს, ვისაც თავისი საკუთარი საძოვრები აქვს და ამისთანანი ერთი და ორია, ისიც მაღალ წოდების კაცი. დაბალი ხალხი წელებზე ფეხს იდგამს და თითო-ოროლა ცხვარსა და ძროხას ისე ინახავს. მერე როგორ? შემოდგომაზე, ელი ჩამოვა თუ არა მთიდან, საქონლის პატრონი თათარი მთელს ტფილისის გუბერნიაში წინა და უკან დაძრწის, რომ საქონელს ბინა გაუჩინოს სადმე საზამთროდ. ამისათვის იგი ჰკდილობს საძოვრის პატრონს ან თავადს, ან აზნაურს ვისმე შეეკედლოს. ეძებენ უფრო იმისთანა გავლენიანს კაცს, რომლისაგან გამოკლიან შველას, თუ ვინიცობაა დანაშაულში რაშიმე ფათერაკმა გააბა, ან საკუთარმა სიხარბემ წაიტყუა სხვის საკუთრებაზე ხელის მოსათბობლად.

ოსსა და თათარს ჩვენში ქურდობის სახელი აქვთ გავარდნილი. ამიტომაც იმათი დაბინავება საღმე, თუნდ დროებითაც, ყველას ეძნელება. მოვიდა ოსი, ან თათარი, და ქურდობაც გაჩნდებაო. ეს შიში ქურდობისა ძალიან უმძიმებს თათარს ბინის შოვნას, ყველა ერიდება და თუ ბინას ვინმე მისცემს, ისეთის პირობითა, რომ კაცს უკვირს,— რითღა უნდა ირჩინოს თავი თათარმაო. თათრისათვის-კი სხვა გზა არ არის, ყველა პირობას თითქმის უნდა დასთანხმდეს, ოღონდ უადგილობით პირუტყვი არ გაუწყდეს.

ამ დღეშია არამც-თუ ერთი და ორი, არამედ უფროს-ერთი თათარი. რაკი შემოდგომით ელი თათრისა მთიდამ დაიძვრის და ბარში ჩამოდის, მთელი ტფილისის გუბერნია მოდებულა მათგან. ამ ბარად ჩამოსვლის პირველ ხანებში გზებზე ისე არ გაივლით, რომ ხან აქ, ხან იქ, გზების შორი-ახლო, არა ჰნახოთ დაბარგებული თათარი მთელის თავისის ოჯახითა, საქონლითა, რომელიც საზამთრო ბინას დაეძებს. ხან ერთს საძოვრის პატრონს მიაღება კარზე, ხან მეორეს ხვეწნითა და მუდართითა, საქონელი დამაყენებინეო. საბინაო პირობა ხშირად ასეთია: თუ საძოვრის პატრონს მოცადი საქონელი ჰყავს, თათარი რამდენიც თითონა ჰყავს, იმდენს საძოვრის პატრონისას ჩაიბარებს სანაშენოდ და რაც საქონლის პატრონს მეტი საქონელი ჰყავს, იმასაც უნდა მოუაროს და უმწყემსოს მუქთად და უჯამაგიროდ დედა-წულიანად. პირობა ხშირად სამის წლის ვადითა აქვთ. სამის წლის შემდეგ მოგება სანაშენოსი შუაზე უნდა გაიყონ, საძოვრის პატრონის ნამეტან საქონლის მონაგები-კი მთლად უნდა ჩააბაროს პატრონსა. არც იმისთანა პირობაა იშვიათი, რომ თათარი პირდაპირ მწყემსად დაუდგეს მთელის თავისის

ოჯახით და დედა-წულით მუქთადვე და უჯამაგიროდ, ოღონდ საქონელი გამოაკვებინოს საძოვრის პატრონმა თავის ადგილებში.

რა თქმა უნდა, ამ ორისავე სახის მორიგებას ზედ დაერთვის ხოლმე ზოგიერთი სხვა პირობებიც, რომლებიც ცოტად თუ ბევრად შეღავათიანები არიან, იმისდა მიხედვით, ორთა-შუა ვის რა უფრო უჭირს. ხოლო არსებითი ძარღვი-კი ყოველ-გვარ მორიგებისა ზემოხსენებული ორი გვარი პირობაა, რომელიც უტყუარად გვანიშნებს, რამოდენად გაჭირვებულია თათარი, თავისი ორიოდვე ძროხა თუ ცხვარი შეინახოს და ჰკვებოს. ხუმრობაა, მთელის ოჯახის ჯაფა და შრომა, ოჯახისა, რომელიც ხშირად ხუთისა და ექვსის სულისაგან არის შემდგარი, მარტო ორიოდვე პირუტყვის საკვებავეს მოახმაროს და ანაცვალოს! ამ გაჭირვებაში ჩავარდნილი კაცი განა შესძლებს პირუტყვი იმოდენა გაიჩინოს, იმოდენა იყოლიოს, რომ საბაზროდ გამოიტანოს რამ სახარბიელო? ან თითონ პირუტყვეთ-მოშენებობას რა ხეირს დააყრის ამ-გვარი მდგომარეობა და ვითარება საქმისა? ამ-გვარს ყოფაში განა შესაძლებელია კაცმა იფიქროს, რომ პირუტყვეთ-მოშენება ჩვენებურ თათრის ხელში წინ წაიწივს იმოდენად, რომ სააღებ-მიცემოდ გამოელოდეს რასმე? ნეტავი ჭამა-სმად ეყოს, რასაც ამნაირი პირუტყვეთ-მოშენება იძლევა, და იმისიც მაღლობელი იქნება თათარი, ისიც ათში ხუთი და ექვსი, როგორცა ვთქვით, დანარჩენნი-კი ამასაც მოკლებულნი არიან.

ეს დანარჩენნი რით-ღა ირჩენენ თავსა, თუ საქონელიც არა ჰყავთო?—იკითხავთ. აი, ჭაპან-წყვეტა იმ საქმისა, რაზედაც ჩვენ დავიწყეთ საუბარი, იქნება აქაც იყოს. უფროს - ერთი ამ ჯურის თათარნი საქონლის პატ-

რონს აედევნებიან ხოლმე, ზოგჯერ ცოლ-შვილიანად, —
ოღონდ გვასვით და გვაჭამეთ, მუქთად გემსახურებითო.
თუ საქონლის პატრონს კაცი აკლია და მისი ოჯახი
მწყემსობას ვერ ასდის, რა თქმა უნდა, სიხარულით ხელსა
ჰკიდებს ამისთანა მუქთად მოსამსახურეს. მუქთი ხელი,
მუქთი მოსამსახურე მწყემსობაშიაც ისე სახარბიელოა,
როგორც სხვა საქმეში საქმის პატრონისათვის. ხოლო
საკითხავი ეს არის: განა ჭამა-სმის მეტი აღარა უნდა-რა
კაცს? ჩაცმა-დახურვა, სოფლისა და სახელმწიფო ხარჯი
ხომ უსაქონლო კაცისათვისაც ისეთი ჭირი და ბოროტია,
როგორც სხვისთვის?

ყოველ ამისი პასუხი ის არის, რომ საქონლის პატ-
რონი ხშირად მიიკედლებს ხოლმე ამისთანა ქონებით
უღონო კაცს, ასმევს, აჰმევს და სხვა კი შენ თითონ
იციო, როგორც გინდა იშოვეო. ისიც ჰშობს, რაკი სხვა
გზა არ არის. თუ ამისთანა კაცს თითონ მიმკედლებელი
ამხანაგად არ გაუხდება, ხელის დამფარებელად კი — შეჰქვე-
ლია. უამისოდ მუქთა მსახურს ვერ იშოვის. აქედამა აქეთ
თათრებს ქურდობის სახელი გავარდნილი ჩვენში. რაკი
თათარი დადგა საღმე და ბინა გაიკეთა, ძნელად იქნება,
რომ იქ ქურდობა არ გაჩნდეს. ყველა, რაკი იმ არე-
მარეში დაიკარგება, თათარს დაჰბრალდება ხოლმე. იქნება
ბრალი თათრისაც არ იყოს, მაგრამ მაინც გუმანს იმაზე
მიიტანენ. ხშირად მარტო ეს გუმანის მიტანა შეიქნება
ხოლმე მიზეზად, რომ ზოგიერთი უამისოდაც გარეთ ტან-
ტალს ჩვეული თამამი თათარი ფეხს დაჰკრავს და ყაჩა-
ლად გავარდება, ცალკე იმის შიშით, რომ არ გამაბან და
აქეთ-იქით სასამართლოებში გაუთავებლად არ მათრიო-
ნო, და ცალკე იმით, რომ გაჭირვებულ ცხოვრების სიმ-
წვავე მულამ გულში აქვს და ნაპერწკალიც საქმაოა გული

აუფეთქოს თავის დასახწევად და გარეთ გასავარდნად საშოვრისა და გაუჭირებელ ცხოვრებისათვის, რომელსაც სამაცდურო თავისუფლება ავაზაკისა წარმოადგენს.

ჩვენ ამით ვათავებთ იმ მიზეზთა დასურათებას, რომელთ შორისაც, ჩვენის ფიქრით, უნდა მოინახოს სათავე აქაურ ავაზაკობისა საზოგადოდ და საკუთრივ მთიელ ოსისა და ელის თათრის შესახებ. მართალია, ზოგადი მიზეზი იმისთანა ავკაცობისა, რომელსაც სხვის ქონებაზე გული მიუდის, ყველგან და ყოველგან ეკონომიური უღონობა ყოფილა და იქნება კვლავაც, მაგრამ მაგ ეკონომიურ უღონობას ჩვენში აქაური, განსაკუთრებული გარემოება მკვიდრისა ჰქმნის და ამით არის შესანიშნავი. შემდეგს წერილში ყოველს იმას, რაც ზემოთ ვთქვით, ერთად თავს მოვუკრებთ და გრძლად თქმულს მოკლედ გამოვნასკავთ, რომ შესაძლებელ იყოს ნასკვი საქმისა უფრო ცხადად გავითვალისწინოთ.

VI

ჩვენ წინა-წერილებში შევნიშნეთ იმ საბუთების ძალით, რაც გაგონილი გვაქვს, რომ თუ ჩვენში ქურდობა და ავაზაკობაა, უფრო ოსისა და თათრისაგან არის. სხვა თესლის კაცს ძალიან იშვიათად შეხვდებით ამისთანა ავკაცობის სარბიელზე. ამას რომ ვამბობთ, სახეში გვყავს მარტო ქალაქებ-გარეთ მოთარეშენი.

ჩვენ ისიც ვაჩვენეთ,—რა შინაგანი მიზეზი მოქმედებს, ჩვენის აზრით რომ ოსი და თათარი გამოდის საქურდლად და საავაზაკოდ. ეს ის მიზეზია, რომ ოსს და

თათარს შინ სამუშაო და გასამრჯელო იმისთანა არა აქვს-რა, რომ თავი ირჩინოს და დღევანდელ ცხოვრების ჭირ-ბოროტს გაუძღვეს. მთიელი ოსი და ჩვენებური თათარი სხვადასხვა გარემოებათა გამო, მარტო ხენა-თესვა-ზეა მიმდგარი და აქეთგან წარმოსდგება მისი ეკონომიური უღონობა, რომელიც გულს შინ არ უყენებს და თვალს გარეთ აყურებინებს.

ჩვენ ამით იმის თქმა არ გვინდა, ვითომც ხენა-თესვა იმისთანა მოქმედება იყოს, რომელიც აქეზებდეს კაცს საქურდლად და საავაზაკოდ. პირიქით, მხვენელ-მთესველი ერი უფრო მშვიდობიანი, საკუთრების პატივის-მცემელი, უფრო მორიდებულია და თავდაჭერილი. ხოლო ეგ იქ არის ესე, საცა ხენა-თესვის ნაამაგვეს ან შინა აქვს ბაზარი, ან გარეთ და გზაც იეფი და კარგი აქვს საპალნის საზიდავად. ჩვენში სულ სხვაა. ჩვენში მხვენელ-მთესველს არც შინა აქვს ბაზარი, არც გარეთ, არც გზა აქვს და არც კვალი, რომ ნაამაგვემა გზის ხარჯს გაუძლოს. ჩვენში დღეს მარტო ხენა-თესვა კაცს ვერ აცხოვრებს. გაუჭირვებლად. ხენა-თესვის ნაამაგვეს ფასი არა აქვს იმოდენა, რომ შრომის ხარჯი ამოაღებინოთ, და თუნდა ჰქონდეს, უგზო-უკვლობით ბაზარში ვერ გაიტანთ უიმისოდ, რომ ზედ თავისი არ წააგლისოთ. ცხოვრება-კი ჰთხოულობს ფულსა სახარჯოდ წუთის-სოფლის ჭირ-ბოროტის გასაძლოლად. შორს რომ არ წავიდეთ, საკმაოა თვალ-წინ ის დავიყენოთ, რომ დღეს რუსეთი პურს თითქმის უფრო იეფად იძლევა ჩვენში, ვიდრე ჩვენ შინ გვიჯდება, თითონ გზაც უფრო უკეთესი და იეფი აქვს შორიდან მოტანისათვის, ვიდრე ჩვენ ახლოდამ ბაზარში გასატანად და საიდამ სად მისწვდება ჩვენებური მხვენელ-მთესველი, რომ ფასების მეტ-ნაკლებობაში ცილობა რამ

გაუწიოს. ჩვენში ხენა-თესვის მოსაეალს საოჯახო მნიშვნელობა თუ შერჩება, თორემ სააღებ-მიცემო საგნად ძნელად-ლა გახდება, იმოდენად მაინც, რომ ჩიტი ბლდენად ღირდეს და დევნა მეტი არ იყოს.

არ ვიცით, იქნება ხენა-თესვის მნიშვნელობას ჩვენში მეტს ბრალსა ვდებდეთ, როცა ქურდობისა და ავაზაკობის მიზეზებზედ ვლაპარაკობთ, მაგრამ საკვირველი ერთი ეს უეჭველი ამბავია: რატომ იმ არემარედამ არ გამოდის ასე ხშირად ქურდი და ავაზაკი, საცა მკვიდრნი, ხენა-თესვის გარდა, სხვა მიწის მოქმედებასაც ეტანებიან, მაგალითებრ, მევენახობას, მებაღობას, აბრეშუმის მოყვანა იციან და სხვა ამისთანა. იქნება აქ სხვა რამ. მიზეზიც იყოს, მაგრამ თვალში საცემად დღეს მარტო ის გარემოებაა, რომ სარჩო-საბადებელის საშოვარი ერთგან მარტო ხენა-თესვაა, რომელიც გამრჯელს ხელს არ აძლევს, და მეორეთგან — ხენა-თესვასთან ერთად სხვა-გვარი მიწის-მოქმედებაც, რომლის ნაამაგვეს ბაზარცა აქვს, ფასიცა და რომელიც პურზედ და სხვა ამისთანაზე უფრო სუბუჭი და ადვილი საზიდია, ან ბაზარში ფასი იმოდენა აქვს, რომ ჩვენებურ გზების ვაი-ვაგლახის ხარჯს და წვალებას იტანს.

თუ ეს ეკონომიური უღონობა, რომელიც თანასდევს ჩვენში მხენელ-მთესველს, დავიჯერეთ იმის თავდა-თავ მიზეზად, რომ მთიელი ოსი და თათარი საქურდლად და საავაზაკოდ გამოდის, თითონ ეს მიზეზი პირდაპირ გვანიშნებს, რა გზით და ღონისძიებით შესაძლოა ცოტად თუ ბევრად ამოიკვეთოს ჩვენში ხსენებული ბოროტმოქმედება და აკვაცობა. გამოუცვალეთ მთიელ ოსს და ელის თათარს იგი გარემოებანი, რომელიც დღეს ერთსაც და მეორესაც ჰხუთავს, მიეცით და ასწავლეთ

ერთსაცა და მეორესაც იმისთანა გასამრჯელო, რომელიც კაცს დღეს ხელს აძლევს სარჩო-საბადებელის საშოვარად, ასწავლეთ და თვალი აუხილეთ ქვეყნიერობაზე ცოტად თუ ბევრად, გაუკეთეთ გზები, ხიდები, ხელი შეუწყეთ ყოველს ახალს ცდასა, ახლის რასმის შემოღებას და მოყვანას, და სხვა ამისთანას,—და ქურდობა და ავაზაკობა, სულ თუ არ ამოიკვეთება, დიდს კლებაში კი შევა. ხოლო ყოველ ამას დიდი სამზადისი უნდა, დიდი დრო და მოხერხება, დიდი თანდათანობა, რადგანაც აწ არსებულს ვითარებას ყოველივე ეს შიგ გულ-ღვიძლში სწვდება და ძნელია კაცმა ერთის შეტევით და წინდაუხედავად შიგნეული გადმოუბრუნოს უკვე დამყარებულ ცხოვრების აეკარგიანობას. გარდა ამისა, ზოგიერთი ეს ღონისძიება ძალიან გვიან გამოიღებს თავისს ნაყოფს და მარტო შორეული მერმისი ჰნახავს მისს კეთილ შედეგსა. ეს იმას არა ჰნიშნავს, ვითომც ეხლავ არ შეუდგეს კაცი დასაწყისს იმის შაშით, რომ ჩვენ არ მოგვეწრობაო. გონიერი და წინდახედული დასაწყისი წამლობისა საჭიროა ყოველთვის და ყოველს ჟამს, რაკი სატკივარი შენიშნულია და ცნობილი.

მეტის-მეტი იქნება ყოველივე ხსენებულ ეკონომიურ უღონობას დავაბრალოთ, როცა ქურდობისა და ავაზაკობის შიზნეს ვიკვლევთ. თუ ეკონომიური უღონობაა მიზეზი ქურდობისა და ავაზაკობისა ჩვენში, არიან იმისთანა გარემოებანიც, რომელნიც აქნებენ და ასაზრდოებენ ამნაირ ავკაცობასა და რომელთა წყალობითაც გაჭირვებული კაცი გაეტაცებინება ხოლმე მაცდურებას—რაც არ უთესნია, ის მომკოს. ერთი ამ გარემოებათაგანი არის იმედი—არავინ გამომეკიდებაო. ქურდს და ავაზაკს ჩვენში შიში არა აქვს, რომ მღვეარი, ან მკვლევარი მეყო-

ლებაო. თუ სადმე ქურდობა, ან ავაზაკობა მოხდება ხოლმე, მართო გაქურდული და ჭირისუფალი შეუდგება თავში ცემას, სხვა არაფერ არ იტკივებს თავს, თითქო ამისთანა ბოროტმოქმედება, როგორც ქურდობა და ავაზაკობაა, საკუთარი ჭირი იყოს ცალკე კაცისა და არა მთელის საზოგადოებისა, მთელის ერისა. ადგილის მოხელენი ან იმოდენა საქმეებით არიან დატვირთულნი, რომ ამაებისათვის ვეღარ იცლიან, ან ისე გულგრილნი, რომ ამისთანაებს ყურს არ ათხოვენ.

ასეთი გულგრილობა იქიდან წარმოსდგება, რომ არაფერ მოჰკითხავს ხოლმე მოხელეს, — აბა რა ღონისძიება იხმარე, როგორ გაისარჯე ამა-და-ამ ქურდობის, თუ ავაზაკობის აღმოსაჩენად. მოხელე, რომელიც უფრო ფრთხილი და გაოსტატებულია, კანცელიარულად „პროტოკოლს“ შეადგენს, ამა-და-ამ დღეს ესა-და-ეს კაცი მოვიდა და გამომიცხადა, ხარი მომპარესო, და ქურდისა და ნაქურდალის აღმოსაჩენად კანონიერი ღონისძიებაა მიღებულიო. ასე დაწყებული საქმე ამით თავდება. არც ღონისძიება, არც ხელის განძრევა, არც ადგილიდამ დაძვრა! საკმაოდ მიაჩნია „პროტოკოლის“ შედგენა, რომ თუ ვინიცობაა მოჰკითხონ, გასამართლებელი საბუთი ხელთაჰქონდეს, საქმე მიწარმოებიაო. ქურდს რა უნდა და ბნელი ლამეო, და ამაზე მეტი სიბნელე განა იქნება-ლა? *

*) ამის დამწერმა ზოგიერთი მაგალითებიც იცის იმისი, რომ სოფლის პოლიციის ბოქაულს ამისთანა პასუხი ეთქვას. გაქურდულასათვის: „მე ხომ შენი მეძროხე არა ვარ, შენს ხარ-კამეჩს ვუყარაულოვო, წადი, დამეკარგეო“. არ არის სულ ორი კვირა, რაც ერთს სოფელში ერთი უღელი კამეჩი მოჰპარეს გლეხკაცებს. მინდორში ვილასაც დაეტოვებინა ცარიელი ურემი, შეაბეს თურმე მოპარული კამეჩები ქურდებმა ამ ურემში და გაუდგნენ გზას. კამეჩების

საზოგადო სენი - ჩვენებურ მოხელეობისა ის არის, რომ ქურდობა და ავაზაკობა მოხელეს დიდ დავალებულ საქმედ არ მიაჩნია. ბევრს უფრო მეტი შიში და რიდი აქვს უფროსისა, თუ თავის დროზე უწყებები არ ჩააბარა, ვიდრე იმისი, რომ ქურდობისა და ავაზაკობის კვალს არ გამოუდგა და ქურდი ხელიდამ წაუვიდა. ეს იმისათვის არის ესე, რომ უწყების არ-ჩაბარებას მოიკითხვენ ხოლმე და ქურდისა და ავაზაკის კვალის კვლევას და არ-დევნას არავენა ჰკითხულობს, თუ ერთი განსაკუთრებული, წრეს გადასული ამბავი რამ არ მოხდა, როგორც, მაგალითებრ, თავ. თომა ციციშვილის სახლზედ დაცემა, ან რომელიმე დიდის კაცის გზაში გაძარცვა, ფოსტის გატეხა და სხვა ამისთანა. იმაზე-კი, რომ გლეხკაცს უკანასკნელი ძროხა მოჰპარეს, წაართვეს, ან დახანჯლეს, ან მოჰკლეს — თავს არავენ იტყვიებს. ამისთანაებში საკმაოდ მიჩნეულია, მოხელემ მოახსენოს ვისაც ჯერ არს, რომ ყოველი ღონისძიება ხმარებული იყო და ქურდი და ავაზაკი ვერ აღ-მოჩნდაო. მართლა იხმარა რამ ღონისძიება, ან რა-გვარი ღონისძიება იხმარა, სად რა ჩაიდინა, სად რა მოახდინა, სად რა გზები შეჰკრა, სად რა კვალს დაადგა, ამებს-კი არავენ ჰკითხულობს.

ჩვენის ფიქრით-კი თხაც რომ დაიკარგოს, პოლიციის ბოქაულმა თავი უნდა გამოიღოს, მთელი ის არე-მარე

პატრონები აქეთ ეცნენ, იქით ეცნენ და, რა თქმა უნდა, ვერას გაზ-დნენ. — რატომ პოლიციის ბოქაულს არ გამოუცხადეთ? — ვუთხარით ჩვენ. — განა არაო, — გვიპასუხეს: — ორჯელ დავაპირეთ, მივედით კიდევ სახლში და ვეღარ შევბედეთ შიშით: ერთი ახირებული კაცია, ლანძღვა-თრევით გამოგვყრბდაო. მოდით და ამას იქით იკითხეთ: ქურდობა და ავაზაკობა რათ 'არის-თქო ჩვენში? მაშ რა იქნება, საცა პოლიციის ბოქაულამდე კაცს შიშით ვერ მიულწევია.

ფეხზე დააყენოს, დიდრ და პატარა მისძრას-მოსძრას, წაყიდ-წამოვიდეს საძებნელად, გეში და კვალი მოხაზოს და არ მოისვენოს, ვიდრე ყოველს საქმიანს და არა კან-ცელიართულს ღონისძიებას და ხერხს ზედ არ შეაღვეს, რომ ქურდი და ნაქურდალი ხელთ იგდოს, ან საბუთიანად დარწმუნდეს, რომ საქმეს აღარა ეშველება-რა. ამისთანაებში მართო ერთი მდევრობა, ხმაურობა და განგაშიც დიდი რამ არის, რომ ქურდობას და ავაზაკობას მადა და ხალისი დაეკარგოს ცოტად თუ ბევრად და ცოტად თუ ბევრადვე კბილი მოეჭრას. ესეც ღვთის წყალობა იქნება, თუნდ მაგ ხმაურობისა და განგაშისაგან სხვა არა გამოვიდეს-რა. ისე არაფერი არ ამხნევებს ქურდსა და ავაზაკსა, როგორც ყურის მოყრუება მოხელესი და დაუდევრობა. აქ, რასაკვირველია, ტყუილ-უბრალო ფაცაფუცს და ციებ-ცხელებას ადგილი არა აქვს, რადგანაც სიცილის მეტს სხვას არ-რას გამოიწვევს. აქ საჭიროა მართალი, საქმიანი გამრჯელობა და მოხერხება და არა ტყუილ-უბრალო აღიაქოთი. ყველამ უნდა იცოდეს, რომ ყველა ხერხი და ძლიერება ადგილის მოხელეობისა ზედ შეეღვევა ქურდისა და ავაზაკის გზას, თუ რამ ბოროტი და ავკაცობა მოხდა სადმე და მაშინ მშვიდობით გადარჩენის იმედი ისე ადვილად ვერ აიყოლიებს ბოროტმომქმედს და არ წაიტყუებს, როგორც ღღეს არის, ჩვენდა სამწუხაროდ.

ყველამ უნდა გული დააჯეროს საქმით და მაგალითებით, რომ ქურდობა და ავაზაკობა დიდ ბოროტად მიაჩნია მოხელეობას, რომ ქურდი და ავაზაკი უღვევნელად, უძებნელად ვერ გადურჩება, რომ ამ ღვენასა და ძებნაში უნდა გამოიჩინოს მოხელემ თავისი ღირსება და სიკეთე და თვით უფროსი მოხელეობა ქურდის ღვენასა და აღმო-

ჩენაში უნდა ჰპოულობდეს ღირსებას თავისი ხელქვეითის გულმოდგინებისას და ხერხიან გარჯისას.

რომ ამისთანა გულმოდგინებამ ჩვენში ბუეხი აიდგას ავკაცობის ასალაგმავად, პოლიციის მოხელე ყოველთვის უნდა იყოს „на чеку“, რუსები რომ იტყვიან, როგორც საზოგადოების, ისეც უფროსების წინაშე. აი, ჩვენის ფიქრით, ამისათვის რა არის საჭირო: წესად დაიდოს, რომ მაზრის უფროსმა, თუ მის არემარეში ავაზაკობა ან ქურდობა რამ მოხდა, სულ ერთია თხა მოიპარეს, თუ დიდი რამ საუნჯე — მაშინვე დაუყოვნებლივ აუწყოს გუბერნატორს, სად და როდის რა მოხდა, რა ღონისძიება იქმნა მიღებულ ბოროტმოქმედების აღმოსაჩენად, რა-გვარ მოიქცნენ მაზრის უფროსნი და მისნი ხელქვეითნი ავკაცობის გამომჟღავნების პირველ ხანებში, სად რა გეშია და კვალი მიტანილი, ვისზედ არის გუშანი აღებული და სხვა ამ-გვარი, რაც ცხადად ჰყოფს საქმიანს მოქმედებას მოხელისას. ვიდრე საქმე ან ისე, ან ასე გათავდებოდეს, ყოველი ახალი ვითარება მისი უნდა ეუწყოს გუბერნატორს. ამ გზით უმაღლესს მოხელეობას თვალი ეჭირება, ზედამხედლობა ექმნება, ვინ და სად როგორ ირჯება, როგორ ასრულებს თავის მოვალეობას, როგორ გულმოდგინებას და მოხერხებას იჩენს და ყოველ ამის შესაფერად მოექცევა მოხელეს. ყოველივე უქმობა, ყოველივე დაგვიანება, ყოველივე მოუხერხებლობა ამისთანა შემთხვევაში უნდა სასტიკად მოეკითხოს ხელქვეითსა და ეს შესაძლოა მარტო მაშინ, თუ ამნაირ მიწერმოწერას საქმიანად შიგ ჩამხედავი ეყოლება და არა კანცელიარული გამკითხავი.

ეს თვალყურის ქერა თვით ხელქვეითსაც აღარ დააძინებს, ყურებს ააცქვეტინებს და ბოროტმოქმედების აღ-

მოჩენას დიდ-მნიშვნელობიან საქმედ გახდის, როგორც მის საკუთარ თვალში, ისეც მკვიდრთა თვალშიაც. ჩვენ დარწმუნებულნი ვართ, რომ დაუზარებელი, სწრაფი, წინდახედული და ფიცხელი დევნა ქურდისა და ავაზაკისა მოხელეთაგან თვით ხალხსაც გაამხნევებს ბოროტმოქმედთა სადევნელად, რაკი ჰნახვენ, რომ თვით მოხელეობა ცეცხლმოკიდებული ირჯება და გამხნევებულ ხალხში დიდს შველას და შემწეობას იპოვის მოხელეობა. იძახიან, ხალხი არა ჰშველის მოხელეობასა, ხელს არა სძრავსო, ამას სხვადასხვა მიზეზი აქვს და სხვათა შორის ის, რომ ხელს არა სძრავს თვით მოხელეობა და ხალხს სხვა არა დარჩენია-რა, გულ-ხელი დაიკრიბოს და არ მიეცეს ქურდს და ავაზაკს ან დასახანჯლავად, ან სასიკვდილოდ, ან ცეცხლ-წასაკიდებლად, იმიტომ რომ უქმობა მოხელეთა ყოველ ამისაგან არა უშიშარყოფს.

იტყვიან, — ეს მიწერ-მოწერაც რომ ზურგზედ აეკიდოთ სოფლის პოლიციასა, სხვა საქმისათვის როგორღა მოიცალოსო. ჩვენის ფიქრით, სხვა მიწერ-მოწერისაგან რომ შეღავათი მიეცეს პოლიციას და ამ საქმეზე მოაცალონ, ქვეყანას თუ არ მოემატება, არა დააკლდება-რა. მკვიდრთა უშიშარყოფა სიცოცხლისა და ქონების მხრივ ერთი უდიდესი, თუ არ უპირველესი, მოვალეობაა სახელმწიფოსი. უამისოდ არც წინსვლა ერისა, არც წარმატება რაშიმე შესაძლებელი არ არის. ამიტომაც ბევრმა რამ სხვამ ამ უშიშარყოფას თავისი უპირატესობა და ადგილი უნდა დაუთმოს, თუ სხვა ღონე არ არის. თუ მაინც-და-მაინც პოლიციას სხვა უფრო დიდი და მძიმე საქმე აქვს, მაშინ მკვიდრთა უშიშარყოფას სხვა პატრონი, სხვა მოხელეობა უნდა გავუჩინოთ და არ უნდა დავტოვოთ ეს საქ-

მე იმათ ხელში, ვისაც იმისათვის დრო და მოცალეობა არა აქვს. ეს აშკარაა.

სხვა ამ-გვარს მიზეზებს შემდეგ წერილში ჩამოვთვლით,

VII

იმ მიზეზთა შორის, რომელიც აქეზებს, ათამამებს და ამხნევეებს ჩვენში ქურდობას და ავაზაკობას, უნდა ჩაირიცხოს დახანება საქმის გარჩევისა სამსაჯულოს მიერ. ქურდობისა და ავაზაკობის მოხდენის დღიდან გარჩევის დღემდე იმოდენა ხანი გადის, რომ დაზიანებულსაც ლოდინით გულს ზეტებს, მოწმესაც ავიწყდება ზოგიერთი წვრილმანი, მაგრამ არსებითი გარემოება ნახულისა, ხშირად გეში და კვალი დანაშაულისა იშლება და იკარგება და ამით სიცხადე და საბუთიანობა აკლდება საქმეს. ქურდობისა და ავაზაკობის საქმეში თვალად წვრილმანი რამ გეში და კვალი ხშირად უფრო აცხადებს საქმის ვითარებას, უფრო მართლად და უტყუარად ჰხსნის საქმის ნასკვსა, ვიდრე სხვა რამ. ამისთანა საქმეში მინამ თორნე ცხელია — ბური უნდა გამოცხვეს.

მართალია, ავაზაკობის და დიდ ქურდობის საქმემ, ვიდრე გასარჩევად წარსდგება, ჯერ უნდა გამოძიებელის ხელში გამოიაროს, აქ უნდა შეიკრიბოს ყოველივე ჰო და არა საქმისა და ყოველ ამას დრო და ხანი უნდა ძალაუწებებურად. მაგრამ აქაც ტყუილ-შებრალოდ ბევრი დრო იკარგება ან იმის გამო, რომ გამოძიებელს მოცლა არა აქვს, ან იმის გამო, რომ გულს არ უდებს, რადგანაც

მომკითხავი არავინა ჰყავს. რაკი გამომძიებელმა შესაძლოდ დაინახა ბრალდებული ან თავდებობით, ან საზღაურით თავისუფლად დასტოვოს და ტუსალად არ დაინარჩუნოს, იმას ბევრი აღარაფერი ატანს ძალას, რომ საქმეს სასურველად აუჩქარდეს. იგი მარტო ტუსალის საქმეს აფიცებს, რადგანაც, რაკი ტუსალია, საქმეს უფრო ცხარედ ეკიდებიან, თვალყურს უფრო ფიცხად ადევნებენ და უფრო მალ-მალე მოიკითხვენ ხოლმე. სულ სხვა სიფიცხით მიდის საქმე, როცა ტუსალი ზურგთ არა ჰკიდია გამომძიებელს, ან სამსაჯულოს. ხალხის თვალში-კი ნემსის ქურდი და აქლემის ქურდი, ორივე ქურდია.

თუ მაინც-და-მაინც ავაზაკობისა და დიდ ქურდობის საქმეში დაგვიანება ეპატივება ვისმე ამა თუ იმ მიზეზითა, წვრილმან პარვა-ქურდობაში-კი ყოველად შეუწყნარებელია. ჩვენში და სხვაგანაც, თუ სოფლად მოპარვია რისამე, უფრო პირუტყვისაა, ვიდრე სხვისა რისამე. ეს იმისთანა ბოროტმოქმედებაა, რომელიც ხშირად თვით ადგილზედვე სტოვებს გეშსა და კვალსა, მაგალითებრ, ნავალს ქურდისას და პირუტყვისას და სხვა ამისთანას. თუ მოსამართლემ დროზე არ მიასწრო და არ ინახულა ყოველივე ეს, შესაძლოა სამუდამოდ ხელიდამ წაუვიდეს ქურდიცა და ნაქურდალიც. აქ გამომძიება და სამართალი ერთსა და იმავე მოსწრებულ დროს უნდა მოხდეს. ეს აზრია კანონმდებლისა, რომელსაც საჭიროდ დაუნახავს მომრიგებელი მოსამართლე ერთსა და იმავე დროს გამომძიებელიც იყოს და მსჯავრის დამდებიცა, რომ გამომძიებამ მსჯავრის დადება არ დაახანოს და მსჯავრის დადებას არ დაუსუსტდეს ცხადმყოფელი საბუთი:

ჩვენში კანცელიარულმა მსვლელობამ საქმისამთლად დაიმორჩილა მომრიგებელი მოსამართლეობა, რომლის

პირველი და უკანასკნელი ღირსება საცხოველმყოფელო მოქმედებაა, სწრაფი საქმიანობა, დაუხანებელი სარჩლი მართლისა და დაზიანებულისა. ჩვენში გაქურდული გლეხკაცი, თუ სხვა-ვინმე, მიდის მომრიგებელ მოსამართლესთან და შესჩივის თავის გულის სატკივარს; მომრიგებელი მოსამართლე იმის მაგიერ, რომ მაშინვე საჩივარს გამოუდგეს და ხელი ჩაჰკიდოს, თუნდ ამისათვის სხვა მორიგ საქმეების გადადება მოუნდეს, ვინ იცის როდის ჰნიშნავს საქმეს გასარჩევად. კიდევ შესაწყნარებელი იქნებოდა ამ შემთხვევაში დაგვიანება, რომ დრო, საქმის გასარჩევად დასანიშნავი, შეეტოლოს მარტო იმ ხანს, რაც ბრალდებულის და მოწმეების მოწვევას მოუნდება. ხშირად მომრიგებელი მოსამართლე შეურჩევს ხოლმე დროს, როცა თითონ უკვე დანიშნულ მორიგ საქმეთაგან მოკლილია.

ბევრი მაგალითია იმისი, რომ მკვიდრი, ამ დაგვიანების მსახველი და ნაგემევი, სულაც აღარა სჩივის და გულჩათუთქვილი ემორჩილება თავისს უბედურობას. ამის გამო ბევრი ქურდობა სამართლამდენაც არ მიაღწევს ხოლმე და ქურდი უდევნელად და დაუსჯელად ჰრჩება, და ნუთუ ქურდობას ეს ამისთანა ამბავი გულს არ უკეთებს და უქეზებს. თუნდ ეგეც არ იყოს და სამართალს მიჰმართოს დაზიანებულმა, რა მდგომარეობაში სტოვებს ან მას, ან მოწმეს და მთხრობელსა დაგვიანება საქმისა. რაკი საქმე გვიანდება, დროც ბევრია ხიფათისა და განსაცდელის შესამთხვევად. დაზიანებული და ბრალდებული უიმისოდაც ერთმანეთზე გულშეგარდნილნი, უფრო გადაეკიდებიან ხოლმე, რაც მეტი დრო და ხანი გადის. კიდევ კარგია, თუ აიძრული მტრობა ამათ შუა დარჩა, თორემ ზოგჯერ ისეც მოხდება ხოლმე, რომ მთელი სახლობა და ნათესაობა ერთისა მეორეს გადაეკიდება და თუ შეხვდნენ

სადმე ერთმანეთს, იქნება სისხლის ღვრაც მოუხდეთ. როგორც დაზიანებული, ისეც მისი მოწმე, ან მთხრობელი, მუდამ შიშსა და ფიქრშია, რომ დაგვიანებამ საქმისამ დრო და ხანი არ მისცეს ბრალეულს და მის მომხრეთ ჯავრი ამოიყარონ, არ დასწვან, არ გადაჰბუგონ და უფრო უარესი არა აუტეხონ-რა: ამნაირს შიშსა და ფიქრში მყოფს კაცს რომ რაიმე უბედურება შეემთხვას ან თავისით, ან სხვისით, საკვირველი არა იქნება-რა. დრო და ხანი ამისთანა ამბებისათვის ბევრს შემთხვევას იძლევა. ამ გზით შესაძლოა ერთმა დანაშაულმა მეორე უფრო მძიმე და დიდი უბედურება გამოიწვიოს და მშვიდობიანი კაცი ავაზაკად გაჰხადოს.

თითონ ბრალეულსაც, ტუსაღად არის თუ თავისუფლად, საქმის დახანების გამო მსჯავრის ლოდინში გული თანდათან უფრო უწბილდება, ემღვრევა. მერმისის უცნაურობაში შეშინებულის ფიქრის ტრიალი, ჰოსა და არას შუა ყოველდღე ტოკვა, შიშსა და იმედ შუა ღღემუდამ ყოფნა ლოდინით დაუძღურებულ გულს ბრალდებულისას ვინ იცის საით არ გასწევს და გამოსწევს. განა საკვირველია, რომ ამისთანა ყოფაში ჩავარდნილ კაცს შიში იმოდენად გაუზვიადდეს, რომ გულმა უთხრას—თავს უშველეთ და კაცმა ფეხი დაჰკრას და ყაჩაღად გავარდეს. განა ერთი და ორი მაგალითია, ამისთანა სულთა მოძრაობას კაცი ძალაუნებურად ავაზაკად გაეხადნოს, რაკი სხვა გზა ვერ დაუნახავს გულისა და ფიქრის დაამებვისა და დაწყნარებისათვის.

შესაძლოა ყოველივე ეს საქმის დაუხანებლობაშიაც მოხდეს, მაგრამ დაგვიანება და დახანება ამისთანა შემთხვევას ახშირებს, რადგანაც დრო და ხანი შესწევს განსაცდელის მოვლენას და გულთა-თქმათა გაძლიერებას.

სწრაფი და დაუხანებელი განაჩენი-კი,—გამართლებისაა, თუ გამტყუნებისა,—რაკი ერთხელ და სამუდამოდ ბოლოს მოუღებს მიზეზიანს ლოდინსა, ბევრს დროსა და ხანს აღარ მისცემს გულთა თქმათა გაძლიერებას, უცნაურობით საშიშს მერმისს დამნაშავეისას ცხადჰყოფს და ამით მისს ჰოსა და არას შუა ყოფნას დასასრული ეძლევა. ამ გზით გულის ჩოჩქოლი ჰნელდება, ფიქრს უცნაური შიში აღარ იტაცებს, უკვე გადაწყვეტილის ბედის დამორჩილება იღვიძებს და გულის-თქმანი წყნარდებათ თვით საქმეში ასე თუ ისე ჩარეულ მხარეთა შორის, ერთის სიტყვით, დიდი ნაწილი განსაცდელის მოგლენის მიზეზთა უღონოდ ჰბდება, უქმდება. დამნაშავე, ან მისი მომხრე-მოკეთე, ისეთივე ადამიანია, როგორც სხვა, და ერთსა და იმავე კანონს სულთა-მოძრაობისას ექვემდებარება და ყოველ ადამიანისათვის ხომ დანახული, განცხადებული განსაცდელი უფრო ადვილად გასაძლოლია და ასატანი სულიერად, თუ ხორციელად, ვიდრე უცნაური მოსალოდნელი, რომელიც ადამიანს მით უფრო ძლიერ აბოროტებს, აშფოთებს, გულსა და ფიქრს უმღვრევს, რამოდენადაც მეტს ხანს მოქმედობს თავისს მსხვერპლზე.

აქაც ვიტყვით: იქნება ჩვენ ვცდებოდეთ, რომ საქმეთა გარჩევის დაგვიანებას ამოდენა მნიშვნელობას ვაძლევთ, როცა ქურდობისა და ავაზაკობის განშირების მიზეზებზეა საუბარი. ან იქნება ამ დაგვიანებას იმ მხრით არ მოვექვეით, საიდანაც უფრო უეჭველად დასანახავია მისი ასეთი თუ ისეთი ზედმოქმედება. ეს ყველაფერი შესაძლებელია და ჩვენის მხრით მეტის-მეტე ახირება იქნება ამაში გაუჭირვეულდეთ ვისმე. ხოლო არც უიმისობაა, რომ კაცმა სრულიად თვალი მოარიდოს ამ გარემოებას და ანგარიში რამ არ გაუწიოს ცოტად თუ ბევრად. თუ ესეა,

საჭიროა კაცი ჩაუფიქრდეს ამ გარემოებას და წამალი რამ იღონოს. შემდეგს წერილში ვეცდებით, ჩვენის შეძლებისამებრ, ამ მხრით გამოვარკვიოთ რამ,

VIII

ჩვენ წინა-წერილებში მოვიხსენიეთ იგი მიზეზნი, რომელნიც აქეზებენ და ათამამებენ ჩვენში ქურდობას და ავაზაკობას. ამ მიზეზთა შორის უკანასკნელ დავასახელეთ დაგვიანება საქმეთა გარჩევისა სამსაჯულოს მიერ. იქნება ჩვენ საკმაოდ და სასურველის სავსებით ვერ დავასაბუთეთ ეს ჩვენ მიერ დასახელებული მიზეზი, მაგრამ ამაზე-კი უარს არავენ არ იტყვის, რომ საქმის გარჩევის დახანება და დაგვიანება არ მოქმედებდეს ცოტად თუ ბევრად ქურდობისა და ავაზაკობის წახალისებასა და წათამამებაზე. მაშასადამე, თუ გვინდა ამ მხრით ცოტა რამ ხელი შევშალოს ქურდობას და ავაზაკობას, საჭიროა წამალი რამ მოვიხერხოთ, რომ საქმეთა გარჩევას სასურველი და შესაძლებელი სისწრაფე მიეცეს.

იმ გარემოებაში, რომელშიაც დღეს ჩვენი მართლმსაჯულება და წესნი მისთა საქმეთა წარმოებისა, იქნება საჭირო იყოს ძირეული რამ ცვლილება. ამ მხრით საქმის გამოკეთება და მართლმსაჯულების წეს-რიგის გაჩარხვა არ შეადგენს საგანს დღევანდელ ჩვენ წერილებისას. ჯერ იმიტომ, რომ ჩვენ უღონონი ვართ ამისთანა მძიმე საქმე ვიტვირთოთ და მეორე იმიტომ, რომ გახეთის მოკლე წერილებით ძნელია კაცი ამ ტვირთს გაუძღვეს. ჩვენ მარტო გავკადნიერდებით და იმ გზას ვუჩვენებთ, რომე-

ლიც ძირეულს ცვლილებას არ შეეხება და დღესვე შესაძლოა ადვილად აღსრულებაში მოვიდეს.

ყველაზე უწინარეს ჩვენი ყურადღება უნდა მიექცეს მომრიგებელ მოსამართლეობას. რა ღონისძიება უნდა მივიღოთ, რომ აქ საქმეთა გარჩევა არ იგვიანებდეს? ჩვენი ფიქრით, ერთად-ერთი ღონისძიებაა: უმაღლესმა მთავრობამ, რომელსაც ექვემდებარება მომრიგებელი მოსამართლეობა, ყველაზე მძიმე საქმედ უნდა მიიჩნიოს ქურდობა და მიაჩნევისთ თვით მომრიგებელ მოსამართლეობას. რომ ეს მიჩნევა უქმად არ დარჩეს და სასურველი ნაყოფი გამოიღოს, საჭიროა ზედამხედობა მომრიგებელ მოსამართლეზე გაძლიერდეს, გასაქმიანდეს. მომრიგებელ მოსამართლეს უნდა ებრძანოს, დაუყოვნებლივ, რაკი ქურდობაზე საქმე ასტყდა, საქმეს ხელი ჩაჰკიდოს, თუნდ ამისათვის სხვა მორიგ საქმეების გადადება მოუხდეს. თვისა და თვის თავს, საცა ჯერ არს, ანგარიში წარუდგინოს, თვის განმავლობაში რამდენი საქმე გაუჩნდა ქურდობისა, რამდენი რა ხანში და როგორ გაათავა, რამდენი დარჩა და რა პატივსადები მიზეზია საქმის დარჩენისა სამერმისოდ. ამ ანგარიშიდამ, თუ მარტო ფორმალურად არ იქნება განკითხული, აშკარად გამოჩნდება, ვინ როგორ ირჯება და მომრიგებელ მოსამართლეობის უფროსობას ხელთ ექნება ყოველთვის საბუთი ზედამხედობისა და თვალყურის ქერისათვის; ამ გზით ზედამხედობა და თვალყურის ქერა თვით მომრიგებელ მოსამართლესაც არ დააძინებს, რადგანაც შესაძლო იქნება ყოველივე დავიანება საქმისა მოეკითხოს და, თუ პატივსადები მიზეზი არ აქვს, უსაყვედუროდ არ გადაარჩეს. ეს შიში საყვედურისა და ერთობ სამსახურში სახელის წახტენისა საკმაო ღონეა,

რომ მომრიგებელმა მოსამართლემ მთელი თავისი ბეჯითობა იხმაროს საქმის დაუხანებლობისათვის.

რაც შეეხება იმ საქმეებს, რომელიც დიდს ქურდობას და ავაზაკობას შეადგენს და ექვემდებარება ოლქის სასამართლოს, ჯერ საქმე უნდა აჩქარდეს გამომძიებლის ხელში და მერე ოლქის სასამართლოში. რომ ან ერთგან, ან მეორეთგან საქმე არა ბრკოლდებოდეს, ჩვენის ფიქრით, საჭიროა ყოველივე ავკაცობა, რომელიც მიმართულია სხვის ქონების პარვა-მტაცებლობაზე, მიენდოს განსაკუთრებულს გამომძიებელს და განსაკუთრებულს ნაწილს ოლქის სასამართლოსას. ეს განსაკუთრებული გამომძიებელი და განსაკუთრებული ნაწილი ოლქის სასამართლოსი მარტო ქურდობისა და ავაზაკობის საქმეებზედ უნდა იყოს მიჩემებული და სხვა სისხლის სამართლის საქმეთაგან თავისუფალი და ყოვლად მოცლილი.

ჩვენ წინა-წერილში, ჩვენის შეძლებისამებრ, ვაჩვენეთ, როგორ უნდა მოეკითხოს სასოფლო პოლიციას ქურდობისა და ავაზაკობის საქმენი. აქაც ჩვენ ჩვენი ვთქვით, რა გზით შესაძლოა სასამართლოებში ცოტად თუ ბევრად აჩქარდეს საქმეთა წარმოება შესახებ ხსენებულ ავკაცობისა, მაგრამ შორსა ვართ იმაზე, რომ ვიფიქროთ, ვითომ ამით სრულად ბოლო მოეღოს ქურდობასა და ავაზაკობასა ჩვენში. ეს კია, რომ თვალაცქვევით ყოფნა პოლიციისა, სასწრაფო და ფიცხელი ძიება და დევნა ავკაციისა, სწრაფი და დაუყოვნებელი მართლმსაჯულება დიდს ზედმოქმედებას იქონიებს ხალხზე, ბევრს გაამხნევეს, ბევრს ხელს გამოადებინებს და მთავრობა თვით მკვიდრთა შორის მოიპოებს შველას და შემწყობას. ესეთი მღვიძარება ცალკე მთავრობისა, ცალკე მკვიდრისა, ბევრს წაართმევს ხალისს, ბევრს მოუკლავს მადას სხვის ქონების

ქურდობით და ავაზაკობით შეძენისას. იმედს დაუსჯელად გადარჩენისას, ან მთავრობის ხელიდან თავის დასხლეტისას, ბევრად შეასუსტებს, ბევრად შეამცირებს ასეთი შეერთებული ფიცხელი ზედმისევა პოლიციისა, მკვიდრისა და სასამართლოსი.

ერთი დიდ-მნიშვნელობიანი მიზეზი ქურდობისა და ავაზაკობისა მკვიდრთა უიარაღობაა. ქურდი, ავაზაკი თავიდან ფეხამდე გამოწყობილია თოფ-იარაღით მაშინ, როდესაც ძნელად-ღა ჰნახავთ ჩვენში სოფელს, რომ თოფი მოიპოვებოდეს. ხალხი იარაღ-აყრილია და, მაშასადამე, ყოვლად უღონოა, რომ თავი გამოიდოს ავაზაკის მოსაგერებლად და დასახვედრად, და რის შიში-ღა აქვს ავაზაკს და ქურდსა? ამიტომაც ასე სასაცილოდ აგდებული ჰყავთ ავაზაკებს სოფელიც და მისი მკვიდრნიც. სასაცილოდ აგდება არ არის, მაშ რა არის, რომ შუადღისას სოფელში მთელი გუნდი ავაზაკებისა შედის, რაც ჰსურს, ყოვლად დაუსჯელად იმას სჩადის, იტაცებს, სძარცვავს, ზოგჯერ სოფელს ხარჯს ახდევინებს და მშვიდობით გამოდის, თითქო თავისს სახლში შევიდა და გამოვიდაო. ვანა ერთი და ორი მაგალითია იმისი? ვისი რიდი და შიში უნდა ჰქონდეს ავაზაკსა, როცა არავის ხელში არავითარი იარაღი არ ეგულება მთელ სოფელში. ან რა ჰქმნას თვით სოფელელმა კაცმა, თუნდაც დიდმა გულად-მა და თავგამომეტებულმა? ცარიელ მუშტით ხომ წინ არ დაუდგება კარგ თოფ-იარაღში გამოწყებილ ავაზაკს? ან თუნდ დაუდგეს, რა გამოვა აქედამ, გარდა ავაზაკის გამარჯვებისა და მშვიდობის-მოყვარე კაცის დამარცხებისა, წახდენისა, და იქნება სიკვდილისაც.

ამბობენ, იარაღის აყრა ამიტომ არის საჭირო, რომ აქაური ხალხი გულფიცხი ხალხია, ლხინსა თუ ჭირში,

ხან უბრალო ჩხუბში, მაშინვე იარაღსა სწვდება, ერთმანეთს აფუჭებენ, ჰხანჯვლენ და ზოგჯერ ჰხოცვენ კიდეცაო. კარგი და პატიოსანი. თუ ამისთანა ზომებით ეს-გვარი დანაშაულობა მოისპობა, იარაღის აყრა ძალიან მოსაწონებელია და სასურველი. ხოლო ესე კია? მას აქეთ, რაც იარაღი აიკრძალა, ამ-გვარმა დანაშაულობამ განა იკლო? დიდად საეჭვოა. თუნდ ეკლო კიდეც, განა ამ-გვარ დანაშაულობის კლება და ავაზაკობის გათამამება ერთი მეორეს ჰფარავს?

დანაშაულობა, რომელიც წარმოსდგება ჩხუბისა და ერთმანეთის წაკიდებისაგან, ჯერ კიდეც იმას არა ჰნიშნავს, რომ დამნაშავე ავაზაკია, გულით წამხდარი კაცია. ეს-გვარი დანაშაულობა შეიძლება ფათერაკად შეემთხვეს ყოფილად პატიოსან კაცსა და ამიტომ ამისთანა დამნაშავე საშიში არ არის საზოგადოებისათვის. სულ სხვაა ავაზაკი, იგი დაუძინებელი მტერია, დაუძინებელი ბოროტია ყველასი. აკაცობა მისი მუდამი ხელობაა. თუ უიარაღობა პირველ-გვარ დანაშაულობას უშლის ხელს, ავაზაკობას ხომ ხელს უწყობს, რადგანაც უშიშარჰყოფს და მით ათამამებს. ეს სწორედ იმასა ჰგავს, ვაის გავეყარე და ვუის შევეყარეო.

ვთქვათ, უიარაღობამ გადაგვარჩინა პირველ-გვარ დანაშაულობას. ხოლო ამ ზომამ რომ მთელი ქვეყანა ავაზაკის სარბიელად, ავაზაკის ლუკმად გაჰხადა, განა კაცმა ამას ანგარიში არ უნდა გაუწიოს? განა ამას ფიქრი და წამალი არ უნდა? რათ გაძლიერდა, ან რათ არის ავაზაკობაო? სხვათა შორის იმიტომ, რომ ავაზაკს შიში არა აქვს უიარაღო კაცისა, უიარაღო სოფლისა. იცის, რომ წინ არავენ დაუდგება, არავენ გაუძლიანდება, არავენ გამოეკიდება, არავენ გამოუდგება და რამ უნდა შეუ-

შალოს ხელი? ისიც მიდის და არხეინად ჰთარეშობს. ესეთი მდგომარეობა, ჩვენის აზრით, წაქეზებაა ქურდისა და ავაზაკისა, მიზეზია მისის გაკადნიერებისა და ხელის გაშლისა. გარდა ამისა, უიარალო მკვიდრი აღარც თავისის თავისათვის არის, აღარც მეზობლისათვის, აღარც მთავრობისათვის, როცა საჭიროა ავაზაკის დევნა და წინ დახვედრა. ამით მთავრობას აკლდება იგი ძლიერი ღონე, რომელსაც წარმოადგენს ამისთანა შემთხვევაში მხნეობა და თავის-გამოდება მკვიდრისა და საზოგადოებისა. აქ ხელშეკრულია მარტო მშვიდობის მსურველი და მფარველი მკვიდრი და ხელგახსნილია მარტო ქურდი და ავაზაკი. ჩვენა გვგონია, რომ ეს შეუფერებელი მდგომარეობაა, ადამიანის ყოფა-ცხოვრების თვალთ რომ დავაკვირდეთ, და საჭიროა ასეთის უხერხულ მდგომარეობისაგან გამოყვანა აქაურ მკვიდრისა.

თუ ყველას, ესე იგი თვითოეულს მსურველს ცალკე ვერ ენდობა თოფ-იარაღი იქონაოს, ეს მაინც უნდა, რომ თვითოეულ ცალკე სოფლის საზოგადოებას დღურბიდეს იარაღი, იგი ებაროს ერთს ვისმე სოფლის მოხელეს, რომ საჭიროების დროს მოიხმარონ. თუ მთავრობისაგან დარიგება იარაღისა ამა თუ იმ მიზეზით არ არის შესაძლებელი, თვით სოფლის საზოგადოებას მაინც ნება მისცენ და საცა საჭიროა დაავალონ იარაღი იქონიონ სამდევროდ და საგერებლად. როგორ და რა გზით მიენდოს სოფლის მოხელეობას თოფ-იარაღი, ამისი წეს-რიგი ადვილად შესადგენია და ჩვენ ამას არ გამოვუდგებით. საქმე თოფ-იარაღის ნებართვაა და ჩვენ მარტო ეს აღვნიშნეთ, სხვას ყველაფერს ადვილად მოვევლება.

ამით ვათავებთ ჩვენს წერილებს ქურდობისა და ავა-

ზაკობის თაობაზე ჩვენში. დასასრულ, იმას დაეძენთ, რომ სახეში არა გვექონია უქმი იმედი, ვითომც სრულად ამოსაკვეთად ხსენებულ ავკაცობისა რაიმე გზა და ღონე გვეჩვენებინა. ეს რომ შესაძლებელი იყოს, ჩვენზე უკეთესნი ჩვენზე ადრე აღმოაჩენდნენ მაგისტანა გზასა და ღონესა და ქვეყანაზე ქურდობა და ავაზაკობა აღარ იქნებოდა. არ არის იმისთანა ქვეყანა, თუნდაც ძლიერ დაწინაურებული სიმდიდრით და განათლებითა, საცა ამ-გვარი ავაზაკობა არა ჰბუდობდეს და არ იჩენდეს თავს. ამის ძირეულს მიზეზებს ფესვი მაგრა და ღრმად გაღმეული აქვს, როგორც ჩვენში, ისეც სხვაგან, იმ ავკარგიანობაში, რომელსაც წარმოადგენს მეტ-ნაკლებობა საეკონომიო და საზნეო ვითარებისა. ამაშია მისი სათავე და ამ გზით ამოწურვა საქმისა საჭირო სავსებითა ბევრს ძიებას, ცოდნას და შიგ-ჩახედულობას თხოულობს. გარდა ამისა, საეკონომიო და საზნეო ვითარების განკარგება, გასწორება იმოდენად, რომ ამ მხრით საზრდოება მოაკლდეს ქურდობასა და ავაზაკობას, ბევრს დროსა, ბევრს რთულს გარჯას და მეცადინეობას ნდომულობს. მინამ აქედამ საქმეს ეშველება რამ, ბევრი წყალი ჩაივლის, თუმცა საჭიროა-კი, ნამეტნავად ჩვენში, მალე მიჰყონ ხელი ამ განკარგებას და ეხლავ დაიწყონ მეცადინეობა.

ამ მიზეზით ჩვენ ეს საეკონომიო და საზნეო საჭიროებანი მარტო გაკვრით მოვიხსენიეთ და უფრო ვრცლად თვალ-წინ დავიყენეთ იგი გარემოებანი, რომელნიც გარედამ ხელს უწყობენ ჩვენში ქურდობის და ავაზაკობის გახშირებას და ნავარდობას. ეს-გვარნი გარემოებანი თვალ-და-თვალ დასანახავნი არიან და ადვილად გამოსაკეთებელნი. იქნება ჩვენ მიერ ნაჩვენები ზომიერებანი იმდენად არ ჰშველოდნენ საქმეს, რამოდენადაც სასურვე-

ლია. უკეთესთა ზომიერებათა მონახვა და აღმოჩენა შეუძლიანთ ჩვენზე უკეთესად საქმეში შიგ ჩახედულთა, ხოლო ჩვენ-კი მაინც ამას ვიტყვით, რომ გაურჯელობა მოხელეობისა, დაგვიანება სამართლისა, და ყოველ ამითი გულის გატეხა მწვიდრისა, იგი უთოფ-იარაღობა, რომელიც ავაზაკს ხელში უშიშრად აძლევს ხალხის მშვიდობით ყოფას; ხალხის ქონებას,— ისეთნი მიზეზნი არიან, რომ ამაებს ანგარიშის გაწევა უნდა. კიდევ ვიტყვით, აღმოკვეთა ამა მიზეზთა მთლად არ აღმოკვეთს ქურდობასა და ავაზაკობას, მაგრამ უეჭველად ალაგმავს, შეაცოტავებს, შეასუსტებს, და სხვა არა იყოს-რა, ხელს მაინც არ შეუწყობს, და ესეც მოგება იქნება. იმედი უშიშრად გადარჩენისა, ან ასე თუ ისე თავის დაძვრენისა, ბევრსა ჰშველის ქურდობისა და ავაზაკობის გაჩენას და განშორებას. ავის ზნის კაცს ეს იმედი აჭებებს და ათამამებს და საჭიროა ამ იმედს გზა შეეკრას, ეს იმედი ჩამოართვან. ქურდსა და ავაზაკსა.

[1897 წ.]

დღიური წიგნი

(1888)

ტფილისი, 12 დეკემბერი 1888 წ.

დედათა საქმე, რომელიც ჩვენში მონათლულია ქალების საქმედ, დღითი-დღე წინ მიდის განათლებულს ქვეყნებში, დღითი-დღე მომხრეებსა კპოულობს, ძლიერდება და კუთვნილს ადგილს იჭერს ადამიანის ცხოვრებაში. დედათა მხნეობა, სამართლიანის უფლების მოპოვებაზედ მიმართული, აღარა ჰრჩება „ხმად მლაღადებლად უდაბნოსა შინა“ და დღე თითქმის ისე არ გადის, რომ სადმე—რასაკვირველია, განათლებულს ქვეყნებში—კი—ცოტად თუ ბევრად დედათა საქმე ფეხს არ იმაგრებდეს და ცხოვრების სარბიელზედ ცოტ-ცოტაობით მაინც ადგილს არ იპყრობდეს შემდეგის წარმატებისათვის. დედათა სქესმა კაცობრიობის უკეთესთა წარმომადგენელთა თაოსნობით, ღვაწლით და გარჯით უკვე დაიმტკიცა უფლება უმაღლესის სწავლისა და განათლების მიღებისა და ეხლა მარტო ბრმანი და თვალახვეულნი და ეურჩებიან ამ უფლებას. დედათა სქესმა დაიპყრა ამასთანავე ზოგიერთს სფეროში უფლება სახელმწიფო, თუ საზოგადო სამსახურისა და თუმცა აქ ბევრი რამ კიდევ დაჩინია დასაპყრობად, მაგრამ ეს პირველ-დაწყებითი ბიჯიც უმნიშვნელო არ არის შემდეგისათვის. იგი უსამართლობა, რომელიც დღეს-აქამომდე დედათა სქესს, ამ ნახევარს მთე-

ლის კაცობრიობისას, საძიძაოდამ და სამზარეულოდამ გარეთ არ უშვებდა და ამით გარე არავითარს საქმეში მონაწილედ არა ხდიდა, ასე რომ ლუკმა-პურის საშოვარის გზასაც არ აძლევდა, დიდხანს ვეღარ გაუძლებს ერთხელ ფეხადგმულს მოძრაობას.

რომ უფრო დიდი ავალა მისცენ ამ მოძრაობას და დედათა სქესს მისი სამართლიანი ადგილი მიეზომოს კაცთა ცხოვრებაში, დედათა საქმე ამ ბოლოს ხანებში იმაზედ მიიშრათა, რომ ქვეყნის საქმეთა გამგეობაში და კანონმდებლობაში ხმა მიანიჭოს დედათაცა, როგორც მამაკაცთა აქვსთ მინიჭებული. ამ მხრით ამერიკამ ჯერ-ხანად ყველა ქვეყნებს წინ გაუსწრო და იქ დღეს არამცთუ ვისმე ეხამუშება, რომ მოხელეთა და ქვეყნის საქმეთა გამგებელთა საარჩევანოდ მამაკაცებთან ერთად დედათაც კენჭი იჭონიონ, არამედ თითონ დედანიც-კი რომ ამორჩეულ იქმნან თუნდ რესპუბლიკის პრეზიდენტადაც, არავინ გაიკვირებს და იოცებს.

ამ ხანებში ამერიკის ქალაქში, რომელსაც ბოსტონი ჰქვიათ, ქალაქის გამგეობის არჩევანები იყო. თუმცა როგორც აქ, ისე სხვაგანაც ამერიკაში, დედათა აქვსთ უფლება არჩევანში მონაწილეობისა, მაგრამ დღეს-აქამომდე დედანი ამ უფლებას ბევრს არაფერს დასდევდნენ და არ ერევოდნენ არჩევანებში. ეხლა-კი, ამ ბოლოს არჩევანებში, თითქმის ყველანი მოსულან და დედათა კენჭის წყალობით დემოკრატები, რომელთაც აქამომდე ხელთ ეპყრათ გამგეობა ქალაქისა, დამარცხებულან და რესპუბლიკელებს გაუმარჯვნიათ. 22.000 დედაკაცი ჩაწერილა, საარჩევანოდ მოსული. ამათ თავისი საკუთარი კომიტეტი ჰქონიათ „ასთა დედათა“. ამ „ასთა დედათა“ კომიტეტს ისე ხერხიანად წაუყვანია არჩევანის საქმე, რომ სწავლა-

განათლების საბჭოში და ქალაქის გამგეობაში სულ თავისი მომხრე რესპუბლიკანელები გამოურჩევიან.

თუმცა ევროპაში ესე საქმეში გამოყენებული უფლება დედათა სქესისა თითქმის არსად მაგალითს არ წარმოგვრდგენს, მაგრამ დედათა სანუგეშოდ უნდა ვითქვათ, რომ აქაც-კი არჩევანის საქმეში აზრი მათკენ არის გადახრილი და ლამის დღესა თუ ხვალ საქმითაც განხორციელდეს. კონსერვატორთა მეთაური სალუსბერი, რომელიც დღეს მთავარ-მინისტრია ინგლისში, მომხრეა იმისი, რომ დედათა მიენიჭოთ საარჩევანო უფლება. ამას წინათ ლორდი სალუსბერი ყოფილა შოტლანდიაში, ეს მომხრეობა გამოუცხადებია და ყველანი გაუოცებია, რადგანაც კონსერვატორთა მეთაურისაგან არავინ არ მოელოდა დედათა უფლებისათვის გამოსარჩლებას. ედინბურგში უთქვამს, რომ მე ჩემ-თავად არ ვეურჩები ამ მხრით დედათა ემანსიპაციასა და „შორს არ არის ის დრო, როცა დედათაც ექნებათ ხმა ამორჩევისა, როცა ისინიც მიიღებენ მონაწილეობას როგორც ჩვენის ქვეყნის საპოლიტიკო საქმეთა მსვლელობასა და მიმართულებაში, ისეც საპოლიტიკო კაცთა ამორჩევაში“. ამისათვის არავითარს დაბრკოლებას არა ჰხედავს მთავარ-მინისტრი ინგლისისა.

თუ კონსერვატორთა მეთაური ასე ძლეულა დედათა საქმის სამართლიანობითა და ასეთის აზრით გამსჭვალულა ამ საქმის სასარგებლოდ და გასამარჯვებლად, სხვას ვისლა არა, აქვს საბუთი სთქვას, რომ შორს არ არის ის დრო, როცა დედათა საქმე თავისას გაიტანს და ეს მთელი ნახევარი სქესი კაცობრიობისა მოწვეულ იქნება წუთისოფლის სუფრაზედ თავისის კუთვნილის ადგილის დასაჭერად. რაკი დედანი კანონმდებლობაში ხმას მოიპო-

ვებენ მისთა მომხრე კაცთა წარმომადგენლობით და ქვე-
ყნის საქმისა გამგებლობის ამორჩევაშიაც მონაწილენი
იქნებიან, ამ გზით დიდს ზედმოქმედებას იქონიებენ თვით
კანონებზედ, რომელნიც დღეს სჩაგვრენ და ჰხუთვენ დე-
დათა სამართლიანს უფლებას. ამ ზედმოქმედების სიმძი-
მის ქვეშ შეიცვლებიან ის კანონები და დედათა საქმე
წარიმატებს იმოდენად, რამოდენაც შესაძლოა თვით ამ
საქმის ბუნებისაგან, იმიტომ რომ განგებ მოგონილი ბორ-
კილი აღარ შეუშლის ფეხს, ამ ბორკილისაგან დახსნილი
იქნება და მარტო თავის ბუნებაზედ-ღა დამოკიდებული.

ტფილისი, 6 მარტი 1889 წ.

რაც გინდ ღიდ გაჭირვებაში ჩავარდეს კაცი, ერთად-ერთი გზა ხსნისა კაცის საკუთარი მხნეობა და გამრჯელობაა. მართალია, შესაძლოა სხვა გარემოებამაც ხელი შეუწყოს კაცს გაჭირვებისაგან დახსნისათვის, მაგრამ თავი-და-თავი მომქმედი ძალი მთა-კლდის გასარღვევად მაინც კაცის საკუთარი მხნეობაა, საკუთარი თვითმოქმედებაა. უამისოდ სხვისით საქმის წარმართვა, სხვისით ხსნა, სხვისაგან მოლოდინი შველისა და ხსნისა უფრო მიძინება მხნეობისა, თვითმოქმედებისა და თავის-თავის შველისა, ვიდრე საქმის გაჩარხვა, კეთება და წარმატება.

კაცი როცა მარტო სხვის ხელს შეჰყურებს,—აცა როდის რას მომაწვდისო, როცა მარტო სხვის გულს შეჰკნავის, ღეთის გულისათვის მიშველე რამეო, იგი მთხოვარაა უქმი და არა მომქმედი და გამრჯელი. ამისთანა კაცმა ღღეს რომ საქმე გაისწოროს, ხვალ ისევ იმავე ღღეში ჩავარდება, რა ღღეშიაც სამაღლოდ გამოხსნამდე იყო, იმიტომ რომ თითონ უქმია და მოედანი ცხოვრებისა-კი იმისია, ვინც თითონ მხნეობს და ირჯება თავის-თავის საშველად. საზოგადოებას აიღებთ, თუ ცალკე კაცს, ყველგან ერთს და იმავე უცვალებელს ბედისწერასა ჰხედავთ, რომ მარტო საკუთარს თვითმოქმედებას, მხნეობას, გამრჯელობას წარუმართნია საქმე როგორც საზოგადოებისა, ისეც ცალკე კაცისა. რომელი-საზოგადოებაც,

თუ ცალკე კაცი, სხვაზედ დანდობილა და თითონ გულ-ხელი დაუკრებია, იმას ამ ქვეყანაში პური არსობისა ვერ გამოუცხვია და საცა ეგ პური არ არის, იქ არც სიცოცხლეა— იქ მკვდარი მკვდარზეა აკიდებული, საფლავამდე წასაღებად.

ჩვენ ეს საუბარი ჩამოგვაგდებინა ერთმა წერილმა, რომელიც 4-ს მარტს ჩვენს გაზეთში იყო დაბეჭდილი ამ სათაურით: „საზოგადოების საყურადღებოდ“. ჩვენდა სასიხარულოდ, ამ წერილში ის ვიპოვეთ, რასაც არაერთხელ ვნატრულობდით ეგრეთ-წოდებულ „დედაკაცთა საქმის“ ჭეშმარიტს გზაზედ დასაყენებლად და, მაშასადამე, წარსამატებლად. ამ წერილში არ არის ის უკბილო საყვედური და უქმი ჩივილი, რომ აი, თქვე გულ-ქვაო კაცებო, რატომ თქვენს უფლებას ჩვენც არ გაგვინაწილებთო? რატომ იმისთანა თავისუფლებას ჩვენც არ გვაძლევთ, რომელიც თქვენ ასე ტკბილად გატარებინებთ თქვენს სიცოცხლესაო და სხვა ამისთანა? არც ის უთავბოლო ფრაზებია იმაზედ თუ,—დედაკაცს ქვეყანაზედ მარტო სამი „უწმინდაესი, უსამღეთოესი დანიშნულება“ აქვსო: დედობა, ცოლობა და ღობა, თითქო ყველაზედ უწინარეს იგი იმავე ადამიანად არ იყოს გაჩენილი, როგორც მამაკაცი და, მაშასადამე, მინამ დედობას, ცოლობას, ღობას იკისრებდეს, ყველაზედ უწინარეს იგივე ადამიანობა არ მოეთხოვებოდეს, როგორც მამაკაცს. დედობა, ცოლობა და ღობა დიდი საქმე არ არის. ეს ზოგი ბუნების საქმეა, ზოგი გარემოებისა. საქმე კაი დედაკაცობაა, კაი ადამიანობაა, ანუ, უკეთ ვსთქვათ, კაი კაცობაა და მერე დედობა, მამობა, ქმრობა, ცოლობა და სხვა. კაცს დედობის, ქმრობის და სხვა ამისთანის გარდა კიდევ სხვა ბევრი მოვალეობა აწევს საზოგადოებისა და

ქვეყნის წინაშე და ყველაზედ უწინარეს ამ მოვალეობას უნდა გაუძღვეს, მამაკაცია, თუ ღებდაცატი. ანას მარტო კაი-კაცობა შესძლებს. ვინც კაცად არ ვარგა, ის არც მამად ივარგებს, არც ღებდად და არც სხვად რადმე, იმიტომ რომ მამობა და ღებდობა ადამიანური, მარტო შვილების გამრავლება და ძუძუს წოება არ არის.

ჩვენ ეს, ამ-ხანად მოკლედ გამოთქმული, აზრი იქნება ოდესმე უფრო ვრცლად გავარკვიოთ, ეხლა-კი ისევ ზემოხსენებულ წერილს დაუბრუნდეთ. პატივცემული ავტორი ქალი გვაუწყებს, რომ ჩვენს ქალებს უთავნიათ, ღონე მოიპოვონ და სკოლა გაჰმართონ ქალების გასაზრდელად და თვით გაზრდა შეუფერონ ჩვენის დღევანდელის დღის საჭიროებასა.

„უთუოდ მეტყვიით, მკითხველო,—ამბობს ავტორი,—რომ ამ-გვარ სკოლას დიდი-ძალი ფული მოუნდება.—მაგრამ, ბატონებო, თქვენის დახმარებით და ჩვენის მეცადინეობით იქნება ეს აზრი საქმედ ვაქციოთ. უეჭველია, საქართველოს ყველა კუთხით-გან გამოგვეხმაურებიან, ხელს მოგვაწვდენენ, აღმოგვიჩინენ შემწობას და ამითი გაგვამხნევენ და შეგვისუბუქებენ იმ ტვირთს, რომელიც ჩვენ ვიდეთ კისრად“.

ჩვენ ამ წერილისა ის მოგვწონს და ის გვიხარიათ, რომ ჩვენს ქალებს თავის-თავის შველა მოუწადინებიათ და სათავედ დაუდვიათ საკუთარი მხნეობა, საკუთარი მეცადინეობა. უკეთესს სახსარს, უკეთესს ღონეს სხვას ვერას იპოვიან, თუ მართლა ჰსურთ საქმის გაკეთება და არა ტყუილ-უბრალო წივილ-კივილი. ჩვენ ეს ანბავი სიხარულით შეგვაქვს ჩვენს მატთანეში და მიუფლოცავთ ჩვენს ქალებს, რომ კეშმარიტს გზას დასდგომიან თავიანთ სვე-

ბედის გასასწორებლად. მალე შეუსრულდებათ ეს კეთილი განზრახვა, თუ გვიან,—დღეს საქმე იმაში არ არის. საქმე იმაშია, რომ თავიანთი საკუთარი მხნეობა, საკუთარი გამრჯელობა დაუდვიათ სათავედ თავიანთ მოქმედებისათვის და შესდგომიან, რომ თავის საკუთარს ხელითა და გარჯით გაიტანონ ცხოვრების მოედნიდამ თავიანთ სვე-ბედის ბურთი. რაც გინდ ბევრი დაბრკოლება აღმოუჩნდეს პირველ ხანებში ამ ქალებისაგან განზრახულს საქმეს, ბოლო მაინც გამარჯვებაა და გამარჯვება, რადგანაც იშვიათი ამბავია, რომ დაულალავს მხნეობასა და საქმის ბოლომდე მდგრად მიყოლას თავი არ გაეცტანოს. ძალიან სასიამოვნოა, რომ ჩვენს ქალებს წესად მიუღიათ, რომ —

„თუ თვით არ ვიღვწით, ვერ ვპოვებთ კეთილსა შესაკრებელსა“.

ტფილისი, 15 მარტი 1889 წ.

თქმა არ უნდა, რომ რუსულმა ლიტერატურამ დიდი ხელმძღვანელობა გაგვიწია წარმატების გზაზედ და დიდი ზედმოქმედება იქონია ყოველს მასზედ, რაც ჩვენს სულიერს ძალღონეს "შეადგენს" და ჩვენს გონებას, ჩვენს აზრს, ჩვენს გრძნობასა და ერთობ ჩვენს მიმართულებას ზედ დააჩნია მან თვისი ავ-კარგიანობა. არ არის დღეს ჩვენში არც ერთი მოღვაწე და მომქმედი კაცი მწერლობაში, თუ საზოგადო საქმეთა სარბიელზედ, რომ თავისუფალი იყოს ხსენებულ ლიტერატურის ზედგავლენისაგან. "საკვირველიც არ არის: რუსულმა სკოლამ—მეცნიერებამ გაგვიღო კარი განათლებისა და რუსულმავე ლიტერატურამ მოაწოდა საზრდო ჩვენს გონებასა და გამოჰკვება ჩვენი აზრი მოძრაობის გზაზედ. თვითოეული ჩვენგანი, გინდა თუ არა, უნდა დასწაფებოდა ამ ორს წყაროს თავის სულიერ წყურვილის მოსაკლავად. სხვა გზა არ იყო. ამიტომაც საბუთი გვაქვს ვსთქვათ, რომ თვითოეული ჩვენგანი რუსულის ლიტერატურით გაზრდილა, თვითოეულს ჩვენგანს მის გამონარკვევზედ აუგია თავისი რწმენა, თავისი მოძღვრება და თავისი საგანი ცხოვრებისა საზოგადო საქმისათვის ამ გამონარკვევის მიხედვით გამოურჩევია.

რასაკვირველია, ამ ზედმოქმედებამ რუსულის ლიტერატურისამ მარტო იმას შესძინა სიკეთე, რომელმაც ყოველი გამონარკვევი ამ ლიტერატურისა თავის საკუ-

თარ კრიტიკის ქარ-ცეცხლში გაატარა, ბრმად არ იწამა, ბრმად არ მიიჩემა და ამ-რიგად არ დაიხვია ხელზედ ცხოვრებაში იოლად წასვლისათვის. ყოველი აზრი მარტო ცარიელი ფრაზაა იმის ხელთ, ვისაც კრიტიკის ცეცხლში არ გამოუფოლადებია და ისე არ შეუთვისებია. ამნაირი კაცი კაქკაჭია და არა ჭეშმარიტი წარმომადგენელი მის მიერ ქადებულის აზრისა, რომელიც თუ სხვისაგან დაუჩემებია, კრიტიკის ძალით უნდა უსათუოდ თავისად გარდაექცია. უამისოდ ზედმოქმედება უძლიერესისა ულონოზედ, უკეთესისა უარესზედ მარტო ცარიელი მაიმუნობაა, სხვის ფეხის ხმაზედ ბრმად აყოლა, ტყვეობაა და არა თავისუფლება და თვითმოქმედება გონებისა, რომელიც ერთად-ერთი ნიშანია ჭეშმარიტის განათლებულობისა და აღმატებულობისა. ამ სახით ყოველივე ზედმოქმედება—ავია თუ კარგი—არაფრის კეთილის მომასწავებელი არ არის. პირიქით იგი აძინებს, ჰკლავს მსჯელობის უნარსა, ყოველს მჭრელობასა და გამჭრიახობას გონებისას-სჩაგრავს და აბათილებს.

ჩვენდა საბედნიეროდ, ვიტყვი, რომ ზოგნი ჩვენში, რუსულ ლიტერატურის მეოხებით გაზრდილნი და გაწურთენილნი, ასე ბრმად ტყვედ არ მისცემიან ამ ლიტერატურის აუცილებელს ზედმოქმედებას. ამათ ჯერ გამოუძიებიათ-მისი გამონაკვევნი და მერე ისე ან შეუთვისებიათ, ან უარუყვიათ. ჩვენდა სანუგეშოდ, მარტო ამას არ დასჯერებიან: იმავე კრიტიკით და გამოძიებით მხარ-და-მხარ ასდევნიებიან ამ ლიტერატურის წინსვლასა, წარმატებას და არ გაჩერებულან მის რომელსამე ხანაზედ. ლიტერატურა, რომელსაც მაღლი ცხოველმყოფელობისა სძრავს და ამოქმედებს, ერთი გაუწყვეტელი გრენილია აზრთა ზედმიყოლებით განვითარებისა და წარმა-

ტებისა. ამისთანაა რუსული ლიტერატურაც. ხშირად მოხდება ხოლმე, რომ რაც გუშინ სწამდა ლიტერატურას, რა მოძღვრებაც გუშინ ჰბატონობდა ლიტერატურაში, დღეს ყოველივე ის უარყოფილია და დევნული. იმავე ლიტერატურისაგან. ხშირად ერთს რომელსამე ხანაში აღძრული აზრი, თუ საგანი, მეორე ხანაში ისევ იმ საგანდა და აზრად რჩება, მხოლოდ სულ სხვა სახით, სხვა შუქით, სხვა სიგრძე სიგანით გამოდის. ამას ყოველსფერს თვალის დევნა უნდა და თუ არ კრიტიკითა და გამოძიებით გამოკვლევა, შენიშვნა მაინც და ანგარიშის გაწევა. თორემ აქაო და ამ ოცისა და ოცდა-ათ წლის წინათ ამა-და-ამ საგანზედ ესა-და-ეს ითქვაო და დაიჟინონ, -- ეს არის უკანასკნელი სიტყვა მეცნიერებისა და ლიტერატურისაო, მაშინ როდესაც უკანასკნელი სიტყვა დღეს სულ სხვაა, უჯიათობა და ჭირვეულობა იქნება ერთხელ და ერთხელ შებორკილებულ და დატყვევებულ გონებისა.

სწორედ ამისთანა საქმე მოსდის დღეს ჩვენში, სხვათა შორის, ერთს მოძღვრებასაც, რომელიც ეგრეთწოდებულ „დედათა უფლების საქმეს“* შეეხება. ეს საქმე ჩვენში დღესაც იმ საბუთებზე ჰტრიალებს, რა საბუთებითაც ამ ოცისა თუ ოც-და-ათის წლის წინათ თავი იჩინა და მოედანზედ გამოვიდა. თითქო კაცობრიობას საზოგადოდ და რუსულ ლიტერატურას ცალკე მას აქეთ ეს საქმე წინ არ წაეწიოს, უფრო ფართოდ არ გადემართოს, არ დაეყენებინოს და უფრო საბუთიანს საფუძველზედ არ ამოეყვანოს.

თუმცა ეს საქმე დიდად შესანიშნავი რამ არის და ჩვენთვისაც ისე საჭიროა, როგორც სხვისთვის, მაგრამ

*) Женский вопрос.

ჩვენდა სამარცხვინოდ, უნდა ვსთქვათ, რომ იგი ჩვენის თაოსნობით არ არის დღეს ჩვენში ფეხზედ დამდგარი. ამ საქმეს და მის საჭიროებას კვლავ იმავე რუსულმა ლიტერატურამ მიგვახვედრა და დღეს-აქამომდე იმ საბუთებიტა და იმ აზრებით იკვებება, რომელნიც—როგორც ვთქვით—ხელზედ დახვეული ჰქონდათ ამ საქმის მომხრეთა ამ ოცისა და ოც-და-ათის წლის წინათ. აბა გადასინჯეთ ყოველი, რაც ამ საგანზედ ჩვენში წერებულა და იწერება დღეს, თუ უწინდელბერ მარტო სახელითა „დედობისათა, ცოლობისათა და ღობისათა“ არ ითხოვდნენ ამ საქმის ასე თუ ისე წარმართვას. ასე იყო დასაბუთებული ღალადი დედათა უბედობის თაობაზედ ამ ოცისა თუ ოც-და-ათის წლის წინათ რუსულ ლიტერატურაში, თითქო დაავიწყდათო, რომ დედაც კაცია, ადამიანია და მარტო კაცისა და ადამიანის სახელით დედათა უფლების საქმე უნდა ჰლაღადებდეს და თხოულობდეს თვის წარმართვასა. ამ ფართო გზაზედ ჰდგას ეს საქმე ევროპაში დღეს და გვგონია ვერაფერს სამსახურს უწევენ ქალებს ისინი, ვინც ამ საქმეს მოკლე ფარგალით უზომავენ ადგილს და დედაკაცი ადამიანობიდან ჩამოჰყავთ, რომ მარტო დედობისა, ცოლობისა და ღობის უღელი გააწვივნონ, ესე იგი ბევრისაგან ცოტა უწყალობონ.

ჩვენს მეთაურს, რომელმაც გამოიწვია „ქართველის ქალის“ წერილი, დღეს ჩვენს გაზეთში დაბეჭდილი, სხვა არა უთქვამ-რა ამის მეტი. დღეს ჩვენ ხელთა გვაქვს საბუთი ვსთქვათ, რომ რუსულმა ლიტერატურამაც ამ-რიგად დაუწყო ყურება ამ საქმეს. 7-ს მარტს პეტერბურგში დაბეჭდილ და 13-ს მარტს ქალაქში მოსულ გაზეთებიდან ამოვიკითხეთ, რომ სწორედ იმ დღეს, რა დღესაც ჩვენი მეთაური დაიბეჭდა, პეტერბურგში გამოსულა ქურნალი

„Женское Образование“. ამ ჟურნალშია წერილი რუსეთში ცნობილ პედაგოგის ი. გ. გურევიჩისა, რომელიც სწორედ იმასვე ამბობს, რაც ჩვენის „ქართველის ქალის“ მიერ დაწუნებულ მეთაურში ჩვენ ვსთქვით. ვაზეთს მოჰყავს-რა ამ გურევიჩის სიტყვები, თავის მხრით ამისთანა წინასიტყვაობას უძღვნის:

„Шаблонные моралисты, говоря о женском образовании, любят часто повторять по адресу школы классическое требование: „дайте нам хороших жен, матерей и хозяек... და მერე: Гуревич доказывает всю риторическую пустоту этого притязательного требования“.

აი თითონ გურევიჩის სიტყვებიცა:

„ამ კეკლუცმა ფრაზამ,—ამბობს სტაიუნინიო თავის-თავზედ,—მეც ერთხელ ამიყოლია. ხოლო მერმედ-კი სხვა მეორე საგანმა მიმიზიდა და ვკითხე ჩემს თავსა: რატომ მამაკაცის შესახებ-კი არავის წამოსცდენია სურვილი, რომ მოგვიმზადეთ კარგი ქმრები, კარგი მამებიო? ეს ღირსებანი ხომ ისე საჭირონი არიან მამაკაცისათვისაც ოჯახში, როგორც დედაკაცისათვის კარგი ცოლობა და კარგი დედობა. რატომ არავინ ჰფიქრობს, რომ ეს ღირსებანი დაუნერგონ და განუფითარონ მამაკაცებსა? იმიტომო,—ამბობს ახლა თავისით გურევიჩი,—რომ მამაკაცთა სწავლა განათლების თაობაზედ ჩვენ უფრო უკეთესი და მართალი აზრი გვაქვს, ვიდრე დედაკაცის სწავლა-განათლების თაობაზედაო. როცა მამაკაცი გვყავს სახეში, ჩვენ ვხედავთ, რომ ყველაზედ უწინარეს უნდა განვენათლოთ ადამიანი და რაკი ადამიანი განათლებულია, მალე გაიგებს თავისს მოვალეობას, რომელიც მან უნდა იკისროს იმ გარემოების მიხედვითა, რაშიაც ცხოვრება ჩააყენებს,

და მალე შეიძენს იმ განსაკუთრებულ ცოდნასაც, რაც დასჭირდება ცხოვრების ამა თუ იმ გზაზედ.

ამის შემდეგ, რასაკვირველია, სასაცილოა ის სურვილი, რომ მამაკაცი ვამზადოთ მარტო საკარგ-ქმროდ და საკარგ-მამოდ. განა ამავე აზრით არ უნდა მივმართოთ ქალების სწავლა-განათლების საქმეს? განა ქალიც არ უნდა გამოვზარდოთ იმის შესაფერად, რასაც სიტყვა ადამიანი ჰნიშნავს მამაკაცის შესახებ? განა საჭირო არ არის ყოველი ჩვენი მეცადინეობა მივაქციოთ იმაზედ, რომ ქალს გონება გავუხსნათ ჭეშმარიტის აზრებისათვის, აღუფრთოვანოთ გულის-ტკივილი კაცობრიულის; და მოქალაქობრივის ინტერესებისათვის, გავაგებინოთ იგი. ვალი, იგი თანამდებობა, რომელიც ამ ინტერესებს თან მოსდევს? ესეთის აზრებით, რწმენით და თვალთა-მხედველობით დედაკაცი გაუთანასწორდება მამაკაცსა და მისებრივ ადვილად გაიგებს, ადვილად მიხვდება მოვალეობას კაი ცოლობისას, კაი დედობისას, და უკვე განათლებული ჰქუითა და გულით ადვილად შეიძენს იმ განსაკუთრებულს ცოდნასაც, რომელიც ოჯახში ასე თუ ისე მისთვის საჭირო იქნება“.

აი დღეს დედათა საქმე რა გზაზედ და რა ფართოდ არის დაყენებული. რუსულ ლიტერატურაში და ჩვენი პატივცემული ქალი-ავტორი ამოადა. ჰედლილობს გამოვლილ გზაზედ უკანვე დაბრუნებას. ამ ახალს მოძღვრებას დედათა საქმის შესახებ ვერავენ გაემკლავება, რადგანაც დღევანდელი ბურთი და მოედანი უფრო მეტის ცნობიერებით, უფრო მეტის სიმართლით და საბუთით ამ მოძღვრებას დაუჭერია არამც-თუ მარტო რუსეთში, სხვაგანაც. დღეის ამას იქით აგრე სამართლიანად განდიდებულს და გაფართოებულს საქმეს ველარავენ გამოჰკვებავს წინანდე-

ლის ნამცეცებითა. ჩვენ ამასაც ვიტყვით, რომ მარტო ამ მოძღვრებას შეუძლიან თავი გაატანინოს დედათა საქმეს ყოველთა სასიხარულოდ და სასიქადულოდ, და ვისაც დედათა საქმის სიდიადე გულწრფელად და გაგებულად გულში სდებია, არა გვგონია, ამ გზაზედ საქმის დაყენება მიიჩნიოს გზის გამრუდებად და არა გასწორებად.

უკანონოდ-მოგირთა უფლება

(1898)

უკანონოდ-ზოგილთა უფლება

I

შიდა-რუსეთის გაზეთები ერთს იმისთანა ამბავს იწერებინან, რომელსაც არც ერთი კაცთმოყვარე და მართლა განათლებული ადამიანი გვერდს ვერ აუქცევს და შეუმჩნეველად არ დაავდებს. იგინი გვაუწყებენ, რომ ახალი კანონპროექტი მზადდება, რომელსაც საგნადა აქვს ცოტად თუ ბევრად ადამიანური უფლება შიანიჭოს იმათ, ადამიანად იცნას იგინიც, ვისაც კანონი დღევანდლამდე უფრო სდევნიდა, ვიდრე სწყალობდა. ამისთანანი არიან ეგრეთ-წოდებულნი უკანონოდ შობილნი, ესე იგი იგინი, ვინც თვისდა საუბედუროდ იბადებთან ქორწინებით შეუღლებას გარეთ. ყველას მოეხსენება, რომ ამ გვარად შობილისათვის არც საზელია, არც გვარია, არც დედა, არც მამა, არც მამეული, არც დედეული ქონება, არც მამა-შვილური და დედა-შვილური განწყობილება. ერთის სიტყვით, რაც ქვეყანაზე ერთ სისხლ-ხორცობა, მამა-დედა-შვილობა, ნათესავობა წილს უდებს ადამიანს, ამას ყოველფერს მოკლებულია, ვინც იბადება დაუქორწინებულ დედ-მამისაგან.

ასე უწყალოდ ყოფნა უბედურად დარჩენილისა სწორედ უღმობელობაა, გულქვაობაა, ცოცხალ-მკვდრად დამარხვაა უდანაშაულო და უცოდველის ადამიანისა. იმას ნულარ ვიტყვით, რომ ეს ერთი იმისთანა უსამართლობაა, რომლის გამო კაცი ჰბრთის, თუ კარგად ჩააკვირ-

დება. თუ დედ-მამის მოქმედება ამ შემთხვევაში, კანონის და საზოგადოების თვალთ, საზღაური დანაშაულობა და ცოდვია, შვილი მათი რათ უნდა დაისაჯოს მათის ცოდვის და დანაშაულობის გამო? მისი რა ბრალია, რომ დედ-მამამ უკანონოდ გააჩინა და ეს ამბავი დედ-მამის საზღაურად რათ უნდა გაუხდეს შვილსა? მერე რა სასჯელი, რა საზღაური! ყოველივე პატივი და ღირსება, ყოველივე კაცებური ურთიერთობა, რითაც-კი ამ წუთის-სოფელში პათამამობს და თავს იწონებს სხვა ყოველი ადამიანი, უკანონოდ შობილს თვალის ახილებისავე წართმეული და ჩამორთმეული აქვს. იგი უდედ-მამოა, თუ დედ-მამა გასწირავს, იგი უნათესავოა, უსახელოა, უგვაროა, უხარისხოა, არც მამეულის ქონებაზე მიუწვდება ხელი, არც დედეულისაზე და ყოველფერში უმწეო და უნუგეშოა. რა დააშავა? ვის რა წაართვა? ვის რა შესცოდა? განა აქ ადამიანს გულის-ტკივილი დაუამდება, რომ პასუხად უთხრან: მისი დანაშაული ის არის, რომ მისი დედ-მამა შესცდა და უკანონოდ გააჩინეს შვილიო?

დევნა და შეჩვენება უკანონოდ შობილისა დიდის ხნის ამბავია ქვეყანაზე. ამ დევნამ და შეჩვენებამ იქამდე მიალწია, რომ დედ-მამას მამა-შვილური და დედა-შვილური უწმინდაესი გრძობაც-კი აგმობინა და მაშინ, როდესაც კანონიერად შვილის ყოლა მთელის ოჯახისათვის დიდს სიხარულს და დღესასწაულს შეადგენს, უკანონოდ შვილის გაჩენა საწყევლად და საკრულველად მიაჩნია დედ-მამას, და საცოდავს, უმწეოსა და უცოდველს ახლად-შობილს პაწაწას ხშირად ან ადრე და მალე გამოსალმებენ ხოლმე ამ შეუბრალებელს წუთის-სოფელს დედ-მამანივე, ან სხვას გადაუგდებენ თავიანთს სისხლხორცს, თავიანთს ტირილითა და კვნესით ნაშობს.

რა თქმა უნდა, ამ ორისავე სახის საქციელს დედ-მაშისას კანონი დიდ დანაშაულობად სთვლის და დიდს სასჯელსაცა სდებს, თუ შეუტყო, და, მასასადამე, კანონი აქ არაფერს შუაშია. კანონს აქ ვერავინ დასწამებს, ვითომც ამ-გვარ დანაშაულობას დღეს-აქამომდე ხელს უწყობდეს, ან უჩუმდებოდეს. კანონი ყოველთვის სამართლის ხმლით ხელში წინ ედგა ამისთანა დანაშაულობას. ხოლო შიში კანონისა ამ შემთხვევაში ხშირად ადგილს უთმობს ხოლმე შიშს სირცხვილისას, განკიცხვისას, ძრახვისას და ყბად-აღებისას საზოგადოების მხრით, და აი ყოველივე ეს არის მიზეზი იმ ყოველ-გვარ ბოროტისა, რაც დედ-მამის უკანონოდ დაახლოებას მოსდევს სისხლის სამართლის თვალთ. მართალია, კანონის სათავე ცხოვრებაა, მაგრამ არც უიმისობაა, რომ კანონი არ მოქმედებდეს თვით ცხოვრების ავკარგიანობაზე. აქ ერთმანეთის ზედგავლენა უმჭველია და აუცილებელი: თუ ცხოვრება სწუროთნის კანონს, კანონიც სწუროთნის თვით ცხოვრებასა და, მაშასადამე, საზოგადოებასაცა, ერსაცა.

დღეს-აქამომდე უკანონო შვილს და დედ-მამის უკანონო დაახლოებას, რაც გინდ წმინდა გრძობა და დიდი სიყვარული წინ უძლოდეს, თითონ კანონიც იმავე წყრომით და განკიცხვით უყურებდა, როგორც საზოგადოება. კანონის მიერ ასეთის თვალთ ყურება, რა თქმა უნდა, ცრტად თუ ბევრად კვერსა სცემდა საზოგადოებაში ამ საგანზე ძველათგანვე ფეხმოკიდებულ აზრსა და ძირს უმაგრებდა. ეხლა-კი სულ სხვას უკეთესს და სამართლიანს გზას დასდგომია კანონმდებლობა, როგორც გაზეთები გვაუწყებენ, და ამისი აუცილებელი სიკეთე ის იქნება, რომ ფვით საზოგადოებასაც მოუღებება გული და ისეთის შეჩვენებით აღარ მოექცევა ასე თუ ისე შეცდო-

მიღ მშობლებს უკანონო შვილისას, რომელნიც შესაბრალებელნი უფრო არიან, რაკი ესეა, ვიდრე შესაჩვენებელნი და ჩასაქოლავნი. ზოგიერთისათვის შერცხვენა, სირცხვილი ჯვარცმაზე უარესია და ეს არის მიზეზი, რომ ზოგი დედა თავს იწამლავს, ზოგი თავს იფუჭებს, ზოგი თვისს ნაშობს ასე თუ ისე იმეტებს, რომ სირცხვილს დაემალოს, მიეფაროს და ჩვენს განკიცხვას და ძრახვას გადაურჩეს.

განა ადამიანთა საზოგადოებისათვის, კრებულიათვის ამისთანა ყოფა-ცხოვრება, ამისთანა ურთიერთობა შესაწყნარებელია და საკადრისი? ცოდვა დედ-მამისა ამ შემთხვევაში მოსაწონებელი, რასაკვირველია, არ არის, ცოდვას ცოდვის სახელი უნდა ერქვას, მაგრამ მადლია ადამიანი ადამიანს ისე მოექცეს, რომ უბედურება დაუნელოს, სიმწარე დაუტკბოს, უნუგეშოს ნუგეში მიაწოდოს და მაინც-და-მაინც ცოდვილი იქამდე არ მიიყვანოს, რომ იძულებულ ჰქმნას ან თავი მოაკლას, ან თვისი ნაშობი წყალს მისცეს. ადამიანურმა გულმტკივნეულობამ რომ ერთი ამისთანა ცოდვილიც შეიწყნაროს და ბოროტს გადაარჩინოს, ისიც ღიღი მადლი იქნება. მადლია მამისთვის, მადლია დედისთვის, მადლია სრულად უცოდველ ბავშვისათვის, რომელსაც ხშირად შობის უმაღვე სიკვდილი, ან ქუჩაში გადაგდება მოელის მარტო იმისთვის, რომ დედ-მამანი შესცდნენ, უკანონოდ ჰშობეს და ჩვენს სირცხვილს შეუშინდნენ.

თუნდ ესეც არ იყოს, აბა იფიქრეთ: რა ტანჯვა-წამებაში უნდა იყვნენ, რა ცეცხლში უნდა იწვოდნენ ან დედა, ან მამა, თუ ადამიანობა არ დახშვიათ, როცა სირცხვილისა და შერცხვენის შიშის გამო ან თავისს თავს იმეტებენ სასიკვდილოდ, ან თავისს სისხლ-ხორცს შვილ-

სა მაშინ, როდესაც ბუნება ეუბნება: ან შეილი და გაი-
ხარეთო! აქ სასჯელი განა ერთი ათასად არ აღემატება
ცოდვას!.. განა სამართალია, ადამიანმა ადამიანი ამ გა-
ხურებულ თონეში ჩააყენოს! განა ცოტა მაგალითია, რომ
ეს ასე მომხდარა! სისხლის სამართლის მატთანე სავსეა
ამისთანა მაგალითებით და რამდენს სხვას კიდევ ამისთა-
ნა ამბავს ჩაუვლია ისე, რომ სამართლის კარამდე ფრცკი
მიულწევია.

ესეთი კაცთა-შორისი უსამართლო, უმაღლო და
უღმობელი ურთიერთობა, რასაკვირველია, ოდესმე თავის
დროსა და ჟამს მოიჭამს და მარტო ისტორიაში-ღა თუ
დარჩება კაცობრიობის არა-სასახელო სახსოვრად, ვი-
თარცა საწყაო ჩვენის ეხლანდელის გულის სიკეთისა და
საზომი ჩვენის ქკუა-გონების თვალთა მოკლედ ხედვისა.
ზემოხსენებული კანონპროექტი, როგორც შემდეგს წე-
რილში დავინახავთ, ამ მხრით საქმის გასწორებას ჰლა-
მის და საგნადა აქვს ცოტად თუ ბევრად მოარბილოს
ეხლანდელი გულქვაობა საზოგადოებისა და უფრო სამარ-
თლიანის თვალთ მიახედოს უკანონო მამა-შვილობასა და
დედა-შვილობაზე, ვიდრე ეს აქამომდე იყო. ასეთი წინ
ფეხის გადადგმა კანონისა თუკი ასრულდა და განხორ-
ციელდა, მოასწავებს განზე გადადმას ადამიანობის მიჯნე-
ბისას ამ წუთის სოფელში და ერთი უმთავრესი საგანიც
ეს არის ეგრეთ-წოდებულ პროგრესისა, სხვათა შორის.

II

ჩვენს გუშინდელს მეთაურში მოვიხსენიეთ, რომ მზად-
დება კანონპროექტი უკანონოდ შობილთა შესახებ შიდა-
რუსეთის გაზეთების სიტყვიან. ესევე გაზეთები გვაუწყე-

ბენ, რა გზით განუზრახავთ გასწორება ამ შემთხვევაში საქმისა და რა წეს-რიგობა დაუპირებიათ დაადგინონ ამ საქმის უფრო სამართლიანად წარმართვისათვის. იგი წეს-რიგი ჩამოთვლილია იმ გაზეთში, საიდანაც ეს ამბავი შევიტყეთ, და რომ ჩავუკვირდეთ, დავინახავთ, რომ უკანონო შვილი ისე უნუგეშოდ და უმწეოდ აღარ აახელს ბავალს ამ წუთის-სოფელში შემოსასვლელად, როგორც აქამომდე იყო. კანონპროექტი გარკვევით და ცხადად ამბობს, რა უფლება და მოვალეობა უნდა მიეკუთვნოს ცალკე დედას, ცალკე მამას და ცალკე უკანონო შვილს.

აქ ყველაზე უწინარეს სახსენებელი ის არის, რომ მშობლობის უფლება (родительская власть) ეძლევა დედას მთლად და განუყოფელად და არა მამას. ამასთან დედა მოვალეა უპატრონოს შვილს, გაზარდოს და მისის ინტერესების წარმომადგენელი იყოს ყველგან, საცა-კი საჭიროება მიითხოვს. ხარჯს უკანონო შვილის გაზარდისას და სწავლებისას კანონპროექტი ვალადა სდებს, შეძლებისამებრ, დედას, ვიდრე შვილი სრულწლოვანი შეიქმნება. უკანონო შვილს გვარი დედისა უნდა მიეთვისოს, და თუ დედა არ იციან ვინ არის, სახელი ნათლიასი, მამეულად გადაკეთებული უნდა მიეცეს გვარად. ოც-და-თერთმეტის წლის განმავლობაში დაბადებიოვან უკანონო შვილს ნება აქვს სამართლით დაიმტკიცოს თავისი შთამომავლობა ამა თუ იმ დედაკაცისაგან. დედულის მამულსა და ქონებაში უკანონო შვილს ისეთივე მონაწილეობა ეძლევა, როგორც კანონიერ შვილს.

მამის შესახებ კანონპროექტს სულ ახალი წესი შემოაქვს, აქამდე არსებულ კანონებში არ-ხსენებული: მავალითებრ, მამა უკანონო შვილისა მოვალეა, თავისის შეძლებისამებრ, იტვირთოს ხარჯი, რაც-კი მოუნდება გა-

ზრდას, მოვლას და სწავლებას უკანონო შვილისას, ვიდრე სრულწლოვანი შეიქმნება, თუ დედის შეძლება არ გასწვდა და ყოველ ამას არ ჰყოფნის. უკანონო მამა აგრეთვე მოვალეა აძლიოს ხარჯი თვით უკანონო შვილის დედასაც თავის შესანახად, თუ დედას ამისათვის შეძლება არა აქვს, ან უღონოა თავისის საკუთარის შრომით და გარჯით იზოვნოს საცხოვრებელი სარჩო. ორსავე შემთხვევაში სამართალმა იმოდენა ხარჯი უნდა დააულოს უკანონო მამასა დედისა და შვილის სარჩენად, რაც დედის შეძლებას აკლია. ეს მოვალეობა უკანონო მამისა, რომ სახსარი ცხოვრებისა მისცეს დედასა და შვილს, თვით მამის სიკვდილ შემდეგაც უნდა შესრულებულ იქმნას და მისმა ქონებამ უნდა იხადოს იმ მემკვიდრეობის წილის კვალობაზე, რომელიც შეხვდებოდა უკანონოდ შობილს, მამისაგან შვილად მიჩნეულს.

ეს შვილად მიჩნევა უკანონო შვილისა ახალი ამბავია აწ არსებულ კანონებისათვის. უკანონო მამას ნება ეძლევა თავისი უკანონოდ შობილი შვილი შვილად აღიაროს და თავისის კეთილის ნებით მიანიჭოს უფრო მეტი უფლებანი, ვიდრე კანონითა აქვთ უკანონოდ შობილთა. უკანონო მამას შეუძლიან ნოტარიალურ წესით, ანდერძით, ან ადგილობრივ მოსამართლესთან განცხადებით თავისი უკანონო შვილი იშვილოს და ამით უკანონო შვილს მიენიჭება მამეულობის სახელწოდება და მამეული გვარი. გარდა ამისა, მიენიჭება უფლებაც მემკვიდრეობისა მამის ქონებასა და დედულ-მამულში, ხოლო კანონიერ შვილებთან თანასწორად კი არა, თუ კანონზე მივარდება საქმე გაყოფისა და განაწილებისა. ამ უკანასკნელ შემთხვევაში ნაშვილევს წილი უნდა მიეცეს მარტო იმის ნახევრიდამ, რაც კანონიერ შვილების საწი-

ლობელია. სხვა არა-რა საზოგადო უფლებანი კანონიერ შვილებისა ნაშვილევს არ მიეთვისება, მამის ტიტული, წოდებრივო უფლებანი არ გადადიან უკანონო შვილზე, ამიტომაც ეს უკანასკნელნი უნდა ჩარიცხულ იქმნან ხარჯთმძღველთა მკვიდრთა შორის.

მამას, რომელმაც თავისი უკანონო შვილი იშვილა, ნება აქვს ზედამხედობა იქონიოს შვილის მოვლასა, გაზრდასა და სწავლებაზე, თუნდ შვილი დედის ხელთ იყოს. მამას ნება აქვს, იყოს მის აპექუნადაც და თუ, ვინიცო-ბაა, უკანონო შვილს დედა მოუკვდა, ან არ იციან დედა ვინ არის, მაშინ მშობლობის უფლება მამას უნდა ეკუთვნოდეს. მამას, როცა შვილად აღიარებს თავისს უკანონო შვილსა, ნება არა აქვს დასახელოს დედა მისი, თუ მეტრიკის წიგნში დასახელებული არ არის. თუ უკანონო შვილის მამას კანონიერი ცოლი ჰყავს და მასთან კანონიერი შვილებიც, იგი ვერ იშვილებს უკანონოდ შობილ შვილს, ცოლის ნებადაურთველად და თვით ყმაწვილის დაუკითხავად, თუ 14 წლის ასაკშია ყმაწვილი.

თუ მამას, რომელმაც თავისი უკანონო შვილი იშვილა, კანონიერი შვილებიცა ჰყავს, მაშინ მამისაგან სამკვიდროდ დარჩენილ ქონებიდამ ნაშვილევს უნდა ერგოს წილად ნახევარი იმისი, რაც ერგებოდა, კანონიერი შვილი რომ ყოფილიყო. თუ კანონიერი შვილები არა ჰყავს და მემკვიდრეობა რჩებათ ძმებსა და დებს ნაშვილევის მამისას, მაშინ სამკვიდროს უნდა გამოაკლდეს საქვრივო კანონიერ ცოლისათვის და დანარჩენიდან მთელთ ნახევარი უნდა ერგოს ნაშვილევსა, და თუ გარდაცვალებულ მამას ნაშვილევისას ცოლის მეტი არავინ დარჩა, არც ძმები, არც დები, მაშინ, საქვრივოს გარდა, რაც სამკვიდრო ქონებაა სულ ნაშვილევს უნდა მიეკუთვნოს. უკანონო

შვილნიც, ისე როგორც კანონიერი, მოვალენი არიან უპატრონონ და შეინახონ დედ-მამა, თუ გაჭირვებაში ჩას-
ცვივან.

ეს არის იგი, რაც კანონპროექტით შეეხება უკანონო შვილების სვე-ბედსა. ხოლო კანონპროექტი იხსენიებს იმისთანა შვილებსაც, რომელნიც დაქორწილებულ დედ-მამისაგან შობილან და მას მერმეთ ქორწინება კანონიერად არ უცვნიათ და გაუუქმებიან. ამისთანა შვილებს კანონპროექტი აკუთვნებს უკლებლად ყოველს იმ უფლებას, რაც კანონიერ შვილებსა აქვთ. ხოლო განქორწინებას ცოლ-ქმრობის გაყრა მოსდევს და აქ საქმე ის არის, — ვინ უნდა გაიყოლიოს შვილები, ვინ უნდა თავისთან იყოლიოს? მართალია, შვილის თავისთან ყოლა მოვალეობაა, მაგრამ დიდი ბედნიერება და სიხარულიც არის, როგორც დედისათვის, ისეც მამისათვის და რაკი კანონი ცოლ-ქმარს ერთმანეთს აშორებს, ამ ორკეც ტკივილსაც წამალი უნდა დასდოს: ზოგს არ ენდომება შვილისათვის მზრუნველობის ტვირთი ჰზიდოს, ზოგი ყოველ-გვარ წვალებას და წამებას იკისრებს, ოღონდ შვილთან იყოს და შვილი მასთან. ამ შემთხვევაში კანონპროექტი საქმეს ჯერ დედ-მამის ნებაყოფლობაზე აგდებს და თუ ვერ მორიგდნენო, ვაჟიშვილები მამას შერჩნენ და ქალიშვილები დედასაო, და ამასთან მამას მოვალედა ხდის, დედასთან დარჩენილ შვილების საზრდოდაც ხარჯი გასწიოსო და საპატრონებელი და შესანახი ღონისძიება აძლიოსო.

აი ჯერ-ხანად ის ცნობები, რაც ერთმა სატახტო ქალაქის გაზეთმა მოგვიტანა, ვითარც მის მიერ გავონილი ამბავი. ჯერ არვინ იცის, როგორ გაივლის ეს კანონპროექტი თავისს ჯეროვანს გზას, რა დაემატება, რა

გამოაკლდება, რა სახეს მიიღებს, ვიდრე ცხოვრებაში სამოქმედო კანონად შემოვა. იგი გაზეთი, საიღამაც ეს ამბავი ჩვენ ამოვწერეთ, ქებით და კმაყოფილებით იხსენიებს-რა ამ კანონპროექტს, ერთს წუნს სამართლიანად აღსდებს, როგორც ჩვენა გვეგონია, და ძალიან ჭკუას ახლოც არის. კანონპროექტი, როგორც ზემოთა ვთქვით, სავალდებულოდ ჰხდის, რომ ცოლიანი კაცი, თუ ნებართვა არ აიღო ცოლისაგან, ვერ იშვილებს სხვასთან უკანონოდ ნაყოლს თავისს შვილსაო. თუო, ამბობს იგი გაზეთი, ქმარმა გარეთ აიჩინა საყვარელი, აშკარაა ცოლმა ეს ამბავი საწყენად უნდა მიიჩნიოს, ან არა და უკმაყოფილო ცოლქმარობა უნდა ჰქონდეთო, რომ ამისთანა წყენას არ მოერიდოს ქმარიო. და რა საფიქრებელია, რომ ან ერთს შემთხვევაში, ან მეორეში, წყენით გაწიწმატებულმა და გაბოროტებულმა ბევრმა წილმა ცოლმა ამისთანა ქმარს თავზე ხელი გადაუსვას, ბარაქალა უთხრას და გარეთ შობილი აშვილებინოს, რაკი მის ნებაზე იქნება ეს დამოკიდებული.

აშკარაა, აქ ცოლის ნებაყოფლობის აღება მეტი-მეტი ბარგია და მერე იმდისთანა ბარგი, რომლის სიმძიმის ქვეშ გაისრისება ყოველივე პატიოსანი გულთათქმა ადამიანისა, თუნდ პატიოსანი და გულწრფელი სურვილი დღე-და-ღამ ძალას ატანდეს შემცოდველს მანას საიმისოდ, რომ თავისი შვილი იშვილოს და მით ბუნებური და ზნეობური კანონი, მის მიერვე პირქვე დაცემული და გმობილი, აღადგინოს, თითონაც მოისვენოს სულითა და გულით სინიდისის ქენჯნისაგან და უცოდველს ბავშვს თავისი ცოდვა საზღაურად არ გაუხადოს, ან დაბადებისვე უმაღლ, ან როცა ცხოვრების მოედანზე ფეხს გასდგამს.

[1898 წ.]

მზრამლთა სკოითხვი

(1888)

ეზრაელთა საკითხზე

არც ერთს ერს არ გამოუვლია იმდენი სატანჯველი და წამება, რამდენიც ეზრაელთა ერს თავს გადაჰხედია. ამ ოდესმე დიდებულს და სახელგანთქმულს ერს ბედმა ხელიდამ გამოსხლიტა სამშობლო და თვითმყოფელობა და განაბნია იგი მთელის დედამიწის ზურგზე, ჩაათესლა უცხო ქვეყნებში, სადაც ებრაელებს მოელოდა ყოველგვარი ტანჯვა და წვალება. აზიასა და ევროპაში, აფრიკასა და ამერიკაში, ყველგან ერთი და იგივე ბედი სდევნიდა უბედურს ერსა, რომელიც იბრძოდა და იბრძვის ყოველნაირის საშუალებით, რათა თავი დაიცვას და არ გახდეს მსხვერპლი ძულებისა და წამებისა. ამდენი ხანია ეს ერი მოგზაურობს მთელს დედამიწის ზურგზე და ამ ხნის განმავლობაში არა ყოფილა ისეთი სატანჯველი, რომელიც ებრაელებს არ გამოეცადოს. აბა რომელი საბუთი არ უხმარიათ და ხელზე არ დაუხვევიათ ეზრაელთა სადევნელად და საწვალებლად? არ მოიპოვება ისეთი ისტორიული უსამართლოება, რომელსაც ებრაელები არ დაეჩაგროს. სდევნიდნენ ებრაელებს—ვითარცა ერს, სდევნიდნენ—ვითარცა თავისებურისა და განსაკუთრებულის რჯულის მაღიარებელთ, სდევნიდნენ—ვითარცა უსამართლო ეკონომიურის წესწყობილების წარმომადგენელთ და სხვა ერთა ეკონომიურ მჩაგვრელებს. მდევნელები ხან ერთს საბუთს აძლევდნენ უპირატესობას, ხან მეორეს და

არასოდეს არ დამცხრალა სიძულილი ებრაელთადმი.
ეხლაც-კი, როდესაც ეგოდენს ჰლაღადებენ, კაცთმო-
ყვარებაზე, იმავე საბუთების ძალით სდევნიან იმათ იქაც-
კი, სადაც თითქოს ადგილი არ უნდა ჰქონდეს სიძულილსა
და დაუნდობლობას. ეს რამდენი ხანია ევროპაში არსე-
ბობს ეგრეთ-წოდებული ანტისემიტიური, ესე იგი ებრა-
ელთა მოწინააღმდეგე მოძრაობა, რომელიც სცდილობს
რაც შეიძლება მეტად შეავიწროვოს და დაჩაგროს ებრა-
ელნი. ნამეტნავად ავსტრიასა და გერმანიაშია ძლიერი
იგი მოძრაობა, ისეთ წრეშიაც კი, რომლისაგანაც ნაკლე-
ბად მოსალოდნელი და საფიქრებელი იყო. ჩვენ ვამბობთ
ავსტრიისა და გერმანიის მწერლობისა და განათლებულის
საზოგადოების-ერთს ნაწილზე. ზოგი გაზეთი მუდმივ ებრა-
ელთა წინააღმდეგ იბრძვის; სტუდენტებიც-კი, რომლე-
ბისაგანაც საფიქრებელიც არ უნდა იყოს რომლისამე
ერისადმი სიძულილი, საქვეყნოდ ღალადებენ და მოქმე-
დებენ ებრაელთა წინააღმდეგ. ამას-წინათ ვენაში აკურ-
თხეს ძეგლი გლაზერისა, იუსტიციის მინისტრად ნამყო-
ფისა. გლაზერი გვარ-ტომობით ებრაელი ყოფილა და ამი-
ტომაც, როცა უნივერსიტეტის რექტორმა, ფოკელმა, და-
იწყო ლაპარაკი განსვენებულის ცხოვრებასა და მოღვა-
წეობაზე, სტუდენტებმა შეჰქმნეს ისეთი ხმაურობა, რომ
უნივერსიტეტის მთავრობა იძულებული გახდა შეეჩერებინა
და დღესასწაული. სტუდენტები გამოვიდნენ უნივერსიტე-
ტის დარბაზიდან და, როგორც აღმოჩნდა, უფროს-ერთი
ანტისემიტიურის მიმართულებისა ყოფილა, — ასე გასინჯეთ,
ანტისემიტიური გრძნობა არ დაცხრა არც მეცნიერების
ტაძარში განსვენებულის სახელის წინაშე. გარდა ამისა,
ამას-წინათ, როცა ასამართლებდნენ შენერერს, ამ უკანა-
სკნელის მომხრეებმა საქვეყნოდ აღიარეს, შენერერს რომ

ებრძანებინა ჩვენთვის, ებრაელებს თავს დაეცით და ამოს-
წყვიტეთო, ჩვენ ხმაამოუღებლივ შევესარულებდით იმის
ბრძანებასაო.

ანტისემიტიურს მოძრაობას ძალიან დაუფიქრებია
გერმანიის მმართველობაცა. ამასა ჰმოწობენ ზოგიერთი
გაზეთები, რომელნიც ლაპარაკობენ ებრაელთა ყოფა-
მდგომარეობაზე. ეს გაზეთები ამბობენ, რომ სხვა ქვეყ-
ნებშიაც თანდათან ძლიერდება ანტისემიტიური მოძრაო-
ბაო. ამის მიზეზი ეროვნული სიძულილი და რელიგიური
ფანატიზმი-კი არ არის, არამედ ეკონომიური ძლიერება
ებრაელთა კაპიტალისტებისა, რომლებს ხელში გროვდე-
ბა აუარებელი სიმდიდრე საფრანგეთისა, გერმანიისა და
სხვა სახელმწიფოებისაო. ამ გარემოებას არა მარტო ეკო-
ნომიური მნიშვნელობა აქვს, არამედ პოლიტიკურიცაო,
და თუ ებრაელთა ეკონომიურს გაძლიერებას თავის დრო-
ზე არ შეგებრძოლებით, კაპიტალი შეიქმნება ყველა სა-
ხელმწიფოებზე უფრო ძლიერი და საშიშიო. კაპიტალის
ხელში მოიქცევა ბედი და უბედობა ერთა და მეფეთაო.
ყველანი იმასა სჩივიან, რომ ანტისემიტიური მიმართუ-
ლება თანდათან უფრო და-უფრო ძლიერდება, ნამეტნავად
განათლებულს საზოგადოებაშიო.

რასაკვირველია, ეს გარემოება მეტად საფიქრებე-
ლია, რადგანაც განათლებულს საზოგადოებას დიდი გა-
ვლენა აქვს ევროპის ყოფა-ცხოვრებაზე. ამ ნაწილს სა-
ზოგადოებისას შეუძლიან თავისი კვალი დააჩნიოს ებრა-
ელთა ბედსა და უბედობას.

[1888 ♡]

პედაგოგიის საფუძვლები

I

გაზეთებმა მოგვიტანეს ამას-წინათ ამბავი და ჩვენს „ივერიაშიაც“ თავის დროზედ მოვიხსენიეთ, რომ პრუსიაში დედათა სასწავლებლებში შეუნიშნავთ დაქანცვა გონებისა მოსწავლეთა ქალთათვის მეტის-მეტი სწავლებისა გამო. ამის გამო ზოგიერთი ახალი წესები დაუდგენიათ, რომ მოსწავლეთა ქალთა გარჯა და შრომა შემსუბუქებულ ექნათ. თუ არ მეტი, ესეთივე ქანც-გაწყვეტა სულითა და ხორცითა დიდიხანია შეჰნიშნეს ევროპაში მოსწავლე ვაჟებსაცა და ამის გამო თითქმის მთელი ლიტერატურა შესდგა, ნამეტნავად გერმანიასა და საფრანგეთში, საცა ამ ამბავმა უფრო ძლიერ თავი იჩინა,—და დაანაღვლა, როგორც იქაურნი გამგებელნი სწავლა განათლების საქმისანი, აგრეთვე დედ-მამანიცა.

ჩვენა გვგონია მეტი არ იყოს, გამოვარკვიოთ, ჩვენის შეძლებისამებრ, მიზეზნი ამისთანა სამწუხარო ამბისა იმ თხზულებათაგან, რომელთა ავტორნიც მოეკიდნენ ამ საქმეს შესაფერის გულმტკივნეულობითა.

ამ უკანასკნელ ხანებში საპედაგოგიო ლიტერატურაში გახშირდა ხმა-მაღლად ლაღდება, რომ ეხლანდელის სკოლის ყოფა-მდგომარეობა ევროპაში თავს არ მოდის და ახალს მოზარდს თაობას სჩაგრავეს, რადგანაც ცალ-მხრივია და ცალ-კერძო. ყველანი ამაზედ თანახმანი არიან, რომ

ეხლანდელი სკოლა უფრო იმაზეა მიმართული, რომ რაც შე-
საძლოა, ბევრი ცოდნა აძლიოს მოსწავლესა და ზნე-ხასია-
თის წვრთნა, სწორება და გამართვა: კი მთლად უყურად-
ღებოდ არის დატოვებული. ამ ცალ-კერძოდ სკოლის
მომართვის შედეგზე აი რას ანბობს ერთი ავტორი:

„სამწუხარო სურათი წარმოუდგება თვალ-წინ ყვე-
ლას, ვისაც არ ეშინიან პირდაპირ შეხედონ მართალს და
რვალი თვალში გაუყაროს. თითო-ოროლა მაგალითს გარ-
და, ეხლანდელი ყმაწვილი-კაცი ჯანით მეტიად უძღურია,
საშინლად ძარღვ-მოშლილი და მოღუნებული, თითქო
სნეულიაო. საკმაოა მცირე რამ დაბრკოლება დახედეს და
მაშინვე უღონობისაგან ხელებს ჩამოჰყრის; გულს უხეტქავს,
ხალისს უკლავს ყოველი საქმე, რომელიც-კი ცოტად თუ
ბევრად მხნედ, მდგრად ხელის მოკიდებას ჰთხოვლობს,
ხანგრძლივს, დაუინებულს, გულგაუტეხელს ბეჯითობას და
გარჯას. არ არის იგი ჩვეული თავით თვისით ისაზროს,
იფიქროს და ამის გამო ადვილად ეძლევა უარყოფას ძვე-
ლისას და სრულიადაც არა ჰნადვლობს უარყოფილის სა-
ნაცვლოდ ახალი რამე ჩააყენოს. ყოველ ამის გამო ეხლან-
დელი ყმაწვილ-კაცობა დიდად უბედურია და ძალიან
იზვიათად შემძლებელია, რომ გონიერად, ჭკვა-დასმით
და სასარგებლოდ თავით თვისით გააკეთოს რამ და იღ-
ვაწოს. იგი უღონოა თვითმოქმედებისა და მოღვაწეობი-
სათვის.

„ზოგნი ამათგანი, — ამბობს შემდეგ იგივე ავტო-
რი, — და ეს ზოგნი საკმაოდ ბლომად არიან, ნამეტნავად
ცოტაოდნად შემძლებელ ოჯახისანი — მთელს თავის სი-
ცოცხლეს იმას ანდომებენ, რომ პროტექციით ლუკმა პუ-
რი იშოვნონ და სცხოვრებენ პირუტყვისავით დღე-დღე-
ურად, თითონაც არ იციან, რისთვის არიან და სად მი-

დიან: სქამენ, სმენ, თამაშობენ ქალაღდს, ჰტანციობენ, არშიყობენ, ჰმსახურობენ იმდენად, რომ ჯამაგირები იღონ. ეს ჯურა ხალხი მთლად ხელ-ასაღებელი ხალხია ყოვლად უვარგისი, უხეირო, არარაის მაქნისი. ამათ მკვდარი აქვთ ყოველივე ფანტაზია, ყოველივე აზრი, ყოველივე გრძნობა, ნაძირალ გრძნობის გარდა. ცოდნა, სკოლაში მიღებული, ზოგჯერ საკმაოდ ბევრიცა, ამათთვის მეტი ბარგია და მალე დაებღერტებათ, გაეფანტებათ ხოლმე (ქოვრების გზაზე).

„სხვანი, უფრო ნიჭიერნი—ხელგამომავალნი არიან და ჯერ სკოლაშივე გამოარკვევენ ხოლმე,—რა საქონელსა აქვს გასავალი საზოგადოების ბაზარში ამა-და-ამ დროს. ამათი ფანტაზია, აღფრთოვანებული ადვილად გამდიდრების ცოცხალ მაგალითებითა, წინ გადუფენს ხოლმე სარჩოიანს გზას ვეჭილისას, მკურნალისას, ინჟინერისას, არქიტექტორისას, მზითვიან ცოლის, თუ შემძლებელ ქმრის შერთვისას—ერთის სიტყვით, უხატავს იმ გამორკვეულს იდეალს ხერხიან კაცისას, რომელსაც საგნადა აქვს ადვილად გამდიდრება და მერე მაძლარი განცხრომა გაურჯელად და უშრომელად. ამ ჯურის ხალხი ყველაზედ უარესნი, ყველაზედ მავნებელნი მუქთამჭამელნი არიან და მეტის-მეტად საშიშარნი თავის ქვეყნისათვის, რადგანაც ყოველ წუთს მზად არიან მიჰყიდონ იმისი სვე-ბედი იმას, ვინც მეტს მისცემს“.

რა თქმა უნდა, რომ ავტორი აქ ჰლაპარაკობს უფროს-ერთზე, უმრავლესობაზედ. ვინ იტყვის, რომ თითო-ოროლა სასიხარულო მაგალითიც არ იყოს ეხლანდელს ყმაწვილ-კაცობაში. უამისობა ხომ ქვეყნის უკუქცევა იქნებოდა. ავტორი მარტო უმრავლესობის, უფროს-ერთის

უფერულობას, უღონობას გვანიშნებს და ამაში არა გვეო-
ნია იგი გამტყუნოს ვინმემ. იგი ამბობს, რომ:

„ბევრმა ყმაწვილ-კაცმა არ იცის, რა გზას დაადგეს
და საით წავიდეს; ამის გამო ყმაწვილი-კაცი სასოწარ-
კვეთილებას ეძლევა, გული უტყდება, აღარაფრისათვის
ერჩის. ეს სასოწარკვეთილება და გულის გატეხა ჭკვას
უშრობს, გრძობას უხშობს, უკლავს ყოველს ხალისს მო-
ქმედებისას, რომელსაც მისგან მოელის იმისი სამშობლო
და რომლისათვისაც ამ სამშობლოს გაუწევია ღვაწლი იმ
იმედით, რომ ჩემის შვილის მოქმედება ოდესმე გამომად-
გება და ერთი-ორად მაინც მიზლავს ჩემის ღვაწლის სამა-
გიეროსაო“.

ეს მართლა-და სამწუხარო სურათი ყმაწვილ-კაცო-
ბისა ბევრს უდგა თვალ-წინ, მაგრამ — ერთის მწერალისა
არ იყოს — ეს ბევრნი ან არა ჰხედვენ ამას, ან ჰხედვენ და
მარტო ჰკიცხვენ და ჰკილვენ თითონ ყმაწვილ-კაცობას, აბე-
ზღებენ საზოგადოების წინაშე, სდევნიან და აბრუს უტეხენ,
იმის მაგიერ, რომ გულდასმით ჩაუკვირდნენ თითონ მიზეზს,
თითონ სათავეს ამ მართლა-და სამწუხარო და მერმისისა-
თვის საშიშარ მოვლენისას. ნეცნიერნი, რომელთაც მარ-
თალის გულმტკიენეულობით მიუქცევიათ ყურადღება ამ
უნუგეშო სურათისათვის, მიზეზს ჰხედვენ ყოველთ უწი-
ნარეს იმ საზოგადო წრის უფერულობასა და უვარგისო-
ბაში, საცა ნორჩი სული ბავშვისა პირველ იღვიძებს და
მერე ზრდაში შედის. რასაკვირველია, რომ იმ წრეს, სა-
ცა ბავში პირველ ხანიდამვე ჰტრიალებს, დიდი გავლენა
აქვს მთელს ადამიანის მერმისზედ. ბავშვის ნორჩი სული
და გული მეტად მგრძობიერია და მალე დამჩნევი ავისა
და კარგისა, და ამიტომაც წრე, საცა ბავში და მოზარ-
დი სულს იბრუნებს, თავის ბეჭედს ავისას და კარგისას

აუცილებლად ზედ დაასვამს ხოლმე. ამ-სახით, არაერთ-
რი ექვია, რომ თითონ წრეს ცხოვრებისას დიდი ზედ-
მოქმედება აქვს მოზარდის თაობის მერმისზედ. ხოლო არის
მეორე საგანიც, რომელსაც, თუ არ მეტი, ნაკლები ზედ-
მოქმედება არა აქვს ადამიანის ავ-კარგისანად გამოსვლა-
ზედ. ეგ მეორე საგანი სკოლაა. ევროპაში ამ მხრით გა-
მოიძიეს ეს ეხლანდელის სკოლის ყოფა-მდგომარეობა და
ერთს დიდს ბრალს იმ სამწუხარო ამბისას, რომელიც
ჩვენ ზევით მოვიხსენიეთ, თითონ სკოლის ეხლანდელს
ყოფა-წყობილებასა სდებენ.

რა-გვარია ეს ბრალი და რამოდენად საბუთიანია —
ამას შემდეგს ნომერში ვაცნობებთ ჩვენს მკითხველებს.

II

ჩვენ წინა-წერილში იმაზედ შევწყვიტეთ სიტყვა,
თუ,—მეცნიერნი რა-გვარს ბრალსა სდებენ ეხლანდელს
სკოლას და რამდენად საბუთიანად უკიჟინებენ, რომ თა-
ვის დანიშნულებას არ ასრულებსო. ვიდრე ამ ბრალის და
საბუთების ჩამოთვლას შევეუდგებოდეთ, ჯერ პირველად სა-
ჭიროა ვიცოდეთ,—რა უნდა მოეთხოვებოდეს სკოლას. ამის
პასუხად ბევრს გამოუთქვამს აზრი და ყველა ეს აზრი,
სხვადასხვაფერად გამოთქმული, ერთს საფუძველზეა აგე-
ბული, ერთის სათავედამ წარმომდინარებს. ეს საფუძველი,
ეს სათავე ის არის, რომ სკოლა ერთსა და იმავე დროს
უნდა სწუროთენიდეს კიდევ ბავშსა და ასწავლიდეს კი-
დეც. წუროთენა და სწავლა ხელი-ხელს გადაბმული უნდა
ვიდოდეს სკოლაში.

წუროთენა სხვაა და სწავლა სხვა. ერთს ერთი სა-
განი აქვს და მეორეს—სხვა. წუროთენა მიმართულია ზნე-

ხასიათის ზრდასა და განვითარებაზე და სწავლა-კი—გონების გახსნასა და მსჯელობის გაძლიერებაზე. საკმაო არ არის, რომ კაცი მეცნიერი იყოს, დიდი სწავლა მიეღოს, ბევრი ცოდნა შეეძინოს. ამასთანავე იგი კაი კაციც უნდა იყოს და კაი-კაცობის შემძლებელობაც ჰქონდეს. ეს კაი-კაცობა და კაი-კაცობის შემძლებელობა მარტო ზნე-ხასიათისაგან ეძლევა ადამიანს: ავი კაცი რამოდენადაც მეცნიერია და დიდად სწავლული, იმოდენად უფრო ძლიერ საშიშარია, უფრო დიდად მავნებელია. ეს ყველამ იცის და, გვგონია, ბევრსაც თავის თვალთ უნახავს და გამოუცდია. რათ უნდა იყოს კაცი ავი, როცა მხოლოდ სწავლულია და არა ზნე-ხასიათ გაწურთვნილიცა?

საესება ერთობ ადამიანისა იმაშია, რომ მის გონების აღმატებულებას შეწონილ ჰქონდეს აღმატებულება ზნე-ხასიათისაცა. საჭიროა ზნე გაწმენდილი და გაფაქიზებული ჰქონდეს პატიოსნებითა, ნამუსიანობითა, კაცთმოყვარეობითა და სამართლიანობის გრძნობითა. უამისოდ მისი მსჯელობა და ყოფაქცევა ერთმანეთს გადუდგება, ერთმანეთს არ შეეთანხმება, მისი აზრი სხვა იქნება და ყოფაქცევა სხვა, გონება ერთს ეტყვის და გული სხვას აქმნევინებს. უზნეობა, უხასიათობაც ეს არის და ამ უზნეობითა და უხასიათობით არის ავი ზნეუწრთველი სწავლული კაცი.

ქეშმარიტი განათლება განვითარებულ გონების და გაწურთვნილის ზნე-ხასიათის ერთმანეთთან შეუღლებაა განუყრელად. თუ კაცს ან ერთი აკლია, ან მეორე, იგი განათლებული არ არის და, ჩვენის ფიქრით, ისევ გონება-განუვითარებელი და ზნე-ხასიათ გაწურთვნილი კაცი სჯობია, ვიდრე გონება-განვითარებული და ზნე-ხასიათ გაუწრთველი. ხოლო ზნე-ხასიათის წურთვნა დიდად დამო-

კიდებულია სწავლასა და ცოდნაზედა, და ამიტომაც ჩვენა გვგონია, რომ თუ სკოლას უნდა თავის დანიშნულება შეასრულოს, ეგ სწავლა-ცოდნა ზნე-ხასიათის წურთვნასაც უნდა შეურჩიოს, ესე იგი იმ თვისების სწავლა-ცოდნა უნდა აძლიოს, რაც გონების გახსნილობასაცა ჰშველის და ზნე-ხასიათის წურთვნასა და დამთავრებასაც უხდება და ჰრგებს.

რასაკვირველია, ზნე-ხასიათის წარსამატებლად წურთვნას სკოლაში თავისი საკუთარდ გზაცა აქვს, თავისი საკუთარი სახსარიცა. ამ შემთხვევაში დიდად დიდი მნიშვნელობა აქვს მთელს გამგეობას სკოლისას საერთოდ და ოსტატს და მოხელეს ცალკე. ამ შემთხვევაში დიდი რამ არის ოსტატის მოხერხებულობა, ყოფაქცევა, მაგალითი, სიფრთხილე, წინდახედულობა. ერთს მშვენიერს ამბავს გვიამბობს ერთი მწერალი მასზედ თუ,—წინდახედულად და გონიერად მოქცევა ოსტატისა რის შემძლებელია ზნე-ხასიათის წურთვნისათვის. თუმცა გრძელია ეს ამბავი, მაგრამ ისე კარგი რამ არის, რომ გვსურს სულ ამოვწეროთ და მით ვასიამოვნოთ ჩვენს მკითხველებსა. აი ის ამბავი:

„იმის დასამტკიცებლად თუ,—რა-რივად ლბილია ბუნება ბავშვისა და რა ადვილად შესაძლოა ბავშს შთაავგონოს კეთილი, თუ გონება-გახსნილი კაცი ხელსა ჰკიდებს საქმეს და სიყვარულით ეძლევა თავის დანიშნულებას, შემდეგი მომხდარი ამბავია. ამ რამდენისამე წლის წინათ ერთმა ყმაწვილმა კაცმა, გაათავა უნივერსიტეტი თუ არა, ოსტატის თანამდებობა მიიღო ერთ სასწავლებელში. პირველი გასაკვეთი ერგო საშუალო კლასში, საცა უფრო მოზრდილნი შევირდები არიან, ესე იგი ბავშობილამ ყრმობაში გადამდგარნი. ამ ხანში ყმაწვილები

უფრო ცელქები და მოუსვენარნი არიან. დირექტორმა აუწყა ბავშებს ახალის ოსტატის ვინაობა, თითონ ოსტატმაც ორიოდ ტკბილი სიტყვა უთხრა ყმაწვილებს და დაუყოვნებლივ შეუდგა სწავლების საქმეს. გასაკვეთის ახსნის დროს დასჭირდა კლასის დაფაზედ წერა. როცა წერა დაიწყო, რა თქმა უნდა, ზურგშექცეული იქნებოდა და შეგირდებს ვერა ჰხედავდა. ამ დროს დაფას მოხვდა და ზედ დააჯდა დაღეჭილი ქალაღი, რასაკვირველია, ერთ-ერთის შეგირდისაგან ნასროლი. ოსტატმა უკან არც-კი მოიხედა და განაგრძო წერა, მითამ-და საყურადღებო არა მოხდა-რაო. როცა გაათავა წერა, მოუბზუნდა შეგირდებს და უთხრა: „ყმაწვილებო, დღეს ჩემი პირველი გასაკვეთია, პირველი ნაბიჯია ოსტატობის სარბიელზედ. სამართალსა ვთხოვ თქვენს პატიოსნებას, თქვენს სინილისსა. აბა იფიქრეთ,—მას შემდეგ, რა უპატიურებაც მომაყენა ერთმა თქვენგანმა,—რა გამწარებული გრძნობა უნდა გამყვეს მე თან თქვენის კლასიდან, საცა ჩემს სიცოცხლეში პირველად დავიწყე სწავლება შეგირდებისა. მე არ მინდა ვიცოდე, მე არ მინდა შევიტყო, ვინ არის დამნაშავე ამ ჩემს გაუპატიურებაში. რა საჭიროა!.. დეე განიკითხოს ის იმისმავე სინილისმა. მე მით უფრო ვერ გამიგია ჩემის გამაუპატიურებელის საქციელი, რომ მან ჯერ არ იცის, როგორი ოსტატი ვარ და როგორი კაცი.

იქნება, თქვენის სიყვარულის ღირსი გამოვდგე. ჯერ გამიცანიეთ, გამომცადეთ და მერე გამიკითხეთ. დიღ, ბატონებო, სამწუხაროა, რომ ჩემი პირველი გამოსვლა საპედაგოგო სარბიელზედ ამისთანა ამბით დაიწყო. ხელმეორედ მოგახსენებთ, რომ მე არ მინდა შევიტყო ვინ არის ამ უკადრისის ცელქობის მომქმედი. დამნაშავის სახელი რომ შევიტყო,—ვინ იცის, მეც კაცი ვარ—იქნება

გულში იმისი ჯავრი ჩაეიყოლიო და ჯავრმა ცოტად თუ ბევრად იმაზე გული ამაყრევინოს“.

„როცა ოსტატმა გაათავა ლაპარაკი, შეგირდებში ჩუმი ჩოქოლი ასტყდა. დაიწყეს აქეთ იქით ჩურჩული, ერთი მეორეს რალაცას ეუბნებოდა, მეორე მესამეს და ეგრე მთელს კლასს აცნობეს ერთმანეთის გულის-პასუხი. ბოლოს წამოდგა ფეხზედ ერთი მათგანი და უთხრა ოსტატს: „ნება მომეცით მე, მოვითხოვო თქვენთან ბოდიში ყველას მაგიერ: ყველა ჩემი ამხანაგები გთხოვენ გვაპატიოთ ეგ მეტად ცუდი საქციელი ერთის ჩვენგანისა“. ოსტატმა სიხარულით მიიღო ბოდიში და გამოუცხადა, რომ სამუდამოდ დავიწყებას მივეცი ეს ამბავი და გული-დამ ამოვიღეო. ამ დღის შემდეგ ამ ახალგაზრდა ოსტატის საქმე ისე კარგად გაიმართა, რომ უკეთესი არ უნდოდა: ძაღიან მალე მოიპოვა სიყვარული და პატივისცემა თავის შეგირდებისაგან მთელს ხუთსავე კლასში, რომელშიაც იგი ასწავლიდა“.

ერთი ასეთი ჭკვიანური, გულთბილი საქციელი ოსტატისა უფრო ძლიერ მოქმედობს ბავშვის გადამიანებაზედ, ვიდრე სამისა და ოთხის წლის ზეპირება გრამატიკისა, თუ სხვა რისამე ამისთანისა.

ჩვენ ამ ამბავმა მეტად გავვიგრძელა წერილი და რაც სათქმელი გვქონდა, იმასაც გადაგვახვევინა. ჩვენა გვგონია, რომ ამით ბევრი არა დაშავდა-რა და თუ დაშავდა, ვეცდებით, შემდეგში დანაშაული ვიპატივოთ.

III

ჩვენ წინა-წერილში ლაპარაკი გვქონდა ზნე-ხასიათის წრთვნაზედ. ხოლო რა არის ეს ზნე-ხასიათის წრთვნა, ეს

კი ვერ ავხსენით. ამის ახსნას დიდი გამოძიება უნდა და ჩვენთვის კი ამ-ჟამად საკმარისი იქნება ვსთქვათ, რომ ზნე-ხასიათის წრთვნა ზრდაა შინაგანის კაცისა, თუ ეგრე ითქმის. რადგანაც შინაგანობა კაცისა მისი სულიერი ვინაობაა, მისი სულიერი ბუნებაა, მაშასადამე, წრთვნა ზნე-ხასიათისა ზრდაა, გარკვევაა მისის სულიერის ვინაობისა, სულიერის ბუნებისა, ანუ, უკეთ ვსთქვათ, მისის კაცობისა, ადამიანობისა. ამიტომაც ზნე-ხასიათის წრთვნა ერთი უდიდესი, უალრესი საგანია სკოლისა, რადგანაც გაადამიანება კაცისა თავი და ბოლოა ყოველ-გვარის წრთვნისა, ზრდისა და განათლებისა.

სხვანი ამაზე უფრო შორს მიდიან და,—სწორედ მოგახსენოთ,—არც უსაბუთოდ. ეს სხვანი ამბობენ, რომ ზნე-ხასიათის წრთვნა არამც-თუ უდიდესი, არამედ ერთადერთი საგანია სკოლისა, მისი პირველი და უკანასკნელი დანიშნულებააო. სკოლას ამის მეტი სხვა არავითარი საგანი არ უნდა ჰქონდეს და ყოველი ღონე ამას უნდა მიჰმართოს და მოახმაროსო. კაცს თუ ღონე აქვს გამოიკვიოს პატიოსანი საგანი ცხოვრებისა და, ვითარცა გამოკვეთულის საგნის კაცი, ქვეყანაში იყოს ერთი რამ კეთილი თავით თვისით, მისი სულიერი ვინაობა სასურველად დადგენილია და გამართული. აი სწორედ ეს ღონე და ხერხი გამოკვევისა, პატიოსანი წყურვილი და ხერხი ქვეყანაში ერთ რამედ ყოფნისა უნდა კაცს შენძინოს სკოლამ. ამისათვის უნდა იწრთვნებოდეს კაცი სკოლაში. უამისოდ იგი არაფრის მაქნისია, რაც უნდა ბევრი სწავლა და ცოდნა ჰქონდეს, იმიტომ რომ უამისოდ იმისი სწავლა-ცოდნა უქმი საუნჯეა და თითონ კაცი დაკეტილი ზანდუკია უქმად მდებარე საუნჯისა.

ამიტომაც თითონ სწავლა და ცოდნა, რომელსაც

სკოლა იძლევა, ისე უნდა იყოს გაანგარიშებული და შერჩეული, რომ ზნე-ხასიათის წრთენას, ამ ერთად-ერთს საგანს თვისას, გაუძღვეს და ემსახურებოდეს. სწავლა-ცოდნის ძლევა მარტო იმ აზრით, რომ კაცი სწავლული და მცოდნე იყოსო, ამაო და ბოლო-მოუბმელი წადილია სკოლისა.

დღეს ყველასაგან ცხადად დანახულია, რომ ვერც ერთი სკოლა, თუნდაც უნივერსიტეტი, იმოდენა სავსებით ცოდნას ვერ იძლევა, რომ კაცი მართლა მეცნიერი და სწავლული იყოს, ამ სწავლა-ცოდნაზე შეყენებული და გაჩერებული. ეს ამბავი მით უფრო საბუთად სახმარია, რომ ეხლანდელი სკოლა, თუნდა უნივერსიტეტი, მარტო სწავლა-ცოდნის შეძენაზეა მიმართული და აგებული და სხვა არაფრისათვის არ აცლის არც მასწავლებელს, არც მოსწავლესა.

თუმცა ასეა, მაგრამ ჩვენ არც ერთი კაცი არ გვახსოვს, რომ უნივერსიტეტიდამ, თუ სხვა სკოლიდამ გამოცვლის უმალ თავი ეჩინოს მეცნიერებასა და სწავლა-ცოდნაში. ვისაც თავი უჩენია, იმას სკოლის, უნივერსიტეტის შემდეგ უშრომია და ეს შრომა იმით ჰქონია გაადვილებული, რომ სკოლას, უნივერსიტეტს,—ჰქონია ფიქრად, თუ არ ჰქონია,—მაინც ასე თუ ისე უცოდინებია, უსწავლებია, სად და როგორ გაიგნოს სწავლა-ცოდნის; მეცნიერების გზა. ამ სახით, თუმცა ეხლანდელს სკოლას განსაკუთრებულ საგნად სწავლა-ცოდნის შეძენა აქვს, მაგრამ ამ საგანს ამაოდ ებლაუჭება და ვერა-გზით ვერა სწვდება. ვიმეორებთ, თუ დღეს მეცნიერნი და სწავლულნი არიან, მარტო იმით, რომ სკოლისა და უნივერსიტეტის შემდეგ თითონ თავით თვისით შეუძენიათ სწავლა და ცოდნა.

მაშასადამე, სკოლამ ისე უნდა ამზადოს და სწუროვნოს, რომ კაცს ღონე, ხერხი და წყურვილი ჰქონდეს ერთ

რადმე ყოფნისა ქვეყნის სასარგებლოდ; ღონე, ხერხი და წყურვილი ჰქონდეს, პატიოსანი რამ საგანი ცხოვრებისა იქონიოს; ღონე, ხერხი და წყურვილი ჰქონდეს, ყოველ ამისათვის მოიპოვოს შესაფერი სწავლა-ცოდნა. ეგრე მოწყურებული, გაღონიერებული და ხერხიანი კაცი არავითარს სიძნელეს საქმისას არ შეუშინდება, არ შეუდრკება და ზნე-ხასიათობაც ეს არის.

ეხლანდელი სკოლა-კი სულ სხვა საგანს მისდევს და ეს ზნე-ხასიათის წრთვნა თავმინებებულია. ეხლანდელი სკოლა მარტო იმის ცდაშია, რომ პატარა ბავშვის თავში, რაც შესაძლოა, ბევრი ცოდნა დასტიოს, ყმაწვილს ბეყრი რამ ასწავლოს მარტო ცოდნისა და სწავლისათვის და არა კაცის გააღამიანებისათვის. ამიტომაც არც კაცად და ვარგობენ ეხლანდელი ყმაწვილები და არც იმათის სწავლა-ცოდნიდამ გაძოდის. რამ. ამიტომაც სკოლაში მიღებული სწავლა-ცოდნა მეტი ბარგია იმათთვის და არც-კი ენანებათ, რომ ცხოვრების გზაზედ ეს ბარგი დღე-და-ღღე ეკარგებათ, როგორც მეტი რამ.

„ესეთი ყოფა და მიმართულება ეხლანდელის სკოლისა, —ამბობს ერთი მეცნიერი:—ერთი უსაშინელესი და უდიდესი ცდომაა ადამიანის ყოველ სხვათა ცდომათა შორის. ყმაწვილის ნორჩს გონებას ვჭვირთავთ, საბარგულედა ვხდით რიცხვით აუარებელ და მრავალფერ ცოდნისათვის, იმისდა გამოურკვეველად თუ, —რა აზრით ვშვრებით ამასა. იმის მაგიერ, რომ ბუნებისამებრ ვზარდოთ, ვწურთნოთ სული, ჩვენ მარტო იმასა ვსცდილობთ, რომ ბავშს გაუუგეშოთ მხოლოდ ნიჭი გონებისა და ხსოვნა ციფირებისა, სახელებისა, წელიწადებისა, სამათემატიკო ფიგურებისა, საგრამატიკო ფორმებისა. ამას ჩვენ ისეთის ახირებითა ვსცდილობთ, იმოდენად რიცხვით ბევრს და დი-

დის საწყაოთი ვუწყავთ, რომ ბავში მთლად იქანცება ხორ-
ცით, აღარა აქვს დრო არც თავის ბუნებურ თვისების
თავის-თავად გახსნისა და წარმატებისათვის, არც იმისა-
თვის, რომ ამ აუარებელ სასწავლებელ საგნებ შორის გა-
მოარკვიოს, გაიგნოს რამ. შესვენებისათვისაც-კი აღარა
რჩება დრო თავისუფლად მიეცეს ფაქრსა უიმისოდ, რომ
ზედ არ დასცქეროდეს დაუძინებელი, გულის ასარევამდე
მოძულეზული ოსტატი, ანუ ზედამხედველი“.

„ასწავლიან გრამატიკას, არითმეტიკას, გეოგრაფიას
ისტორიას,—ამბობს სხვა მწერალი:—და უმათერესს აზრს,
უმათერესს საგანს სკოლისას კი ივიწყებენ, სახელდობრ,
იქას, რომ სკოლამ უნდა უშველოს, ღონე მისცეს შეგირ-
დის ზნე-ხასიათს თავის-თავობა იჩინოს და გაიწურავენოს
წარსამატებლად და განსავითარებლად“.

„თუ ამ გზით არა ჰშველის სკოლა შეგირდსაო,—ამ-
ბობს იგივე:—მაშინ აღარც იდეალია, აღარც ღონე თავ-
დამჭერი ავში და წამახალისებელი კარგში და საკუთრივ
აშაებისაგან კი დაიწვნის ზოლმე უკეთესნი თვისებანი ადა-
მიანის ზნე-ხასიათისანი, სახელდობრ: კაცთმოყვარეობა და
სამართლიანობა“.

მართალიც არის. კაცურის კაცობის თავი-და-თავი
ღირსება ეს ორი გრძნობაა. თუ სამართლიანი ხარ და
კაცთმოყვარე, მაშინ ყველაფერი ხარ, სავსე კაცი ხარ, იმი-
ტომ რომ იღვაწებ და იმოქმედებ შეძლებისამებრ, რადგა-
ნაც უქმად ყოფნის ნებას გრძნობა სამართლიანობისა არ
მოგცემს ამ წუთისოველში, საცა ოფლის წურავით უნდა
ჰყიდულობდეს თვითთვეული ფავის კერძი ცხოვრებისას,
და კეთილის-მოქმედიც იქნები, რადგანაც ავკაცობის ნე-
ბას არ მოგცემს გრძნობა კაცთმოყვარეობისა. შეძლებისა-
მებრ იღვაწე და იმოქმედე კეთილი,—სხვას ამის მეტს

არასა სთხოვს ქვეყანა თავის შვილსა, და სკოლამ სწორედ ამისთანა შვილი უნდა გაუზარდოს ქვეყანას, ამისათვის გაუხსნას გონება, ამისათვის გაუღოს გული.

ეს ამისთანა აზრი სკოლის მოვალეობაზედ ახალი ამბავი არ არის. ამის სათავეს საშუალო საუკუნოებში ვპოულობთ და მაშინდელ დიდ ბუნებოვან კაცებს არა-ერთხელ წარმოუთქვამთ. თუ რა აზირებულია კაცობრიობა ყოველ იმაში, რაც ერთხელ დაუჩემებია, ამას გვიმტკიცებს ამ აზრის ისტორია: აბა, ამ ჯერ კიდევ საშუალო-საუკუნოებში გაღვიძებულს აზრს ამ მეცხრამეტე საუკუნეშიაც თავისი კუთვნილი ადგილი ვერ დაუჭერია.

შემდეგს ნომერში ამ ისტორიას ვუამბობთ ჩვენს მკითხველებსა.

IV

მოკლედ რომ მოვსჯრათ, რაც გრძალდა ვსთქვით ეხლანდელს სკოლაზედ, გამოვა, რომ დღევანდელს სკოლას სახეში აქვს მარტო ჭკვა-გონების წარმატება და გაძლიერება, თუმცა ბევრს შემთხვევაში საქმე ისე მიჰყავს, რომ ვერც ერთსა სწვდება და ვერც მეორეს. ეხლანდელი სწავლა-ცოდნა სკოლისა თუმცა ჰშველის კაცს გონების თვალთ დაანახვოს და გონებისავე ყურით გააგებინოს, რაც კაცის გარეშემო არსებობს და თავს იჩენს, მაგრამ ადამიანის საქციელზედ-კი თითქმის სრულებით არა ჰმოქმედობს. ამიტომაც დღევანდელს დღეს აუვილად შესაძლოა შეზღვედეთ,—კაცი ცოდნით ერთი იყოს, მოქმედებით და ცხოვრებით-კი სრულებით სხვა. ეს იმიტომ არის, რომ დედა-აზრნი, სკოლაში სწავლა-ცოდნით გამორკვეულნი,

მარტო ფორმალურად არიან მიღებული და არა მათის შინაგანის აზრითა, არა მათის ბუნებურის შინაარსითა.

ამას ნათლად გვიხატავს მეცნიერი ვესსიო, რომელიც ამბობს:

„ბერძნებსა და რომაელებს ფილოსოფოსი ასწავლიდა,—ასე რომ ვსთქვათ — ქუჩაში, ყველგან ეჩვენებოდა მთელის თავის შევირდების კრებულითა, ცხოვრებას ცხოვრებაშივე აკვირდებოდა, უხსნიდა და განუმარტებდა მისთა მოვლენათა, ესაუბრებოდა და ეკამათებოდა ხალხსა, ერთის სიტყვით, საზოგადო, საყოველთაეო მოღვაწე იყო. ეხლა ფილოსოფოსი განსაკუთრებულად მწიგნობარი კაცია, უფრო ხშირად მეთეორიეა. ჩვენ იშვიათად შეგვხვდება ხოლმე მოსმენა მისის ცოცხალის სიტყვისა, უფრო იშვიათი შემთხვევაა მისი საუბარი ჩვენთან. უფროს-ერთი მარტო იმათს თხზულებას ჰკითხულობს, ისიც მაშინ, თუ ფილოსოფოსმა გვალირსა და საქვეყნოდ გამოამჟღავნა თავისი სისტემა. ძველთა ფილოსოფოსთა მიმდევარი შესაძლო იყო გეცნათ მისის ცხოვრებისაგან, იმიტომ რომ სტოიკად, თუ სოფისტად ყოფნა ჰნიშნავდა, რომ ცხოვრებითაც სტოიკია, ანუ სოფისტი. ეხლანდელს დროში-კი არამც-თუ მე, ან თქვენ გამოვიცნობთ, რომ ჩვენი ნაცნობი პოზიტივისტია, არამედ შესაძლოა თითონ ორმა პოზიტივისტმა, რაც უნდა ხშირად ინახულონ ერთმანეთი, ერთმანეთსვე ვერ გაუგონ, რომ ერთისა და იმავე ფილოსოფიურ სისტემის მიმდევარნი არიან. ეხლანდელს ფილოსოფიას აქვს საქმე მარტო ჭკვა-გონებასთან და ცხოვრების მოვლენათა გაგებასთან ადამიანის მიერ, არც ადამიანის საქციელზედ-ლა მოქმედობს, არც არკვევს და წინ უძღვის ადამიანის თვითმოღვაწეობას“.

ამ-სახით, ჯერ ძველ დროშივე სცოდნიათ, რომ სწავ-

ლა-ცოდნა სკოლაში ზნე-ხასიათის საწურთენელ ღონედ უნდა იხმარებოდეს და არა იქმნას მარტო თავის-თავად სა-ხუგბარი რამ, თავის-თავად სანატრელი. ამ აზრმა ძველის დროისამ უფრო მეტის გარკვევით, უფრო მეტის სიცხადით თავი გამოიჩინა საშუალო საუკუნოებში, საკუთრივ მაშინ, როცა ეგრეთ-წოდებულს სქოლასტიკას საძირკველი შეერყა და მოძღვრება „ჰუმანობისა“ წამოდგა ფეხზედ. ეს ხანა ისტორიისა გამოჩენილია მით, რომ ადამიანის ჰკვა-გონება დიდად გაძლიერდა, მრავალი რამ შეიგნო და ისწავლა ბერძნებისა და რომაელების მწერალთა ნაწერებისაგან და მრავალი რამ აღმოაჩინა. ყველაზედ უდიდესი აღმონაჩენი ამ დროისა, — მიშლესი არ იყოს, — ადამიანია, ესე იგი, ამ საუკუნემ ახალის თვალთ მიახედო კაცობრიობა ადამიანის ღირსებაზედ და იმის არსებობის საგანზედა.

„ჰუმანობის მოძღვრება იმაში მდგომარეობსო, — ამბობს ერთი მწერალი: — რომ ადამიანი შეჰხაროდეს ცხოვრებას, ელინებრ სიხარულის თვალთ უყურებდეს; იმაში მდგომარეობს. რომ კაცის ადამიანური ღირსება ღრმად პატივცემულ იყოს და არა-ნაკლებ ღრმადვე ჩანერგული რწმენა გვქონდეს, რომ ყოველი ღონე და ნიჭი ადამიანის ბუნებისა აუცილებლად საჭიროა განვითარებულ და წარმატებულ იქმნას ერთიანად და გამოუკლებლივ“.

ეს პატივისცემა ადამიანის ღირსებისა დაიწერა თავის დროშაზედ ჰუმანობის მოძღვრებამ და ეს მოძღვრება გარკვევით გამოსთქვა მაშინ ერთმა იტალიელმა ჰუმანისტმა პიკო-დელა-მირანდოლამ, 1486 წელსა. ამ პიკოს სიტყვით, — აი რას უბრძანებს ღმერთი პირველს კაცს ადამსა:

„მე შენთვის, ადამო, არავითარი სამუტადმო ბინა და

სადგური არ მომიცია, არავითარი სამუდამო და უცვალე-
ბელი საქმე არ ამიჩენია. ეს იმისთვის, რომ საცა შენ ვი-
მოს, იქ იცხოვრო, რაც გინდოდეს, ის საქმე აიჩინო. მე შენ
არც სასიკვდილოდ გამიჩენიხარ, არც უკვდავად დამინიშ-
ენიხარ. ეს იმისთვის, რომ შენ თითონ იყო შენის თავის
მკეთებელი და ისეთი სახე მიიღო, როგორც შენ თითონა
გსურს: შენ შეგიძლიან პირუტყვამდინაც ძირს ჩამოხვიდე
და ანგელოზამდინაც ზე ახვიდე“.

კაცმა რომ ჩაიხედოს ამ სტრიქონებში და ამასთან
უნარიცა ჰქონდეს, გამოსარკვევი გამოარკვიოს და დასაწა-
ხავი დაინახოს, ჩვენთან ერთად იტყვის, რომ ამაზედ მარ-
ტივად და ამაზედ ნათლად ძნელია კაცმა გამოსთქვას-ლა,
როგორც ადამიანის არსებობის საგანი, ისეც ადამიანის
ღირსება.

ჯერ ეს პიკოს სიტყვა არ იყო თქმული, როცა იტა-
ლიაში დაიძრა აზრი, რომ სკოლა აგებულ იქმნას ჰუმანო-
ბის მოძღვრების მიხედვითა. ამისი პირველი მესვეფერი იყო
პადუელი ჰუმანისტი ვიტტორინო დე-ფელტრე, რომელიც
ახალის პედაგოგის მამად ითვლება დღესაც.

ამისი ამბავი და სხვაც დანარჩენი შემდეგისათვის გა-
დიდვას.

V

ვიტტორინო დე-ფელტრე *, რომელიც, —როგორც
წინათა ვსთქვიოთ, —პედაგოგის მამად ითვლება, ერთის

*) ეს ცნობები თითქმის სიტყვა-სიტყვით ამოვსწერეთ, ცოტა-
კი შემოკლებით, თხზულებიდან: „პედაგოგიური თეორიები განახლე-
ბის ეპოქისა“.

ღარბის ოჯახის შვილი იყო ვენეტიკის სამფლობელოში და დაიბადა 1378 წელსა. იმის ყრმობის დროს ერთი აქაიკ მოარული ოსტატი იყო რიტორიკისა და ლათინურის ენისა, მეტად სახელგანთქმული. ეს იყო ჯიოვანნი დერავენა. პირველდაწყებითი სწავლა-განათლება ვიტტორინომ ამისაგან მიიღო, მერე პადუის უნივერსიტეტში გადავიდა და საოცარი წყურვილი ჰქონდა მათემატიკა ესწავლა. ხოლო გროში არა ჰქონდა ფული ეძლია მათემატიკის ერთად-ერთ მასწავლებელისათვის პადუაში, ბიჯიო პელაკანისათვის, აიღო და მოსამსახურედ დაუდგა და მოსამსახურობით გასამრჯელოს უზდიდა თავის ოსტატსა.

მალე შეატყო ვიტტორინომ, რომ ბიჯიო ვერაფერი ოსტატია და ამისაგან ვერას გამოჩება. დიდის ნიჭის პატრონი და ამისთან ცოტაოდენ სწავლა-განათლებით ვზა-კვალ-გახსნილიც, ვიტტორინო განშორდა ოსტატს და თითონ მარტოკა შეუდგა საყვარელის მეცნიერების სწავლასა. მალე ისე გაიმართა და ისე ისწავლა, რომ თვითვე შეეძლო ესწავლებინა მათემატიკა სხვისათვის. 1414 წელს ვიტტორინომ ვენეტიკაში ოსტატობა-დაიწყო: აიყვანა რამდენისამე დიდკაცის შვილი სასწავლებლად ფულით და ღარბებს-კი მუქთად ასწავლიდა. 1418 წ. რიტორიკის პროფესორადაც შვიკმნა. ამ პროფესორობაში ისე გაითქვა სახელი, რომ მანტუის ჰერცოგმა ჯიან ფრანჩესკო ჰონზაგომ მიიწვია თავის შვილების აღმზრდელად. ჰერცოგმა მშვენიერი სადგური მისცა ტბის პირას, ქალაქზედ მოშორებით, და 1425 წ. ვიტტორინო აქ დაბინავდა ჰერცოგის შვილებითა და მათის ტოლამხანაგებითა დიდკაცთა შვილთაგან. თუმცა ეს სკოლა მარტო ჰერცოგის და მის დარბაისელთა შვილთათვის და-

ნიშნული იყო, მაგრამ ვიტტორინომ ეს არ შეიწყნარა და იგი მანტუის სკოლა საყოველთაო სკოლად გადააქცია. ამსახით, სკოლის კარი გააღო ყველა წოდების შვილთათვის, როგორც მდიდართა, ისეც ღარიბთათვის. ხოლო ღარიბთათვის სკოლის მახლობლად გაჰმართა ცალკე სადგური, საცა იგი აჭმევდა, ასმევდა, აცმევდა და აძლევდა ყოველისთვის, რაც სკოლაში სახმარად საჭირო იყო.

ჩვენ ეს მანტუის სკოლის მოკლე ისტორია იმიტომ მოვიხსენიეთ აქ, რომ იგი ერთი უძველესი საშუალო სასწავლებელი იყო ევროპაში, რომელმაც ყველაზედ უწინ საფუძვლად და სათავედ დაიდო ახალი მოძღვრება ჰუმანობისა, ვიტტორინოს მეთაურობითა. ვიტტორინოს იდეალად, ანუ მაგალითად, ჰქონდა ათინური „გიმნასიი“, საცა ერთნაირი და თანასწორი ყურადღება იყო მიქცეული, როგორც ყმაწვილის. ქვეა-გონების განვითარებასა და გაძლიერებაზედ, ისეც ძვალ-ხორც-ჯანის გამაგრებასა და გაღონიერებაზედ. ხოლო მისალწვევი საგანი კი ვიტტორინოს სკოლისა ზნე-ხასიათის გაწვრთნა, დამთავრება და დადგენა იყო. ამიტომაც სკოლაში სწავლება და გარეთ ჰაერზედ ვარჯიშობა ერთი-ერთმანეთს რიგ-რიგად მოსდევდა. ყოველ დღეს, დანიშნულს საათს, რაც გინდ ტაროსი ყოფილიყო, ყმაწვილები ვარჯიშობდნენ სრბოლასა, კიდაობასა, ცურვასა, ბურთაობასა და შვილდოსნობაში, ზოგჯერ ნადირობის და თევზაობის ნებასაც აძლევდა. ზაფხულობით ოსტატების თანახლებით ყმაწვილებს სამგზავროდ ისტუმრებდა კარგა შორს, ზოგჯერ ალპების მთებშიაც.

თუმცა სწავლების სახსრად ძველი ენები იყო, ბერძნული და ლათინური, რომელთაც თითონ ვიტტორინო ასწავლიდა უფროსს კლასებში, მაგრამ მარტო იმისთანა

კლასიკებს აკითხებდა, რომელთაც შეეძლოთ ემოქმედნათ ყმაწვილების ზნე-ხასიათის გაწრთვნასა და გამართვაზედ. ამ კლასიკების სწავლებასთან ერთად მხარ-დამხარ ასწავლიდა მათემატიკას, რომელიც ვიტტორინოს მიაჩნდა გონებისათვის უკეთესს სავარჯიშოდ.

ვიტტორინო სულითა და გულით მიეცა თავის სკოლას და ყმაწვილებს ისე ექცეოდა, როგორც მამა შვილებსა. სკოლას შესწირა თავისი საკუთარი ბედნიერება: არ მოეკიდა არც ოჯახს, არც ცოლ-შვილიანობას. როცა მეგობრებმა ურჩიეს, ცოლი შეერთე და შენისთანა შვილები დაუტოვე შენს ქვეყანასაო, იმან უპასუხა, რომ უმაგისოდაც საკმაო შვილები მყვანან სკოლაშიო.

მაგრად იღვა რა პლატონ ფილოსოფოსის თქმულზედ, რომ თავისუფალი არსება თავისუფლად უნდა იზრდებოდესო უტყუპ-უცემლად, ვიტტორინო უძღვებოდა თავის შეგირდების წრთვნას მაგალითითა და ჩაგონებითა და მარტო ძალიან იშვიათს შემთხვევაში ჰხმარობდა ხორცთა სასჯელსა. როცა ამ გზით საქმის სვლამ დაანახვა, რომ საქმე კარგად მიდის, მან სამუდამოდ და უკუ-დაუბრუნებლად განაძევა თავის სკოლიდამ ხორცთა სასჯელი. სკოლის რიგი და წესი მარტო თავის-თავის ზნეობურს გავლენაზედ დაამყარა ამ საკვირველმა კაცმა, რომელზედაც მისი თანამედროვე ამბობს, რომ იგი იყო ზეგარდმო ღვთაებურის მაღლით ცხებულო. მხიარულად და ხალისიანად მიდიოდა სკოლის საქმე, ასე რომ თითონ სკოლას „მხიარული სახლი“ დაერქვა სახელად.

ჩვენ ვერ ვიტყვით, რომ ვიტტორინოს სკოლა უნაკლებლო იყო. ბევრი რამ აკლდა და ვრცლად რომ აგვეწერა, იქნება დაგვენახა ზოგი რამ მეტიც, ხოლო ჩვენ თუ ეს ამბავი მოგვცავს, მარტო იმისთვის, რომ ვიტტო-

რინოს აზრი, მაშინდელის სკოლის საფუძვლად დადებუ-
ლი, მხოლოდ დასაწყისია, ფეხის ადგმა ახალის საპედა-
გოგიო თეორიისა, მაშასადამე, ვიტტორინოს მოქმედებას
სასკოლო სარბიელზედ ისე უნდა ვუყუროთ, როგორც
დვრიტას, რომელიც მერე და მერე გაღვივდა, როგორც
კვირტს, რომელიც მერე და მერე გაიშალა და გადაიხსნა
სხვათა მეცნიერთა შემწეობითა.

VI

„ივერიის №№ 92—96 მეთაურების საგნად * ავიღეთ
ეხლანდელის სკოლის ვითარება საზოგადოდ და ვსთქვიტ,
რომ ერთი უდიდესი ნაკლულოვანება ის არის, რომ ეხლან-
დელს სკოლას აზრად აქვს, რაც შეიძლება ბევრი სწავლა-
ცოდნა შესძინოს მოსწავლესა და ზნე-ხასიათის წურთენას-
კი თითქმის სრულიად უყურადღებოდ სტოვებს. ამ სწავლა-
ცოდნასაც ისეთის დიდის საწყაოთი იძლევა, რომ მოს-
წავლე ძლივ-ძლივით ასდის, სულით და ხორციით იქან-
ცება, არაქათი უწყდება და ბოლოს გამრჯელ, მხნე, სუ-
ლითა და ხორციით ღონიერ ადამიანის მაგიერ უძღური,
ულაონო და ჯან-გალეული კაცი გამოდის სკოლიდამ. ამ-
სახით, ეხლანდელი სკოლა მიმართულია მარტო გონების
აღმატებაზედ და სხვა მხარეს ადამიანის ბუნებისას არამც-
თუ ჰშველის, არამედ სჩაგრავს და ჰხუთავს.

*) ბოდიშს ვინდით მკითხველის წინაშე, რომ დღეს ისევ ძველს
ამბავს უნდა დავუბრუნდეთ. მაშინ დავიწყეთ და ველარ შევასრულეთ
სხვადასხვა მიზეზებისა გამო და რაც დაგვაკლდა, ეხლა გვსურს შე-
ვავსოთ. [ავტორი აქ გულისხმობს ამ წერილის პირველ ხუთ თავს,
რომლებიც დაიბეჭდა 1886 წლის ივერიის №№ 92—96. რ. ე. დ.]

ეს შეჭნიშნეს მეცნიერთა და კაცთმოყვარეობით გა-
მსჭვალულებმა ამ დიდის შეცდომის გასწორება მოისურ-
ვეს. დედა-აზრი ეხლანდელის პედაგოგიის მიმართულე-
ბისა იგია, რომ ადამიანი უნდა იწურთვნებოდეს სკოლა-
ში ყოველ მხრით: გონებით, ზნე-ხასიათით, სულით და
ხორციით და არც ერთი ამათგანი არ უნდა შეეწიროს
მეორეს. ეს დედა-აზრი, რომელსაც ეხლანდელნი მეცნიერ-
ნი ჰლამობენ დაუდვან სკოლას, ახალი ამბავი არ არის.
მაგ დედა-აზრის სათავე ჯერ კიდევ საშუალ-საუუკუნოებში
მოიპოვება, სახელდობრ, ეგრეთ-წოდებულ „განახლების
ეპოქაში“, როცა თავი იჩინა ჰუმანობის მოძღვრებამა.
პირველი კაცი, რომელმაც ჰუმანობის მოძღვრებაზე აავო
სკოლა, იყო იტალიელი ვიტტორინო დე-ფელტრე. ამ კა-
ცის მოკლე ისტორია და იმისი საპედაგოგიო საფუძველი
უკვე მოვახსენეთ მკითხველს „ივერიის“ № 96-ში.

ეს მამამთავარი პედაგოგიისა ისე აღსრულდა, რომ
ერთი სტრიქონიც არ დაუწერია ახალ პედაგოგიის შესა-
ხებ. იგი მარტო საქმით მოქმედობდა და ამბობდა, რომ
კარგად მოქმედება სჯობს კარგად წერასაო. ხოლო იმისი
საქმით მოძღვრება უნაყოფოდ არ დარჩა. იმის დროს
სცხოვრობდა ორი სხვა მეცნიერი, პადუის პროფესო-
რი პაოლო ვერჯერიო და რომის პედაგოგი მატტეო ვე-
ჯიო. ვიტტორინოსაგან საქმით მოძღვრებულნი საფუძველ-
ნი ახალის პედაგოგიისა ამათ სამეცნიერო წესსა და რიგში
ჩაადდეს და თვითოეულმა მათგანმა საკმაოდ გამოჩენილი
თხზულება დასწერა. ამ-სახით, ეს ორი კაცი შეიქმნა მეც-
ნიერულად დამფუძნებელი ახალის პედაგოგიისა. ამათი
ნაშრომი იმითია გამოჩენილი, რომ თვალსაჩინოდ, თვალ-
ნათლად გამოთქმულია დედა-აზრნი ახალის საპედაგოგიო
სისტემისა, წარმომდგარნი ჰუმანობის მოძღვრებისაგან.

ვერყერიო თავის თხზულებაში სკოლის საფუძვლად სდებდა ამ ოთხს დედა-აზრსა: ა) საგანი აღზრდისა ის არის, რომ თავის რიგსა და წესზედ წარმატებულ იქმნას ყოველნი ძალნი და ნიჭნი ადამიანისა, როგორც გონე-ბითნი, ისე ზნეობითნი, როგორც სულიერნი, ისე ხორ-ციელნი. ბ) სწავლებაში უნდა სახეში მიღებულ იქმნას არა მარტო ასაკი და წლოვანება მოწაფისა, არამედ მის-ნი განსაკუთრებულნი ზნენი და თვისებანი. გ) რადგანაც ბავშვის ცოცხალსა, მკვირცხლსა და ადვილად აღმბეჭდავ ბუნებაზედ ცოცხალი მაგალითი უფრო ძლიერ მოქმედობს, ვიდრე მკედარი წესი და დარიგება, ამიტომაც ყველაზედ უკეთესი ღონე ის არის, რომ მოწაფეს წინ გადუშალოს ოსტატმა ცხოვრება დიდ-ბუნებოვანთა კაცთა, რომელნიც ასე ბევრნი მოიპოვებიან ძველს დროში. დ) სწავლა-ცოდ-ნა და ერთობ განათლება უნდა დაფუძნებული იყოს თავისუფალთა მეცნიერებათა შესწავლაზედ. ამ მეცნიერე-ბათა სათავეში სდგას ფილოსოფია, რომელიც ადამიანს გონებითად თავისუფალ ჰხდის. მას მოსდევს მეცნიერება მჭევრმეტყველებისა, რომელიც ასწავლის კაცს აზრის ნათ-ლადა და ლამაზად გამოთქმას. მერე მოდის ბუნებისმე-ტყველება, რომელიც გვაგებინებს ჰარმონიას ყოველ მისას, რაც არსებობს, და ბოლოს ისტორია, რომელიც მოგ-ვითხრობს სვლას და განვითარებას მეცნიერებისას და მრავალს სასარგებლო მაგალითს თვალ-წინ გვიყენებს.

როცა ვერყერიო ამებზედ ლაპარაკობს, ბევრს ეხლანდელ დროისათვისაც სასურველს აზრსა და კეშმა-რიტებას ამბობს. მაგალითებრ, იგი ამბობს, რომ კეჟუ-გონება მოწაფისა უფრო წარმატებაში შედის მაშინ, რო-ცა ერთს რომელსამე თხზულებას საფუძვლიანად ისწავ-ლის, ვიდრე მაშინ, როცა ხელ-და-ხელ და გაკვრით

გადააბულბულებს მრავალსაო. გადამეტებული ცოდნა წვრილმანებისა მეტის-მეტად ამძიმებს მოწაფის გონებასა, ჰქანცავს და ჰღალავს ყმაწვილსა იქამდე, რომ ბოლოს და-ბოლოს სამუდამოდ აუძლურებს და ასუსტებს. როგორც უწყე-სურობა, ისე მეტის-მეტი მკაცრი წესიერება (დისციპლი-ნა) სკოლაში ერთნაირად მავნებელიაო. პირველ შემთხვევა-ში სული და გული, ერთობ ბუნება და გუნება მოწაფისა აღვირაშვებულია, გაქსუებულია, მოწაფეს ეკარგება ღონე თავდაჭერისა და უნარი, ხალისი გარჯისა და შრომისაო; მეორე შემთხვევაში გატანჯული და დაშინებული მოწაფე ყოველს მხნეობასა ჰკარგავს, ნიჭი თაოსნობისა და თვით-მოქმედობისა უკვდება, იმიტომ რომ ვისაც ყველაფრისა ეშინიან, ის უღონოა რაიმე საქმეს შეუდგეს თავისიდაო.

უფრო მეტის საბუთიანობით და სისტემით გამოჩე-ნილია მეორე მეცნიერის ვეჯიოს თხზულებათ, ამბობს ავტორი, რომლის თხზულებიდანაც ამოვკრიბეთ ჩვენ რო-გორც ეს ცნობანი, ისეც წინანდელნი. ეს მისი თხზულე-ბა ახალი პედაგოგია არისო, — ამბობს იგი ავტორი, — და ბავშვის აღზრდას დაბადების დღიდანვე თანა სდევსო. ვე-ჯიო მთელის თავის ძალღონით ეწინააღმდეგება იმ ჩვეუ-ლებას, რომ შვილებს ძიძას აზრდევინებენ და ცხარედ იღვწის, რომ დედამ თითონ აწოვოს შვილსა. წესიერად და მართლის გზით განვითარება და წარმატება სულისა და ხორცისა, ჩანერგვა ბავშვის გულში კარგის მაგალითე-ბის შემწეობით კეთილ-მოქმედის ზნისა და ხასიათისა უნდა იყოს, ვეჯიოს აზრით, ერთად-ერთი საგანი აღზრ-დისა. ვეჯიოც, როგორც ვერყერიო, იმ აზრზედ სდგას, რომ აღზრდაში სახეში უნდა იქონიონ არამც-თუ მარტო ასაკი მოწაფისა, არამედ მისნი განსაკუთრებულნი ზნენი და თვისებანი. ხოლო ვეჯიო ამ საგანზედ უფრო ვრცლად

ლაპარაკობს. იგი ამბობს, რომ სხვადასხვა ბუნება სხვადასხვა ბავშისაო. ეს სხვადასხვაობა ბავშთა ბუნებისა იმოდენად ძლიერია, რომ უფრო ადვილია მზეს შეაცვლევინონ გზა, ვიდრე დაბადებით თანდაყოლილი მიდრეკილებანი ბავშისა შეიცვალოსო. ამ სხვადასხვაობას უნდა შეეფეროს სხვადასხვა ღონისძიებაც აღზრდისაო. მკვირცხლს და თამამს ბავშს სხვარიგად უნდა მოექცნენ, ვიდრე მკდემარეს, მორცხვსა და აზიზს ყმაწვილსაო. ესევე უნდა იქონიონ სახეში ჭკუა-გონების აღზრდაშიაცაო.

ამიტომაც ვეჯიო დედ-მამებს არ ურჩევს, შვილები იმისთანა სკოლაში აძლიონ, საცა ბევრი ყმაწვილები არიან, იმიტომ რომ თვით უკეთესი ოსტატიც-კი ამ შემთხვევაში უღონო იქნება თვითოეულს ბავშს ცალკე ადევნოს თვალი და თვითოეულის განსაკუთრებულს ბუნებას და გონებას ცალკე შეურჩიოს გზა გონების გახსნისა და ზნე-ხასიათის წურთვნისა.

აი ეს სამნი — ვიტტორინო, ვერჯერიო და ვეჯიო, არიან პირველნი მესვეურნი ახალის პედაგოგიისა და ამსახით, იგი დედა-აზრნი, რომელნიც დღეს გაღვიძებულნი არიან მეცნიერთაგან, მომდინარეობენ ჯერ კიდევ მეთხუთმეტე საუკუნიდან. განსხვავება მარტო იმაშია, რომ ეხლა ეგ აზრნი უფრო მეტის სავსებით, მეტის გარკვევით, მეტის მეცნიერებით და გამოცდილებით შემუშავებულნი, განვითარებულნი არიან და დასაბუთებულნიცა.

VII

ვიტტორინომ, ვერჯერიომ და ვეჯიომ, ამ — როგორცა ვსთქვით, — სამმა მესვეურმა ახალის პედაგოგიისამ,

გზა გაუხსნა პედაგოგიასა და მათმა თეორიამ ახალის მოძღვრებისამ დიდი ზედმოქმედება იქონია შემდგომებზედ. სახელოვანი დეზიდერი ერაზმი როტტერდამელი, რომელიც დაიბადა 1467 წელსა და გარდაიცვალა 1536 წელს, ერთი იმათგანი იყო, რომელთაც ბოლოსდა-ბოლოს სრულად დაჭფუშეს ძველი სქოლასტიკური სისტემა სკოლისა და ახალი საფუძველი დაუდგეს, ჰუმანობის მოძღვრებაზედ აგებული. საპედაგოგიო აზრნი ერაზმისა იმითი არიან განსაკუთრებით შესანიშნავნი, რომ ერაზმი აღმატებულის სასოებით თაყვანსა სცემს ბავშსა და ამ სასოებისაგან შეპყრობილი იძლევა სარჩიელს ბავშვის წურთენისას და აღზრდისას. ბავშვი, ამბობს იგი, წმინდა ტაძარია სულის-წმინდისა და სიფრთხილითა და სიყვარულით უნდა მოექცნენო. იგი არ ეთანხმება ვეჯიოს, რომელიც ბავშვის ბუნებურს მიდრეკილებას მეტის-მეტს მნიშვნელობას აძლევდა. ერაზმი, პირიქით, ამტკიცებს, რომ აღზრდას და წურთენას შეუძლიან სრულად გარდაჰქმნას ბავშვი. საქმე იმაშიაო, რომ ამ აღზრდამა და წურთენამ ბავში ჩაიგდოს ხელში პირველ ხანშივე, ნორჩობაშივე და ყოველს მის ფეხის გადადგმას უწინამძღვროსო.

ერაზმის აზრით, ბავშმა შემდეგი კიბე უნდა აიაროს აღზრდისა და წურთენის დროსაო: ჯერ პირველად ყმაწვილის ნორჩს და მალე შემთვისებელს გულში უნდა ჩანერგოს იქმნას ფესვი სათნოებისა, სიყვარული შემოქმედისა და რწმენა მისი, რომ ღვთისათვის საცნაურია არამც-თუ საქმენი ადამიანისა, არამედ გულის-ზრახვანიცა. როცა ამ გზით სული და გული მოწაფისა საქმაოდ მომზადებული იქნება, მაშინ მეცნიერების სწავლებასაც უნდა შეუდგნენ და ბოლოს ხომ უნდა განუვითარონ

გრძნობა მოვალეობისა და ასწავლონ, როგორ უნდა მოექცეს და მოეპყრას თავის მსჯავს ადამიანსაო. ყმაწვილის სწავლება უნდა დაიწყონ, ერაზმის აზრით, შვიდ, ანუ რვა წლიდამ, იმისდა მიხედვით, თუ სულთ და ხორციით რა ღონისაა ყმაწვილი. რადგანაც ამ ხანში ბავშვს გართობა და თამაშობა უყვარს, ამიტომ საჭიროა სწავლა და წურთვნა ისე მოეწყოსო, რომ ბავშვმა სწავლება წვალეზად არ მიიჩნიოსო. იმაზედ უარესი არა არის-რა, რომ ბავშვმა მოიძულოს სწავლა-ცოდნა, ვიდრე შეიგნებდეს ერთისა თუ მეორის სიკეთესაო.

ერაზმი ოსტატისაგან ბევრს რასმე ჰთხოულობს. თუ ოსტატს ჰსურსო, რომ საქმე ემარჯვოს და კეთილად იმოქმედოს ბავშვზედა, აუარებელი ცოდნა უნდა ჰქონდესო, ოსტატმა თითქმის ყველაფერი უნდა ზედმიწევნით იცოდესო. „თქვენ მეტყვეითო, ამბობს ერაზმი, რომ მე დიდს ტვირთსა ვსდებ ოსტატსაო. მართალია ეგ, მაგრამ ერთს რომ დიდს ტვირთსა ვკიდებ, ამით სხვა მრავალს ვუსუბუქებ ტვირთსაო. მე მსურსო, რომ ოსტატს გავლილი ჰქონდეს მთელი სივრცე კაცთა მეცნიერებისა, იმითომ რომ მოწაფეებს აღარ დასჭირდეს თითონ ჰქმნან ეგევეო“. ხოლო ესეც საკმარ არ არის, ერაზმის აზრით ოსტატისათვის: იგი უნდა იყოს მაღალის ზნეობის კაცი, უნდა იცოდეს, როგორ მოექცეს ბავშვსა, უნდა შემძლებელი იყოს მოიპოვოს სიყვარული და პატივისცემა ყმაწვილისაო. „პირველი თავმდები ბავშვის აღზრდის მარჯვედ მსვლელობისა—სიყვარულია მოწაფისა ოსტატის მიმართო“—ამბობს ერაზმი.

ერაზმი ძალიან ეურჩება, ძალიან ჰკიცხავს, თუ გასაკვეთი ხანგრძლივი სასწავლებელში. ხანგრძლივად სვლა გასაკვეთებისა ჰღალავსო შეეგრდის გულისყურს, ქანცს

ულევს ყმაწვილსა და სულიერად თუ ხორციელად სჩაგ-
რავსო. ამიტომ რჩევას იძლევა, რომ რაც შეიძლება მალ-
მალე უნდა იცვლებოდეს ხოლმე სასრომელი ბავშისაო:
სწავლა, შესვენება, სეირნობა და გართობა ერთმანეთში
რიგ-რიგად ჩართული უნდა იქმნასო.

ვეჯიოსებრ, ერაზმი სამჯობინარად ჰხედავს იმის-
თანა სკოლას, საცა მოწაფენი ბევრნი არ არიან. ცოტა-
შეგირდებიანი სკოლა სჯობია, როგორც შინ აღზრდასა,
ისე ბევრ-შეგირდებიან სკოლასაო. შინ რომ იზრდება
ყმაწვილი, თვალ-წინ არავინა ჰყავსო, რომ უპირატესობისა
და ჯობნობისათვის შეეჯიბროს ვისმე, და შეეჯიბრება.
კი ამ შემთხვევაში დიდი ღონეა ბავშის წარმატებისა-
თვისაო. ბევრ-შეგირდებიან სკოლაში ხომ ოსტატი ულო-
ნოა თვითოეულ ბავშის ბუნებას ცალკე ადევნოს თვალ-
ყურით.

VIII

ამოდ არ ჩაიარა საპედაგოგიო მეცნიერებისათვის
ვიტტორინოს, ვერჟერიოს, ვეჯიოს და ბოლოს ერაზმის
ღვაწლმა და მეცადინეობამ. ამათმა საბუთიანმა და მარ-
თალმა მოძღვრებამ თანდათან ფეხი გაიდგა და მომხრე-
ნი მოიპოვა ჯერ კიდევ „განახლების“ ეპოქაშივე სხვა
ქვეყნებშიაც. მაშინდელს საფრანგეთში გზა გაიკვალა
ახალმა საპედაგოგიო თეორიამ გამოჩენილის და სახელ-
განთქმულის ფრანსუა რაბლეს მეოხებითა. ფრანსუა რაბ-
ლე იყო ფრანგი. იგი დაიბადა 1483 წელს და გარდაიცვა-
ლა 1558 წელსა. თუმცა პირველ ხანში რაბლე ბერ მო-
ნაზონი იყო, მაგრამ მერე შეიქმნა სახელოვან რომანის-

ტად და უფრო სახელოვან სატირიკოსად. ამან სრულიად შეითვისა ახალი საპედაგოგიო მოძღვრება ერაზმისა და მის წინა-მყოფთა, ხოლო ისე-კი, როგორც დიდ-ბუნებოვანს კაცს შეჭფერის. რაც კარგი იყო ახალის პედაგოგიის მესვეურთა ნამოქმედარსა, თუ ნაწერებში, ყოველივე იგი მიიღო და ამ მიღებულზედ ფეხმოკიდებულმა უფრო წინ წასწივა საპედაგოგო მოძღვრება და გაუმატა. ამის გამო მეტი არ იქნება ვსთქვათ, რომ მან შეჰქმნა საკუთარი თეორია აღზრდისა და ამაში დიდი გამჭირაობა, დიდი ცოდნა და დიდი ჰკვა-გონება გამოიჩინა.

რაბლეს არ დაუწერია განსაკუთრებული საპედაგოგიო თხზულება და არც თითონ ჰქონია სკოლა. ერაზმისებრ რაბლესაც თავის-თავზედ ჰქონდა გამოცდილი მთელი სიმძიმე სქოლასტიურის სწავლებისა, რომელიც უფრო წვალება და წამება იყო ბავშვისა, ვიდრე წრთვნა და ზრდა, და რომელსაც აზრად ჰქონდა, მარტო წყალსა-ვით დასწავლება წიგნისა და არა გაგება საგნისა და ქვეყნიერობისა. ამიტომაც, როცა დრო მოეცა, მთელის თავის მწვავის ენით სასაცილოდ აიგდო სქოლასტიური წესი სწავლებისა და დასწერა მწვავი სატირა-რომანი, რომელსაც „გარგანტუა“ ჰქვია. ამ სატირაში ერთის მხრით სასაცილოდ აგდებულია ძველი სქოლასტიური წესი სწავლებისა და მეორეს მხრით გამოხატულია იდეალი ახალის ჰუმანიურის სწავლა-წურთვნისა. ერთიც და მეორეც ნაჩვენებია ორის ყმაწვილის გამოსახვითა. ამ ორ ყმაწვილში ერთი ძველის წესით იზრდება და მეორე ახალის წესითა.

ახალი წესი, რაბლეს მიერ მოძღვრებული, იმაში მდგომარეობს, რომ ბავში რაც შეიძლება ნაკლებ იყოს მომწყვედეული ოთხ კედელს შუა, რადგანაც დახშული და

დაბუღებულნი ჰაერი ოთახისა და უმოძრაობოდ ყოფნა სჩაგრავს ყმაწვილსა. ყმაწვილი დღეში უფრო ბევრი წილი გარეთ უნდა იყოს, ჰაერზედ. არც ერთმა საათმა დღისამ უქმად არ უნდა ჩაუაროს ბავშსა: ოსტატმა საცოდნელი და საწურთენელი ყოველთვის უნდა მოუპოვოს ბავშსა და ერთს წუთსაც უსაქმურად არ უნდა ამყოფოს. წიგნის კითხვისათვის და კლასში სასწავლებლად საკმაოა სადილის წინ სამი საათი და სადილის უკანაც სამი. სხვა დრო-კი შიგა-და-შიგ და რიგ-რიკად უნდა მოხმარდეს იმას, რომ შევირდს გაეხსნას ნიჭი დაკვირვებისა, გამოკვებისა და ამიტომაც საჭიროა ბავშმა თავის საკუთარის დანახვითა, საკუთარის მოაზრებითა და განსჯითა იცოდინოს ბუნება და ცხოვრება. სეირნობს ბავში, თუ ჰთამაშობს, თუ ტანის და აგებულობის წარსამატებლად ვარჯიშობს, სჭამს თუ სვამს, ოსტატმა ბავშვის თვალი და გონება უნდა მიახედოს ყველაფერზედ, რაც-კი საცოდნელად და საწურთენელად გამოსადეგია.

რაბლეს სისტემაში ტანის და აგებულების ვარჯიშობას დიდი ადგილი უჭირავს: ბურთაობა, კენჭაობა, ცხენზედ ჯდომა, ცურვა, ჭიდაობა, —ყოველივე ეს საჭიროდ დანახულია რაბლესაგან. რაბლეს აზრით, მოზარდმა თავის თვალთ უნდა გაიცნოს ცხოვრება და მისი ავკარგიანობა თავის ყურით გაიგონოს. ამიტომაც ოსტატი უნდა ატარებდეს ყმაწვილსა ფაბრიკებში, სამსჯავროში, სახელოსნოებში და ეკლესიებში ქადაგების სასმენლად და, რაც საჭიროა და შესაძენევი, შეამჩნევიოს და გააგებინოსო.

ასე გაჩნდა და ასე გაივსო ახალი მიმართულება პედაგოგიისა „განახლების“ ეპოქაში, რომელიც საშუალო საუკუნოებს ეკუთვნის. რა თქმა უნდა, ეხლანდელს

სკოლას ბევრში ჩამორჩება სკოლა „განახლების“ დროებისა. ერთი დიდი უპირატესობა ეხლანდელის სკოლისა ის არის, რომ იგი მარტო დიდკაცთათვის აღარ არის და საყოველთაოა, როგორც დიდისა, ისე პატარისათვის, როგორც მდიდრისა, ისეც ღარიბისათვის. არც იმასა აქვს ეჭვი, რომ ეხლანდელს სკოლაში თითონ ხერხი სწავლებისა ბევრად უკეთესია უწინდელზედ, მაგრამ ესეც-კი უნდა ითქვას, რომ ეხლანდელი სკოლა ბევრში უკან ჩამორჩომილია უწინდელზედ. დღეს ყოველიფერი შეწირული აქვს მარტო გონების გახსნას და დავიწყებულა, რომ ადამიანს, ჭკვა-გონების გარდა, გულიცა აქვს, რომელსაც კაი-კაცობისათვის ისეთიფე წუროვნა და გახსნა უნდა, როგორც ცოდნისათვის ჭკვა-გონებასა; დავიწყებულა, რომ კაცს ტანი და აგებულობაცა აქვს, რომელიც წუროვნითა და ვარჯიშობით უნდა გაღონიჭრდეს, გაჯანიანდეს, გამაგრდეს, რადგანაც ჯანმრთელობა უდიდესი მადლია, რომელსაც-კი ღმერთი მიანიჭებს ხოლმე თვისთა რჩეულთა. ამ მხრით ეხლანდელი სკოლა ბევრში ჩამოუვარდება „განახლების“ დროების სკოლებს, რომელთაც საგნადა ჰქონდათ თანასწორი წარმატება ადამიანის სულისა და ხორცისა. ეხლანდელი სკოლა, მართალია, ბევრს ცოდნას აწვდის მოსწავლესა, მაგრამ ცალმხრივ მოქმედობს, ხასიათის წუროვნას თითქმის თავს ანებებს და ტან აგებულებას ადამიანისას არამც-თუ ჰშველის, არამედ ჰღალავს.

იკი ავტორი, რომელმაც ყოველიფე ზემოხსენებული გვაუწყა, ამბობს: ყველამ იცის ეხლანდელის სკოლის ნაკულღევანება და საკულოდ არა ერთი და ორი ცვლილება და შევსება მოელის ეხლანდელს სკოლასა. ვინატრით, რომ შემცვლელთა და შემავსებელთა ხანდისხან

ყური ათხოვონ ისტორიას, ზოგჯერ უკანაც მიიხედონ და ზოგიერთი რამ შეითვისონ იმ დიდ-ბუნებოვან ჰუმანისტებ-პედაგოგთაგან, რომელთაც უმოძღვრეს კაცობრიობას ბევრი რამ მოზარდის თაობის საკეთილდღეოდ და საბედნიეროდ.

|1888 წ.|

საზოგადოება,
რელიგია და მორალი.
(1886—1888)

ქართველი ერი და ღვაწლი ზმინდა ნინოსი

14-ი იანვარი ყოვლად-სადიდებელი დღეა ყოველის ქართველისათვის. ამ დღესა უქმობს, ამ დღესა დღესასწაულობს საქართველოს ერი და ეს დღეა დღე მიცვალებისა ჩვენის განმანათლებელის მოციქულთა სწორის წმინდა ნინოსი. ამ ჩვენს ღვთისმშობლის წილადხდომილს ქვეყანას ღვთისმშობლისავე ლოცვით და კურთხევით ქოველინა ზეგარდამო შთაგონებული წმინდა ქალწული, კადმოლახა თავისის უძღურის ფეხითა მთანი და კლდენი, ჰოვიდა იქ, „სადაცა ღმერთნი ღმერთობდნენ და მეფენი მეფობდნენ“, პირქვე დაამხო სალოცავნი კერპთმსახურებისანი და მათს ადგილას აღმართა ჯვარი ქრისტესი, ჯვარი პატიოსანი.

საქართველოს ერმა გადიხსნა გული, შიგ განიბნინა იგი ჯვარი პატიოსანი ჯვარცმულის ღმერთისა და თითონაც ჯვარს ეცვა და არავის-კი არ შეარყევინა არც თავისი გული და არც გულში ღრმად და მკვიდრად გაბნეული ჯვარი. მას აქეთ ხუთმეტი საუკუნეა და მთელი ეს ხუთმეტი საუკუნე გულში ჯვარით და ხელში ხმალით იბრძოდა, იღვწოდა, სისხლსა ჰღვრიდა ქართველი კაცი და ნათელი ბნელზედ ვერავინ შეაცვლევინა.

ჩვენის ისტორიის სახელი და დიდება, ჩვენთა დიდებულთა წინაპართა სასწაულთ-მომქმედი მხნეობა, თავგაწირვა, თავდადება, ვაჟკაცობა სულ იმ ნათელით არის

განსხივებული, იმ შარავანდედით არის მოსილი, რომელიც „ძელმა ჭეშმარიტებისამ“, წმინდა ნინოს მადლით და ღვაწლით აღმართულმა, მოჰფინა მთელს ჩვენს ქვეყანასა. ამ ძელზედ სხივოსანის ასოებით, ქრისტეს წმინდა სისხლით დაწერილი იყო და არის იგი მცნება, რომელიც უდიდესია, უძლიერესია ყოველს სხვა მცნებაზედ: გიყვარდეს მოყვასი შენი, ვითარცა თავი შენი.

ამ მცნების მოძღვარს ეთაყვანა ჩვენი ქვეყანა; იგი აღიარა ღმერთად და იმას აუნთო თავისი გული წმინდა სანთლად, რომელიც დღეს-აქამომდე არ გამქრალა და არც გაჰქრება, მინამ არ გაჰქრება თითონ ქართველიცა. ამ კაცთმოყვარე ღმერთისათვის იწამა ჩვენი ქვეყანა, ამას ანაცვალა; მას შესწირა ყოველივე, რაც კი ადამიანს საბედნიეროდ აქვს მონიჭებული, ეკლის გვირგვინი დაიდგა თავზე, ხუთმეტი საუკუნე გულგაუდრეკლად ატარა თავპირ დასისხლიანებულმა, ჩვენს დრომდე შეუმწიკვლელად მოიტანა და ტანჯულმა და წამებულმა ჩვენ, შვილებს, გადმოგვცა,—ეხლა თქვენ იცითო.

ეკლის გვირგვინია, მაგრამ თვალ-მარგალიტით მორთულს გვირგვინს რითი ჩამოჰრჩება? გვირგვინი წამებისა ჭეშმარიტებისათვის, კაცთმოყვარებისათვის, გვირგვინი წამებისა მაშვრალთა და ტვირთმძიძეთა ნუგეშისათვის, გვირგვინი წამებისა ერთმანეთის ძმურად და სიყვარულით განკითხვისათვის, მშიერთა, მწყურვალთა, სნეულთა, საპყართა და პატიმართა შველისა და ხსნისათვის, ობოლთა, კვრივთა, უპატრონოთა შეწყნარებისათვის—ნუთუ ყოველივე ეს იგივე თვალ-მარგალიტები და უფრო უკეთესნიც არ არიან?

დიდი წამება დიდ-ბუნებოვანობის ნიშანია, როგორც დიდი ძლევამოსილობა. დიდი წამება იგივე დიდი გამარ-

ჯვებაა, რომელიც წილად ჰხედება ხოლმე დიდ-ბუნებო-
ვანს კაცსა, ხოლო გამარჯვებული ბედნიერია იმიტომ,
რომ თითონაც სტკბება მით, რაც გამარჯვებას მოაქვს.
და წამებული-კი თვით იწვის სანთელსავით და სხვას-კი
უნათებს.

ამიტომაც ეკლიანი გვირგვინი წამებულისა უფრო
უნაგაროა, უფრო მიმზიდველია, უფრო საგულმტკივნეუ-
ლოა და, მაშასადამე, უფრო მშვენიერი, სასახელო და
სადიდებელი. მართო ამ წამებულთა ჰლოცულობს კა-
ცობრიობა, მართო ამ წამებულთა აღიარებს იგი წმინდა-
ნებად და თაყვანსა სცემს ლოცვითა და კურთხევითა.

ეკლიანი გვირგვინი, ჩვენს დღეებდ მოტანილი ჩვენ-
თა წინაპართაგან, ამ მშვენიერებითა ჰშვენის, ამ სახელი-
თა სახელოვნობს, ამ დიდებით ჰდიდებულობს: თუ ვისმე
სამართლიანად ეთქმის, რომ თვით დაიწვნენ და სხვას-კი
გზა გაუნათესო, ეს ჩვენს მამა-პაპას ეთქმის და მად-
ლობელნი შვილნი ლობიერებით ჰარქვენ უნდა დავემხოთ
მათ საფლავთა წინაშე და ვუვალობოთ დიდება დიდე-
ბულთა და ქება ქებულთა.

ამ სამართლიან ქება-დიდებისათვის სხვა უკეთესს
დღეს ვერ ამოიჩვენს ქართველი, თუ არ დღეს, ჩვენის
განმანათლებელის სახსოვრად დაწესებულს. მოგვევლინა
წმინდა ნინო, გვამცნო და გვასწავლა ქრისტეს რჯული
და ახალმა მშვენიერმა აღთქმამ განაახლა ჩვენი ქვეყანა
ახალის ცხოვრებისათვის. ქართველმა ამ რჯულს, ამ
ახალს აღთქმას, შეუერთა ძველისაგან ყოველივე ის, რაც-
კი რამ ძვირფასია ადამიანისათვის და რაც თავის-დღეში
არ დაძველდება, მინამ ადამიანი ადამიანობს: შეუერთა
მამული და ეროვნობა. ეს სამი ერთმანეთის ღირსი საგა-
ნი ისე ჩაიწნენ, ისე ჩაქსოვდნენ ერთმანეთში, რომ რჯუ-

ლის დაცვა საქართველოს მიწა-წყლის დაცვად გარდიქმნა და მიწა-წყლის დაცვა—რჯულის დაცვად. რჯული ჩვენის მამულის, ჩვენის ეროვნობის ხმაად იქცა ზედმისევისათვის და ფარად ზედმოსეულათვის.

ქრისტიანობა, ქრისტეს მოძღვრების გარდა, ჩვენში ჰნიშნავდა მთელის საქართველოს მიწა-წყალს, ჰნიშნავდა ქართველობას. დღესაც მთელს ამიერკავკასიაში ქართველი და ქრისტიანი ერთისა და იმავე მნიშვნელობის სიტყვები არიან. გაქრისტიანების მაგიერ გეტყვიან,—გაქართველდაო. ჩვენმა სამღვდელოებამ კარგად იცოდა, რომ მამული და ეროვნობა, რჯულთან ერთად შეერთებული, რჯულთან შეხორცთვისებული, უძლეველი ხმალია და შეუღლეველი ფარი მტრისა წინაშე. სიტყვას ქადაგებისას, სწავლას, მოძღვრებას სულ იმაზედ მიაქცევდა ხოლმე, რომ მამული და ეროვნობა რჯულამდე გააპატიოსნოს, სარწმუნოებამდე აღამაღლოს, ასწიოს და ყოველივე ამ სამს წმინდას და უდიდესს საგანს, ერთად შეერთებულს, თავდადებით ამსახუროს, თავგაწირვით ამოქმედოს.

აი სად და რაში ჰპოულობდა ჩვენი უწინდელი სამღვდელოება თავის სულიერს და ხორციელს ღონეს, თავის ძლიერებას, პატივისცემას! აი რით გაიმაგრა სამღვდელოებამ სარწმუნოება ქრისტესი ამ პატარა ქვეყანაში, რომელსაც გარშემო ვეშაპი-მტრები ეხვივნენ და ჰლამოდნენ ქრისტიანობა ძირიანად ამოეგდოთ. აი რამ მოაგერებინა ამ პატარა ქვეყანას აუარებელი მტერი! მამული და ეროვნობა მიაშველა სამღვდელოებამ რჯულს, რჯული—მამულსა და ეროვნობასა და ეგრეთ მოძღვრებულმა ერმა ეს სამება წაიმძღვარა წინ, ათას ხუთასი წელიწადი ომითა და სისხლის ღვრითა გამოიარა და ქართველს ბინაც შეუნახა და ქართველობაცა.

ამ სამთა უწმინდაესთა საგანთა შეერთებამ ასწია ჩვენი სამღვდელოება და დააყენა იმ მაღალ ხარისხზედ, სადაც ყოველი ბიჯი ღვაწლია და სამსახური ქვეყნის წინაშე. მოღვაწეს და მოსამსახურეს ყოველთვის დიდი პატივი და სახელი აქვს და ამიტომაც უწინ სასულიერო წოდებაში შესვლა და ყოფნა დიდ პატივად და დიდ ღირსებად მიაჩნდათ. დიდნი გვარიშვილნი, მეფეთა ოჯახისანი და ძენიც კი ბედნიერად ჰრაცხდნენ თავიანთ თავს, თუკი ეღირსებოდნენ სასულიერო წოდების კაცად გახდომას, სასულიეროში შესვლას და სამსახურსა. ყველამ იცოდა, რა მიძიმეა ჯვარი ქრისტესი, ჯვარი მამულისა და ეროვნობისა, და სახელიც მოღვაწისა ამ სიმძიმეში იყო. ეს სიმძიმე აპატიოსნებდა ღვაწლსა, ეს ტვირთი ასხივოსნებდა სამსახურსა და ამ პატიოსნებასა და სხივოსნობაში იყო თავმოწონებაც და ჯილდოც მოღვაწისა.

ამ-სახით, წმინდა ნინოს მოციქულობით მოფენილმა და დამკვიდრებულმა ქრისტიანობამ გვიხსნა ჩვენ არამც თუ სულიერად, არამედ ხორციელადაც. იმა უდიდესმა მოძღვრებამ, რომელიც ქრისტე-ღმერთმა მოუვლინა ქვეყანას ხსნად და ცხონებად, თავისი ძლევათადად კალთა გადააფარა ჩვენში ჩვენს მამულს, ჩვენს ეროვნობას, ვითა ობოლნი შეიკედლა, თავისის ღვთაებურის ძალღონით გამოჰზარდა, შეჰმოსა, შთაუდგა გული რკინისა, გაუმქლვარა ჯვარი პატიოსანი და ძელა ქეშმარიტებისა. და აი ათას ხუთასი წელიწადია ამ ძალღონით ქრისტიანობამ შეგვიინახა ჩვენ ჩვენი მიწა-წყალი, ჩვენი ენა, ჩვენი ვინაობა, ჩვენი ეროვნობა.

ქრისტიანობის მოფენა და დამკვიდრება თითონ ცალკედ, თავის-თავადაც დიდი ღვაწლია, და რომ ქრისტი-

ანობამ ქვეთკირსავით - შეგვეკრა და გავგამაგრა, რომ ქრისტიანობა გავგიძღვა მამულისა და ეროვნობის შერჩენისა და ხსნისათვის, ღვაწლი იგი გვიორკეცდება, გვიდიდდება, გვიძლიერდება. ეგ გაორკეცებული, ეგ განდიდებული ღვაწლი დაგვლო ჩვენ ჩვენმა განმანათლებელმა წმინდა ნინომ. აი რით არის მართლა სადიდებელი, მართლა სადიდ-დღესასწაულო იგი დღე, როდესაც ჩვენი ეკლესია დიდებით იხსენიებს ამ მოციქულთა-სწორს ქალწულსა. ამა ღვთაებურის მაღლით მოსილმა მოციქულმა დაგვაწაფა დაუშრობელს წყაროს ღვთაებურის ჭეშმარიტებისას და მოგვივლინა იგი მოძღვრება, რომელმაც იშვილა ჩვენი მამული, ჩვენი ეროვნობა, და ერძსაც და მეორესაც უბატრონა დღემდე.

კურთხეულ ხარ შენ დედათა შორის! დიდება შენდა, დიდება!...

[1888 წ., 13 იანვარი].

ზოგა მაცხოვრისა

დაუმძიმა კაცთა ნათესავსა ძველი რჯული, ძველი ალექმა. შეერყა საძირკველი კაცთა ცხოვრებასა, რომელსაც ქვაკუთხედად ედგა ძველის ალექმის მოძღვრება: „თვალი თვალისა წილ, კბილი კბილისა წილ“. სხვა მადლის მწყურვალმა სულმა კაცისამ იგრძნო, რომ ამ მოძღვრების საფარ-ქვეშ ველარ იდგომილება დიდხანს,—და ძველი ქვეყანა ირყევა, ირღვევა, მიდის და იფუშება. იგრძნო, რომ იგი ღმერთი მსჯავრისა და შურის-გებისა, ღმერთი წყრომისა და რისხვისა ამასთანავე კაცთმოყვარე, მადლის მომფენი, ყოვლად მოწყალე და ყოველთა შემწყნარებელი ღმერთიც უნდა იყოს.

ამ ქვეყნის რყევასა და ოღვევაში ჯერ კარგად ვერ-გამორკვეული სასოება ადამიანისა, ჰხედავს—რა ძველს დედა-ბოძს სულის საფარისას წამოსაქცევად გამზადებულს, ჰკენეს და ჰლაღადებს ზეგარდამო შთავონებულთ კაცთა ბავითა. რყევისა და ოღვევისაგან თავის ბუდიდამ ამომფრთხალი გული ადამიანისა უთვისტომოდ, უბინაოდ ჰრჩება. გული შეშინებული, ელდაცემული ეძიებს ახალს სადგურს, ახალს ბინას, რომ მივიდეს და იქ განისვენოს. ბუნდად და გამოურკვევლად ჰგრძნობს, რომ უნდა ამოვიდეს ახალი ვარსკვლავი, ახალი ალიონი, რომელმაც უნდა გზა აჩვენოს და გაავნებინოს ძველის ქვეყნის რყევისაგან ატეხილს მტვერ-ბუქსა და ბინდ-ბუნდში. ერთხელ

წაირღვნა ქვეყანა, ეხლა-კი უნდა დახსნილ იქმნას და აი ამ მხსნელს ელის ხსნის მწყურვალე სული.

„შენ, ბეთლემ, ქვეყანა ვეგ იუდასი!—ჰლაღადებს ზეგარდაძო შთავონებული წინასწარმეტყველი:—არა სადა უმრწემეს ხარ მთავართა შორის იუდასთა, რამეთუ შენგან გამოვიდეს წინამძღვარი, რომელმან დამწყსოს ვრი ჩემი, ისრაილი!“

ადამიანი რალაც ლოდინშია, გარღვეულ უფსკრულის წინაშე მდგომარე; სასოს არ იკეთეს, რომ მოვა მაცხოვარი და თავის ყოვლად-მხსნელს ხელსა მომაწვდისო. სასოებით აღსავსენი, სულით განდიდებულნი და აღფრთოვანებულნი წინასწარმეტყველნი წინათ-ჰგონობენ ამა მოსვლასა და ვითა მახარობელნი ნუგემ-სცემენ გულწასულს ადამიანს, მოვაო, ოლონდ შენ „განმზადნე გზანი მისნიო“.

„აჰა ესერა მე წარვაგლინო ანგელოსი ჩემი წინაშე პირსა შენსა, რომელმან განმზადნეს გზანი შენი წინაშე შენსაო,—ჰლაღადებს სრულის რწმენის ლაღადითა წინასწარ-გრონობით. აღტაცებული ისაია წინასწარმეტყველი:—განმზადენით გზანი უფლისანი და წრფელ-ჰყვენით ალაგნი მისნი!“

და აჰა ამა „გზათა განმზადებად და წრფელ-ყოფად ალაგთა მისთა“ მოველინა ქვეყანას იოანე წინამორბედი „მოლაღებელი უდაბნოსა შინა“. გულშერყეულს და ნუგემის მწყურვალს ქვეყანას ჰგონია, რომ აი. ეს არის იგი, ჰინც ასე ძლიერ სწყურიან ჩვენს ობლად შთენილს სულსა და ვისაც ასეთის სასოებით მოველოდებოდითო, არაო, ეუბნება წინამორბედი იოანე:

„ესერა მოვალს უძლიერესი ჩემსა შემდგომად ჩემსა, რომლისა ვერ ღირსეარ განხსნად ხამლთა მისთასა. მე ნათელ-გცეთ თქვენ წყლითა, ხოლო მან ნათელ-გცეთ თქვენ სულითა წმიდითა“.

იშვა ქრისტე, იშვა იგი, რომელმან ნათელ-სცა ქვე-
ყანას სულათა წმიდითა, იშვა იგი დედისაგან, რომელ
კურთხეულ არს დედათა შორის. იშვა იგი, რომელიც, —
როგორც იოანე მახარობელი ამბობს, — „დაემკვიდრა
ჩვენ შორის და ვიხილეთ დიდება მისი, დიდება ვითარ-
ცა მხოლოდ-შობილისა მამისა მიერ, სავსე მადლითა და
ქეშმარიტებითა... რამეთუ რჯული მოსესაგან მოეცა, ხო-
ლო მადლი და ქეშმარიტება იესოს მიერ იქმნა... რამე-
თუ არა მოავლინა ღმერთმან ძე თვისი სოფლად, რათა
დაჰსაჯოს სოფელი, არამედ რათა აცხონოს სოფელი მის
მიერ“. იშვა იგი, რომლის გამო სთქვა იოანე წინამორ-
ბედმავე:

„აჰა ტარიგი ღვთისა, რომელმან აღიხენეს ცოდვანი სოფლი-
სანი! ესე არს, რომლისათვის იგი ვსთქუ: შემდგომად ჩემსა მო-
ვალს კაცი, რომელი პირველ ჩემსა იყო, რამეთუ უპირატეს ჩემ-
სა არს“.

„ნუ გეშინინ, —ახარებს ქვეყანას ანგელოზი:—ნუ გე-
შინინ, რამეთუ აჰა ესერა გახარებ თქვენ სიხარულსა
დიდსა, რომელი იყოს ყოვლისა ერისა, რამეთუ იშვა
დღეს თქვენდა მაცხოვარი... და ესე იყოს თქვენდა სას-
წაულად: ჰპოვოთ ყრმა იგი, შეხვეული და მწოლარე ბა-
გასა“.

რა დიდებული სახეა, რა დიდებული ხატია!.. ღმერ-
თი, მოვლინებული ცხონებად და ხსნად ქვეყნისა, ღმერთი
ახალის აღთქმისა, რომელმან უნდა „აღიხენეს ცოდვანი სო-
ფლისანი“. ძე ღვთისა და კაცისა, რომელმან უნდა ნუგეშ-
სცეს ქვეყანას, — „მოვედინ, მაშვრალნო და ტვირთ-მძი-
მენო, და მე განგისვენოთ თქვენ“, ღმერთი, რომელმან
უნდა ნათელ-სცეს ბნელს ქვეყანას სულითა წმიდითა —
იშვა ვითა ღარიბი ღარიბ საფარ ქვეშ და არის „შეხვე-

ული და მწოლარე ბაგასა“!.. მარტო ერთი ვარსკვლავი-
ლაა აღმომხდარი აღმოსავლეთით და იგი დაჰნათის ზედ
ადგილსა მას შობისასა ნიშნად მისად თუ,—რა სხივოსა-
ნი მადლი მოეფინა ქვეყანას დედისაგან, რომელიც ამი-
ტომ „კურთხეულ არს დედათა შორის“! ყრმა-ღმერთი
„შეხვეული და მწოლარე ბაგასა“! არისლა სადმე სხვა ხა-
ტი, რომ დიდებამ ასე აღიღოს სიღარიბე და სიღარიბემ
ასე აღიღოს დიდება! ყველაზედ უწინარეს ამ ხატითა ით-
ქვა შობისავე უმაღ იგი თავდაბლობა კაცთმოყვარე ქრი-
სტე-ღმერთისა, რომელმაც მერე გააოცა ცუდმედიდობით
გარყვნილი ძველი ქვეყანა.

იშვა იგი, ვინც გაჭირვებულს და ძირით თხეხამდე
შერყეულს ქვეყანას მოაცალა უღმობელი საძირკველი
„თვალი თვალისა წილ, კბილი კბილისა წილ“ და ამის
მაგიერ შთაუდგა „გიყვარდეს მოყვასი შენი, ვითარ-
ცა თავი შენი“ და ამაზედ ხელახლად დაადგინა დასარ-
ღვევად გამზადებული ქვეყანა, ვითარცა კლდეზედ, რო-
მელსაც ვერც უამი და ვერც დრო ვერ შეჰმუსრავს და
ვერ შეარყევს. ამ კლდეს ზედ დაანთხია მან თვისი ღვთა-
ებური სისხლი და ზედ გადაატეხა თვისი უბიწო ხორცი.
კაცთმოყვარე ძე-კაცისა, ქვეყნის ხსნად მოვლინებული,
კაცმავე ჯვარს აცვა და ჯვარცმული მაინც ჯვართმცმელ-
თათვის ჰლაღადებდა ღვთისა მიმართ: ღმერთო, შეუნდევ,
რამეთუ არა უწყიან რას იქმან! აი რა სულგრძელი, რა
კაცთმოყვარე, რა ყოვლად-მოწყალე ღმერთი იშვა დღეს
და ამას სამართლიანად ჰხარობს და დღესასწაულობს მთე-
ლი ქრისტიანობა.

მას აქეთია აღსდგა ქვეყანა ახალის აღთქმისა, ახა-
ლის ცხოვრებისათვის. მას აქეთ შეაფარა კაცმა თავი
თვისი ღმერთსა სიყვარულისას, მშვიდობისას, მოწყალე-

ბისას და შენდობისას. განახლდა კაცი და დღეს განახ-
ლებულს კაცს ძალუძს სასოებით სთქვას: „შენ ხელახ-
ლად შემქმენ მე, ქრისტე-ღმერთო, და დამდეგ ჩემზედა
ხელი შენი...“ შენ სცან დაჯდომი ჩემი და აღდგომი ჩე-
მი. ალაგნი ჩემნი და ნაწილნი ჩემნი შენ გამოიკვლიენ და
ყოველნი გზანი ჩემნი წინასწარ იხილენ.. საკვირველ იქ-
მნა ცნობა შენი ჩემგან, განძლიერდა და ვერ შეუძლო
მას! შენ ხარ ხსნა ჩემი, შენი მოძღვრება—მაცხოვარ ჩემ-
და, და ველარსად განვერინო სულისა შენისაგან და პი-
რისა შენისაგან ველარსად ვივლტოდე: აღ-თუ-ვჭხდე
ცად, შენ მუნ ხარ! შთა-თუ-ვჭხდე ჯოჯოხეთად, ახლოსვე
ხარ! აღ-თუ-ვიპყრნე ფრთენი ჩემნი განთიად და დავემკვი-
დრო მე დასასრულსა ზღვიცასა,—და რამეთუ მუნცა ხე-
ლი შენი მიძლოდეს მე და მარჯვენებან შენმან შემიწყ-
ნაროს მე!“

[1886 წ., 24 დეკემბერი.]

სააღდგომო

ქრისტე აღსდგა!.. აღსდგა ჯვარცმული იგი ღმერთი, რომელმანც ჰსთქვა: „ესე არს ხორცი ჩემი, თქვენთვის განტეხილი, ესე არს სისხლი ჩემი, თქვენთვის და მრავალთათვის დანთხეული მისატევებელად ცოდვათა“.

აღსდგა იგი ღმერთი, რომელმანც გვიანდერბა ჩვენ ურთიერთის სიყვარული და გვითხრა: „ამას გეტყობი თქვენ, რათა სიხარული ჩემი თქვენთანა ეგოს და სიხარული თქვენი სავსებით იყოს. რამეთუ ესე არს მცნება ჩემი, რათა იყვარებოდეთ ურთიერთარს, ვითარცა მე შევიყვარენ თქვენ“.

აღსდგა იგი დევნული, ტანჯული, ვნებული ღმერთი, რომელმან ხსნად ჩვენდა გვითხრა ჩვენ: „უფროსი ამისა სიყვარული არვის აქვს, რათა სული თვისი დაჰსდვას ნეგობართა თვისთათვის“.

აღსდგა იგი მეუფეთა-მეუფე, რომელმანც აღადგინა ღირსება ადამიანისა და ჰრქვა მონებით შეგინებულს ქვეყნიერობას: „არღა გეტყვით თქვენ მონად, რამეთუ მონამან არა იცის, რასა იქმნ უფალი მისი; ხოლო თქვენ გარქმე მფობრად, რამეთუ ყოველი, რაოდენი მესმა მამისა ჩემისაგან, გაუწყე თქვენ“.

აღსდგა იგი ნუგეშმცემელი ღმერთი, რომელმანც სცა ნუგეში სასოწარკვეთილს კაცობრიობას ამ სიტყვით: „ნუ გეშინინ, რამეთუ მე მიძლევეის სოფელსა“.

აღსდგა იგი ყოვლთა შემწყნარებელი ღმერთი, რომ-

მელმანც უბრძანა ჩაგრულთა, სოფლისაგან ძლეულთა და დევნულთა: „მოვედინ ჩემთან, მაშვრალნო და ტვირთ-მძიმენო, და მე განგისვენოთ თქვენ“.

აღსდგა იგი ღმერთი მადლისა, სიყვარულისა და გაჭირვებულთა განკითხვისა, რომელმანც სიმშილი, წყურვილი, სიშიშვლე, სნეულ-ყოფა, პყრობილება თვითოეულის ადამიანისა თავის საკუთარ სიმშილად, წყურვილად, სიშიშვლედ, სნეულ-ყოფად, პყრობილებად მითვალა და ჰრქვა წყალობით გამკითხველს ადამიანს: „მოვედით, კურთხეულნო მამისა ჩემისანო, და დაიმკვიდრეთ განმზადებული თქვენთვის სასუფეველი დასაბამითგან სოფლისათ, რამეთუ მშოიდა და მეციით მე ჰამადი, მწყუროდა და მასვუთ მე, უცხო ვიყავ და შემიწყნარეთ მე, შიშველ ვიყავ და შემმოსეთ მე, სნეულ ვიყავ და მოხზედეთ მე, საპყრობილესა ვიყავ და მოხვედით ჩემდა... ამინ გეტყვით თქვენ: რავდენი უყავთ ერთსა ამას მცირეთაგანსა ძმათა ჩემთასა, იგი მე მიყავთ!“

აღსდგა იგი სიკვდილით სიკვდილის დამრთგუნველი ღმერთი, რომელმანც, რა მოიწია ჟამი მისის ვნებისა, აღიხილნა თვალნი თვისნი ზეცად და სთქვა: „მამაო, მოიწია ჟამი ჩემი! აღიდე ძე შენი, რათა ძემანცა შენმან გადიდოს შენ. მე გადიდე შენ ქვეყანასა ზედა, საქმე აღვასრულე, რომელი მომეც მე, რათა ვჰყო. წმინდა ჰყვენ ესენი ჰეშმარიტებითა, რამეთუ სიტყვა შენი ჰეშმარიტ არს; რათა ყოველნი ერთ-იყვნენ, ვითარცა შენ, მამაო, ჩემდამო და მე შენდამი. მე დიდებაი, რომელიც მომეც მე, მივეც მათ, რათა იყვნენ ერთ, ვითარცა ჩვენ ერთ ვართ; მე მათ შორის და შენთანა; რათა იყვნენ სრულ ერთობითა და რათა უწყოდეს სოფელმან, რამეთუ შენ მე მომავლინე, და შეიყვარენ იგინი, ვითარცა მე შემეყვარე“.

აღსდგა იგი კაცთა-მხსნელი ღმერთი, რომელიც მის მიერ ხსნილთა კაცთავე „განჰსძარცვეს და ქლამინდი მეწამული შეჰმოსეს; შესთხზეს გვირგვინი ეკლთაგან და დაადგენ თავსა მისსა და ლელწამი მისცეს მარჯვენსა ხელსა მისსა და მუხლნი დაიდგნეს მის წინაშე, ემღერდეს მას და ეტყოდეს: გიხაროდენ, მეუფეო ურიათაო! და ჰნერწყვიდეს მას და მოიღეს ლელწამი და სცემდეს თავსა მისსა.“

აღსდგა იგი ჯვარცმული კაცთაგან კაცთმოყვარე ღმერთი, ღმერთი ყოვლად-მხსნელის სიყვარულისა, შენდობისა და მიტევებისა, რომელიც ნამეტნაობისაგან მოწყალებისა, სიბრალულისა და შეწყნარებისა იტყოდა მტერთათვის: „მიუტევე, მამაო, რამეთუ არ იციან, რას იქმან“.

„და აჰა ძერა იყო დიდი, რამეთუ ანგელოზი უფლისა გარდმოჰხდა ზეცით“ და აღსდგა ქრისტე მაცხოვარი ჩვენი!..

აღსდგა იგი ღმერთი მკვდრეთით, რომელმანცა სიკვდილითა სიკვდილი დასთრგუნა და განახლებულს კაცობრიობას ახალი ცხოვრება მიანიჭა.

ქრისტე აღსდგა!..

[1886 წ., 13 აპრილი.]

საზოგადოება და ზნეობა

საფრანგეთის მეცნიერი სახელგანთქმული რენანი, ლაპარაკობს-რა ქრისტეს აქეთ პირველის საუკუნის ნახევარზედ და გვიხატავს-რა მთელის ქვეყნიერობის ცხოვრების სურათს ამ ხანში. ამბობს, რომ თუმცა რომის იმპერია მოწამლული იყო მრავალ-გვარის მწიკვლითა და გარყვნილობითა, მაგრამ მაინც ეს დრო იმისთანა არ იყო, რომ კაცს ამ მხრით სასოება წარეკვეთნა და ქვეყნის ზნეობითა უდამხოვის მოლოდინს მისცემოდაო. „მართალიც არისო,— განაგრძობს რენანი: — ძველი სული რომისა კიდევ სცოცხლობდა და ჰტრიალებდა. პატიოსნება კაცურის ხასიათისა ჯერ შორს იყო საუკუნოდ წაწყმედისაგან და არ გამქრალიყო. დიდნი ანდერძნი თავმოწონებულის რიდისა და სათნოებისა შეიკედლა თავის საფარველს ქვეშ ზოგიერთმა ოჯახმა, რომელმაც იმპერატორის ნურვის დროს ხელისუფლებამდე მიაღწიეს და ბრწყინვალე შარავანდელი მოჰფინეს ანტონინების საუკუნესა, მქვერმეტყველებით ტაციტის მიერ აღწერილსა. იგი დრო, რომელმაც გამოზარდა, გამოაყენა, ახერა ისეთი ღრმად პატიოსანის ჭკუის კაცნი, როგორც კვინტილიანი, პლინი უმცროსი, ტაციტი, იმისთანა არ იყო, რომ შესაძლო ყოფილიყო ადამიანი სასოწარკვეთილებას მისცემოდა. უმართებულობა ზედაპირისა თავის-დღეში არ დასწვდენია იმ დიდს საძირკველს პატიოსნებისას და ჭკვათამყოფობისას, რომელსაც რომის კარგი საზოგადოება შე-

ადგენდა. ზოგიერთი ოჯახები ჯერ კიდევ თავდადებულნი იყვნენ კეთილზნეობისათვის, მოვალეობის ერთგულობისათვის, თანხმობისა და სათნოებისათვის. კეთილშობილ სახლეულობაში კაცი შეხედებოდა დიდად პატიოსანს მეუღლეს, მშვენიერს და დიდად პატიოსანს დასა. განა ყოფილა ვისიმე ბედი ისე გულშესატკივებელად სამაგალითო, როგორც ახალგაზრდა და უბიწოებით სავსე ოკტავიასი, კლავდიის ასულისა და ნერონის ცოლისა, რომელსაც სიწმინდე თვისი არ შეუბღალავია არც ერთის მოქმედებითა, თუმცა ბიწი, მწიკვლი გარს ეხვია? იგი ოც-და-ორის წლისა მოაკვდინეს, ესე იგი მაშინ, როცა ჯერ არც ერთი სიხარულიც არ ეგემნა ქვეყნიერობაზედ. ცოლები ქმრებს მისდევდნენ ექსორიაში, სხვები ქმრებთან ერთად ჰრჩობდნენ სახელოვანს სიკვდილსა. ძველი სადა ცხოვრება რომისა არ იყო გამჭრალი, შეილებს დიდის ზრუნვით და თავდადებით ჰზრდიდნენ. ქალები დიდის ოჯახებისა და გვარეულობისა არა ჰათაკილობდნენ მატყლის კეთებასა და რთვასა; მორთვისა და პრანჭიობის ზრუნვა კარგს ოჯახებში თითქმის არც-კი იცოდნენ, რა არის“.

გარდა ამისა, რა საოცარი მაგალითებია მაშინდელ კაცების დიდ-ბუნებოვანობისა. ნუთუ მართლა გამოკეთების ძალნი თვითვე არა აქეს იმ საზოგადოებას, რომელიც ჰბადაეს, ჰზრდის და გამოაყენებს ხოლმე მტკიცე ხასიათების კაცებს, გმირებს? განა ამ შემთხვევაში სამართლიანად ხელზედ დასახვევი და ჭკუად-მისალები საბუთი არ არის, მაგალითებრ, ჰელვიდი პრისკუსის გმირობა, რომელსაც თვით რენანი მოგვითხრობს? ეს ჰელვიდი ვესპასიანის დროსა სცხოვრებდა, და რადგანაც ამხილებდა იმ დროების ბოროტსა, სიკვდილით დასჯა გადუ-

წყვიტეს. და როცა ვესპასიანმა ეს გამოუცხადა, — ჰელვიდ-
მა მშვიდობიანად და თავმორწონებით უთხრა: „შენი საქ-
მეა კვლა და ჩემი საქმე-კი — კაცურად სიკვდილიო“. ანუ,
მაგალითებრ, დემეტრე ცინიკის ამბავი, როცა განრისხე-
ბულს და გამწყრალს ნერონს უპასუხა: „თქვენ მე მემუქ-
რებით სიკვდილს და ბუნება თქვენ გემუქრებათ მაგა-
სვო“.

ამისთანა კაცების აღმზრდელი და სულის ჩამდგმე-
ლი ძალი დიდი ძალია და ამ ძალის მექონს საზოგადოე-
ბას ვერ ეთქმის, რომ ფესვი ცხოვრებისა შეჰსუსტებია.

ამაებზედ აფუძნებს რენანი იმ აზრს, რომ საცა მის
მიერ ჩამოთვლილნი სათნოებანი ჯერ კიდევ არსებობენ,
ბინას ჰპოულობენ და თავს ირჩენენ, იქ საზოგადოება
ჯერ შორს არის აღმოფხვრისაგანა და გამძლეობის ძალნი
თვითვე აქვსო. კაცობრიობა კი არა, რომი დაეცა, ვი-
თარცა თვითმპყრობელი მაშინდელის ქვეყნისა და მის
გასამძლეო ნაშთზედ აშენდა ახალი ქვეყანა, წარმოდგნენ
სხვა, ახალნი თუ ძველნი ერნი, რომელთაც დღეს სვე-
ბედი ქვეყნიერობისა ხელთ უჭირავთ და კაცობრიობას
წინ უძღვებიან.

ჩვენ ამ აზრის გარჩევაში არ შევალთ. ეს კი უნდა
ვსთქვათ, რომ ძალიან დასაფიქრებელი აზრია, გულში
მეტად მოსახვედრია და დასაქდვევი. მართალია იგი, თუ
არ არის მართალი რომის ისტორიის ახსნისათვის, მაინც
ძნელია კაცმა მაგ აზრს ანგარიში არ გაუწიოს, როცა
რომელისამე ერის ყოფა-ცხოვრებაში ღრმად ჩაიხედავს.
ეს ერთი კი, ჩვენის ფიქრით, უეჭველია: თუ რენანის
მიერ ჩამოთვლილნი სათნოებანი დედაკაცობისა თუ მა-
მაკაცობისა, აქა-იქ საზოგადოებაში დარჩენილნი არ
არიან თავმდებნი ბევრ-წილად მიხრწნილის ერის გამო-

კეთებისა, გამობრუნებისა, ამ სათნოებათა არ-ქონა კი უსათუო ნიშანია, რომ ერი ქვეყნის ზურგიდამ ასაგველად გადადებულა. თუ ამ სათნოებათა კანტი-კუნტად ქონა ვერ შესძლებს ერი წინ წააყენოს გამოკეთების გზაზედ, არ-ქონა კი უსათუოდ უკან დამწვევი მიზეზია. ამიტომაც ერს, რომელსაც დღეგრძელობა და მერმისი ჰსურს, ერთი თიქრი უნდა ჰქონდეს: სათნოება დარგოს და ახაროს თავის გულში, თავის ოჯახში. ამისათვის საჭიროა ზნეობის ამაღლება და გაწმენდა. ამაზედ უნდა მიიქცეს მთელი ღონე ერის გულშემატკივარის კაცისა. იგი დედა, თუ მამა, რომელიც თვისის შვილისათვის მზრუნველობას იმაზედ არ მიაქცევს, რომ კაცური კაცი გამოვიდეს, იგი ჭიან, რომელიც თავის ერს მერმისის ძირს უთხრის და უღრღნის დღე-მუდამ და იქნება არც-კი ჰგრძნობდეს, რა ცოდვაში ჰდგება: იგი ნელ-ნელა ჰლესავეს დანას, რომელმაც, ადრე იქნება თუ გვიან, ყელი უნდა გამოსჭრას მისსავე შთამომავალსა, მისსავე ერსა.

[1887 წ.]

ილიას ნაწარმოებთა
ტიქსტი და ქრონოლოგია

ილიას ნაწარმოებთა ტიქსტი და ქრონოლოგია

(ტომი VIII)

* *

1. ცხოვრება და კანონი (გვ. 3—110).—პირველად დაიბეჭდა „ივერიაში“, 1877—1881 წლებში (№№ 1, 2, 3, 4 და 6 1877 წლისა, №№ 1, 2 და 3 1879 წლისა და № 1 1881 წლის).

* *

2. პოლემიკური წერილები „ცხოვრება და კანონის“ გამო (გვ. 113—126).—დაიბეჭდა მეთაურების სახით გაზ. „ივერიაში“ 1887 წელს, №№ 2, 55 და 56, ავტორის ხელმოუწერელად.

ილიას ავტორობას ადასტურებს ის გარემოება, რომ ეს მეთაურები გადაწერილია ილიას ნაწარმოებთა ხელნაწერ კრებულში № 5.168 (ყოფ. წერა-კითხვის საზოგადოების მუზეუმისა *).

მეორე მაჩვენებელი ილიას ავტორობისა ის არის, რომ გაზეთ „ივერიის“ კომპლექტში, რომელიც რედაქციიდან იყო გადმოგზავნილი წერა-კითხვის საზოგადოების ბიბლიოთეკისათვის (—ამ ჟამად დაცულია ტფილისის

*) ამ ხელნაწერის შესახებ იხ. ტ. VII, გვ. 326—327, ტ. IV, გვ. 416.

უნივერსიტეტის ბიბლიოთეკაში № 2242), ამ მეთაურების ქვეშ მიწერილია ილიას ინიციალი („ი“*).

* * *

3. ხიზნების საქმე (გვ. 129—204).—

პირველი ნარკვევი—დაბეჭდილი იყო გაზ. „დროებაში“ 1880 წელს, №№ 60, 65, 87, 89 (მეთაურები); მეორე ნარკვევი—გაზეთ „ივერიაში“ 1886 წ. №№ 105, 168, 169, 170, 173, 174, 175, 176, 178, 179, 181, 188, 189, 190, 191, 196, 197, და 198 (მეთაურები). ორივე ეს ნარკვევი ილიას ხელმოუწერელად გამოქვეყნდა.

კერძოდ, რომ მეორე ნარკვევი ილიას ეკუთვნის ამას ადასტურებს ზემოთ-ნაჩვენები წყაროები: იგი შეტანილია ილიას ნაწარმოებთა ხელნაწერ კრებულში № 5168; ამას გარდა „ივერიის“ კომპლექტში № 2241 (ყოფ. წერაკითხვის საზოგადოების მუზეუმისა) აქაც ცალკე მეთაურების ქვეშ მიწერილია ილიას ინიციალი („ი“).

რაც შეეხება პირველ ნარკვევს, იგი არაა გადაწერილი ხელნაწერში № 5168, რაც იმით აიხსნება, რომ აქ არაა საერთოდ შეტანილი 1880 წლის „დროებაში“ დაბეჭდილი ილიას ნაწერები. ამას გარდა არც ძველი სარედაქციო ეკზემპლიარები შენახულა „დროებისა“, რომ აქ გვეპოვა რაიმე პირდაპირი ცნობა ავტორის შესახებ.—მაგრამ მიუხედავად პირდაპირი ჩვენების უქონლობისა, ილიას ავტორობა მაინც უდავოა: ეს პირველი ნარკვევი, როგორც მკითხველი დაინახავდა, უშუალოდ არის გადაბმული მეორე ნარკვევთან, რომლის შესახებაც ილიას ავტორობა გამორკვეულია.

*) ანალოგიური შემთხვევები ჩვენ ჰქვამ აღნიშნული გვეყონდა მე-VII ტომში (იხ. გვ. 347—350, 333).

* *

4. კერძო და სათემო მიწათმფლობელობა (გვ. 207-226):—დაიბეჭდა გაზ. „ივერიაში“ 1886 წ. №№ 48, 56, 57, 59, 160 და 62, ხელმოუწერელ მეთაურების სახით.

ილიას ავტორობას ადასტურებს იგივე ხელნაწერი კრებული № 5168, და ილიას ინიციალის აღნიშვნა ცალკე მეთაურების ქვეშ „ივერიის“ კომპლექტში № 2241 (ყოფ. წერა-კითხვის საზოგადოების მუზეუმისა).

* *

5. საზოგადოებრივი ცხოვრების ნაკლნი და მისი ეკონომიური მიზეზები (გვ. 229—273).—დაიბეჭდა გაზ. „ივერიაში“ 1897 წელს, №№ 189, 194, 196, 200, 201, 215, 217 და 226 (მეთაურები).

ეს ნაწერიც აგრეთვე ავტორის ხელმოუწერელად დაიბეჭდა. ილიას ავტორობა იმის მიხედვით გამოირკვა, რომ ილიას არქივში აღმოჩნდა თვით ილიას ხელით დაწერილი პატარა ნაწყვეტი, რომელიც წარმოადგენს ამ წერილის შავს (იხ. ყოფ. წერა-კითხვის საზოგადოების მუზეუმის ხელნაწერთა კომპლექტი, № 5297*).

*) მოგვყავს აქვე შედარებისთვის ტექსტი ილიას ამ შავისა (შეადარეთ ეს ნაწყვეტი ზემოთ-დაბეჭდილს მე-VI წერილის დასაწყისს, გვ. 252):

„მეთაური

ჩვენ წინა-წერილებში *) შევნიშნეთ, რომ ქურდისა და ავაზაკის მძლეველი ჩვენში უფრო ოსია, ან თათარი, სხვა თესლის კაცს ძალიან იშვიათად შეხედებით ჰმისთანა ავკაცობის სარბიელზე. ჩვენ ვამბობთ ქალაქებ-გარეთ მოთარეშებზე. ქალაქებში ძარცვა-გლეჯას, ქურდობას და ერთობ ავაზაკობას სულ სხვა სათავე აქვს, სულ სხვა გარემოება, და აქ არც ერთის თესლის კაცს არაფერი არ დაეფიცება“.

* *

6—9. **დედათა საქმე** (გვ. 277—291).—სამივე წერილი დაიბეჭდა „ივერიაში“, ხელმოუწერელ მეთაურების სახით: პირველი წერილი—1888 წ., № 262, მეორე—1889 წ., № 49, მესამე 1889 წ., № 57.

სამივე ეს წერილი აღნიშნულია ილიას ინიციალით ივერიის კომპლექტებში №№ 2243 და 2651/ბ (ყოფ. წერაკითხვის საზოგადოების მუზეუმისა). ამას გარდა პირველი წერილი (1888 წლისა) შეტანილია ილიას ნაწარმოებთა ხელნაწერ კრებულში № 5168*).

* *

10. **უკანონოდ-შობილთა უფლება** (გვ. 295—304). დაიბეჭდა გაზ. „ივერიაში“ 1898 წ. №№ 248 და 249 (ხელმოუწერელი მეთაურები).

რამე პირდაპირი წერილობითი ჩვენება ილიას ავტორობის შესახებ არ მოიპოვება. ამ ტექსტის ილიასადმი კუთვნილება დაადასტურეს ივერიის ძველმა თანამშრომლებმა არტემ ახნაზარმა და თედო სახოკიამ.

* *

11. **ებრაელთა საკითხზე** (გვ. 307—309).—დაიბეჭდა „ივერიაში“ 1888 წ. № 98.

12. **პედაგოგიის საფუძვლები** (გვ. 313—343).—დაიბეჭდა „ივერიაში“ 1888 წ., №№ 92—96, 142—144.

13. **ქართველი ერი და ღვაწლი წმინდა ნინოსი** (გვ. 347—352).—დაიბეჭდა „ივერიაში“, 1888 წ. № 9.

*) რაც შეეხება მეორე და მესამე წერილებს, რომლებიც 1889 წელს ეკუთვნიან, მათი მოუთავსებლობა აღნიშნულ ხელნაწერ კრებულში № 5168 იმით აიხსნება, რომ ეს ხელნაწერი დასრულებულია 1888 წელზე, და აქ საერთოდ არაა შეტანილი ილიას არც ერთი ნაწარმოები 1888 წლის შემდგომი დროისა.

14. შობა მაცხოვრისა (გვ. 353—357).—დაიბეჭდა „ივერიაში“ 1886 წ., № 280.

15. სააღდგომო (გვ. 358—360).—დაიბეჭდა „ივერიაში“ 1886 წ. № 81.

16. საზოგადოება და ზნეობა (გვ. 361—364).—დაიბეჭდა „ივერიაში“ 1887 წ., № 74.

ეს უკანასკნელი ექვსი ნაწარმოებიც აგრეთვე ავტორის ხელმოუწერელად გამოქვეყნდა.—ილიას ავტორობა ირკვევა იმავე წყაროების მიხედვით, სახელდობ: ექვსივე ეს ნაწარმოები შეტანილია ილიას ნაწარმოებთა ხელნაწერ კრებულში № 5.168; ამას გარდა ყველა ეს ნაწარმოებნი აღნიშნულია ილიას ინიციალით „ივერიის“ კომპლექტებში წერა კიოთხვის საზოგადოების მუზეუმისა (№№ 2241, 2242, 2243 და 2651/ბ).

3. ი.

